

Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser

Anika Liversage & Jesper Petersen

*Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske
praksisser*

© VIVE og forfatterne, 2020

e-ISBN: 978-87-7119-735-8

Arkivfoto: Lars Degnbol/VIVE

Projekt: 301355

VIVE – Viden til Velfærd

Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd

Herluf Trolles Gade 11, 1052 København K

www.vive.dk

VIVEs publikationer kan frit citeres med tydelig kildeangivelse.

Forord

Denne undersøgelse belyser etniske minoritetskvinders erfaringer med at afslutte deres ægteskaber i Danmark. Den ser såvel på de konflikter, der ligger bag skilsmisserne, som på, hvordan skilsmisserne forløber. En særlig fokus er på de udfordringer, nogle muslimske kvinder kan møde i forhold til at blive skilt efter dansk ret, men ikke være i stand til at opløse det religiøst indgåede forhold.

Undersøgelsens primære datagrundlag er interview med kvinder med relevante erfaringer, med fagpersoner samt med islamiske autoriteter. Niels Valdemar Vinding, forsker ved TORS, Københavns Universitet, Lise-Lotte Duch, leder af Foreningen for flygtninge- og indvandrerkvinder FAKTI, samt Monica Five Aarset, forsker ved Velferdsforskningsinstituttet NOVA i Oslo, Norge, har kommenteret på et udkast til rapporten. VIVE takker alle for at have bidraget med kvalificeret og grundig kritik. Undersøgelsen har også været diskuteret i en følgegruppe, hvis medlemmer takkes for deres konstruktive medvirken.

Undersøgelsen er forfattet af seniorforsker Anika Liversage og ph.d.-studerende ved Lunds Universitet Jesper Petersen. Anika Liversage har forfattet de dele af rapporten, der trækker på interview med fraskilte kvinder og med fagpersoner. Jesper Petersen har forfattet de dele af rapporten, der trækker på interview med islamiske autoriteter. Andre bidragydere til undersøgelsen har været analytiker Asger Graa Andreasen, studentemedhjælperne Marie Northrup Christensen, Josefine Frøslev-Thomsen og Kristine Barkholt. Endvidere har følgende personer bidraget til undersøgelsen som interviewere: Donya Kahil, Noura Bittar Søborg, Therese Christensen, Amalie Manuwaylla Navaneetharajah, Nora Neaman, Hafsa Jama og postdoc Kumm Sabba Mirza.

Projektet er igangsat og finansieret af Udlændinge- og Integrationsministeriet.

Lisbeth Pedersen

Forsknings- og analysechef for VIVE Arbejde og Ældre
2020

Indhold

Sammenfatning	7
Undersøgelsens fokus, metode og analysetilgang	7
1: Stor diversitet blandt muslimer – fra lette til dybt alvorlige problemer	8
2: Ressourcer – stor betydning i forhold til at blive skilt og at få nikah-opløsning ..	9
3: Islamiske autoriteter kan sjældent få kvinder ud nikah-fastholdelse	10
4: Mænd kan også have udfordringer og behov for hjælp	11
5: Kvinder i dårlige ægteskaber kan have svært ved at få "gode liv"	12
Forskellige måder at indgå forhold på	12
Forskellige betydninger af oprindelseslande	13
Forhold knyttet til familier og etniske minoritetsmiljøer	14
Forhold knyttet til kendskab til og brug af rettigheder	15
Forhold knyttet til hjælp og støtte fra offentlige instanser mv.	15
Dynamikker bag ægteskabelige konflikter og samlivsbrud	17
Islamisk jura i en migrationskontekst	18
Et bredt spektrum af erfaringer – nogle med meget alvorlige problemer	20
Også kvindelig handlekraft	22
Del I – Baggrund, begreber og metoder	24
1 Baggrund, begreber og teoretisk tilgang	25
1.1 Rapportens opbygning	26
1.2 Forskellige måder at indgå og opløse forhold	29
1.3 Om køn, migration og skilsmisser	36
2 Data og metode	41
2.1 interview med etniske minoritetskvinder og fagpersoner	41
2.2 Interview med islamiske autoriteter	46
2.3 Kvantitative analyser	49
Del II – Om ægteskaber, konflikter og skilsmisser i Danmark	50
3 Ritualisering af parforhold	51
3.1 Om forskellige former for forhold	51
3.2 Erfaringer med ritualisering af parforhold fra interviewene	56
3.3 Indgåelse af ægteskab i forskellige generationer	58
3.4 Om udformning af nikah-kontrakt og brudegave (<i>mahr</i>)	62
3.5 Afrunding	66
4 Konflikter i ægteskabet	67
4.1 Konflikter i efterkommer-ægteskaber	67
4.2 Konflikter i indvandrede kvinders ægteskaber	69
4.3 Særlige vanskeligheder for nyankomne flygtninge	72
4.4 Konflikter med afsæt i ændret kønsarbejdsdeling	74
4.5 Konflikter om familieliv og børn	76

4.6	Afrunding.....	77
5	Vold og kontrol som baggrund for skilsmisse	78
5.1	Etniske minoritetskvinder og vold	78
5.2	Vold og kontrol i denne undersøgelses materiale	82
5.3	Krav indlejret i de voldelige forhold.....	82
5.4	Strategier til at begrænse kvinders ressourcer.....	84
5.5	Udsathed for forskellige former for vold.....	89
5.6	Overvågning.....	93
5.7	Afrunding.....	94
6	Chikane og modstand mod skilsmisse	95
6.1	Modstand imod skilsmisse hos kvinders nære relationer	95
6.2	Sladderkultur, der søger at fastholde normer	97
6.3	Forsøg på at håndtere sociale repressalier	102
6.4	Om støtte hos familie og omgangskreds	103
6.5	Afrunding.....	104
7	Kendskab til, og brug af, rettigheder.....	105
7.1	Forskellige kvinder – forskellige vidensniveauer	105
7.2	Aktiviteter, der udbreder viden om rettigheder	106
7.3	Kvinders fortællinger om deres veje til viden.....	107
7.4	Samspillet imellem opholdstilladelse og skilsmisse.....	111
7.5	At opnå selvstændig opholdstilladelse i Danmark	114
7.6	Afrunding.....	121
8	Støtte fra det sociale system og politiet.....	123
8.1	Forskellige veje til den kommunale støtte	123
8.2	Vigtigheden af god kommunikation og viden om målgruppen.....	127
8.3	Frygten for, at kommunen fjerner ens børn	131
8.4	Mangartede udfordringer i komplekse sager	132
8.5	Kvinders kontakt med og hjælp fra politi.....	137
8.6	Afrunding.....	143
9	Selve skilsmissen.....	145
9.1	Skilsmisser i forskellige grupper	145
9.2	Skilsmisser udløst af utroskab og flerkoneri	148
9.1	Børn presser på for afslutning af voldelige ægteskaber	155
9.2	Afrunding.....	156
Del III – Opløsning af nikah-forhold		158
10	Om opløsning af nikah-forhold	159
10.1	Sharia i en dansk kontekst.....	159
10.2	Efterkommere i relativt problemfrie skilsmisser	164
10.3	Når manden ensidigt opløser et ægteskab.....	167
10.4	Udfordringer for kvinder, der ikke kan få deres nikah opløst.....	168

10.5	Forhandlinger for at opnå opløsning af nikah	173
10.6	Hjælp hos islamiske autoriteter – autoriteternes perspektiv	177
10.7	Hjælp hos islamiske autoriteter – fra kvindernes perspektiv	183
10.8	Islamisk jura og retsskoler – ikke altid set som relevant.....	185
10.9	Afrunding.....	188
11	Mere om de islamiske autoriteters arbejde.....	190
11.1	Mægling i forhold til ægteskabelige konflikter.....	190
11.2	Mægling i sager med børn	194
11.3	Holdninger til Familieretshusets skilsmisser	196
11.4	Særligt om sager med vold.....	201
11.5	Afrunding.....	206
12	Forskellige veje til opløsning af nikah-forhold.....	208
12.1	Islamiske autoriteter, der bistår kvinder med at få deres nikah opløst	208
12.2	Ansætser til skilsmisseråd i Danmark	212
12.3	Shariaråd i udlandet.....	213
12.4	Opløsning af nikah via retssager i oprindelsesland	213
12.5	Kvindes desperate forsøg på at få opløst deres nikah	218
12.6	Afrunding.....	221
13	Når kvindelige islamiske autoriteter faciliterer skilsmisse	222
13.1	Kvindelige islamiske autoriteter	222
13.2	Nikah-opløsning hos K1.....	225
13.3	Nikah-opløsning hos K2.....	227
13.4	Afrunding.....	229
Del IV – afsluttende diskussioner		231
14	Livet efter skilsmissen.....	232
14.1	Livet efter skilsmissen – ofte udfordrende	232
14.2	Kontakt med Familieretshuset	235
14.3	Helbredsmæssige udfordringer	241
14.4	Afrunding.....	245
15	Mænd, maskulinitet og skilsmisse.....	247
15.1	Om mænd, maskulinitet og forskellige nationale kontekster	247
15.2	Forskellige forklaringer på mænds problematiske adfærd	250
15.1	Mænds vanskeligheder efter en skilsmisse.....	254
15.2	Afrunding.....	259
Epilog.....		260
Bilag 1	Tidslinjer for fire kvinder – eksempler.....	262
Bilag 2	Oversigt over kvindeinterview	265
Litteratur.....		267

Sammenfatning

Undersøgelsens fokus, metode og analysetilgang

Fokus: Denne undersøgelse handler om ikke-vestlige **etniske minoritetskvinder og skilsmisse**. Afsættet er på den ene side, at dansk lovgivning giver alle, uanset køn, mulighed for at få deres ægteskab opløst. På den anden side oplever nogle etniske minoritetskvinder vanskeligheder ved at komme ud af uønskede ægteskabslignende forhold. Disse vanskeligheder kan knyttes til religiøse normer og praksisser, hvor mænd har bedre muligheder for at afslutte forhold end kvinder. Kvinder kan dermed risikere at ende i situationer, hvor de er skilt ifølge dansk ret, men ifølge religiøse normer fortsat anses for at være "gift".

Dette fænomen – hvor man fx samtidig er skilt efter et lands lovgivning og gift i en given religiøs forståelse – kan (især fra et juridisk perspektiv) kaldes et "haltende ægteskab". Fænomenet kendes fra fx jødiske og muslimske grupper. Denne rapport ser på dette fænomen med særlig fokus på situationen blandt muslimske kvinder i Danmark. Da et "muslimsk ægteskab" kaldes en "*nikah*", undersøger vi dermed et fænomen, vi betegner som "**nikah-fastholdelse**".

Den første større undersøgelse af etniske minoritetskvinders udfordringer med at komme ud af religiøse ægteskaber udkom i 2011, hvor Det Nationale Forskningscenter for Velfærd (SFI) udgav undersøgelsen "Parallele retsopfattelser i Danmark" (Liversage & Jensen, 2011). Nærværende undersøgelse udbygger den danske viden om emnet og ser på fænomenet i sammenhæng med etniske minoritetskvinders bredere udfordringer med at blive skilt i Danmark. Her kan udfordringerne være af meget andet end af religiøs karakter.

Metode: Undersøgelsen bygger først og fremmest på et **omfattende kvalitativt datamateriale**. Det drejer sig dels om interview med etniske **minoritetskvinder**, der har gennemgået en skilsmisse. Der har været særligt fokus på at interviewe kvinder med problematiske skilsmisseforløb. Når vi ikke har interviewet fraskilte etniske minoritetsmænd, skyldes det såvel undersøgelsens opdrag og dens ressourcemæssige ramme, som at det som nævnt i særlig grad er kvinder, der udfordres af at blive fastholdt i en *nikah*. De interviewede kvinder har haft såvel indvandrers- som efterkommerbaggrund og har rødder i en lang række lande. Hovedparten af kvinderne har muslimsk baggrund og er skilt fra etniske minoritetsmænd. For at sikre bredden i undersøgelsen indgår dog også både interview med etniske minoritetskvinder med kristen eller hinduistisk baggrund, og med etniske minoritetskvinder, skilt fra majoritetsdanske mænd.

Undersøgelsen bygger også på interview med fagpersoner, der på forskellig vis støtter og rådgiver etniske minoritetskvinder i forbindelse med skilsmisse. Endelig indgår interview med islamiske autoriteter med såvel mandlig som kvindelig baggrund. I alt er 85 personer interviewet til undersøgelsen. Endelig bidrager et lille antal kvantitative analyser af danske registerdata til at beskrive udviklingen i samlivsbrud blandt etniske minoritetspar med børn.

Analysetilgang: Den overordnede analytiske tilgang er **intersektionel**. Det vil sige, at individers handlemuligheder ses som betingede af forskelligartede magtstrukturer. Således kan køn spille sammen med forhold som klassebaggrund, indvandringsbaggrund og med normer og praksisser i såvel den individuelle familie som i det etniske minoritetsmiljø. Undersøgelsen har endvidere et **transnationalt perspektiv**. Den ser således på, hvorledes forhold og relationer i både oprindelseslandet og i det land, man bor i, kan spille sammen på mangeartede måder.

Da spørgsmål om indvandring og islam fylder meget i den offentlige debat, vil vi pointere det vigtige i, at læserne gengiver informationerne fra denne rapport – fx fra kvinder og fra islamiske autoriteter – sandfærdigt og ordentligt kontekstualiseret.

Nedenfor starter vi med at præsentere undersøgelsens vigtigste konklusioner. Dernæst følger en bredere sammenfatning. Her uddyber vi endvidere nogle af de begreber, der anvendes i undersøgelsen igennem.

1: Stor diversitet blandt muslimer – fra lette til dybt alvorlige problemer

- **Der er en enorm diversitet imellem muslimer i Danmark.** Der er således ingen øvre islamisk autoritet her i landet. Dermed handler mange problematikker om skilsmisse og nikah-fastholdelse om lokale miljøer og lokale magtforhold.
- **Nogle kvinder har uproblematisk adgang til både skilsmisse og nikah-opløsning.** Det kan skyldes, at en nikah i deres kontekst anses for opløst, når man bliver skilt efter dansk ret. Eller det kan skyldes, at kvinder står i en stærk position i forhold til den mand, de ønsker at forlade. Dermed kan de enten få opbakning til at forlade ham eller er selv ensidigt i stand til at få en nikah-opløsning gennemført.
- **Andre kvinder oplever store problemer i forhold til både skilsmisse og nikah-opløsning.** Denne gruppe af kvinder kan leve i dårlige ægteskaber med vold og kontrol i årevis, da de har en meget høj tærskel for, hvornår de forsøger at forlade deres mænd. Denne høje tærskel er forståelig ud fra de alvorlige udfordringer, sådanne kvinder sidenhen kan møde.

For sådanne kvinders problematiske situationer ser følgende ud til at kunne gøre sig gældende:

- **På den ene side kan sådanne kvinder udsættes for store udfordringer i deres privatliv og etniske minoritetsmiljøer.** Det kan dreje sig om vold, chikane og social udstødelse. Denne modstand imod kvindernes ønsker om skilsmisse rammer ikke kun dem selv, men kan fx også gå ud over deres børn. Denne modstand kan også komme fra familie-medlemmer i oprindelseslandene.
- **På den anden side kan sådanne kvinder udsættes for store udfordringer, når de ønsker hjælp og støtte fra offentlige myndigheder i Danmark.**
 - Det kan dreje sig om, at de skal forlade Danmark efter en skilsmisse – eller usikkerhed om, hvorvidt der vil være en risiko for, at de skal udrejse. En særlig usikkerhed kan knytte sig til nyankomne flygtninges fremtidige opholdsgrundlag. I nogle tilfælde synes kvindernes muligheder for at få indsigt i retstilstanden i forhold til opholdstilladelse, hvis de bliver skilt, at være så begrænset, at fagfolk ser det som et retssikkerhedsmæssigt problem.
 - Det kan også fx dreje sig om vanskelig adgang til hjælp for sårbare kvinder med begrænset uddannelse og ringe danskundskaber eller om fejlagtig eller mangelfuld vejledning og støtte. Også en mangel på tillid til det offentlige system – hvor man fx kan frygte at få fjernet sine børn – kan afholde kvinder fra at søge hjælp. I andre tilfælde er kvinder dog i stand til at få god støtte fra offentlige myndigheder m.fl.
- **Nogle etniske minoritetskvinder har dermed lang vej og opslidende forløb,** fra de først ønsker at forlade et dårligt ægteskab, til de lykkes med at få en skilsmisse efter dansk ret. Især sådanne kvinder kan efterfølgende have store udfordringer med at få opløst deres nikah.

- **Kvinder, der fastholdes i en nikah, kan føle sig meget begrænsede i deres liv.** (Eks)mændene kan fx opsøge dem og forsøge fortsat at kontrollere og dominere dem, kvinderne kan ikke indgå et forhold med en ny mand, og kvinderne kan være ude af stand til at besøge deres oprindelseslande. De samme negative konsekvenser rammer ikke mænd.
- Når kvinder fastholdes i dårlige ægteskaber og/eller ender i langvarig nikah-fastholdelse, kan det også være til stor skade for sådanne familiers børn.

2: Ressourcer – stor betydning i forhold til at blive skilt og at få nikah-opløsning

Mulighederne for såvel skilsmisse som for at få nikah-opløsning er tæt knyttet til kvindernes ressourcer. Faktorer og ressourcer, der påvirker kvinders muligheder for at blive skilt generelt, er følgende (listen står i ikke-prioriteret rækkefølge):

- Et sikkert opholdsgrundlag kan have stor betydning for kvinders muligheder for at afslutte uønskede ægteskaber.
- Danskundskaber giver lettere adgang til at søge og modtage hjælp i Danmark.
- Fortrolighed med danske samfundsforhold gør kvinder bedre i stand til at overskue deres egen situation og fx søge en hjælp, de har brug for.
- Kvinders uddannelsesniveau kan spille ind på mange måder og give kvinder ressourcer, så vel i egen ret som i forhold til fx viden, indtjening mv. Uddannelse i sig selv giver dog ikke nødvendigvis kvinder lettere adgang til skilsmisse og nikah-opløsning.
- Generation har stor betydning. Her synes efterkommere generelt at stå bedre end indvandrerkvinder og i særdeleshed bedre end familiesammenførte kvinder.
- Opbakning fra en kvindes nære familierelationer er ofte af stor betydning for kvindens muligheder for at få både skilsmisse og nikah-opløsning.
- Kvinder kan have samvittighedskvaler i forhold til at ønske at afslutte sit ægteskab, eftersom skilsmisse og nikah-opløsning kan have negative konsekvenser for de mennesker, hun holder af.
- I nogle etniske minoritetsmiljøer er der en eksplicit social og religiøs forventning om, at man opfører sig i henhold til et moralkodeks, der er nærmere defineret af både æresbegreber og (i muslimske grupper) af islamisk jura. Sidstnævnte defineres af miljøerne, og der eksisterer en stor variation på tværs af miljøer.

Faktorer og ressourcer med særskilt betydning for opløsning af nikah er følgende:

- Det er typisk kvinder fra oprindelseslande, der anvender islamisk familielov, som kan ende i nikah-fastholdelse. Muslimer fra lande med sekulær familielov anvender typisk Familie-retshuset (tidligere: Statsforvaltningen) som eneste skilsmissemyndighed.
- Også i forhold til nikah-opløsning har generation betydning. Således kan kvinder, der har indgået nikah i udlandet (fx familiesammenførte kvinder og flygtninge), have sværere ved at få denne opløst, end kvinder, der har indgået nikah i Danmark (fx kvinder, der kom til Danmark som børn, og efterkommere).
- For nogle kvinder spiller religiøsitet en rolle. Eksempelvis har nogle konvertitter til islam mange ressourcer. De kan dog ende i nikah-fastholdelse, hvis deres islamisk-juridiske forståelse af kravene til en nikah-opløsning giver manden megen magt.

Endelig har mandens karakter og mandens ressourceniveau stor betydning i forhold til kvindens forløb ud af ægteskab/nikah-forhold, som hun ikke ønsker at forblive i.

Hvis kvinder oplever behov for nikah-opløsning og ikke selv har ressourcerne hertil, kan de søge hjælp forskellige steder:

- Hos manden, da det er ham, der har magten til at opløse parrets nikah.
- Hos familien, der hos nogle kan være i stand til at overtale eller presse manden (eller hans familie) til at opløse en nikah, som en kvinde gerne vil ud af. Eller familien kan bakke kvinden op, hvis hun gør gældende, at hun er skilt uden mandens samtykke.
- Hos domstole i oprindelseslandet. Her kan nogle kvinder rejse og vinde en retssag og ad den vej få et uønsket nikah-forhold afsluttet, uanset at (eks)manden er imod dette. Dette kan også kræve familiemedlemmers støtte.
- Hos shariaråd i fx Storbritannien. Her rejser nogle kvinder sager og får ad den vej afsluttet uønskede nikah-forhold.
- Hos islamiske autoriteter i Danmark. Kvinders muligheder for at få hjælp derfra beskrives nedenfor.

3: Islamiske autoriteter kan sjældent få kvinder ud nikah-fastholdelse

I forhold til imamers og andre islamiske autoriteters muligheder for at hjælpe kvinder, der fastholdes i en nikah imod deres vilje, kan denne undersøgelse konkludere følgende:

- Situationen kan være som følger: Det er manden, der har magten til at opløse en nikah. Han kan nægte at gøre dette. I Danmark er der ingen institutioner eller lignende, der står over manden i forhold til nikah-opløsning. Ingen har altså magten over manden på dette område. Derfor kan nogle kvinder sidde ubehjælpeligt fast i deres nikah.
- En central udfordring er dermed, at nogle muslimske kvinder i Danmark befinder sig i et islamisk-juridisk vakuum. Dette vakuum skyldes, at kvinder kan stå med problemer, som i oprindelseslandene ville blive håndteret af islamiske domstole. Migrationen til Danmark har adskilt kvinder fra adgang til sådanne islamiske domsmyndigheder.
- I fraværet af islamiske domsmyndigheder søger kvinder i Danmark hjælp ved institutioner og personer, de genkender som islamiske – dvs. hos imamer og velkendte islamiske autoriteter. Denne efterspørgsel lægger pres på de islamiske autoriteter i forhold til at udfylde rollen som en form for islamiske dommere.
- Islamiske autoriteter i Danmark er dog private borgere og besidder ikke den myndighed, kvinderne efterspørger. Disse autoriteter er endvidere ofte tilbageholdende eller helt afvisende over for at involvere sig i nikah-opløsninger. Især kan interventioner i forhold til voldelige ægtemænd udgøre en alvorlig sikkerhedsrisiko for de islamiske autoriteter.
- Da nogle muslimske miljøer – og nogle islamiske autoriteter – gør gældende, at nikah-opløsning i fraværet af islamiske domstole kun kan ske med mandens samtykke, er autoriteternes rolle generelt orienteret mod mægling og imod at lægge pres på manden.
- Hvis manden aktivt modsætter sig opløsningen af parrets nikah, er den islamiske autoritets handlemuligheder meget begrænsede.
- Nogle imamer får henvendelser fra medarbejdere ansat i kommuner, NGO'er og kvindekrisecentre, der forventer, at imamerne kan udstede nikah-opløsninger, som en form for islamiske dommere. Frontmedarbejdere kan blive frustrerede, når imamerne tit ikke kan indfri disse forventninger.

- Sager om nikah-opløsning er endvidere tids- og ressourcekrævende – og lykkes det islamiske autoriteter at hjælpe én kvinde, fører det ofte til mange henvendelser med ønsker om hjælp.
- Nogle islamiske autoriteter forsøger alligevel at hjælpe nogle kvinder med at opnå nikah-opløsning. Især muligheder for at hjælpe kvinder med alvorlige problemer (såsom voldelige ægtemænd) kan dog være stærkt begrænsede.
- Dermed er situationen den, at jo mere en kvinde har brug for imamens hjælp til nikah-opløsning, des mindre er han ofte i stand til at hjælpe.
- Personer ser ud til at blive tillagt islamisk autoritet ud fra faktorer som personlig karisma, position i lokale netværk og institutioner og viden om Islam.
- Denne undersøgelse er kvalitativ, og vi er dermed ikke i stand til at vurdere omfanget af kvinders udfordringer med nikah-fastholdelse i Danmark i dag. For nogle kvinder – især ressourcetsvage kvinder, der er kommet til Danmark som voksne – synes udfordringer knyttet til nikah-fastholdelse dog at være betragtelige.

Om udviklingen i muslimske praksisser i Danmark

Siden SFI's undersøgelse af "Parallele retsopfattelser" i 2011 ser der ud til at have været en udvikling i muslimske praksisser i Danmark, som i nogle miljøer har mindsket risikoen for at havne i nikah-fastholdelse.

- Således er de fleste islamiske autoriteter bekendt med fatwaer (islamiske retsmeninger) fra både danske og udenlandske islamiske autoriteter, der enten giver muslimske kvinder adgang til nikah-opløsning uden mandens samtykke eller giver Familieretshusets skilsmisser gyldighed som nikah-opløsning. De indtager dog forskellige standpunkter i forhold til denne udlægning af islamisk jura – nogle har fuldt tilsluttet sig, mens andre er afvisende.
- Der er dog ikke meget, der indikerer, at denne udvikling i diskussioner af islamisk jura blandt nogle lærde gør en forskel for ressourcetsvage kvinder, der fastholdes i deres nikah.
- Nogle islamiske autoriteter går sammen i enten faste eller ad hoc skilsmisseråd blandt andet for at sprede en eventuel sikkerhedsrisiko ved at tage sager med voldelige ægtemænd. Samtidig kan islamiske autoriteter, der samarbejder i skilsmisseråd, lægge større vægt bag deres nikah-opløsninger. Skilsmisserådene er således en måde at hjælpe særligt udsatte kvinder på.
- Blandt islamiske autoriteter, der modtager mange henvendelser om nikah-opløsning, er der et udbredt ønske om at grundlægge et mere overordnet (eventuelt nationalt) og institutionaliseret skilsmisseråd i stedet for ad hoc løsninger og lokalt forankrede råd. Et sådant råd skal helst kunne håndtere alle danske sager om nikah-opløsning. Derfor har der gennem de seneste 10 år været adskillige forsøg på at grundlægge et råd med bredere forankring blandt islamiske autoriteter – uden at dette dog er lykkedes.

4: Mænd kan også have udfordringer og behov for hjælp

- En del ægteskabelige konflikter synes at udspringe af mænds vanskeligheder med at tilpasse sig livet i Danmark og med de ændringer i forholdene mellem kønnene, som kan finde sted efter ankomst hertil.
- I nogle tilfælde kan mænds marginalisering på arbejdsmarkedet og deres medfølgende udfordringer med at være gode forsørgere også bidrage til ægteskabers sammenbrud.

- I andre tilfælde synes fx misbrug og/eller psykisk sygdom at spille ind. Begge dele kan være knyttet til traumatiserende oplevelser, som fx nogle flygtninge har været udsat for.
- Nogle mænd synes motiveret til udøvelse af vold og kontrol over deres hustruer for at forhindre, at hustruer styrkes i den danske kontekst og eventuelt forlader dem. Omvendt kan netop en sådan vold og kontrol få hustruer til at ønske at forlade deres mænd.
- I forhold til mænds problemer synes mulighederne for at få hjælp fra danske frontmedarbejdere at være begrænsede.
- Nogle mænd oplever en voldsom marginalisering, hvis deres hustruer forlader dem, og kan ende i hjemløshed.
- Nogle fagfolk påpeger, at en opmærksomhed på mænds behov ved skilsmisse – og en kompetent pædagogisk indsats i forbindelse hermed – har et potentiale for at forebygge nogle af de meget langstrakte post-separationskonflikter (der hyppigt inkluderer nikah-fastholdelse), som ellers kan udfolde sig.

5: Kvinder i dårlige ægteskaber kan have svært ved at få "gode liv"

- Et mønster i ressourcetsvage kvinders forløb synes at være, at deres dårlige ægteskaber afløses af meget lange og opslidende skilsmissegang. Nogle kvinder, interviewet til denne undersøgelse, blev således først fastholdt i dårlige ægteskaber og siden i uønskede nikah-forhold i både år og årtier.
- Nogle kvinder oplever i forbindelse med sådanne langvarige, belastende forløb at få alvorlige mentale og fysiske helbredsproblemer.
- Efter belastende ægteskaber og vanskelige skilsmisser synes det delte forældreskab efter en skilsmisse ofte at være meget vanskeligt at praktisere. Reelt synes mænd i nogle tilfælde at anvende forældresamarbejdet til at fortsætte kontrol med, og eventuelt overgreb imod hustruer, der har forladt dem.
- Forældre kan også inddrage børn i de fortsatte familiekonflikter, hvilket kan skade børnenes udvikling og trivsel.

Efter at have pointeret de vigtigste konklusioner i undersøgelsen ovenfor, sammenfatter nedenstående afsnit undersøgelsen mere bredt.

Forskellige måder at indgå forhold på

Denne undersøgelse handler om etniske minoritetskvinder og skilsmisse og har en særlig fokus på muslimske kvinders muligheder for at opløse deres nikah-forhold. En undersøgelse af skilsmisser må nødvendigvis starte med, hvordan man indgår ægteskaber i forskellige etniske minoritetsgrupper. Her er billedet mangfoldigt. Overordnet set er mønstret, at ritualisering af parforhold har større betydning blandt etniske minoriteter end blandt den danske majoritet.

I Danmark i dag er ægteskabet i det sidste halve århundrede gået fra at have meget stor betydning til at være en mulighed blandt flere. Endvidere bliver majoritetsdanske par i dag ofte først gift, når de har fået det første barn. I kontrast hertil anser en del etniske minoriteter det for vigtigt at indgå ægteskab tidligere i pardannelsesprocessen. Noget sådant gør sig ofte gældende for etniske minoriteter med muslimsk baggrund, som er denne undersøgelses primære fokus. Således mener mange muslimer, at indgåelse af nikah – et "muslimsk ægteskab" – er af stor betydning. For ikke at synde, skal par endvidere indgå nikah, inden de er intimt sammen.

En nikah er en aftale mellem to mennesker, og der behøves derfor ingen imam til at indgå en nikah. For at være gyldig, skal indgåelse af en nikah overværes af to vidner, og der skal aftales en brudegave.

Når en imam alligevel ofte faciliterer indgåelse af nikah, skyldes det blandt andet, at nogle har vielsesbemyndigelse, at det er en tradition, at det bidrager til højtideligheden ved at indgå nikah, og at mange muslimer ikke er bekendt med, hvordan en nikah helt konkret foretages, eller hvordan en nikah-kontrakt udfærdiges. Når par indgår nikah, kan det ske såvel med som uden, at der også indgås ægteskab efter dansk ret. Derfor vil nogle par, der har indgået en nikah, i den danske stats øjne fremstå som ugifte, eventuelt samlevende, par.

I en del tilfælde er migration impliceret i etniske minoritetsægteskaber, fordi ægtefæller familiesammenføres til partnere i Danmark, eller fordi par, gift i udlandet, kommer til Danmark, fx som flygtninge. Sådanne pars ophold i Danmark vil normalt være knyttet til, at deres udenlandske ægteskaber godkendes og registreres af de danske myndigheder. Sådanne par vil dermed både have et religiøst gyldigt ægteskab og et ægteskab, der har gyldighed efter dansk ret.

Forskellige betydninger af oprindelseslande

Analysen af registerdata viser, at ikke-vestlige efterkommerbørn igennem de sidste 20 år i stigende grad oplever, at forældre går fra hinanden under deres opvækst. Undersøgelsen peger på følgende overordnede træk i syv udvalgte ikke-vestlige oprindelseslande:

- **Tyrkiet:** Tyrkiet har sekulær familielovgivning. Dermed synes kvinder med oprindelse her kun sjældent at blive fastholdt i en nikah. Det skyldes, at man her anser en skilsmisse efter dansk ret for også at opløse en nikah. Det skal dog bemærkes, at der kan være stærke normer imod skilsmisse i familier med tyrkisk oprindelse. Tilsvarende viser analyser af registerdata, at andelen af samlivsbrud i familier med efterkommerbørn er ganske lav blandt personer med oprindelse i Tyrkiet.
- **Somalia:** I dette land er der en ganske høj forekomst af skilsmisse. Tilsvarende viser analyser af registerdata, at omfanget af samlivsbrud i somaliske børnefamilier i Danmark ligger langt over niveauet i børnefamilier med såvel majoritetsdansk baggrund, som med baggrund i større ikke-vestlige etniske minoritetsgrupper. Denne undersøgelses interview indikerer tilsvarende, at somaliske kvinder kan have lettere ved at komme ud af uønskede ægteskaber, end det ofte er tilfældet for kvinder med fx mellemøstlig baggrund.
- **Libanon, Irak, Pakistan:** Ifølge denne undersøgelses interview oplever nogle kvinder med baggrund i disse lande udfordringer med nikah-fastholdelse. At noget sådan er tilfældet, kan knyttes til disse landes islamiske familielovgivninger. Denne kan bevirke, at man i nogle miljøer ikke anser en skilsmisse efter dansk ret for at opløse en nikah. Endvidere kan normer imod kvinders ønsker om skilsmisse være ganske stærke. Ser vi på andelen af samlivsbrud i familier med efterkommerbørn med hhv. libanesisk, irakisk og pakistansk baggrund, viser analyser af registerdata, at niveauet er højest i den libanesiske og lavest i den pakistanske gruppe. I alle tre grupper ligger niveauet for samlivsbrud under det niveau, man finder i majoritetsdanske børnefamilier.
- **Syrien:** Interviewene peger også på, at der forekommer nikah-fastholdelse blandt personer fra Syrien. I forhold til skilsmisse generelt i denne gruppe er en vigtig observation endvidere, at gruppen i høj grad er nyankomne flygtninge. Ifølge gældende lovgivning kan deres opholdstilladelser forventes inddraget på et tidspunkt i fremtiden. Efterfølgende forventes flygtningene at rejse tilbage til Syrien. Da vilkårene for fraskilte i Syrien kan være

overordentligt vanskelige, bør disse fremtidsforventninger medtænkes i forhold til kvinders muligheder for at forlade problematiske ægteskaber i Danmark. Ikke alle frontmedarbejdere synes at være bevidste herom.

- **Sri Lanka:** Også personer med baggrund i ikke-muslimske lande kan have vanskeligheder med at blive skilt. Dette synes fx at være tilfældet for personer med baggrund i Sri Lanka, som ofte er hinduer eller katolikker. Tilsvarende viser registerdata, at der er færre samlivsbrud i børnefamilier med baggrund i Sri Lanka, end der er fx er i børnefamilier med rødder i Mellemøsten.

Forskellige forhold kan såvel støtte som vanskeliggøre etniske minoritetskvinders situation, når de ønsker at forlade dårlige ægteskaber. Sådanne forhold gennemgår vi i de næste afsnit.

Forhold knyttet til familier og etniske minoritetsmiljøer

En barriere imod at blive skilt kan handle om modstand i familier og etniske minoritetsmiljøer. Denne modstand kan skyldes, at kvinders adfærd især i forhold til seksualitet og reproduktion ofte anses for centralt for en gruppes identitet. Dermed kan forskellige grupper forsøge at sikre, at kvinder opretholder traditionelle normer i forhold til ægteskab og familieliv (Suárez-Orozco, 2006). Sådanne traditionelle normers betydning kan øges, når en gruppe i en migrationskontekst oplever sig som værende under pres. Dermed kan migrantkvinder i nogle tilfælde opleve, at deres individuelle handlerum mindskes, frem for at øges, i forhold til situationen i oprindelseslandet (Parrado, Flippen, & McQuiston, 2005).

Udfordringer og barrierer: Modstand imod skilsmisse kan udøves i familier, i nære netværk, i lokale miljøer, og transnationalt, altså i netværk fx i kvindernes oprindelseslande. Kvinder, som ønsker at blive eller er blevet skilt, kan udsættes for social isolation, sladder og chikane i form af fx tilråb og trusler. Chikanen kan til tider have en meget seksualiseret karakter. Repressalier kan også rettes imod kvinders netværk og fx gå ud over deres børn og forældre. At noget sådant er et muligt udfald af en skilsmisse, kan i sig selv afholde kvinder fra at forlade dårlige ægteskaber. Centrale aktører i chikanen kan være (eks)manden og hans familie, der ud over egne handlinger også kan søge at opildne andre imod kvinden. Nogle etniske minoritetskvinder synes særligt udsatte for sådanne repressalier, fordi de – fx på grund af svage dansk-kompetencer – er meget afhængige af deres etniske minoritetsmiljø.

Ressourcer: Forhold som etnisk minoritetsbaggrund, uddannelsesniveau, indvandringsbaggrund mv. kan alle influere på, i hvilket omfang kvinder eventuelt møder modstand og chikane i forbindelse med en skilsmisse. Nogle kvinder støttes fx af forældre og venner. Sådanne relationer kan spille en vigtig rolle i forhold til at forebygge isolation, give praktisk og mental støtte og afbøde noget af omverdenens pres. Kvinder, der er i job og taler dansk, kan lettere undgå de sociale kontekster, hvor de ellers kan møde repressalier. Det sociale pres, rettet imod efterkommerkvinder, synes således ofte at være langt mindre end det pres, som indvandrede kvinder kan møde. Nogle fraskilte kvinder bedrer deres situation ved at flytte til fx en ny by. I nogle tilfælde søger kvinder skilsmisser fra mænd, der er familiesammenførte, og kan opleve det som en fordel, hvis disse mænd bliver nødt til at forlade Danmark efter skilsmissen, fordi de mister retten til ophold. Nogle kvinder søger endvidere at undgå sociale repressalier ved at hemmeligholde deres skilsmisser i forskellige kontekster.

Forhold knyttet til kendskab til og brug af rettigheder

Der er stor forskel på, i hvor høj grad forskellige etniske minoritetskvinder kender deres rettigheder, og i hvilket omfang, de føler sig i stand til at gøre brug af disse rettigheder.

Udfordringer og barrierer: Nogle kvinder, som fx lever isoleret, kun har været kort tid i Danmark og/eller har begrænsede skolekunderskaber, kan have mangelfuld viden om rettigheder i forhold til at blive skilt efter dansk lov. De kan være misinformerede, fx af deres mænd, i forhold til, hvad der vil ske, hvis de bliver skilt. Her kan mænd fortælle kvinderne, at de vil blive udvist, vil miste kontakt med deres børn eller vil stå uden bolig, uanset at dette ikke nødvendigvis er i overensstemmelse med sandheden. Nogle kvinder kan også være udfordrede i at søge skilsmisse på grund af praktiske udfordringer som manglende dansk-kunderskaber, manglende digitale kompetencer, eller fordi de ikke har de 370 kr., det koster at indsende en ansøgning om skilsmisse efter dansk ret. Hvis kvinder risikerer at skulle forlade Danmark efter en skilsmisse, kan det endvidere reelt gøre dem ude af stand til at forlade dårlige ægteskaber. Den bedste sikkerhed for kvinder er dermed, at de har eget, varigt ophold. Dette er dog i dag så vanskeligt at opnå, at især kvinder med få ressourcer reelt aldrig vil kunne opnå denne sikkerhed.

Kvindes handlemuligheder kan endvidere begrænses stærkt, hvis de ikke kan få vished for, om en skilsmisse kan tænkes at føre til, at de skal forlade Danmark. Flere fagfolk pointerer, at lovgivningen på området er kompleks og uigennemsigtig. Det kan således – selv for erfarne juridiske rådgivere – være vanskeligt at vurdere, hvilke konsekvenser en skilsmisse vil have på en kvindes opholdsgrundlag. Dermed kan nogle borgere have svært ved at få indsigt i retstilstanden på et område af stor betydning for deres liv. Nogle kvinders liv vil endvidere muligvis komme i fare, hvis de bliver nødt til at forlade Danmark efter en skilsmisse. Dette kan forekomme, hvis fx forældre i oprindelseslandet på ingen måde kan acceptere en datters skilsmisse. I nogle flygtningegrupper kan risikoen for hjemsendelse muligvis øges, hvis kvinder – i forbindelse med en skilsmisse – ændrer status til et mere usikkert opholdsgrundlag. Dette forhold kan også afholde nogle kvinder fra at blive skilt.

Ressourcer: Såvel fagfolk som kvinderne selv peger på, at der i mange miljøer er ganske god viden om kvinders og mænds lige ret til skilsmisse i Danmark. Denne viden spredes såvel via fagfolk, som i netværk og fx på de sociale medier. Nogle kvinders vej til både at opnå viden og gøre brug af deres rettigheder er dog meget lang. Her kan muligheder for at få støtte i fx NGO-regi have stor betydning. Fagfolk herfra påpeger, at det kan tage års støtte og vejledning, før udsatte kvinder i vanskelige ægteskaber endelig er klar til at handle. Og nogle af de mest udsatte kvinder bliver det aldrig.

Forhold knyttet til hjælp og støtte fra offentlige instanser mv.

Der er meget stor forskel på, i hvilket omfang forskellige kvinder har behov for hjælp og støtte fra fx kommunal side i forbindelse med skilsmisse. Når kvinder har behov for hjælp, kan forhold som de nedenstående gøre sig gældende:

Udfordringer og barrierer: Nogle etniske minoriteter mangler tillid til offentlige myndigheder og søger derfor kun hjælp og støtte i begrænset omfang. Noget af denne manglende tillid kan handle om en frygt for, at myndighederne vil tage ens børn fra en. Denne bekymring kan være reel i den forstand, at opvækstvilkårene for nogle børn i ægteskaber med vold kan være ganske problematiske og burde kalde på offentlig intervention. Nogle kvinder kan endvidere ikke kommunikere med frontmedarbejdere uden tolk. Dermed kan både mangelfuld brug af tolk og dårlig

tolkning udfordre kvindernes muligheder for at få hjælp. I nogle tilfælde møder fx familiesammenførte kvinder problemer, fordi deres ægtefæller kommunikerer bedre med frontmedarbejdere, end de selv er i stand til. Dette kan stille kvinderne i et dårligt lys.

Det sociale arbejde med kvinderne kræver ofte både tid, tillid og gode kompetencer. Disse tre faktorer er ikke altid til stede i et tilstrækkeligt omfang. Nogle frontmedarbejdere synes fx at have mangelfuld viden om kvindernes vilkår og behov. Kvinder kan også opleve at få decideret fejlagtig vejledning, hvilket kan have alvorlige konsekvenser. Nogle kvinder afvises endvidere af frontmedarbejdere, som ikke tager dem alvorligt.

Etniske minoritetskvinder med få ressourcer kan have brug for en mere omfattende hjælp end majoritetsdanske kvinder i lignende situationer, fx fordi de ikke har støttende netværk, de kan trække på, hvis de forlader deres mand. Denne mere udstrakte hjælp er langt fra altid til rådighed. I forhold til hjælp fra politiet i forhold til voldelige (eks)mænd oplever nogle kvinder at få utilstrækkelig beskyttelse og hjælp. Kvinder kan også være tilbageholdende med at anmelde (eks)mænd for vold, fordi de fx frygter, at en anmeldelse på sigt vil udsætte dem for endnu værre vold fra mandens side, end hvis de undlader at anmelde ham.

I forhold til de familieretlige myndigheder synes der til tider at være (eller at have været) et problematisk samspil imellem det familieretlige system (hvor kvinder forventes at samarbejde med fædre til deres børn), det sociale system og det strafferetlige system (i forhold til kvinder, der har været udsat for vold). Som det også fremgår af litteratur på området, kan en kvindes tidligere udsathed for vold altså få hende til at fremstå både som en kvinde, der har beskyttet sine børn dårligt, og som en mor, der er usamarbejdsvillig i forhold til børnenes far. Det familieretlige systems fokus på forældre som rationelle aktører, der skal lære at samarbejde, kan her medvirke til at gøre livet svært for nogle mødre.

Ressourcer: Nogle kvinder modtager god, tålmodig og indsigtfuld hjælp fra frontmedarbejdere. Det kan være knyttet til møde med frontmedarbejdere, som har god forståelse for kvindernes situation og vilkår. Her kan fx voldsforståelse og viden om etniske minoritetskvinders liv og udfordringer være væsentligt.

Ikke alle hjælpeindsatser starter med, at en kvinde selv henvender sig med et klart formuleret behov for hjælp. Nogle hjælpeindsatser tager deres begyndelse, når fx en frontmedarbejder i et aktiveringsprojekt eller en sundhedsplejerske på et hjemmebesøg indleder en dialog med en kvinde om familieliv og trivsel. Dette kan føre til, at en kvinde med brug for hjælp åbner op og rækker ud. Nogle kvinder har brug for – og får – årelang støtte. Her lærer de fx gradvist deres muligheder i Danmark bedre at kende og får øget tilliden til dem selv. En sådan hjælp kan nogle kvinder få i NGO-regi. Her kan de endvidere ofte føle sig mere trygge, end de kan hos kommunale frontmedarbejdere.

Nogle kvinder vender undertiden tilbage til voldelige mænd, de ellers havde forladt. Her kan det være vigtigt, at frontmedarbejdere er parate til at hjælpe igen, hvis kvinderne senere atter søger hjælp. I nogle tilfælde er mulighederne for at yde god hjælp og støtte knyttet til enten sprogkyndige medarbejdere eller en god tolkeindsats.

I nogle tilfælde afhænger god hjælp af, om frontmedarbejdere handler resolut i situationer, der potentielt kan udvikle sig farligt. En komplikation i det socialfaglige arbejde kan endvidere være, at hjælp undertiden reelt forværrer en kvindes situation. En god hjælp, der fx styrker en etnisk

minoritetskvinde i forhold til hendes (eks)mand, kan resultere i en konfliktoptræning og efterfølgende til fx overfald fra (eks)mandens side. Dynamikken synes at være, at kvindens styrkede position får manden til at anvende mere direkte magt i et forsøg på at bibeholde sin dominans.

Dynamikker bag ægteskabelige konflikter og samlivsbrud

En vigtig dynamik bag en del af de ægteskabelige konflikter og efterfølgende skilsmisser synes at handle om sammenstød imellem forskellige modeller for relationen imellem de to køn. I Danmark ses de to køn som udgangspunkt som værende *sideordnede*. Det forventes således, at både mænd og kvinder arbejder, staten støtter enlige forældre, og der er lige adgang til skilsmisse for begge køn. En del ikke-vestlige indvandrere og efterkommere forstår imidlertid i højere grad (og med variationer) kønnene som værende *komplementære*. Komplementære kønsroller vil sige, at mænd og kvinder har forskellige roller, der antages at være optimale i forhold til biologiske forskelle mellem kønnene: Kvinden tager sig af hjemmet, mens manden tjener penge. Denne fordeling af ansvar kan – men gør det ikke nødvendigvis – medføre en asymmetrisk fordeling af ressourcer såsom penge, dansk kundskaber, netværk og systemforståelse mellem kønnene. Disse ressourcer er med til at konsolidere mandens magtposition i familien.

Migrationen til Danmark kan styrke nogle kvinders position i deres ægteskaber, eftersom det danske samfund er indrettet med udgangspunkt i sideordnede kønsroller. Det kan såvel udløse kvindelige krav om med- og selvbestemmelse i den "kvindevenlige" velfærdsstat, men det ser også ud til at kunne få mænd til at forsøge at stække hustruers muligheder for at rejse sådanne krav og måske forlade deres ægteskaber. Sidstnævnte adfærd fra nogle mænd kan også udspringe af, at mænd kan føle deres positioner i såvel familien som samfundet undergraved i en kontekst, hvor de både kan have vanskeligt ved at finde godt fodfæste på arbejdsmarkedet og kan miste deres forsørgerrolle og deres autoritet i hjemmet (Liversage, 2014a). Også blandt efterkommerne kan mænd opleve sig udfordrede i forhold til kvinder, da de fx i mindre grad lykkes med at uddanne sig på højere niveauer. Færre uddannelsesmæssige ressourcer kan være med til at svække mændenes position og medvirke til, at deres partnere forlader dem, og medføre, at mænd forsøger at hævde sig og kontrollere deres hustruer – og eventuelt bruger vold til at fastholde en dominerende position.

De kønnede konflikter, beskrevet ovenfor, kan fortolkes forskelligt, afhængigt af, hvilket perspektiv, man anlægger: Fra et dansk (kvinde)perspektiv kan det ses som, at migrationen giver kvinder adgang til frihedsrettigheder og medbestemmelse. Fra et klassisk patriarkalsk (mande)perspektiv kan det derimod ses, som at migration fører til normløshed, kvindelig promiskuitet og familiers sammenbrud.

Sådanne transnationale dynamikker kan spores i mange af de ægteskabelige konflikter, som undersøgelsens interviewpersoner har oplevet. Overordnet set synes **efterkommerkvinder** ofte at have ganske fordelagtige ressourcemæssige placeringer. De har måske gode uddannelser bag sig og kan hente støtte og opbakning hos familie og netværk. De har endvidere ikke de udfordringer i forhold til kendskab til dansk, viden om samfundsforhold og adgang til opholdstilladelser, som kan udfordre indvandrede kvinder. Generelt er det heller ikke meget voldsomme problemer i forhold til vold og kontrol, der har udløst de interviewede efterkommerkvinders skilsmisser. Det kan i stedet fx handle om utilfredshed med ægtemænds muligheder for at bidrage til familielivet – såvel økonomisk som i forhold til omsorg for børn. Det kan også handle om problemer, der udspringer af utilfredshed med svigerfamiliers indblanding. I en del

tilfælde synes efterkommerkvinder også at komme videre efter skilsmissen uden de store udfordringer. Vi hører dog også om efterkommerkvinder – eller konvertitter med europæisk baggrund – med ganske store problemer. Det kan blandt andet handle om, at de har indgået forhold til mænd, som de efterfølgende erfarer er meget voldelige. Sådanne kvinder kan forsøge at afslutte forholdet efter ret kort tid, men have vanskeligt ved at komme endegyldigt fri af en mand, der forfølger dem.

Interviewene med *indvandrede kvinder* viser, at en stor del af dem strækker sig langt for at bevare deres ægteskaber. Dette kan såvel skyldes, at skilsmisser for dem er vanskelige at gennemføre, som at livet som fraskilt ofte er meget hårdt. Dermed kan de ægteskabelige konflikter i mange tilfælde være ganske store, før kvinder forlader deres mænd.

En stor del af de interviewede kvinder fortæller således om at have været udsat for forskellige former for vold. Denne vold indgår som et element i et bredere mønster af *tvungende kontrol* (eng: "coercive control", Stark (2007)). Mønstret er, at mænd stiller krav om kvindelig underordning, og at mændene forsøger at fastholde denne underordning ved at begrænse kvindernes adgang til ressourcer. Sådanne begrænsninger kan handle om kontrol med hustruers sociale kontakter, med deres muligheder for at uddanne sig og arbejde og med deres økonomiske råderum. Kvinder kan også blive udsat for overvågning, når mænd forsøger at sikre sig, at de opfylder de stillede krav. Endelig kan kvinder blive udsat for forskellige former for vold og repressalier i forhold til at udfordre mænds krav over for dem. Volden kan have forskellige former og være af fx fysisk, psykisk, seksuel eller reproduktiv karakter.

I en del tilfælde eskalerer volden, når kvinder – eventuelt fordi de føler sig styrket igennem deres ophold i Danmark – begynder at udfordre mænds krav (Darvishpour, 1999). I forlængelse heraf er selve skilsmissen i mange tilfælde ikke et enkelt og klart brud. Tværtimod gennemgår en del kvinder lange forløb, hvor de forsøger at forlade deres mænd, men har vanskeligt herved. Nogle kvinder kan i disse forløb opleve, at deres børn bortføres til udlandet. Dette viser, hvordan kvindernes – og familiernes – liv kan udspille sig på tværs af landegrænser.

Interviewene kaster lys på, hvordan frygt for både mænds og andres reaktioner (inklusive frygt for ganske alvorlige repressalier) kan gøre det svært for kvinder "bare at gå" fra deres ægteskaber. Kvinder, der har levet med tvungende kontrol i årevis, kan endvidere blive brudt psykisk ned, hvilket også kan hæmme deres handlekompetencer. Interviewene viser også, at det langt fra er ufarligt at forlade en voldelig mand, da det kan udløse vold, forfølgelse og trusler på livet. Tilsvarende viser forskningen, at det er, når kvinder har forladt en voldelig mand, at risikoen for at blive dræbt er størst (Campbell et al., 2003; Johnson et al., 2019).

Islamisk jura i en migrationskontekst

Denne undersøgelse tager sit afsæt i et transnationalt samspil imellem forskellige dele af verden. Dette samspil kan ses i en historisk kontekst, der kort kan beskrives som følger:

1. Sharia udvikledes i Mellemøsten for omkring tusind år siden, og derfor kan moderne logikker hentet i nationalstaten og den moderne retsstat med tilhørende domstolssystem ikke anvendes til at forstå sharia. Selvom der eksisterede domstole, som anvendte sharia i før-moderne tid, så opererede disse på en helt anden måde end nutidige retssystemer. Sharia er primært en lærd diskussion af etik, ritualer og en pendant til noget, der kan kaldes før-moderne ret. Der eksisterer således ikke en konkret tekst, bog eller lov i

ordets moderne forstand, kaldet sharia, men islamisk lærde har igennem historien diskuteret, udviklet og tilpasset idealet for et godt muslimsk liv. I praksis blev nikah og nikah-opløsning reguleret af lokal sædvane indtil introduktionen af islamisk lov i slutningen af 1800-tallet og starten af 1900-tallet (se nedenfor). Det vil sige, at der ikke eksisterede myndigheder, der holdt opsyn med praksis og nikah og foretog nikah-opløsning – eksempelvis skulle disse ikke registreres hos en myndighed. Nikah og nikah-opløsning blev ordnet imellem og internt i familier – eventuelt med mellemkomst af mæglere, hvis der opstod uoverensstemmelser. Man kunne naturligvis søge en domstols mellemkomst, men som nævnt ovenfor udgjorde disse ikke domstole i ordets moderne betydning (se Hallaq, 2009; Petersen & Vinding, 2020; Vikør, 2012 for en uddybning).

2. Fra og med 1800-tallet introducerer flere muslimske lande retssystemer efter europæisk forbillede. Som en del af denne udvikling kodificerede de enkelte lande deres egne udgaver af islamisk lov med inspiration fra de islamiske lærdes diskussioner af sharia. Det vil sige, at staterne udfærdigede egentlige lovtekster ved at udvælge elementer af islamiske juristers diskussioner om sharia og tilpassede dem konteksten, hvori lovgivningen skulle anvendes. Den vigtigste udvikling i forhold til nikah og nikah-opløsning var, at begge dele nu blev administreret af en statslig myndighed. Det vil sige, at nikah blev underlagt *islamisk lov* snarere end *lokal sædvane*, og indgåelse af nikah skulle derfor registreres hos myndigheder, som dermed fik større kontrol og magt over praksis. Ligeledes blev nikah-opløsning underlagt islamisk lov, hvilket vil sige, at mænd i oprindelseslandene i dag normalt er pålagt at registrere eller søge om deres talaq (nikah-opløsning) hos myndighederne og eksempelvis betale udeståender til deres koner (såsom brudegave og forsørgelse). I nogle lande fik kvinder tilmed mulighed for at søge skilsmisse – dog ikke på lige vilkår med mænd. Enkelte lande, fx Tyrkiet, har endvidere en sekulariseret familie Lovgivning efter europæisk forbillede.
3. Ved migration – som da arbejdsindvandrere, flygtninge og familiesammenførte ankom til Danmark især fra 1970 og frem – forlader etniske minoritetsgrupper de oprindelseslande, hvor der er adgang til islamiske domstole. I fraværet af islamiske domstole opsøger nødstedte muslimske kvinder i stedet imamer og andre islamiske autoriteter i Danmark med ønsker om hjælp til at få opløst nikah, som (eks)mænd ikke vil lade dem slippe ud af. Disse islamiske autoriteter har dog typisk hverken mulighed for eller en interesse i at involvere sig i kvindernes sager. Dels er de ikke bemyndiget hertil, dels kan det være farligt at involvere sig i sager, når det involverer fx voldelige ægtemænd eller stærke familier. Mens den islamiske lov i hjemlandet begrænser mandens magt, står manden på dette område altså styrket i migrationskonteksten, eftersom det ofte er ham – og ikke en islamisk domstol – der foretager nikah-opløsning.

Det er således netop fraværet af islamisk-juridiske institutioner i Danmark, der medfører en efterspørgsel på personer og institutioner, der kan udfylde rollen som islamiske dommere eller myndigheder. Eftersom ingen udfylder denne rolle, opstår et islamisk-juridisk vakuum, hvor kvinderne ikke kan finde en myndighed, der kan foretage den nikah-opløsning, som de mener, at de har brug for. Det er det islamisk-juridiske vakuum, der medfører, at imamer og islamiske autoriteter – til trods for at de ikke besidder myndighed til at opløse nikah – castes som myndighedspersoner af muslimske kvinder i nød (Petersen, 2020).

Ingen af de imamer og islamiske autoriteter, som er interviewet til denne undersøgelse, ønsker at involvere sig i problemfyldte nikah-opløsninger. De forsøger heller ikke at opretholde en form for jurisdiktion over disse sager – snarere tværtimod: Mange imamer gør, hvad de kan for at

skubbe de mest problemfyldte sager væk. Nogle involverer sig dog som mæglere eller vidensautoriteter – især i mindre problemfyldte sager. Det vil sige, at de stiller deres viden til rådighed for muslimer, der efterspørger den. Imamer, som forsøger at opløse nikah uden mandens samtykke, oplever typisk, at disse mænd ikke accepterer deres nikah-opløsninger som værende gyldige.

Langt størstedelen af de islamiske autoriteter, som vi har interviewet til denne undersøgelse, vil under ingen omstændigheder involvere sig i nikah-opløsninger med voldelige ægtemænd grundet sikkerhedsrisikoen, der kan være forbundet hermed. Dog synes ældre og mere garvede personer uden små børn at være en smule mere risikovillige i forhold til at involvere sig i sådanne sager. Det samlede billede medfører en omvendt korrelation: Des mere en kvinde har brug for, at en imam eller islamisk autoritet hjælper, des mindre vil hun være i stand til at få hjælp – og des mindre vil autoriteten reelt være i stand til at gøre. Dette skyldes til dels sikkerhedsrisikoen. Det er dog også vigtigt at være opmærksom på kvindens egen svage ressourcesituation: Hvis en imam udsteder en nikah-opløsning, så er dens gyldighed i sidste ende afhængig af kvindens netværks anerkendelse heraf, og denne anerkendelse afhænger af hendes ressourcer (se nedenfor). De af undersøgelsens islamiske autoriteter, som har forsøgt at opløse kvinders nikah, beretter, at disse opløsninger typisk ikke tillægges værdi i kvindens netværk. De islamiske autoriteter forsøger typisk i stedet at overtale manden til at foretage nikah-opløsningen. Noget lignende gør sig gældende for to kvindelige islamiske autoriteter, som vi har interviewet til undersøgelsen. Selvom begges strategier i forbindelse med at hjælpe kvinder til at opnå nikah-opløsning i nogen grad adskiller sig fra mændenes, så er deres praksis underlagt de samme grundvilkår – at en nikah-opløsnings gyldighed afhænger af mandens, familiernes og/eller nærmiljøets accept, hvilket typisk er tæt forbundet med kvindens ressourcer relativt til den mand, hun ønsker at forlade.

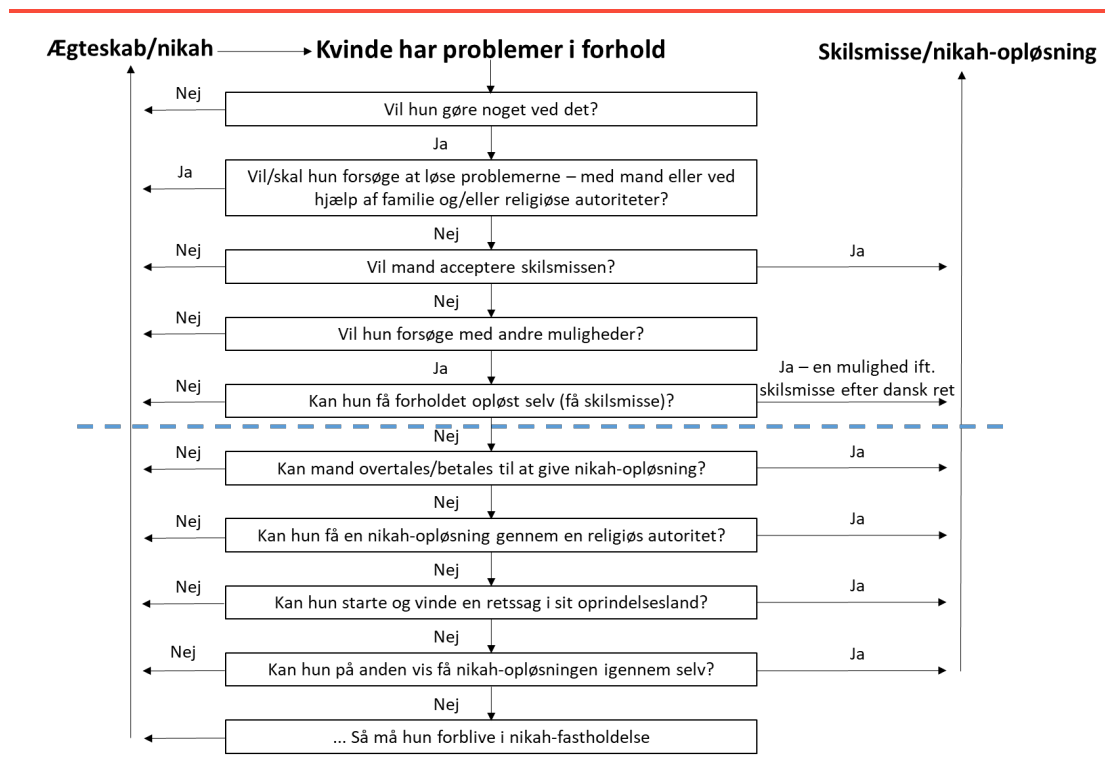
Undersøgelsen har fundet to faste og tre ad hoc skilsmisseråd, hvor imamer og religiøse autoriteter har forsøgt at adressere ovenstående problemstilling ved at gå sammen om at udstede nikah-opløsninger. Det vil sige, at de forsøger at lægge deres samlede religiøse autoritet bag nikah-opløsningen, og de spreder sikkerhedsrisikoen ved ikke at gøre en enkeltperson ansvarlig. Det ene af de faste råd eksisterede dog kun i en kort årrække og blev opløst, efter at et medlem to gange annullerede en nikah-opløsning efter at have været udsat for pres fra den tabende ægtemand og hans familie. Der har været adskillige forsøg på at grundlægge et overordnet islamisk skilsmisseråd i lighed med tilsvarende jødiske og katolske institutioner, der er veletablerede i Danmark. Noget sådan er dog endnu ikke lykkedes, men diskussionen dukker op fra tid til anden blandt imamer og islamiske autoriteter.

Et bredt spektrum af erfaringer – nogle med meget alvorlige problemer

Samlet set viser denne undersøgelse, at kvinder – afhængig af deres ressourcemæssige situation i forhold til de forskellige relationer, de indgår i – kan bevæge sig hurtigere eller langsommere imod at forlade uønskede forhold. I dette forløb kan indgå en række elementer, som er grafisk fremstillet i Figur 1.1. En ressourcestærk efterkommerkvinde kan således have ret kort vej fra det, hun oplever som ægteskabelige problemer, til at hun ønsker at gennemføre en skilsmisse. Nogle ressourcestærke kvinder er i stand til selv at effektuere, at hun bliver "helt skilt". Det vil sige, at hun selv foretager nikah-opløsningen uden sin mands samtykke.

Andre kvinder kan modsat have store vanskeligheder med at komme ud af dårlige ægteskaber. Sådanne kvinder, der hyppigt har indvandrerbaggrund, kan gennemgå komplicerede og langvarige forløb. Her kan kvinderne cirkle i en lang række loops, gengivet i den øverste del af Figur 1, hvor de forbliver i dårlige ægteskaber i mange år. Det kan handle om, at kvindernes ønsker om skilsmisse ikke accepteres af deres familier og etniske minoritetsmiljøer, og at de derfor ikke ser sig i stand til at afslutte deres ægteskaber.

Figur 1 Forløb fra ægteskabelige problemer hen imod skilsmisse/nikah-opløsning.

Det kan også handle om, at kvinder frygter at skulle forlade Danmark og eventuelt blive adskilt fra deres børn, hvis de søger om at blive skilt. I stedet kan disse kvinder forsøge at bedre deres situation ved at søge hjælp fra forskellig hold til at løse de ægteskabelige problemer og/eller simpelthen udvise årelang udholdenhed.

På et tidspunkt kan vedvarende problemer fx med udsathed for vold, misbrug, psykisk sygdom og måske utroskab føre til, at kvinder initierer en skilsmisse efter dansk ret. Dette er kvinderne i stand til ensidigt at få igennem (angivet som boksen "Kan hun få forholdet opløst selv? (få skilsmisse?)" umiddelbart over den stiplede linje). Hvis mænd ikke accepterer hustruers ønske om at afslutte deres forhold, kan kvinder dog ende i nikah-fastholdelse, hvor de er skilt efter dansk ret, men fortsat er i en nikah og dermed i religiøs forstand stadig er i et forhold. Dette beskrives i Figur 1.1 med boksene og pilene under den stiplede linje.

Strategier for at få opløst en nikah kan fx dreje sig om at overtale eller betale manden for at give samtykke til nikah-opløsning, eller det kan ske ved at rejse en retssag i oprindelseslandet. Kvinders muligheder for at opnå nikah-opløsning med sådanne strategier kan knyttes til deres generelle ressourceniveauer. I nogle tilfælde kan kvinder ende i situationer, hvor alle muligheder for at få hjælp synes udtømte. Det kan føre til, at nogle kvinder handler ganske desperat (og ofte resultatløst) for at komme endeligt ud af deres forhold. Det kan også føre til, at kvinder må affinde sig med at forblive i nikah-fastholdelse i mange år. Denne situation kan tære hårdt.

Meget opslidende forløb i dårlige ægteskaber, i opslidende skilsmisser og i vanskelige liv som fraskilt ser i nogle tilfælde ud til at gøre stor og uoprettelige skade på kvinders psykiske og fysiske helbred.

Som tidligere beskrevet er det dermed generelt kvinderne med de færreste ressourcer, der har de største problemer. Samtidig har de dårligst mulighed for at få den hjælp, de har hårdt brug for. Kvinders ressourcer og muligheder må forstås i den samfundsmæssige kontekst, de befinder sig i. Her har forskellige strukturelle forhold i Danmark ændret sig over tid på måder, der kan tænkes at påvirke forløb omkring både skilsmisse og nikah-opløsning. På den ene side har øget fokus på individuel selvforsørgelse sandsynligvis givet nogle kvinder bedre muligheder for at forlade uønskede ægteskaber. Dette synes sandsynligt, da skilsmisserater generelt kan knyttes til kvinders økonomiske muligheder (Schultz-Nielsen & Bonke, 2016). Også krav om fx familiesammenførte kvinders deltagelse i danskundervisning kan være med til at give kvinder adgang til vigtige ressourcer, som nogle mænd ellers kunne have holdt dem fra at få adgang til.

Udviklingen har dog også bevæget sig i retning af fx stigende krav til opnåelse af varigt ophold – i en grad, så nogle kvinder i dag reelt er uden mulighed for nogensinde at opfylde de stillede krav. Tilsvarende er nyankomne flygtninges ophold i dag som hovedregel af midlertidig karakter, hvilket også har betydning for beslutninger om at blive skilt. Også ændringer i sociale ydelser – hvor fx nogle flygtningefamilier i dag har en meget presset økonomi (Institut for Menneskerettigheder, 2018) – kan øge de problemer, sådanne familier slås med. Da økonomiske vanskeligheder og stress øger risikoen for, at familier falder fra hinanden, kan disse strukturelle ændringer også tænkes at øge udfordringerne for nogle etniske minoritetskvinder i deres ægteskaber og eventuelt bidrage til familiers sammenbrud og til vanskelige skilsmisseforløb.

Undersøgelsen peger på, at nogle skilsmisser kan udspringe af mænds forsøg på at opretholde den dominerende position i familierne, som de kender fra deres oprindelseslande. I andre tilfælde synes familieproblemerne at handle om mænd, der har svært ved at håndtere udfordringerne ved krig og flugt eller komme overens med de tab, migration og flugt kan påføre dem. I andre tilfælde igen kan vanskelige opvækstvilkår, misbrug og/eller psykiske udfordringer være med til at forklare, hvorfor nogle mænd undertrykker deres hustruer, fx med vold. Et vigtigt element er også, at nogle mænd kan opleve et stort tab – også på det rent praktiske plan – hvis hustruer vil skilles. Her kan nogle mænd miste kontakt med deres børn og/eller ende i hjemløshed. Det lader også til, at nogle mænd føler sig dårligt behandlet af danske myndigheder, der ikke tager megen hånd om deres udfordringer, når familier går i stykker. En oplevelse af at blive dårligt behandlet af både hustruer og af danske myndigheder ser ud til at kunne intensivere mænds vrede og bidrage til den post-separationsvold og forfølgelse, som nogle kvinder udsættes for. Et element i en sådan post-separationsvold kan være, at mænd fastholder deres (eks)hustruer i en uønsket nikah, fordi dette giver dem en mulighed for – ret omkostningsfrit – at hævne sig på kvinder, som har forladt dem.

Også kvindelig handlekraft

Til slut skal det fremhæves, at denne undersøgelse også viser, at etniske minoritetskvinder – uagtet deres ofte vanskelige situationer – langt fra er uden handlekraft. Som tidligere beskrevet er efterkommerkvinder, fra deres ofte gode ressourcemæssige position, i mange tilfælde særdeles handlekraftige. Er barriererne for at blive skilt – fx for nogle indvandrede kvinder – meget

høje, kan de forsøge at bedre deres ægteskaber uden åbenlyst at udfordre deres mænds autoritet. Det kan være, når kvinder lægger langsigtede planer for at gøre en skilsmisse mulig og først søger herom, når børn er blevet voksne og dermed ikke længere kan rammes så hårdt af en uforsonlig skilsmissekonflikt mellem forældrene.

Det kan også være, når kvinder forsøger at ændre mænds adfærd i positiv retning, fx ved at prøve at skaffe dem arbejde eller at få netværkskontakter til at påvirke mænd på måder, som kvinderne ikke selv formår. Kvinder kan også i pressede situationer udvise stor snarrådighed og handlekraft. Det kan være, når en kvinde narrer en mundtligt *talaq*-skilsmisse ud af sin (eks)mand ved at give sig ud for at være en anden kvinde på en datingportal. Eller det kan være, når kvinder er i stand til at afsløre mænds utroskab – fx i form af, at de har indgået nikah med andre kvinder – uagtet mænds store anstrengelser for at holde deres dobbeltliv hemmeligt. Det kan også være, når indvandrerkvinder rent faktisk lykkes med at få børn, som mænd har bortført til oprindelseslandet, hjem til Danmark igen ved brug af både list og menneskesmuglere. Mange indvandrerkvinder griber med andre ord på forskellig vis til handling og bruger de ressourcer, de har til rådighed, så godt de kan, når de søger at ændre deres familieforhold i positiv retning.

Del I – Baggrund, begreber og metoder

1 Baggrund, begreber og teoretisk tilgang

Denne undersøgelse handler om etniske minoritetskvinders erfaringer med at blive skilt i Danmark. Tidligere undersøgelser viser dels, at nogle etniske minoritetskvinder – med forskellige religiøse baggrunde – møder alvorlige udfordringer, når de ønsker skilsmisse. Og dels, at der især blandt muslimske kvinder kan være problemer i forhold til at blive skilt på en måde, som tillægges religiøs gyldighed. I 2011 bad Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration det daværende SFI (Det Nationale Forskningscenter for Velfærd) om at undersøge ovennævnte emne, hvilket resulterede i rapporten "Parallelle retsopfattelser i Danmark – et kvalitativt studie af privatretlige praksisser blandt etniske minoriteter" (Liversage & Jensen, 2011).

Nu, knap et årti senere, bidrager denne VIVE-undersøgelse med yderligere viden på området. Opdraget kommer fra Udlændinge- og Integrationsministeriet. Udgangspunktet for undersøgelse er, at adgangen til skilsmisse kan være reguleret anderledes inden for nogle trosretninger, end den er ifølge dansk familieret. Noget lignende ses fx blandt troende katolikker og blandt ortodokse jøder. I disse to grupper er der dog veletablerede religiøs-juridiske institutioner til at håndtere religiøse skilsmisser. Det samme er ikke tilfældet inden for Islam, der – efter den evangelisk-lutherske protestantisme – udgør den næststørste religion i Danmark. Da adgangen til skilsmisse inden for Islam ofte anses for nemmere for mænd end for kvinder, er det primært udfordringer for muslimske kvinder i Danmark, som denne undersøgelse belyser.

Undersøgelsen ser både på etniske minoritetskvinders generelle udfordringer med at blive skilt og på forekomsten af det, vi betegner "nikah-fastholdelse". Nikah-fastholdelse kan opstå, når kvinder er skilt efter dansk ret, men er ude af stand til at komme ud af et "religiøst ægteskab". Det kan også opstå, når kvinder, der ikke er gift efter dansk ret, ikke kan komme ud af en nikah.

Undersøgelsen inddrager også den bredere kontekst for skilsmisserne og belyser forhold som den modstand mod skilsmisse i familier og etniske minoritetsmiljøer, der kan hæmme kvinders handlemuligheder, og i hvilket omfang kvindernes synes at kende til deres rettigheder. Undersøgelsen ser også på den hjælp, som kvinderne modtager fra danske myndigheder. Endelig skaffer undersøgelsen bedre viden om, hvilke roller, de religiøse autoriteter spiller i forhold til sådanne skilsmisseproblematikker.

Undersøgelsens primære datakilde er kvalitative interview. Den største gruppe informanter har været kvinder, der havde etnisk minoritetsbaggrund og erfaringer med skilsmisse. De fleste af disse kvinder har muslimsk baggrund. For at sikre viden, der rækker ud over etniske minoritetskvinder med denne religiøse baggrund, indgår også interview med et mindre antal ikke-muslimske kvinder med hhv. tamilsk og filippinsk baggrund samt med enkelte konvertitter med dansk eller europæisk baggrund. Endvidere bygger undersøgelsen dels på interview med fagfolk med relevant viden om undersøgelsens problemstilling, dels på interview med islamiske autoriteter i Danmark. Et lille antal analyser på registerdata belyser situationen i forhold til hhv. skilsmisser med borgerlig gyldighed og samlivsbrud i forskellige grupper af børnefamilier.

På grund af det ganske omfattende kvalitative datagrundlag og på grund af de forskelligartede emner, som undersøgelsen belyser, er denne rapport ganske omfattende. Det skyldes også, at de kvinder, fagfolk og religiøse autoriteter, som vi har interviewet til undersøgelsen, får ganske meget plads til at beskrive deres situation med egne ord. Vi har valgt denne formidlingsform for at lade de berørte selv komme til orde i større omfang, end det ellers ofte er tilfældet. En del længere citater indgår i bokse rapporten igennem. Den travle læser kan eventuelt springe nogle af disse bokse over.

1.1 Rapportens opbygning

Denne rapport er bygget op i følgende fire dele:

- Del I: Baggrund, begreber og metoder
- Del II: Om ægteskaber, konflikter og skilsmisser i Danmark
- Del III: Opløsning af nikah-forhold
- Del IV: Afsluttende diskussioner.

Del I: Baggrund, begreber og metoder

Denne korte første del udstikker den empiriske og teoretiske ramme for undersøgelsen. Det sker i følgende to kapitler:

Kapitel 1: Baggrund, begreber og teoretisk tilgang introducerer undersøgelsens emne og giver et overblik over rapportens struktur. Her beskriver vi endvidere samspillet imellem – på den ene side – ægteskaber og skilsmisser med retsgyldige virkninger og – på den anden side – religiøse ritualer, der hhv. indstifter og opløser forhold. Det er her, nogle kvinder ender i situationer, hvor de på samme tid er skilt efter dansk ret, men fortsat anses for at være i et reliøst indstiftet forhold. Kapitlet gennemgår også den overordnede analytiske tilgang i undersøgelsen. Her anlægges et intersektionelt perspektiv, der ser på samspillet imellem forskellige magtstrukturer, som individer på samme tid er indlejrede i. Således har ikke kun køn betydning for kvinders handlemuligheder. Også fx deres klassebaggrund, deres (eller deres forældres) oprindelsesland og deres status i forhold til ophold i Danmark kan betinge, hvilke handlemuligheder de kan gøre brug af, hvis de befinder sig i problematiske ægteskaber. Det centrale afsæt her er modellen ved navn "kønnede magtgeografier" ("Gendered geographies of power", Mahler & Pessar, 2001).

Kapitel 2 beskriver undersøgelsens Data og metode. Det drejer sig først og fremmest om kvalitative interview med etniske minoritetskvinder, der er blevet skilt; og med fagfolk, der har erfaringer med at støtte sådanne kvinder. Og med islamiske autoriteter, der kan bistå ved såvel indgåelse som opløsning af "muslimske ægteskaber" – *nikah*. Kapitlet gennemgår også kort de kvantitative data, der indgår i undersøgelsen.

Del II: Om ægteskaber, konflikter og skilsmisser i Danmark

Rapportens anden del er bygget op over et tidsmæssigt forløb: Det starter med ægteskabernes indgåelse og beskriver deres udfordringer. Det ser dernæst på dynamikker i forhold til modstand imod skilsmisse i etniske minoritetsmiljøer, i forhold til brug af rettigheder, og i forhold til støtte fra frontmedarbejdere. Og endelig slutter denne del af rapporten med selve skilsmissen. Denne del af rapporten består af følgende syv kapitler:

Kapitel 3: Ritualisering af parforhold handler om de forhold, som ender med at gå i stykker. Først beskriver vi kvantitativt mønsteret for, hvorledes personer med mindreårige børn med forskellige etniske baggrunde lever sammen. Her er der store forskelle på andelene, der er hhv. gift (efter dansk ret), samlevende og enlige. Vi beskriver også praksisser i forhold til det islamiske ægteskab *nikah*, såvel overordnet som hos de interviewede kvinder.

Kapitel 4: Konflikter i ægteskabet går tæt på de problemer, som førte til, at forhold ender med at gå i stykker. På linje med betydningen af "kønnede magtgeografier" kan der være klart alvorligere konflikter i indvandrede kvinders ægteskaber, sammenlignet med situationen blandt efterkommere. Kapitel belyser også de særlige vanskeligheder, som nyankomne flygtninge kan møde.

Endelig synes en del konflikter at udspringe af familiernes samspil med den danske kontekst. Her kan forventninger til, at kvinder bliver selvforsørgende, og at autoritetsstrukturer bliver mere demokratiske, bidrage til konflikter om, hvordan livet i Danmark skal leves.

Kapitel 5: Vold og kontrol som baggrund for skilsmisse har fokus på den betragtelige del af empirien, der referere til sådanne former for undertrykkelse. Dette kapitel anvender begrebet "tvingende kontrol" (eng.: "Coercive control" (Stark, 2007)) som ramme for analysen. Kapitlet indleder med en kort gennemgang af litteratur om vold imod etniske minoritetskvinder med fokus på kvantitative danske kilder. Dernæst beskriver det, hvordan undertrykkelse i et forhold kan handle om langt mere end blot enkeltstående episoder af fysisk vold.

Kapitel 6: Chikane og modstand imod skilsmisse ser på de forskellige måder, personer i sociale netværk kan søge at afholde kvinder fra at forlade deres ægteskaber. Det kan være modstand i kvindernes nære relationer, men det kan også være en bredere "sladderkultur" i et etnisk minoritetsmiljø. Sociale repressalier, der også kan ramme kvindernes nære slægtninge, kan i nogle tilfælde få kvinder til at opgive tanken om at forlade dårlige ægteskaber. Kapitlet belyser også, hvordan kvinder kan søge at håndtere repressalierne samt de store forskelle imellem, hvad forskellige kvinder udsættes for.

Kapitel 7 tager afsæt i fagfolks og kvinders beskrivelser af kvindernes kendskab til og brug af rettigheder. Kapitlet viser, at der på den ene side synes at være en ganske stor viden om de almene rettigheder i forhold til skilsmisse efter dansk ret. På den anden side kan nogle kvinder have meget svært ved at gøre brug af en sådan ret, da den spiller sammen med adgangen til andre rettigheder. Her spiller retten til at forblive i Danmark efter en skilsmisse en central rolle. For nogle kvinder kan det være vanskeligt at afklare deres ret til ophold i Danmark, hvis de søger skilsmisse. En manglende sikkerhed i forhold til ens rettigheder kan være ganske vanskelig at håndtere. Endvidere kan der for relativt nyankomne flygtninge være andre former for samspil imellem forskellige lovgivninger, der kan betinge deres muligheder for at gøre brug af retten til skilsmisse i Danmark.

Kapitel 8: Støtte fra det sociale system og politiet ser på den hjælp, kvinderne får. Med afsæt i fagfolks erfaringer og i kvindernes forløb diskuterer kapitlet aspekter, der kan være vigtige i forhold til arbejdet på området. Det handler fx om vigtigheden af god kommunikation og opbygning af tillid, som kan have stor betydning i forhold til, om den sociale støtte reelt kan gøre en forskel. Kapitlet beskriver også nogle af de udfordringer, der kan være i de meget komplekse sager på området. Kapitlets primære fokus er på støtte fra det sociale system, men afsluttes med en gennemgang af kvindernes erfaringer med kontakt med politi og retssystem.

Kapitel 9: Selve skilsmissen indledes med en beskrivelse af samlivsbrudsmønstret i forskellige grupper. De kvantitative analyser viser, at etniske minoritetsbørn med ikke-vestlig baggrund i stigende omfang oplever, at deres forældre går fra hinanden i løbet af deres opvækst. Tidligere kapitler har belyst skilsmisseårsager som fx uoverensstemmelser om familieliv eller udsathed for vold. Dette kapitel bidrager med to yderligere nedslag i forhold til nogle ægteskabers sammenbrud. Det handler dels om utroskab/flerkoneri. Og det handler om, når skilsmisser udløses af, at store børn kontakter myndighederne på grund af vold i familien.

Del III – Opløsning af nikah-forhold

De fire kapitler i denne del af undersøgelsen går tæt på muslimske kvinders udfordringer med – og muligheder for – at få opløst deres nikah.

Kapitel 10: Om opløsning af nikah-forhold starter med en gennemgang af, hvordan man kan forstå sharia i en dansk kontekst. Sharia opfattes ofte som et lovkompleks, men kapitlet viser ved hjælp af en kort litteraturgennemgang, at der egentlig er tale om en diskursiv tradition. Kapitlet beskriver endvidere, hvordan etniske minoritetskvinders udfordringer med at få opløst deres nikah må forstås i en migrationskontekst, hvor kvinderne fx kun har begrænset adgang til de islamiske domstole, som findes i deres oprindelseslande. Kapitlet belyser dernæst hhv. nogle efterkommerkvinders uproblematisk (men forskelligartede) skilsmisser, og de udfordringer, kvinder kan møde, hvis de ikke kan få opløst deres nikah. Endelig belyser kapitlet – fra begge parterets perspektiv – hvordan kvinder søger hjælp hos islamiske autoriteter.

Kapitel 11: Mere om de islamiske autoriteters arbejde starter med en beskrivelse af den mægling imellem ægtefæller, som islamiske autoriteter undertiden medvirker til, når par har ægteskabelige problemer. Kapitlet belyser endvidere de forskelligartede holdninger til Familieretshusets skilsmisser, som de islamiske autoriteter giver udtryk for. Det brede spektrum af holdninger her dokumenterer klart den store diversitet, der findes på området. Kapitlet belyser også de islamiske autoriteters syn på forhold som forældremyndighed og børns tarv og ser på de særlige udfordringer, der kan være, når kvinder søger at komme ud af voldelige forhold.

Kapitel 12: Forskellige veje til opløsning af nikah-forhold beskriver de måder, islamiske autoriteter bistår kvinder med at få opløst deres nikah. Dette handler overvejende om at søge at overtale mænd til at opløse en given nikah. Kapitlet beskriver også de ansatser til skilsmisseråd, der har været i Danmark, som forsøg på at hjælpe nogle kvinder, der befinder sig i meget vanskelige situationer. Andre muligheder for at få opløst nikah-forhold kan være, at kvinder tager kontakt til sharia-råd i England, eller at de rejser retssager i deres oprindelsesland. Kapitlet slutter med at belyse, hvilke handlinger nogle kvinder griber til, når de er desperate over at sidde ubehjælpeligt fast i en nikah.

Kapitel 13: Når kvindelige islamiske autoriteter faciliterer skilsmisse giver ny viden om et hidtil meget underbelyst emne. Kapitlet bygger på interview med to kvindelige islamiske autoriteter og har fokus på deres erfaringer med at rådgive etniske minoritetskvinder i forhold til at få opløst deres nikah. Disse to kvinder eksemplificerer også diversiteten på området, og vigtigheden af transnationale og sociale dynamikker, når forskellige kvinder skal have deres nikah opløst.

Del IV – afsluttende diskussioner

Denne sidste del af undersøgelsen består af to kapitler – dels om livet efter skilsmissen, dels om mændenes perspektiv.

Kapitel 14: Livet efter skilsmissen viser de store variationer, der kan være her. Især dårligt stillede kvinder, der har haft lange og opslidende skilsmisseforløb, kan opleve livet efter skilsmissen som ganske hårdt. Kapitlet belyser endvidere kontakten med Familieretshuset, der kan være impliceret, når børnefamilier har problemer med fx at få samvær og samarbejde til at fungere. Endelig beskriver kapitlet de ganske alvorlige helbredsproblemer, som undertiden kan knyttes til vanskelige skilsmisseforløb og til erfaringer med at være i nikah-fastholdelse.

Kapitel 15: Mænd, maskulinitet og skilsmisse tager afsæt i international litteratur om disse emner. Dernæst anvender det interviewene til at belyse, hvad der måske kan få nogle mænd til at svinge som "gode ægtemænd" og fx udvikle et misbrug eller blive voldelige. Kapitlet ser også på de til tider ganske alvorlige udfordringer, som mænd kan møde, hvis deres hustruer forlader dem. En frygt for den sociale deroute, som skilsmisse kan medføre, kan muligvis være med til at forklare, hvorfor nogle mænd med så stor kraft søger at hindre hustruer i at forlade dem.

1.2 Forskellige måder at indgå og opløse forhold

En forståelse af fænomenet skilsmisser kræver viden om de forudgående ægteskaber, som ønskes opløst. Kort fortalt kan par være gift, såvel med gyldighed efter dansk lov som på en måde, der har religiøs gyldighed. Hvis et sådant forhold går itu, bliver et vigtigt spørgsmål, om skilsmissen i det danske Familieretshus også opleves som havende opløst det religiøse ægteskab (og anses for at have gjort det af kvindens omgivelser). Er dette tilfældet, er parret naturligvis "helt skilt". Men hvis Familieretshusets skilsmisse ikke ses som noget, der også opløser det religiøst indgåede forhold, kan personer havne i situationer, hvor de samtidig anses for at være både gift og skilt: De kan være skilt efter dansk lov, men fortsat være gift fra et religiøst perspektiv.

En sådan situation kan kaldes et "haltende ægteskab". Dette udtryk kan både bruges, når et par er gift i forhold til retstilstanden i ét land, men ikke i et andet (Jäntherä-Jareborg, 2010), eller når et ægteskab anses for afsluttet under et lands nationale lovgivning, uden at relationen i en religiøs forståelse er opløst (Badawi, 1995). Andre forskere anvender ordet "*marital captivity*" (dvs. "ægteskabeligt fangenskab") for at formidle den oplevelse af indespærring og magtesløshed, som "haltende ægteskaber" undertiden kan afstedkomme (Deogratias, 2019).

I denne undersøgelse bruger vi udtrykke **nikah-fastholdelse** til at beskrive situationen, hvor kvinder oplever sig ude af stand til at komme ud af et religiøst ægteskab, uanset at de er skilt efter gældende lovgivning. For at forstå, hvordan kvinder kan havne i denne situation, må man se på samspillet imellem forskellige former for indgåelse af og opløsning af forhold. Derfor giver de næste afsnit en kort beskrivelse af forskelligartede måder, hvorpå forhold/ægteskaber indgås og opløses i forskellige grupper.

1.2.1 Forskellige måder at indgå forhold på

I en majoritetsdansk sammenhæng skelner man hyppigt imellem par, som er hhv. ægtepar, og som er samlevende, ugifte par. I forhold til ægtepar kan man endvidere både blive verdsligt gift på et rådhus eller gift ved et kristent vielsesritual i en kirke (forudsat at denne kirke er et anerkendt trossamfund). Der er dog ingen forskel imellem retsvirkningerne af de to nævnte former for bryllupper.

Vielse med gyldighed efter dansk lov: I Danmark har et ægteskab borgerlig gyldighed, hvis det er indgået ved en myndighed, der efter loven kan foretage vielser, når visse formkrav er opfyldt. Begge parter skal fx være fyldt 18 år for at gifte sig, og eventuelle tidligere ægteskaber skal være opløst.

Efter dansk ret kan ægteskab som nævnt indgås ved enten borgerlig eller kirkelig vielse. Borgerlig vielse foretages af kommunen, dvs. enten af borgmesteren eller en person, som borgmesteren har bemyndiget til at foretage vielser. Kirkelig vielse kan finde sted inden for Folkekirken, når en af partnerne hører til denne, og inden for de anerkendte trossamfund, når en af parterne hører til vedkommende trossamfund. Kirkelig vielse inden for Folkekirken foretages af dennes præster. Kirkelig vielse uden for Folkekirken foretages af de præster, rabbinere, imamer mv., der er bemyndiget til at foretage vielser.

Religiøst ritual uden borgerlig gyldighed: Par kan også forenes i religiøse ritualer uden borgerlig gyldighed. Det kan ske på mange måder afhængig af parrets og deres familiers ønsker. Sådanne ritualer har dog ikke danske retsvirkninger, og flytter et sådant par ind i samme bolig, vil de i den danske stats øjne blive anset for at være et ugift, samboende par.

Måder at indgå i forhold på kan kombineres på forskellig vis. De forskellige muligheder fremgår af tabel 1.1:

Tabel 1.1 Forskellige måder at indgå i forhold på

Er parret viet med gyldighed efter dansk ret?			
Er parret viet med religiøs gyldighed?	Nej	Ja	
	Nej	1 – Ingen vielse af nogen slags	2 – Viet borgerligt (fx på rådhus)
	Ja	3 – Viet i religiøst ritual uden borgerlig gyldighed	4 – A: Viet i religiøst ritual med anvendt vielsesbemyndigelse <i>eller</i> B: Viet såvel borgerligt som religiøst <i>eller</i> C: Viet i udlandet (se nedenfor)

Mulighed nummer fire – når folk er viet med såvel religiøs gyldighed som med gyldighed efter dansk ret – kan komme i stand på flere forskellige måder:

- A – Viet én gang: i religiøst ritual med anvendt vielsesbemyndigelse (forestået af fx rabbiner eller imam).
- B – Viet én gang i religiøst ritual i udlandet, der dér har haft juridisk gyldighed. Siden indvandret til Danmark, hvor denne vielse er blevet registreret som gyldig efter dansk ret (se boks 1.1).
- C – Viet to gange: Dels i borgerlig vielse og dels i religiøst ritual. Disse to ritualer kan ske i forskellig rækkefølge og udføres enten omtrent samtidigt eller tidsmæssigt adskilt.

Ovenstående sondringer imellem forskellige måder at komme ind i parforhold på kan have betydning for, hvad der skal til for at komme helt og fuldt ud af sådanne forhold igen. I denne undersøgelse beskæftiger vi os primært med udfordringerne i at opløse ”dobbelte” ægteskaber (felt 4), og sekundært med personer, som kun er viet i et religiøst ritual uden borgerlig gyldighed (felt 3). Med afsæt i denne model over kombinationsmuligheder for ritualisering af forhold ser vi i det næste afsnit på forskellige former for opløsning af forhold/skilsmiss.

Boks 1.1 Dansk anerkendelse af udenlandske ægteskaber

Efter dansk lov medfører anerkendelse af et udenlandsk ægteskab, at parterne anses for ægtefæller efter dansk ret. I udgangspunktet anerkendes udenlandske ægteskaber i Danmark, såfremt de er gyldige i det land, hvor de er indgået. Dog skal visse betingelser være opfyldt.

For det første forudsættes dokumentation for det udenlandske ægteskabs gyldighed. Gyldigheden i indgåelseslandet er i nogle tilfælde betinget af, at vielsen er foretaget af en myndighed eller person, der var bemyndiget til at foretage vielser i landet. Eksempelvis er det i Marokko kun en religiøs dommer, en *adoul*, der har vielseskompetence, mens det for Libanon gælder, at et kristent ægteskab indgås for kirken, og et islamisk ægteskab indgås for en islamisk domstol eller en *sheik*. I nogle lande er en vielse kun gyldig, hvis vielsen er foretaget af en offentlig myndighed. Dette kan blandt andet indebære, at en vielse, der alene er foretaget af en kirkelig myndighed i et sådant land, ikke er gyldig. Ligeledes kan gyldigheden være betinget af, at vielsen er registreret hos en offentlig myndighed. Eksempelvis skal en vielse i Syrien være registreret i et civilregister for at være gyldigt i Syrien, mens et ægteskab i Libanon ikke behøver at være registreret for at være gyldigt, men skal registreres for at have civilretlige virkninger.

Dokumentation for det udenlandske ægteskabs gyldighed kan være det originale vielsesdokument eller en kopi af vielsesdokumentet, der er bekræftet af den myndighed, der har udstedt det originale dokument. Vielsesdokumenter fra udlandet skal forelægges i original og kan derfor ikke indsendes digitalt til myndigheden. Der er dog visse situationer, hvor der ikke forudsættes dokumentation for det udenlandske ægteskab. Det drejer sig om, hvis parten er flygtning eller asylansøger, samt hvis det er umuligt eller meget vanskeligt eller byrdefuldt for parten at fremskaffe dokumentationen.

Såfremt de fornødne dokumenter mv. kan fremlægges i sagen, skal de danske myndigheder sikre sig, at det udenlandske ægteskab opfylder betingelserne for at blive anerkendt i Danmark. Her gælder det, at det udenlandske ægteskab ikke kan anerkendes, uanset at det er gyldigt i det land, hvor det er indgået, hvis et af følgende forhold gør sig gældende: At parterne ikke var samtidig til stede under vielsen; at der er tale om et proformaægteskab med det afgørende formål at opnå ret til ophold i Danmark, i et land, der er tilsluttet Den Europæiske Union, er omfattet af aftalen om Det Europæiske Økonomiske Samarbejdsområde, eller i Schweiz; at en af parterne på vielsestidspunktet ikke var fyldt 18 år, eller at anerkendelse af ægteskabet strider mod grundlæggende danske retsprincipper. (Se fx <https://themis.dk/synopsis/docs/Lovsamling/Aegteskabsvejledningen.html#9>).

1.2.2 Forskellige former for skilsmisser og opløsning af religiøse forhold

Ovenfor beskrev vi, hvordan personer kan blive viet mv. på forskellige måder, afhængigt af deres religiøse tilhørsforhold. Der er også forskellige måder, sådanne forhold kan blive opløst på. Kravene til en legitim opløsning kan variere, afhængigt blandt andet af religiøst tilhørsforhold.

1.2.2.1 Skilsmisse med borgerlig gyldighed i Familieretshuset

Par, som er viet med gyldighed efter dansk lov, kan søge skilsmisse i Familieretshuset (tidligere: Statsforvaltningen)¹. For par, der er gift med borgerlig gyldighed, vil en sådan officiel dansk skilsmisse opløse ægteskabet helt og fuldt, ligesom et kristent par, gift i en dansk folkekirke, vil anse en skilsmisse i Familieretshuset for at afslutte deres ægteskab. Det er dog ikke alle religiøse grupper, der anser Familieretshusets skilsmisser for at have fuld gyldighed To

¹ Statsforvaltningen skiftede navn til Familieretshuset i foråret 2019. Derfor fortæller denne undersøgelses interviewpersoner altovervejende om deres erfaringer med Statsforvaltningen, når de citeres. I analyserne skriver vi derimod om Familieretshuset, da dette er institutionens nuværende navn. Enkelte steder i analyserne skriver vi dog om Statsforvaltningen, hvis dette giver bedre sproglig mening, fx i forbindelse med en diskussion af en interviewpersons specifikke erfaringer.

eksempler herpå er hhv. troende katolikker og ortodokse jøder. Deres tilgange til at afslutte ægteskaber fremgår af de to næste afsnit.

1.2.2.2 Katolsk skilsmisse ved den kirkelige domstol

Et troende katolsk par kan fx blive viet af en katolsk præst med anvendt vielsesbemyndigelse. Dermed er de viet både med borgerlig gyldighed og religiøs gyldighed. Når en skilsmisse i Familieretshuset ikke nødvendigvis opleves som noget, der også afslutter parrets ægteskab i religiøs forstand, hænger det sammen med, at ægteskabet for katolikker er et sakramente: Ægteskab indgås, til døden skiller, og dermed er det reelt ikke muligt at blive skilt i religiøs forstand. Der er dog muligt at få et ægteskab erklæret ugyldigt, hvilket åbner op for at blive kirkeligt viet igen. For at få kendt ægteskabet ugyldigt skal katolikker kontakte Den Kirkelige Domstol i København.

Der kan kun rejses sager ved Den Kirkelige Domstol, når par er blevet skilt efter dansk ret. Hvis Den Kirkelige Domstol vurderer, at en sag kan påbegyndes, nedsættes et dommerkolle-gie, der består af tre dommere. Den ledende dommer skal være en gejstlig (præst eller diakon), de andre to kan være lægfolk. Det er den ledende dommers opgave at indsamle materiale, der kan belyse sagen. Materialet kan være dokumenter af forskellig art, men vigtigst er dog sam-taler med ansøgeren og evt. den anden part samt to eller flere vidner. Ud fra katolsk kirkeret, der er udarbejdet i Vatikanet, afgør tribunalen, om ægteskabet kan kendes ugyldigt eller ej. Grunde til, at et ægteskab kendes ugyldigt, kan fx være umodenhed; tvang eller frygt ved æg-teskabets indgåelse; at det kan udelukkes, at ægteskabet varer livet ud, at det vil være ude-lukket at få børn eller "psykisk uformåenhed". Hvis en af parterne føler, at dommen går dem imod, er der mulighed for at appellere den til anden instans, som er den kirkelige domstol i Stockholm.²

Hvorvidt katolske par, der går fra hinanden, får kendt deres ægteskab ugyldigt eller ej, har naturligvis ikke retsvirkninger ifølge dansk lov, men kan have betydning for dem selv, for deres position blandt familie og netværk, for deres muligheder for at blive katolsk viet igen, og for deres muligheder for fx at modtage nadveren ved en katolsk gudstjeneste.

1.2.2.3 Jødiske skilsmisser ved *beth din* – den jødiske domstol

I jødedommen er der ingen teologiske hindringer for at blive skilt. De jødiske love og forpligtel-ser kaldes "halacha". Der findes dog mange grene af jødedom, der praktiserer deres religion forskelligt, og ikke alle følger "halacha". Der er således stor forskel på ægteskabspraksis blandt fx ortodokse jøder og reform-jøder. Principielt gælder "halacha" i Det Jødiske Samfund i Dan-mark, da dette formelt er en ortodoks menighed. I praksis skaber disse regler dog få problemer for danske jøder. For eksempel må jøder ifølge "halacha" ikke indgå ægteskab med ikke-jøder (Groth, 2005), men der er medlemmer af Det Jødiske Samfund, der gifter sig med ikke-jøder. Dog regnes børn af ikke-jødiske mødre ikke for jøder, og på den jødiske begravelsesplads kan ikke-jødiske ægtefæller og børn kun begraves på et særligt område. I forbindelse med vielser i Det Jødiske Samfund skrives en ægteskabskontrakt – "ketuba" – som blandt andet omhandler mandens forsørgerpligt og økonomisk erstatning ved en eventuel skilsmisse. Dette har dog i dag kun symbolsk betydning, da økonomiske forhold ved ægteskab og skilsmisse følger dansk lovgivning.

² Se mere på https://www.katolsk.dk/den-katolske-kirke-i-danmark/aktuelt/single-news/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=14526&cHash=5232add4ce3f943768016e85ae06d0e0

Danske jøder, viet af en rabbiner fra Det Jødiske Samfund, kan ønske at få ægteskabet opløst ved en jødisk domstol – en "beth din", som består af tre rabbinere. Det Jødiske Samfund indgår kun i opløsning af jødiske ægteskaber, efter at parterne er blevet skilt med danske retsgyldige virkninger (www.mosaiske.dk). Selve skilsmissen foretages af det ægtepar, der ønsker at opløse deres ægteskab, og sker under overværelse af "beth din". Ifølge "halacha" kan en jødisk kvinde ikke selv begære skilsmisse. Dog har man gennem hundreder af år gjort meget ud af at finde en måde, hvor rabbinerne tager udgangspunkt i kvindens ønsker og forsøger at overtale manden, hvilket er meget lig de strategier, som anvendes af nogle islamiske autoriteter. Selve skilsmissen foregår ved, at manden giver en "get" – et jødisk skilsmisshedokument – til kvinden; ved at tage imod en "get" accepterer kvinden skilsmissen.

Der er således en kønsmæssig forskel ved jødiske skilsmisser: En mand kan begære skilsmisse, mens en hustru ikke har denne mulighed. Derved kan hun få problemer, hvis det kun er hende og ikke manden, der ønsker skilsmissen. Modsat kan en hustru dog også modsætte sig sin mands ønsker om skilsmisse ved at nægte at tage imod "get". Hvis en mand nægter at give sin hustru en "get", kan hun gå til en rabbinsk domstol, der under visse omstændigheder kan udstede en "get" til hende (Groth, 2005). Et ortodoks jødisk par i Danmark kan have behov for at kontakte "beth din" – og gennemgå et ritual, hvor manden giver kvinden hendes "get" (altså hendes skilsmisshedokument) – hvis de vil sikre sig, at de også på rejser til Israel vil blive anset for at være skilt fra hverandre.

Hvad der skal til for at afslutte muslimske ægteskaber, vender vi tilbage til i kapitlerne 10-13. En vigtig pointe er dog, at adgangen til skilsmisse her – ikke ulig situationen blandt ortodokse jøder – er forskellig for mænd og kvinder. Nogle muslimer gør således gældende, at kun manden kan initiere en skilsmisse, mens kvinder ikke har samme mulighed. Endvidere kan en mand ofte gifte sig igen, selvom et første forhold ikke er afsluttet, da mænd traditionelt har været tilladt op til fire hustruer. En sådan mulighed har kvinder heller ikke.

Boks 1.2 Opløsning af ægteskab ifølge dansk lovgivning

Ægtefæller, der er enige om at opløse deres ægteskab, kan vælge først at blive separeret eller at blive direkte skilt. Har ægtefæller fælles børn under 18 år, kan parterne først lade sig skille efter at have 1) gennemgået en 3 måneders refleksionsperiode, 2) gennemført et digitalt forløb kaldet SES – Samarbejde Efter Skilsmisse og 3) bekræftet ansøgningen om skilsmisse inden for 4 måneder (inden for én måned efter udløbet af refleksionsperioden på de 3 måneder). Kravet om en refleksionsperiode for ægtefæller med fælles børn under 18 år gør sig gældende, uanset om ægtefællerne er enige om at lade sig skille eller ej. Refleksionsperioden blev vedtaget med de nye skilsmiseregler gældende fra 1. april 2019. I tilfælde af at ægtefællerne i forvejen har været separerede i 6 måneder eller længere, bortfalder kravet om en refleksionsperiode.

Ved opløsning af et ægteskab mellem ægtefæller, som ikke er enige om skilsmissen, herunder om vilkårene for skilsmissen, foretages en vilkårsforhandling i Familieretshuset. Begge ægtefæller har pligt til at møde personligt og samtidigt til vilkårsforhandlingen. Dog gælder det, at en ægtefælle ikke har pligt til at deltage i vilkårsforhandlingen sammen med den anden ægtefælle, hvis den anden ægtefælle har udsat ægtefællen eller ægtefællens barn for voldelig adfærd, eller der er mistanke herom. Familieretshuset kan således bestemme, at vilkårsforhandlingen skal foretages særskilt med hver ægtefælle, hvis helt særlige omstændigheder taler for det.

Endelig har en ægtefælle ret til en direkte skilsmisse, uanset om parterne er enige eller ej, og uanset om parret har fælles børn under 18 år, i tilfælde af utroskab, vold (herunder psykisk vold og seksuelle overgreb), bigami, børnebortførelse og 2 års adskillelse. Som det fremgår af dansk lovgivning, stilles der ikke krav om begrundelser for at blive skilt. Uanset om ægteskabet er indgået på et rådhus eller fx i en folkekirke, finder skilsmisse altid sted i Familieretshuset eller Familieretten. Prisen for at få behandlet en sag om separation eller skilsmisse er 370 kr., og såfremt en vilkårsforhandling tilvælges, tillægges der et ekstra gebyr på 1.630 kr.

Se mere på <https://familieretshuset.dk/brud-i-familien/brud-i-familien/skilsmisse>

1.2.3 Om "haltende ægteskaber" med videre

Det er forskellige begreber for, hvad der kan ske, hvis en person fx bliver skilt efter dansk ret, men stadig befinder sig i en "religiøst ægteskab". Som nævnt ovenfor kan dette – med et overvejende juridisk udtryk – kaldes et "haltende ægteskab" (Badawi, 1995; Jänträ-Jareborg, 2010), I nogle tilfælde oplever især kvinder voldsomme negative konsekvenser af at være i sådanne "haltende ægteskaber", som de ikke ser sig i stand til selv at komme ud af. Dette kan på engelsk betegnes som at befinde sig i "marital captivity" (Deogratias, 2019).

Hvorledes det kan opstå, fremgår af tabel 1.2. Den tager afsæt i par, som er gift såvel med gyldighed efter dansk ret som med religiøse virkninger (se felt 4 i tabel 1.1). Hvis sådanne par går fra hinanden, kan deres forhold afsluttes på flere forskellige måder.

Tabel 1.2 Forskellige måder at afslutte forhold på.

Er parret skilt med gyldighed efter dansk ret?			
	Nej	Ja	
Anses parrets religiøse forhold for opløst?	Nej	1 – I et ægteskab efter dansk ret og i et religiøst forhold – "helt gift"	2 – Skilt efter dansk ret, men fortsat i et religiøst forhold (relation afsluttet på én af to måder) – betegnes i denne undersøgelse som "nikah-fastholdelse"
	Ja	3 – I et ægteskab efter dansk ret, men ikke længere i et religiøst forhold (relation afsluttet på én af to måder)	4 – Skilt efter dansk ret, og ikke længere i et religiøst forhold (relation helt afsluttet) – "helt skilt"

I felt 1 består parrets relation helt og fuldt, og i felt 4 er forholdet helt opløst. I felterne 2 og 3, derimod, er parrets forhold kun opløst på én af to måder. Felt nr. 3 er af mindre betydning, da såvel mænd som kvinder har lige adgang til søge skilsmisse efter dansk ret. Dermed vil personer ofte kun befinde sig i dette felt i en kortvarig periode (se Liversage & Jensen, 2011, pp. 103-105).

Vores interesse i denne undersøgelse retter sig især imod felt 2. Kvinder, der befinder sig her, vil have fået skilsmisse efter dansk ret, men fortsat være i deres religiøse forhold. Kvinderne kan befinde sig i denne situation mere eller mindre imod deres vilje. Denne undersøgelse peger på, at et ukendt antal muslimske kvinder lever i en sådan situation i Danmark i dag.

Også kvinder med andre religiøse baggrund kan ende i sådanne situationer. Det dokumenteres fx i en undersøgelse blandt kvindelige indvandrere fra Surinam i Holland, som har hinduistisk baggrund (Nanhoe, Kretz, Mathura-Dewkinandan, Hemadrie, & Thakoerd, 2017). Situationen kan også forekomme blandt jøder, se case herunder.

I denne undersøgelse har vi fokus på muslimske kvinders erfaringer med at være i den situation, hvor deres ægteskab efter dansk ret er afsluttet, men hvor kvindens religiøst indgåede forhold stadig består. I forlængelse af vores ønsker om at anvende en klar terminologi i undersøgelsen vil vi fremadrettet tale om, at muslimske kvinder i denne situation bliver *fastholdt i en nikah*. I forlængelse heraf bruger vi betegnelsen *nikah-fastholdelse*. Vi bruger blandt andet dette begreb for at undgå at anvende ordet "ægteskab"/"ægteskabelig" (fx "ægteskabeligt fangenskab"), når vi undersøger fænomener, der ikke har gyldighed efter dansk lov.

Eftersom såvel skilsmisser som udfordringer med nikah-fastholdelse i høj grad handler om køn, magt og muligheder for selvbestemmelse, belyser næste afsnit kort nogle centrale begreber herom, med særlig fokus på betydningen af en migrationskontekst. I senere kapitler introduceres yderligere begreber – primært om hhv. vold/kontrol i parforhold og om ægteskab og skilsmisse inden for islam.

En ortodoks jødisk kvindes fortælling om at blive fastholdt i et ægteskab i Israel

For næsten 9 år siden blev jeg gift med min første mand. Mishandlingen startede ved mit bryllup, og de efterfølgende 7 måneder var et helvede. Fra den første dag af mit nye liv med ham vidste jeg, at mit ægteskab var forbi. Alligevel blev jeg hos ham, indtil jeg ikke kunne leve med det mere. Jeg husker stadig, hvordan jeg havde det, da jeg ringede til min mor for at fortælle hende, at jeg ville forlade ham, samt udtrykket i hans øjne, da jeg faktisk forlod ham. Jeg troede, at det ville være det hårdeste øjeblik ... men jeg tog fejl. De næste 11 måneder blev et chok for mit system: Mine venner kunne ikke forstå, hvad der var galt. Min rabbiner fortalte mig, at jeg skulle tage hjem og lave en god middag og blive gravid i stedet. Han fortalte mig også, at det var "normalt og fornuftigt", at en mand udsætter for at give sin hustru en get [hvorved hun ikke kan komme ud af sit ægteskab]. Også beth din systemet svigtede mig igen og igen. Jeg ved, at jeg er heldig, at min fængsling kun varede omkring et år (og nogle tusinde dollars); mange kvinder er lænket længere end det. Men lad mig forklare jer, hvordan det føles at være lænket til et ægteskab, som du ikke ønsker at være en del af. Forestil jer at være buret inde i en celle uden at vide, hvornår du bliver løsladt, og om du nogensinde gør. At leve dag ud og dag ind med frygten for, at du aldrig vil kunne komme videre med dit liv, aldrig vil have muligheden for at finde ægte kærlighed, få børn, have det liv, som du altid ønskede, og du er kun 22 år gammel. Din mand er ikke forsvundet på havet, og han er bestemt ikke psykisk syg (han ved præcis, hvad han gør). Han går dagligt forbi din celle, dingler med nøglerne foran dig og går væk igen; den emotionelle rutsjebane af "måske sker det i dag", eller måske dør jeg på den her måde. Det er

sådan, det føles at være en agunah – en kvinde, der ikke har fået sin get. Og det er ligegyldigt, om du er 22, 62 eller 82 ... om du er i begyndelsen af dit liv uden børn, eller om du kæmper på dit dødsleje og har seks børn. INGEN kan fortælle en sådan kvinde, at hun har et valg. Det er præcis den ting, som hendes mand har taget fra hende.

Kilde: Yehudis Smith. Www. Collive.com, 23.03.2015. Downloaded fra <https://collive.com/in-this-story-the-agunah-was-me/>, 27.09.2019. VIVEs oversættelse til dansk.

1.3 Om køn, migration og skilsmisser

Forskning i skilsmisser udspringer ofte af en interesse for kvinders vilkår. I forhold til etniske minoritetskvinder og skilsmisse bliver et beslægtet emne, hvad migration kan betyde for kvinders status og muligheder: Får kvinder øgede muligheder og autonomi ved at komme til lande med højere grad af kønsligestilling og bedre muligheder på arbejdsmarkedet? Eller får kvinder forværret deres muligheder og autonomi, fordi generelle marginaliseringsprocesser, stress og mænds oplevelser af at miste status gør livet vanskeligere for familierne og kan få mænd til at tillade kvinder mindre frihedsgrader end i oprindelseslandet? Overordnet set synes den internationale forskningslitteratur at konkludere, at udviklingen kan gå begge veje. Resultatet afhænger af kontekst, og hvilke grupper og forhold, man undersøger. Dermed kan den enkelte kvinde også opleve, at migration medfører såvel forbedringer som øgede udfordringer (Chuang & Tamis-Lemonda, 2009; Ferree, 2010; Lewig, Arney, & Salveron, 2010; Mahler & Pessar, 2006).

I forhold til at forholdene for kvinder i nogle tilfælde kan blive mere restriktive efter migration, kan nævnes et amerikansk studie af "relationship power" imellem mænd og kvinder. Studiet handler om mexicanske indvandrere og sammenligner survey-data imellem par, som forblev i Mexico, og par, som indvandrede til USA. Studiet konkluderer, at migrationen svækker kvinders position: Således svarer hver tiende kvinde i Mexico bekræftede på spørgsmålet: "Min partner bestemmer, hvem jeg kan bruge tid sammen med". Spørger man derimod mexicanske kvinder, der er indvandret til USA, giver dobbelt så mange – hver femte kvinde – dette svar (Parrado et al., 2005, p. 359). I forlængelse heraf konkluderer forfatterne at ... "... women's attempts to exert control over their lives and bodies, which their families in Mexico may have viewed as benign, can be seen as an unacceptable challenge to threatened values in the United States, due to the marginalised social position in which many Mexican migrants find themselves" (ibid, s. 367). I andre tilfælde kan migration føre til, at kvinder får øget "relationship power". Dette kan i nogle tilfælde ske, hvis de gifter sig med mænd fra oprindelseslandet, som efterfølgende familiesammenføres, da kvinderne dermed står stærkere i den ægteskabelige relation (Lievens, 1999; Liversage, 2012). Dynamikkerne kan være komplekse og modsatrettede, som når nogle kvinder på den ene side får bedre muligheder, men på den anden side måske kontrolleres af deres ægtemænd, som føler behov for at bevare deres dominerende position.

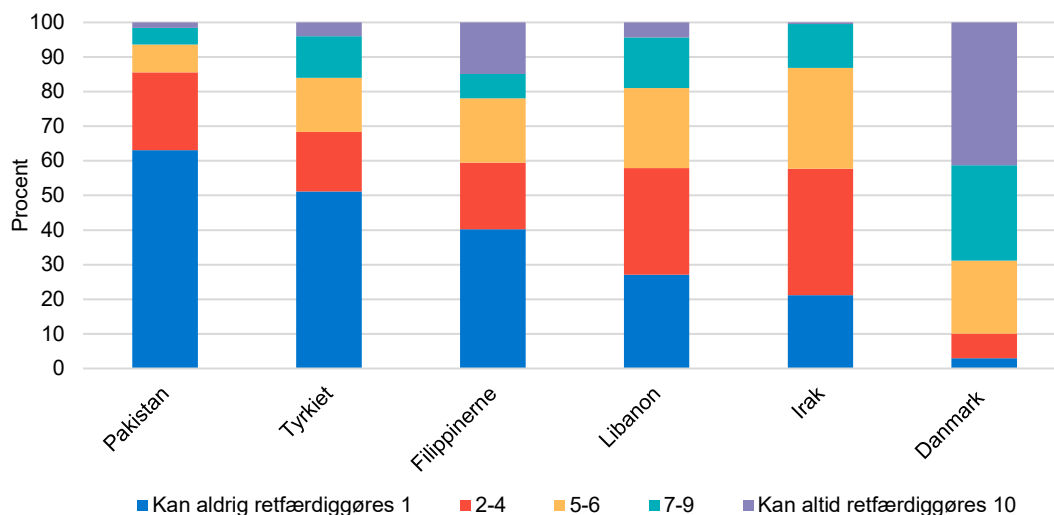
1.3.1 Skilsmisser – forskelle imellem forskellige tider og steder

I forhold til kvinders muligheder for at afslutte uønskede ægteskaber har der i forskellige historiske tider og i forskellige geografiske kontekster været forskellige tærskler for, hvornår et ægteskab er så dårligt, at kvinder – eller mænd – tager initiativ til at afslutte det. Et studie fra Finland viser således, at forhold, som kvinder fx i 1950'erne udholdt, fordi skilsmisse var en stor udfordring, i 1990'erne langt hurtigere førte til, at et ægteskab sluttede (May, 1999).

Globalt er der også store forskelle imellem, hvor let eller svært det er at opløse et indgået ægteskab (Amato, 1994; Zakar, Zakar, & Krämer, 2012). Internationale værdiundersøgelser

som World Values Survey viser endvidere, at der kan være store forskelle i holdningerne til skilsmisse verden over. Således viser figur 1.1, hvordan man i forskellige lande svarer på spørgsmålet om, hvorvidt skilsmisse "aldrig" eller "altid" kan retfærdiggøres.

Figur 1.1 Svar på spørgsmålet om, i hvilken grad skilsmisse kan retfærdiggøres. Data fra World Values Survey og European Values Study. Udvalgte lande. Procent.

Kilde: <http://www.worldvaluessurvey.org> og <https://europeanvaluesstudy.eu/>

Note: Data for Danmark er fra European Values Study, 2008. Data fra de øvrige fem lande er fra World Values Survey, 2010-2014.

Figuren viser dels, at man i Danmark har en overordentligt tolerant indstilling til skilsmisse, der afviger klart fra de andre lande i figuren. Disse lande er alle oprindelseslande for indvandrere og flygtninge i Danmark. Figuren viser dog også dels, at der er markante forskelle imellem holdningerne i forskellige lande med muslimsk flertal, dels at holdningerne til skilsmisse i et ikke-muslimsk land som Filippinerne er ganske negative. Filippinerne indgår i denne figur, fordi denne undersøgelse inkluderer interview med fraskilte kvinder med filippinsk baggrund. Dette billede af en mere restriktiv holdning til skilsmisser i forskellige oprindelseslande og store forskelle imellem forskellige oprindelseslande (som også dækker over forskelle imellem forskellige sociale klasser mv.) danner bagtæppet for denne undersøgelse.

I forhold til holdninger i forhold til skilsmisse imellem personer med majoritets- og etnisk minoritetsbaggrund viser en ny undersøgelse, at 74 pct. af mænd og 84 pct. af kvinder, med ikke-vestlig baggrund, er "helt enige" i, at kvinder bør have samme ret til at blive skilt som mænd. Blandt personer med majoritetsdansk eller vestlig baggrund er niveauet højere. Her er de tilsvarende tal hhv. 92 pct. og 96 pct. (Als Research, 2019, p. 140).

Endelig er det veldokumenteret, at der sker forandringer fra indvandrere og til deres efterkommere. Det afspejler sig fx i survey-data (Gundelach & Nørregård-Nielsen, 2007; se også Kavli & Nadim, 2009). Af disse surveys fremgår det, at personer med dansk oprindelse er særdeles positive over for skilsmisse. På en skala fra 1 til 10 – fra at skilsmisse "slet ikke" til "altid" er i orden, ligger personer med dansk oprindelse på 8,3. Indvandrere fra hhv. Tyrkiet og Pakistan ligger på 5,0 og 4,9. Efterkommere fra disse to lande ligger på hhv. 6,0 og 6,3. Over tid – fra indvandrere til efterkommere – bliver restriktive holdninger altså afløst af en større accept (Gundelach & Nørregård-Nielsen, 2007, p. 147). Disse tal viser dermed, at der sker værdimæssige forandringer fra den ene generation til den næste – hvor efterkommerne bevæger sig fra forældrenes og hen

imod majoritetssamfundets værdier, uden dog at overtage disse helt på en enkelt generation. Denne udvikling fremgår også af studier fra fx Holland (Maliapaard & Alba, 2016).

På linje med holdningsændringer fra indvandrere til efterkommere ses også, at skilsmissehyppigheden blandt etniske minoriteter ofte tager til, i takt med at opholdstiden stiger (Darvishpour, 1999; Liversage, 2012; Qureshi, 2016). Denne stigning kan udspringe af konflikter i familierne efter migrationen og af de bedre muligheder for at blive skilt, der kan være i det land, man har bosat sig i (Liversage & Ottosen, 2017; Ottosen & Liversage, 2015).

Når indvandrere fra fx Mellemøsten bosætter sig i Danmark, kan en særlig udfordring handle om, at man er flyttet imellem kontekster, der overordnet set anser mænd og kvinders forhold for at være hhv. *komplementært* eller *sideordnet*. Disse to forskellige opfattelser harmonerer med overordnede samfundsstrukturer: At man enten mener, at de to køn skal komplementere hinanden, ved at mænd forsørger, mens kvinder tager ansvar for hjem og børn. Eller at man mener, at de to køn er sideordnede, sådan at begge arbejder, og begge tager del i de huslige opgaver (Predelli, 2004). Dermed må man også formode, at kontrasten i forholdet mellem kønnene kan opleves som større ved migration til Danmark, end hvis man fx ankommer til et land som Tyskland, Italien eller Spanien, hvor kvinder oftere går hjemme og passer børn.

Denne nye kontekst kan give indvandrede kvinder nye muligheder og dermed styrke dem. Den kan samtidig svække mænd, der måske mister den autoritet, som ligger i rollen som forsørger. Mændenes udfordringer kan forstærkes af, at de kan have svært ved at finde (god) beskæftigelse i Danmark og ved, at deres hustruer kan få egen indtægt via enten arbejde eller forskellige velfærdsydelse (Kleist, 2010; Pels & De Haan, 2007; Strier & Roer-Strier, 2010). Denne situation kan udløse mandlige forsvarsmekanismer i forhold til at bevare deres position i familien (Parrado et al., 2005). Studier viser således, at nogle mænd, i forsøg på at fastholde deres autoritet, isolerer deres hustruer fra såvel sociale netværk, som fra muligheder for at lære værtslandets sprog at kende (Erez, Adelman, & Gregory, 2009; Rees & Pease, 2007).

Skilsmisse er en aktiv handling – det er noget, som i hvert fald den ene ægtefælle aktivt skal søge om, før det kan blive en realitet. I hvor høj grad kvinder har en sådan mulighed, er et emne, der handler om køn og magt. Denne undersøgelses tilgang til dette emne belyses i næste afsnit.

1.3.2 En intersektionel analysetilgang

Denne undersøgelses analysetilgang er *intersektionel*. Det betyder, at man ser på, hvordan forskellige individers indplacering i forskellige sociale kategorier – fx køn, etnicitet, klassetilhørsforhold, handicap mv. – interagerer på flere niveauer og eventuelt på samme tid. Når ud-sathed i forhold til flere forskellige parametre kombineres, kan det bidrage til systematisk social ulighed og til, at nogle grupper har klart vanskeligere vilkår end andre (Erez et al., 2009; J. Hearn, 2009; Valentine, 2007). Når man beskæftiger sig med indvandreres liv, må man endvidere holde sig for øje, at disse liv ofte udfolder sig i det, man kalder *transnationale sociale felter*. Det er sociale felter, hvor normer, praksisser og strukturer fra såvel afsender- som modtagerland kan have betydning (Levitt & Schiller, 2004; Mazzucato & Schans, 2011; Pessar & Mahler, 2003).

En tilgang, der er såvel intersektionel som transnational, har navnet "gendered geographies of power" og er udarbejdet af de to amerikanske antropologer Sarah J. Mahler og Patricia R. Pessar (2001). Deres begreb oversætter vi til "kønnede magtgeografier". Som Mahler og Pessar formulerer det, kan man anskue individer som indlejrede i *sociale lokationer* i forskellige,

sammenkoblede magthierarkier. Her refererer *social lokation* til... “*person’s position within power hierarchies created through historical, political, economic, geography, kinship-based, and other stratifying factors*” (ibid.: s. 445-6).

I forhold til skilsmisse kan kvinder således have forskellige typer af udfordringer afhængig af, hvilken etnisk minoritetsgruppe de tilhører – i nogle oprindelseslande er man således mere restriktive i forhold til skilsmisse end i andre. Noget andet kan handle om klassetilhørsforhold: Mere veluddannede kvinder vil kunne møde mere accepterende holdninger til skilsmisse i deres netværk og også have bedre muligheder for at klare sig økonomisk som fraskilte. Noget tredje kan være familierelationers konkrete indstilling, hvor fx forældres støtte eller modstand i forhold til en datters skilsmisse kan have stor praktisk og mental betydning. Disse indlejringer – i forhold til køn, etnicitet, klasse og opholdsgrundlag mv. – kan anskues på forskellige skalaer. Noget magt udspiller sig således på den mikro-skala, der er knyttet til kroppen, mens anden magt udspiller sig på en makro-skala, der fx handler om forhold nationalstater imellem.

Et forhold af stor betydning for, om indvandrede kvinder oplever sig stærke nok til at gå ud af et dårligt ægteskab, handler om forholdet til opholdslandet, i form af om man har varig, selvstændig opholdstilladelse eller ej. Da nogle familiesammenførte kvinder risikerer at skulle udrejse af Danmark, hvis de vælger at blive skilt, kan det svække dem i forhold til deres ægtemænd og reelt gøre det umuligt for dem at søge skilsmisse, fordi de vil have svært ved at overleve (enten metaforisk eller – i nogle tilfælde – også reelt) som fraskilte i deres oprindelsesland (Liversage, 2013a; Liversage & Rytter, 2014). Sådanne sammenfald imellem bevarelsen af ægteskabelige bånd og bevarelsen af opholdsgrundlag kan potentielt gøre nære relationer ”giftige” (Del Real, 2018). En analyse af etniske minoritetskvinders muligheder for at blive skilt må dermed nødvendigvis beskæftige sig med samspillet imellem en lang række forskellige magtstrukturer og for, hvordan de hhv. kan hæmme og fremme forskellige kvinders muligheder for at handle – med betydning for, hvilken magt de er i stand til at udøve i deres parforhold og i opløsningen heraf (Ferree, 2010; Mirza, 2018).

1.3.3 Undersøgelsens analysestrategi.

I dette afsnit vil vi kort skitsere undersøgelsens samlede analysestrategi.

1. **En intersektionel tilgang med fokus på ”kønnede magtgeografier” i en transnational kontekst:** Undersøgelsen har en gennemgående opmærksomhed på samspillet imellem forskellige magtstrukturer. Denne tilgang har ikke kun betydning for selve analysen. Den har også spillet en central rolle i forhold til den empiri, der er indsamlet til undersøgelsen, og som beskrives i næste kapitel. Her har vi i rekruttering til interviewene stilet imod at indfange en høj grad af diversitet på tværs af fx landebaggrunde, indvandringshistorier og ægteskabelige erfaringer. Denne diversitet handler ikke kun om de interview, vi har udført med fraskilte kvinder. Også i forhold til islamiske autoriteter har vi prioriteret at tale med personer fra forskellige nationale baggrunde og religiøse retninger og med personer fra både indvandrer- og efterkommargenerationen. Vi forsøger undersøgelsen igennem at holde fast i denne kompleksitet, der i sig selv er en vigtig grund til, at indeværende rapport er ganske omfangsrig. Fokussen på ”kønnede magtgeografier” og transnationale sociale felter knyttes rapporten igennem til anden litteratur, der belyser såvel samspillet imellem køn og migration, som emner, der er tematisk relevante for de forskellige kapitler.
2. **Et gennemgående biografisk perspektiv:** For det andet ser vi skilsmisser som indlejrede i længere livsforløb. I forlængelse heraf har interviewene med fraskilte kvinder til

dels haft form som biografiske interview (Bertaux, 2003; Thomsen & Antoft, 2002). Det biografiske perspektiv indgår også i undersøgelsens opbygning, der har en kronologisk dimension. Således ser vi først på ægteskabernes indgåelse (kapitel 3), fortsætter med ægteskabelige konflikter (kapitel 4-5) og ressourcer og barrierer i forhold til at blive skilt (kapitel 6-8) og når frem til selve skilsmissem – også fra islamiske autoriteters perspektiv – er emnet for kapitlerne 9-13. Det biografiske perspektiv afsluttes med et kapitel om tiden efter skilsmissem (kapitel 14). Tro mod den intersektionelle tilgang og de kønnede magtgeografier handler det sidste kapitel – kapitel 15 – om mændenes perspektiv. Endelig illustrerer et bilag til undersøgelsen fire udvalgte kvinders til tider komplicerede biografiske forløb. Bilaget er både med til at formidle, hvor store udfordringer, nogle kvinder møder i deres forsøg på at afslutte dårlige ægteskaber, og vise, hvor relativt uproblematisk forløb, andre kvinder har. Dermed kan disse bilag illustrere undersøgelsens gennemgående pointe om, at der er langt mere blot "køn" og "etnicitet" på spil, når etniske minoritetskvinder bliver skilt.

3. **En voldsforståelse med afsæt i begrebet "tvingende kontrol":** I denne undersøgelses materiale forekommer en del vold. For bedre at forstå denne vold anvender vi Starks (2007) begreb om tvingende kontrol. Ifølge dette perspektiv skal man ikke kun se på den *direkte vold*, som nogle kvinder udsættes for i deres forhold. Andre elementer i et regime af tvingende kontrol handler om mænds *krav*, om *begrænsninger af kvinders ressourcer* og om *overvågning*. Denne begrebsmæssige tilgang har struktureret opbygningen af kapitel 5, der handler om voldserfaringer. Dette tilgang pointerer dermed, at partnervold er et langt mere omfattende fænomen end enkeltstående episoder af fysisk vold. Således kan kvinder – selv med begrænset udsathed for fysisk vold – komme til at leve med store begrænsninger i deres individuelle frihed og handlemuligheder. Omfanget af såvel den tvingende kontrol, kvinder kan blive udsat for, som deres muligheder for at forlade sådanne forhold, må igen ses i sammenhæng med, hvordan de er indlejrede i forskellige kønnede magtgeografier.
4. **En forståelse af sharia med afsæt i antropologi:** Med fokus på muslimske kvinders udfordringer har vi også behov for begreber om islamisk praksis. Denne undersøgelse anlægger her et antropologisk perspektiv og undersøger sharia med fokus på reel praksis snarere end på islamisk lærdes teoretiske diskussioner. Det vil sige, at islam ikke anskues som en monolitisk enhed, som det til tider gøres gældende inden for islamisk teologi. I stedet undersøges islam som noget, der kan observeres blandt almindelige muslimer (Gilsenan, 1982). Denne tilgang er kendt fra et antal nyligt publicerede studier, hvor forskere netop har fokuseret på, hvordan skilsmisse reelt praktiseres i en europæisk kontekst (Bowen, 2016; Liversage & Jensen, 2011; Van Eijk, 2019). Det vil sige, at rapporten i højere grad konkluderer om sharia, sådan som sharia praktiseres af danske muslimer, end den diskuterer intellektuelle eller islamisk lærdes standpunkter i en islamisk-juridisk debat om sharia i diaspora. Sidstnævnte inddrages dog i sammenhænge, hvor det er – eller kunne tænkes at være – relevant.

I næste kapitel beskriver vi den empiri, der ligger til grund for undersøgelsen.

2 Data og metode

Denne undersøgelse skal tilvejebringe viden om etniske minoritetskvinders udfordringer med at blive skilt, med specifikt fokus på de særlige forhold, der kan knytte sig til opløsning af religiøst indgåede forhold. Undersøgelsens tilgang er primært kvalitativ og ligger dermed i forlængelse af andre danske undersøgelser af skilsmisseeftiringer blandt etniske minoriteter (se fx Dannekiold-Samsøe, Mørck, & Sørensen, 2011; Liversage & Jensen, 2011; Ottosen, Liversage, & Olsen, 2014). Til undersøgelsen er der udført interview i de følgende tre grupper:

- Kvinder, primært med etnisk minoritetsbaggrund, der har erfaringer med skilsmisse (37 personer). En oversigt over disse interviewpersoner findes i bilag 2
- Fagprofessionelle med erfaringer fra at hjælpe etniske minoritetskvinder i forhold til skilsmisse (27 personer)
- Islamiske autoriteter, der har kendskab til indgåelse og opløsning af nikah (21 personer).

Dermed bygger undersøgelsen samlet på interview med **85 personer**. Langt hovedparten af disse interview har været enkeltperson-interview. I enkelte tilfælde er fagprofessionelle og islamiske autoriteter mv. dog interviewet to (og en enkelt gang tre) sammen.

VIVE har stået for interview med de første to grupper af informanter, mens ph.d.-studerende Jesper Petersen, Lunds Universitet, har stået for interview i den tredje gruppe.

2.1 interview med etniske minoritetskvinder og fagpersoner

2.1.1 Interview med etniske minoritetskvinder

For at sikre en bred belysning af de mangeartede udfordringer, etniske minoritetskvinder kan opleve i forbindelse med skilsmisse, har de interviewede kvinder forskellige baggrunde. Det drejer sig om både yngre og ældre kvinder, om kvinder, der er født og opvokset i Danmark, eller som er kommet hertil som voksne, og om kvinder med forskellige uddannelsesniveauer. I forbindelse med rekruttering til interview opstod der endvidere mulighed for at interviewe tre kvinder, som havde valgt at konvertere til islam. Af disse havde én kvinde majoritetsdansk baggrund, mens de andre to havde oprindelse i to europæiske lande. Uanset at disse kvinder dermed ikke har ikke-vestlig minoritetsbaggrund, har vi valgt at lade dem indgå i undersøgelsens datamateriale.

2.1.1.1 Rekruttering, informeret samtykke, og brug af sprogkyndige interviewere

Erfaringsmæssigt kan det være ganske vanskeligt at få lov til at interviewe personer om vanskelige og sårbare erfaringer som skilsmisse. Sådanne vanskeligheder kan, blandt andet på grund af sproglige udfordringer, forstærkes, hvis man ønsker at interviewe etniske minoriteter med begrænsede dansksproglige kompetencer (Ottosen et al., 2014). Til denne undersøgelse har VIVE derfor valgt at anvende et antal interviewere, der kunne interviewe indvandrede kvinder på deres modersmål. Interviewene med kvinderne er derfor udført på sprogene dansk, engelsk, arabisk, somali og på tagalog eller cebuano (to sprog, som tales på Filippinerne). En interviewer talte endvidere tamil, men der indgår ikke interview udført på dette sprog på grund af udfordringer med at få fraskilte kvinder med tamilsk baggrund til at deltage i undersøgelsen.

Endelig er et lille antal interview udført med tolk. I alt har 10 personer lavet undersøgelsens interview med fraskilte kvinder.

Interviewerne har rekrutteret interviewpersoner på forskellig vis. Det har været via personlige kontakter, via opslag på fx Facebook og ved kontakt til forskellige foreninger. Til forskel fra Danneskiold-Samsøe et al. (2011) er adgangen til interviewpersoner dog ikke gået igennem kvindekrisecentre. Nogle interview er kommet i stand via "sneboldsmetoden", hvor interviewede kvinder skaffede kontakter igennem deres netværk. I forhold til rekruttering har vi haft en særlig fokus på at sikre, at kvinder med vanskelige erfaringer var godt repræsenterede.

Interviewerne har informeret potentielle interviewpersoner grundigt om undersøgelsen, herunder, at det var en opgave, igangsat og finansieret af Ministeriet for Udlændinge og Integration. Interviewpersoner er også blevet informeret om, at deltagelse var frivillig, alle citater ville blive anonymiseret før offentliggørelse, og at de kun skulle fortælle så meget fra deres personlige liv, som de ønskede.

Som forventet var det ganske krævende at opnå det ønskede antal interview. Vi formoder, at dette dels skyldes, at skilsmisseerfaringer kan være vanskelige at tale om, og at det kan være forbundet med social skam at være skilt. Nogle interviewere har haft mange samtaler med potentielle interviewpersoner, der har fravalgt at deltage, og fortæller endvidere, at flere kvinder henviste til den senere års politiske debat på udlændingeområdet, når de begrundede deres afslag i forhold til deltagelse. Én kvinde valgte at trække sit interview tilbage, efter at det var udført.

De 37 interview er udført på følgende sprog:

- Dansk: 17
- Engelsk: 4
- Arabisk: 9
- Somali: 3
- Cebuano/Tagalog: 2
- Interview med tolk: 2.

Geografisk dækker interviewene Sjælland, Jylland og Fyn. En enkelt interviewperson var endvidere flyttet ud af Danmark og blev interviewet over Skype. Interviewene blev udført forskellige steder – i interviewpersonernes hjem, på VIVE eller i et roligt hjørne af fx en café.

Interviewene har en semistruktureret opbygning og består af to dele: En biografisk narrativ del og en del, struktureret ud fra en spørgeguide. Den første, biografiske del fokuserer på at få interviewpersonerne til at fortælle deres livshistorie – om deres baggrund, deres ægteskab og deres skilsmisse. Denne tilgang giver informanterne mulighed for at bringe emner på banen, som interviewerne ikke tidligere har været opmærksomme på og dermed heller ikke kunne spørge til. Tilgangen kan give nogle meget levende og detaljerede fortællinger (Liversage, 2009b; Thomsen & Antoft, 2002). Interviewenes anden del har en tematisk tilgang, hvor brugen af en spørgeguide sikrer, at fastlagte emner belyses. Her har et centralt tema fx været detaljer omkring indgåelse og opløsning af religiøse forhold.

2.1.1.2 Spredning på forskellige generationer m.v.

Vi har ønsket at dække en række forskelligartede erfaringer. Derfor er nogle kvinder indvandrede som voksne, mens andre er født og opvokset i Danmark. På baggrund af deres indvandringstidspunkt har vi ud fra Cruls og Schneider (2010) opdelt kvinderne på følgende måde:

- **Første-generationen** er indvandrede kvinder, der er kommet til Danmark som voksne – via indgåelse af ægteskab eller igennem flugt til Danmark.
- **Anden-generationen** anvender vi i forhold til personer, der enten er født i Danmark af indvandrede forældre eller er kommet til Danmark i før-skolealderen, da sådanne personer har haft hovedparten af deres opvækst inden for Danmarks grænser. Denne gruppe betegnes også som efterkommere.
- Endelig er der dem, vi kalder **”halvanden-generationen”** – personer, der er kommet til Danmark i løbet af skolealderen. Vi anvender denne inddeling, fordi studier viser, at alder ved indvandring har stor betydning, fx i forhold til, hvor meget uddannelse man er i stand til at tilegne sig (se fx Jakobsen, 2015).

Tablet 2.1 Fordelingen imellem interviewpersonernes generationsbaggrund.

	Antal personer
Første generation (1G)	21
1½ generation (1½G)	4
Anden generation/efterkommer (2G)	9
Konvertit	3
I alt	37

Aldersmæssigt spænder gruppen fra 26 til 54 år. Samlet set er interviewpersonernes gennemsnitsalder knap 41 år.

2.1.1.3 Spredning på landebaggrunde

I forhold til oprindelseslande har et første selektionskriterium været at fokusere på etniske minoriteter med ikke-vestlig baggrund. Interviewpersonerne er grupperet, så der er mindst tre personer i hver gruppe.

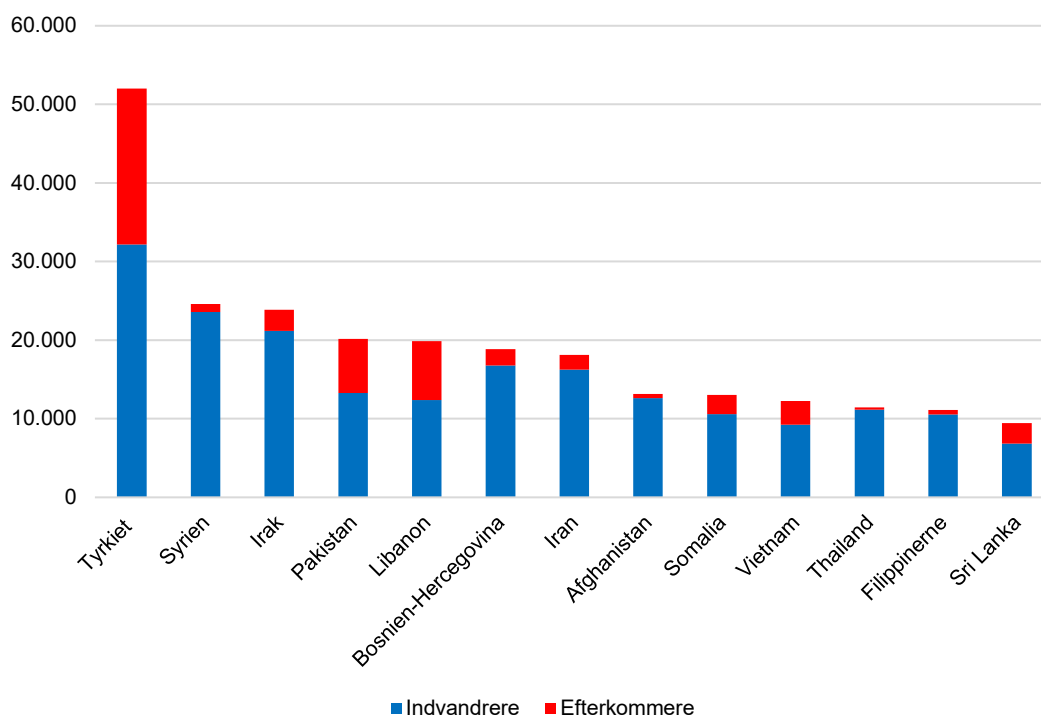
Tablet 2.2 De 37 interviewpersoner har følgende landebaggrunde.

Land	Antal	Betegnelse
Libanon, Palæstina, statsløse	9	(”Pal/Lib.”)
Irak, Marokko	5	(”Irak mv.”)
Syrien (nyankomne flygtninge)	5	(”Syrien”)
Somalia	5	(”Somalia”)
Pakistan, Afghanistan	3	(”Pak/Afgh.”)
Sri Lanka	3	(”Sri Lanka”)
Filippinerne	3	(”Filippinerne”)
Danmark, Storbritannien, Tyskland (3 konvertitter) samt en kvinde fra Balkan	4	(”Europa”)

Betegnelserne i parentes angiver, hvordan de otte forskellige grupper benævnes undersøgelsen igennem.

Som det fremgår af oversigten, medvirker indvandrere og efterkommere fra det største ikke-vestlige oprindelsesland, Tyrkiet, ikke i undersøgelsen, uagtet at det i denne gruppe kan være ganske vanskeligt at opnå skilsmisse. Det skyldes, at der i denne gruppe kun synes at være begrænsede religiøse udfordringer i forhold til at opnå skilsmisse (Liversage & Jensen, 2011). Dette kan knyttes til, at Tyrkiet – som Danmark – har en sekulær familie Lovgivning. Skilsmisserfaringer i denne gruppe er endvidere relativt velbelyste i en skandinavisk kontekst.³ Som en afspejling af Danmarks demografi (se Figur 2.1) er centrale oprindelseslande for de interviewede kvinder lande som Irak, Libanon og Syrien.

Figur 2.1 Indvandrere og efterkommere over 17 år i udvalgte ikke-vestlige grupper. Særskit for indvandrere og efterkommere. 1. januar 2019. Antal.

Anm.: Dette er ikke de 13 største ikke-vestlige oprindelseslande. For eksempel er der flere personer med baggrund i Kina og Indien end i Sri Lanka, som – sammen med Filippinerne – er medtaget, da kvinder fra disse to oprindelseslande er interviewet til undersøgelsen.

Kilde: Danmarks Statistik, data fra Statistikbanken.dk.

Som tidligere nævnt ønskede vi en spændvidde i den ikke-vestlige gruppe med muslimsk baggrund. Denne bredde har vi – som det fremgår af oversigten – sikret os blandt andet ved at interviewe et antal fraskilte kvinder med somalisk baggrund. Somaliske kvinder indgår kun i begrænset tal i tidligere danske undersøgelser og var vigtige at få med, da skilsmisseraten i denne gruppe er klart højere end i andre grupper (Ottosen et al., 2014).

Vi ønskede også at sikre en bedre forståelse for de historiske processer, der påvirker kvinders erfaringer med skilsmisser. I forhold til at belyse udviklingen på området igennem det sidste tiår har vi derfor interviewet et antal relativt nyankomne flygtninge fra Syrien. Herfra kom en markant tilstrømning omkring 2015.

³ For studier af ægteskaber og skilsmisser blandt personer med tyrkisk baggrund i Danmark og Europa se fx Akpinar, 2003; Charsley & Liversage, 2015; Eeckhaut, Lievens, Van De Putte, & Lusyne, 2011; Liversage, 2012; Liversage, 2013a, 2013c, 2013b, 2015; Liversage & Jakobsen, 2010; Liversage & Ottosen, 2014.

Vi ønskede endvidere at belyse kvinders udfordringer med skilsmisse, når de har ikke-muslimsk etnisk minoritetsbaggrund. Derfor indgår et antal interview med hhv. kvinder med baggrund i Sri Lanka og Filippinerne. Personer fra Sri Lanka i Danmark har normalt tamilsk baggrund. Hvor hovedparten af befolkningen i Sri Lanka er buddhister, er tamilerne ofte katolikker eller hinduer. I Filippinerne er man ofte kristne (især katolikker). I forhold til de andre grupper af informanter skiller de interviewede filippinerne sig endvidere ud ved, at disse kvinder alle er skilt fra majoritetsdanske mænd.

Ud over en diversitet i landebaggrunde, generation, alder, uddannelsesniveau mv. er der også forskelle i skilsmisseeftersøgninger. Her skal nævnes, at enkelte af de interviewede kvinder reelt ikke var skilt på trods af deres til tider ganske alvorlige ægteskabelige problemer. Her havde nogle kvinder fravalgt skilsmisse og fx i stedet valgt at leve på en anden adresse end deres ægte mand. Nogle af kvinderne var – efter deres første skilsmisse – blevet gift igen og havde i nogle tilfælde gennemgået en skilsmisse nummer to. Dermed er antallet af skilsmisser/samlivsbrud, som udgør empirien bag undersøgelsen, højere end antallet af interviewpersoner. Endelig blev en interviewet kvinde aldrig gift, men havde en længerevarende og seriøs forlovelse, der siden blev brudt. Denne kvinde indgår, dels fordi nogle af hendes erfaringer med den brudte forlovelse ligger tæt op ad de erfaringer, fraskilte kvinder kan have, dels fordi hun har baggrund i Sri Lanka – en gruppe, som det viste sig vanskelig at opnå interview med.

Som det fremgår, bygger denne undersøgelse på interview med kvinder. Det kunne også have været særdeles relevant at interviewe fraskilte etniske minoritetsmænd, men da fokus har været på at belyse kvindernes udfordringer, indgår sådanne interview ikke i denne undersøgelse. For analyser, der inddrager eller bygger på fraskilte etniske minoritetsmænds erfaringer, se fx (Charsley & Liversage, 2013, 2015; Ottosen et al., 2014; Qureshi, 2016).

2.1.2 Interview med fagpersoner

Til undersøgelsen er også interviewet 27 fagpersoner med erfaringer fra at hjælpe etniske minoritetskvinder i forhold til skilsmisse mv. Den største undergruppe – med 10 personer – var kommunale frontmedarbejdere af forskellig slags. Det drejede sig primært om socialrådgivere, ansat fx i en børne-familieafdeling, et jobcenter eller i en særlig tilrettelagt enhed med ansvar for nyankomne flygtninge. Her er også interviewet en konsulent, der rådgiver kommunale medarbejdere i forhold til komplicerede sociale sager i etniske minoritetsfamilier. Disse interviewpersoner betegnes ”**kommune**”.

Andre interviewpersoner (8 personer) arbejdede i forskellige typer af organisationer, der støtter etniske minoritetskvinder generelt eller yder familier og enkeltpersoner støtte i forbindelse med familiebrud. Disse betegnes ”**NGO**”. 6 personer blev interviewet på grund af faglig rådgivnings-ekspertise, der til dels var af juridisk karakter. Det kunne således være personer, der rådgav både etniske minoritetskvinder og fagpersoner, fx om forhold vedrørende samspillet imellem skilsmisse og opholdstilladelse. Disse personer betegnes ”**rådgivning**”. Endelig indgår 3 interview med personer, der fx var ansat ved Familieretshuset eller i en krisecenterkontekst. Disse personer betegnes ”**fagperson**”. Hver interviewperson citeres med deres professionelle gruppebetegnelse, efterfulgt af et nummer.

Interviewene af fagpersoner har været semistrukturerede med en tilpasning til fagpersonernes professionelle baggrunde. Spørgsmål har taget udgangspunkt i erfaringer med etniske minoritetskvinder og skilsmisse og har fx haft spørgsmål, der har belyst sådanne kvinders kendskab til og brug af rettigheder samt faktorer af betydning for at hjælpe sådanne kvinder.

2.1.3 Databehandling, analyse og brug af citater

Interviewene med både etniske minoritetskvinder og fagpersoner er altovervejende blevet optaget elektronisk og efterfølgende udskrevet. Ved enkelte interview er der blevet taget detaljerede noter. Interview udført på dansk og engelsk er blevet udskrevet på disse sprog. Interview på andre sprog (arabisk, somali og tagalog/cebuanø) er enten blevet udskrevet af den relevante interviewer i en oversættelse til engelsk eller dansk. Eller også har intervieweren gennemlyttet interviewet og indtalt en oversættelse, som medarbejdere på VIVE efterfølgende har udskrevet.

I forhold til analysen er disse udskrifter blevet uploadet til det kvalitative datahåndteringsprogram Nvivo, hvor interviewene blev kodet. Når passager fra interview anvendes, har vi af hensyn til læsevenligheden foretaget mindre rettelser i grammatik og lignende. Når citater er redigeret, anvendes symbolet "¶" for at vise, hvor to tekstsekvenser er sammenføjet. Dette symbol anvendes af hensyn til læsevenligheden og skal indikere det "klip" imellem to filmstrimler, der forekommer, når to filmsekvenser splejses sammen (Liversage, 2009a).

2.1.3.1 Om angivelse af interviewpersonernes baggrunde

I forhold til alle interview er personnavne, stednavne og så videre ændret eller fjernet. Der refereres således til de interviewede kvinder med et pseudonym. Interviewede fagfolk refereres til med overordnet jobtype – fx om de er fra en kommune, en NGO eller en rådgivning – samt et nummer. Personlige detaljer, der potentielt kunne udfordre individuel anonymitet, kan også være ændret i teksten. Det kan fx dreje sig om årstal og lignende, der ikke stemmer helt overens med biografiske detaljer. Vi angiver heller ikke interviewpersonernes nøjagtige alder.

Nogle af interviewpersonerne er de eneste, eller 1 ud af 2, med baggrund i bestemte lande. Af hensyn til anonymisering er nogle lande derfor grupperet. Interviewpersoner, der har angivet, at de har libanesiske, palæstinensiske eller statsløse baggrunde, er placeret i samme gruppe. Personer med baggrund i Irak er grupperet sammen med en enkelt informant med baggrund i Marokko. Endelig er personer med baggrunde i Pakistan og Afghanistan samlet.

Som tidligere beskrevet har vi specifikt rekrutteret informanter med baggrund i landene Sri Lanka, Somalia, Syrien og Filippinerne. I hver af disse grupper indgår tre eller flere informanter, og de angives med landebaggrund. Undersøgelsens tre konvertitter angives som "Europa". Det har baggrund i hhv. Danmark, Storbritannien og Tyskland. Her indgår også en enkelt person, der var efterkommer, med baggrund i et land på Balkan. Tre kvinder var børn af "blandede ægteskaber", fx af en majoritetsdansk mor og en far med baggrund i Mellemøsten. Disse kvinder er grupperet ud fra den ikke-danske landebaggrund.

Ved hvert citat angives personens alias, land/landegruppe samt generation. Dermed vil personer stå angivet som "Idil, 2G, Somalia" for en efterkommer fra Somalia eller "Samira, 1G, Pal/Lib", for en kvinde, der er indvandret som voksen og har fx palæstinensisk baggrund.

2.2 Interview med islamiske autoriteter

Den tredje gruppe af interviewpersoner er islamiske autoriteter i Danmark. Disse interview er alle udført af ph.d.-studerende Jesper Petersen, Lunds Universitet. Det drejer sig om 19 mandlige og 2 kvindelige informanter. Af de 19 mandlige informanter er 9 informanter strategisk udvalgt ud fra Petersens forudgående viden om deres involvering i nikah-opløsning, mens de resterende 10 mandlige informanter er udvalgt ved hjælp af snowballing, hvor en informant

anbefaler den næste informant, som igen anbefaler den næste (Bernard, 2011, pp. 147–155). De første 9 mandlige informanter har således anbefalet de efterfølgende 7 mandlige informanter, som igen har anbefalet de sidste 3 mandlige informanter. Det var undersøgernes valg at stoppe indsamlingen ved 19 mandlige informanter, selvom listen over yderligere informanter var væsentlig længere.

De 19 mandlige informanter er spredt geografisk over Sjælland, Fyn og Jylland. 13 informanter bor i storbyerne København, Aarhus og Odense, mens de resterende 6 bor i mindre byer. 7 er født og opvokset i Danmark, mens de resterende 12 er indvandret. Deres etniske baggrund er arabisk, pakistansk, marokkansk, somalisk, tyrkisk, bosnisk og dansk. Deres islamisk-juridiske orientering er som følger: 9 hanafi, 3 shafi'i, 2 salafi, 1 maliki, 1 jafari, 2 uden for skoler og 1 forhenværende islamist, der endnu ikke har fundet en ny retning. Interviewpersonerne varierer også aldersmæssigt: Den yngste informant er i slutningen af tyverne, og den ældste er omkring halvfjerds.

De to kvindelige informanter er strategisk udvalgt på baggrund af Petersens forudgående viden om deres involvering i nikah-opløsning. Ligesom med de mandlige informanter har kvinderne anbefalet de næste informanter, men kun en af disse er kontaktet og interviewet. Hun indgår dog ikke i undersøgelsen, eftersom hun primært er aktiv i Sverige.

Kun 10 af de 19 mandlige informanter er imamer, og 3 af disse 10 er tilbageholdende med at bruge titlen, eftersom de sjældent holder fredagsprædiken. De anses i højere grad for at være undervisere og islamiske autoriteter på baggrund af en videregående uddannelse inden for islam fra et udenlandsk islamisk universitet. Titlen "imam" bruges derfor om de informanter, som er imamer, mens alle 21 informanter samlet kaldes "islamiske autoriteter". Det vil sige, at alle har islamisk autoritet, men nogle fungerer som imamer, mens andre ikke gør. De interviewede kvinder og fagpersoner foretager ofte ikke denne skelnen.

Informanter og nøglepersoner i de muslimske miljøer har været meget behjælpelige i forhold til at udpege informanter og redegøre for praksis. Kun i to tilfælde lykkedes det ikke at skabe den nødvendige tillid til et interview, og disse informanter indgår derfor ikke i undersøgelsen. Informanterne har med andre ord været interesserede i at få belyst problemstillingen omkring nikah-opløsning. Mange informanter var dog indledningsvis skeptiske i forhold til, om undersøgerne besad den fornødne viden om sharia til at kunne forstå problemstillingerne og de islamiske autoriteters situation. Da denne tillid var etableret, var mange dog villige til at fortælle detaljeret om deres praksis. 11 af de 21 informanter dokumenterer deres praksis, og heraf gav 3 uopfordret Petersen lov til at læse sager fra deres arkiv, mens 3 udleverede standardformularer for deres vielsespraksis og nikah-opløsning. Ingen informanter er blevet opfordret til at give indsigt i deres arkiver.

2.2.1 Tilgang til interview med islamiske autoriteter

Interviewene er semi-strukturerede omkring ni tæt beslægtede emner centreret omkring typen og omfanget af sager, islamisk-juridisk praksis, informanternes erfaringer og internettets rolle. Alle informanter er desuden blevet bedt om at tænke over, om der er information, som de vurderer er relevant at inkludere i en rapport med fokus på skilsmisse og nikah-opløsning. Denne samtale har ligget sidst i interviewet.

7 interview er optaget elektronisk, mens de resterende 14 er foregået med omfattende notatskrivning, som umiddelbart efter interviewet er sammenskrevet til interviewreferater. Notat-

skrivningen vurderes at være velegnet i forhold til at skabe en interviewsituation, hvor informanterne følte sig trygge. Kun 1 informant har frabedt sig at blive optaget, mens de resterende 13 ikke er blevet spurgt og derfor ikke er optaget. 4 informanter har fået interviewreferater til gennemlæsning og godkendelse. Her har ingen haft indvendinger.

Den oprindelige interviewguide tog udgangspunkt i opdraget fra Udlændinge- og Integrationsministeriet, resultaterne fra et forskningsprojekt i Tyskland (Jaraba, 2019) og eksisterende viden om de muslimske miljøer i Danmark. Interviewguiden er løbende blevet tilpasset, efterhånden som projektet udviklede sig, og derfor er 5 informanter blevet interviewet to gange, og 1 informant er interviewet tre gange. Et antal informanter er desuden blevet kontaktet i analyseprocessen for uddybninger eller for at opklare uklarheder i de indsamlede data.

De optagede interview er transskriberet og sammen med interviewreferaterne kodet i NVivo ved hjælp af åben kodning startende med et rigt og typisk interview efterfulgt af et atypisk (Bazeley & Jackson, 2014, pp. 69–70). Denne metode anvendes for at få en bred række af koder på et tidligt tidspunkt i kodningsprocessen. Mandlige informanter citeres i rapporten som M efterfulgt af informantens nummer, og kvinder citeres som K efterfulgt af deres nummer.

2.2.2 Om brug af dette materiale i en politiseret virkelighed

Både kvinder og islamiske autoriteter, der har valgt at deltage i nærværende undersøgelse, har stillet deres historier og viden til rådighed i håbet om, at denne kan anvendes til at finde løsninger på de problemer, begge grupper står over for med hensyn til ægteskab og skilsmisse. Offentliggørelsen af denne information gør imidlertid begge grupper sårbare over for udskamning og misbrug af denne viden til yderligere at stigmatisere sådanne borgere. Dette er også en bekymring, som informanterne selv har haft, og nogle kvinder har afstået fra at deltage i undersøgelsen på grund af denne frygt.

Problemstillingen er helt konkret, at kvinderne på den ene side udsættes for et antal forskellige former for undertrykkelse. På den anden måde kan de opleve, at den eneste måde at beskytte sig imod ovennævnte udskamning og det, kvinderne oplever som fremmedhad og racisme, er at tie om den undertrykkelse, de udsættes for fra andre personer med minoritetsbaggrund. Vi vurderer, at det etisk rigtige valg er at lade både kvinderne og islamiske autoriteter komme til orde, og nærværende rapport muliggør netop dette ved at garantere deres anonymitet, samtidig med at deres historier anvendes til at belyse deres problemstillinger og indgår i en bredere analyse. En sådan analyse kan forhåbentlig være et skridt i retningen af en løsning på deres problemer. Der er med andre ord en god overensstemmelse mellem informanternes motivation for at deltage og undersøgelsens formål. At lade interviewpersonerne – og i særlig grad de interviewede kvinder – ”komme til orde” har dermed været vigtigt for denne undersøgelses forfattere. I praksis ses det blandt andet i denne rapport brug af ganske lange citater fra de kvalitative interview.

En anden og vigtig overvejelse er, at ethvert forskningsspørgsmål tager udgangspunkt i magtdynamikker og værdier. Spørgsmål om indvandring og islam ligger højt på den politiske dagsorden og fylder meget i den offentlige debat, og derfor pålægger dette også læseren en etisk fordring – nemlig at gengive informationerne i rapporten sandfærdigt og ordentligt kontekstualiseret.

2.3 Kvantitative analyser

I denne rapport indgår også et lille antal kvantitative analyser, baseret på registerdata fra Danmarks Statistik. Det skal pointeres, at disse data indeholder informationer om indgåelse og opløsning af vielser med borgerlig gyldighed mv., men altså ikke oplysninger om indgåelse og opløsning af rent religiøse forhold.

De anvendte figurer er udarbejdet på een af følgende tre måder:

1. Nogle figurer – fx oversigter over størrelsen på forskellige etniske minoritetsgrupper i Danmark – er baseret på udtræk fra Statistikbanken.dk.
2. Andre figurer er baseret på registerdata-udtræk, som Udlændinge- og Integrationsministeriets analysekontor har stillet til rådighed. VIVE har efterfølgende omarbejdet disse tal til figurer.
3. Endelig har VIVE lavet egne registeranalyser. Det er analyser af, hvor store andele af ikke-vestlige efterkommere oplever samlivsbrud hos deres forældre i løbet af deres opvækst. Disse tal er en opdatering og udvidelse af analyser anvendt i undersøgelsen "Skilsmissebørn med etnisk minoritetsbaggrund" (Ottosen et al., 2014).

Dermed er de kvantitative analyser, anvendt i denne undersøgelse, udelukkende af deskriptiv karakter.

Boks 2.1 Definitioner fra Danmarks Statistik, brugt i analyser på registerdata

Danmarks Statistiks definition og opdeling af befolkningen som enten indvandrere, efterkommere eller personer med dansk oprindelse er som følger:

- Indvandrere er defineret som personer, der er født i udlandet af forældre, som begge (eller den ene, hvis der ikke findes oplysninger om den anden) er udenlandske statsborgere eller født i udlandet.
- Efterkommere er defineret som personer, der er født i Danmark af forældre, hvoraf begge er udenlandske statsborgere eller født i udlandet.
- Personer med dansk oprindelse er defineret ved, at mindst én af forældrene er dansk statsborger og født i Danmark, uanset personens eget fødeland og statsborgerskab.

Del II – Om ægteskaber, konflikter og skilsmisser i Danmark

3 Ritualisering af parforhold

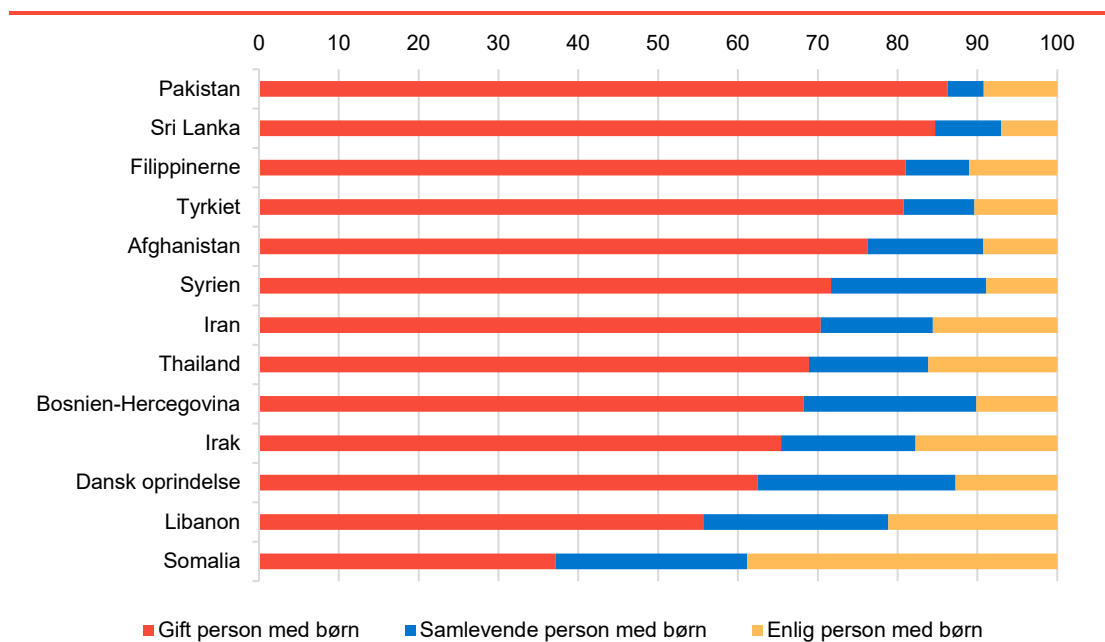
I forskellige dele af verden er der markante forskelle på, hvordan man ritualiserer parforhold: Der er fx forskelle imellem, hvor legitimt det er for par at bo sammen uden at være gift, og om det er et problem eller ej, at børn fødes uden for ægteskab. Ud over hvad der anses for at være mere eller mindre acceptabelt, kan der også være forskelle imellem forskellige landes lovgivninger på området. I Danmark skelnes der fx i dag ikke juridisk imellem, om børn født i eller uden for ægteskabet, men sådan har det ikke altid været.

Dette kapitel starter med – på baggrund af registerdata – at give en kort, kvantitativ belysning af forskellige måder at danne par på i forskellige etniske grupperinger i den danske befolkning. Dernæst beskrives forskelle i de processer, der knytter sig til pardannelse. Er det fx vigtigt, at man ritualiserer sit forhold, så snart man mødes, inden man er intime sammen, eller før man får børn? Eller sker ritualiseringen først, når et par har fået et barn, og familiedannelsen således allerede har fundet sted? Endelig beskriver kapitlet det ”muslimske ægteskab” (nikah). Der anvendes her empiri fra forskellige interviewpersoner til at beskrive den store diversitet i, hvordan forskellige parforhold blev indgået og ritualiseret.

3.1 Om forskellige former for forhold

På linje med forskelle i normer og praksisser i forskellige dele af verden viser tal fra Danmarks Statistik, at familiemønstre i forskellige grupper i Danmark varierer. Dette fremgår af Figur 3.1, som viser, hvor store andele af personer med hjemmeboende børn under 18 år der er hhv. gifte, samlevende eller enlige.

Figur 3.1 Personer med hjemmeboende, mindreårige børn, opdelt på familietype og oprindelsesland. 1. januar 2019. Procent.

Note: Andel personer med dansk oprindelse samt indvandrere og efterkommere over 18 år med baggrund i udvalgte lande (eksklusive hjemmeboende børn). Børn er defineret som hjemmeboende børn under 18 år.

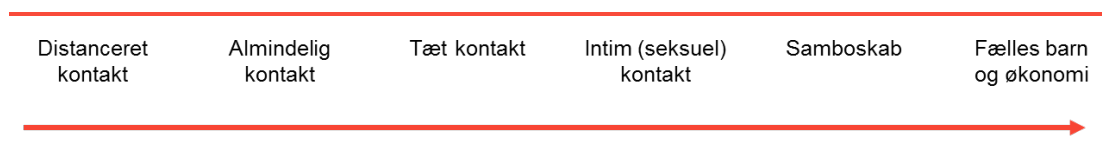
Kilde: Udræk af registerdata fra Danmarks Statistik, foretaget af Udlændinge- og Integrationsministeriets Analysekontor.

Som det fremgår, er de mest "traditionelle" grupper (hvor store andele er gift, og få er samle- vende eller enlige) personer med baggrund i hhv. Pakistan og i Sri Lanka. I den anden ende af spektret ligger Somalia, hvor under 40 pct. af forældre med børn er viet med borgerlig gyldig- hed, og hvor andelen af enlige forældre langt overstiger, hvad der ses i alle andre grupper. Næstfærrest gifte forældre er der i gruppen fra Libanon, hvor færre er viet med borgerlig gyl- dighed end i den majoritetsdanske gruppe. Også blandt personer med dansk oprindelse er andelen af gifte forældre forholdsvis lav. Vi må formode, at en stor andel af fx de libanesiske og somaliske par, som ifølge Danmarks Statistik er "samlevende", har indgået en nikah.

3.1.1 Forskellig praksisser i forhold til timing af pardannelsesritualer

I en forståelse for etniske minoriteters ægteskaber og skilsmisser kan det være relevant at forholde disse til de majoritetsdanske praksisser. I denne sammenligning er et centralt element, om man anser sex uden for ægteskab for at være en synd. I forlængelse heraf kan man visu- alisere forskelle i forskellige former for heteroseksuel pardannelse som et kontinuum af kontakt imellem en mand og en kvinde. Dette kontinuum går fra, at to parter næsten ingen kontakt har med hinanden, til at de har et fuldt familiemæssigt samliv, se figur 3.2.

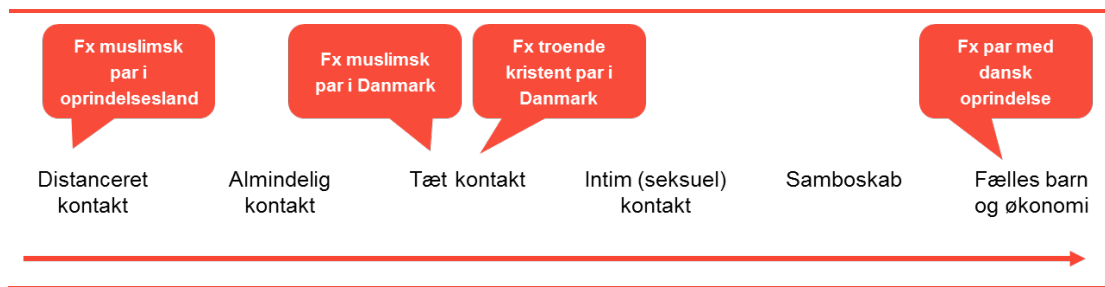
Figur 3.2 Et kontinuum af kontakt i forhold til pardannelse I

Som det fremgår, er der en progression fra venstre til højre, hvor parrets kontakt bliver tættere og mere forpligtende. Det skal bemærkes, at de enkelte elementer på skalaen naturligvis godt kan bytte plads – man kan fx have intim kontakt, uden at man forudgående har lært hinanden særligt meget at kende via forudgående tæt kontakt. Figuren viser dog et hyppigt forekom- mende forløb ved længerevarende forhold.

I forskellige kontekster vil der være forskellige forventninger til, hvornår man ritualiserer et for- hold som det ovenstående ved for eksempel at afholde et bryllup. Således vil majoritetsdanske par ofte ritualisere deres forhold ved at gifte sig med hinanden ganske sent i forløbet. I Danmark er det således kun 33 pct. af førstegangsfødende kvinder, der er gift (Danmarks Statistik, 2018a). Ægteskab er dermed ofte en fejring af et familiedannelsesforløb, der reelt er afsluttet. Det fremgår af figur 3.3. Det skal fremhæves, at dette, og de tre andre typer af par, der er tilføjet i figur 3.3, blot er eksempler, og at der naturligvis kan være betragtelig variation inden for forskellige grupper.

Figur 3.3 Et kontinuum af kontakt i forhold til pardannelse II.

Figur 3.3 kan hjælpe med at forstå forskellene imellem, på hvilket tidspunkt en ritualisering af forhold sker. De to personer i det majoritetsdanske par i højre side af figuren vil hver især ofte have haft et større eller mindre antal forhold, hvor de var intimt sammen med andre, uden at disse forhold forudgående var blevet ritualiserede på nogen måde. Tilsvarende er der ikke en forventning om, at majoritetsdanske kvinder er jomfruer, når de bliver gift. Faktisk kan familie og netværk være skeptiske, hvis unge mennesker ønsker at stifte familie med den første partner, de har haft (Liversage & Ottosen, 2014). Samtidig må man dog også huske på, at der er forskellige normer for mandlig og kvindelig seksuel aktivitet i Danmark – med mindre accept af, at kvinder har haft mange seksuelle partnere sammenlignet med mænd. Undersøgelsen *Unge Opfattelser af Køn, Krop og Seksualitet (2018)* viste eksempelvis, at: "... seksuelt erfarne piger med skiftende partnere generelt mødes med fordømmelse og ringeagt, mens drenge i stedet hyldes for den samme praksis" (Dahl, Henze-Pedersen, Østergaard, & Østergaard, 2018, p. 9).

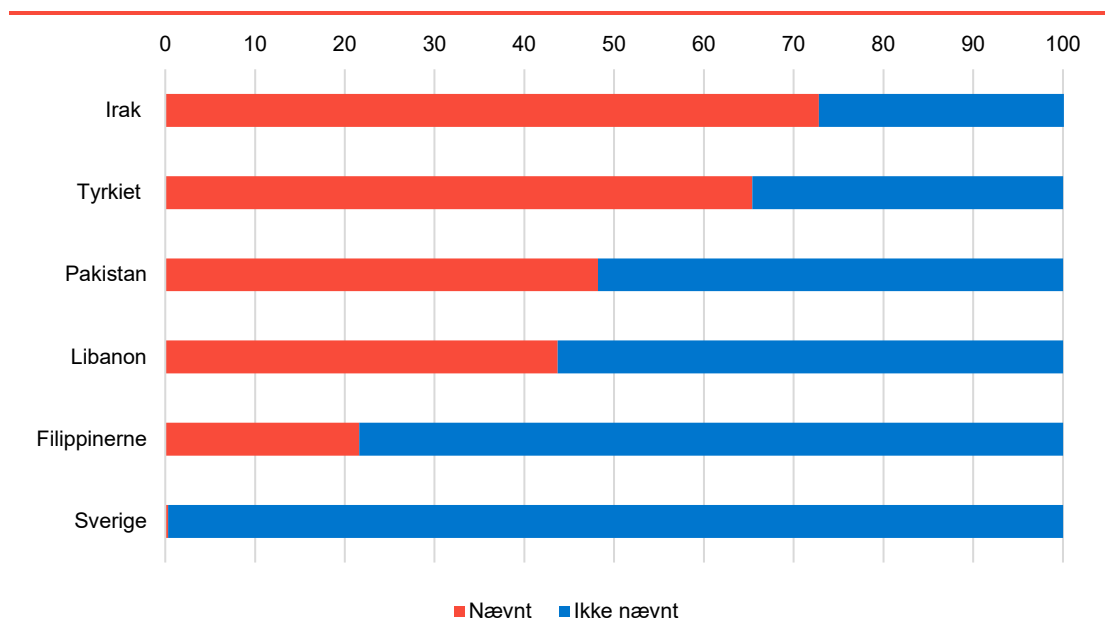
Ser vi på ægteskabets placering i en troende kristen kontekst, ligger ritualiseringen af forholdet ofte tidligere – måske når et par har haft længerevarende kontakt og har lært hinanden godt at kende, men hvor parret stadig ikke har været intimt sammen. I sådanne par vil der dermed heller ikke blive født børn uden for ægteskab.

I forhold til ritualisering af et forhold imellem muslimer vil denne ofte ligge tidligere i forhold til det majoritetsdanske mønster. I nogle sammenhænge – for eksempel i nogle miljøer i oprindelseslandene – kan ægteskaber være arrangerede og indgås mellem ægtefæller, som har minimalt kendskab til hinanden før brylluppet. En bevæggrund hertil kan være at skabe fuld sikkerhed for, at ugifte unge ikke på nogen måder er intimt sammen. I mange tilfælde vil unge kvinder blive spurgt, om de accepterer en given ægtefælle, ligesom forældre kan gøre sig store anstrengelser for at vælge en ægtefælle, som de forventer vil resultere i et godt ægteskab. Samtidig vil de to mennesker i sagens natur ikke have særligt gode muligheder for at lære hinanden at kende, før de siger ja eller nej til en foreslået ægtefælle. I sjældne tilfælde har de unge – og især unge kvinder – begrænset eller ingen medbestemmelse i forhold til valget af partner.

Holdningerne til tvang i forbindelse med ægteskab er undersøgt i en række danske undersøgelser. I en undersøgelse foretaget af Als Research svarer hhv. 5 og 2 pct. af minoritetsetniske mænd og kvinder således ja til spørgsmålet: "Synes du, det er i orden, hvis forældre og andre familiemedlemmer beslutter, hvem unge skal gifte sig med?". Henholdsvis 88 og 91 pct. af mænd og kvinder svarer "nej" til spørgsmålet, mens de resterende svarede "ved ikke" (Als Research, 2019, p. 118). Spørger man unge voksne med ikke-vestlig oprindelse lidt mere bredt, er det dog hhv. 23 pct. af kvinderne og 16 pct. af mændene, der oplever, at deres valg af kæreste eller ægtefælle er begrænset af deres familie (Als Research, 2018, p. 27).

Forskelle i syn på pardannelsesprocesser kan også belyses via data fra World Values Survey. Her skal respondenter i forskellige lande – ud fra en opremsning af forskellige grupper – angive, hvem de helst ikke ville have som nabo. Ud over grupper som narkomaner, homoseksuelle, indvandrere og folk med en anden religion, er en af valgmuligheder ”ugifte par”. I hvor høj grad sådanne par angives som uønskede naboer, fremgår af figur 3.4. Da Danmark ikke indgår i World Values Survey⁴ anvendes data fra vores naboland Sverige. Figuren viser, at svenskere ingen problemer har med at have ugifte par som naboer, mens sådanne par i varierende grad er uønskede i andre dele af verden. I Irak er det således ca. to tredjedele, der angiver, at de ikke ønsker at få ugifte par som naboer.

Figur 3.4 Andele, som i World Values Survey angiver ”ugifte par” som nogle, de ikke ønsker at have som naboer. Udvalgte lande. Procent.

Kilde: <http://www.worldvaluessurvey.org>; data fra 2010-2014.

I en europæisk kontekst vil pardannelsespraksisserne blandt etniske minoriteter ofte ændre sig i forhold til situationen i oprindelseslandene efter migration: I stedet for, at par kan have meget begrænset kendskab til hinanden, før de bliver gift, lærer unge mennesker, opvokset i Europa, ofte hinanden bedre at kende, før de eventuelt ritualiserer deres forhold (Liversage & Ottosen, 2014; Rytter, 2013). Forbuddet om ikke at have seksuelt samkvem før ægteskabet synes dog ofte at bibeholde sin betydning. Det kan i nogle tilfælde få unge kvinder (og også unge mænd) til at praktisere et ”dobbeltliv”, hvor de holder (ikke-ritualiserede) relationer til det modsatte køn skjult for blandt andet deres forældre (Hviid, 2014; Liversage, 2014b). Noget tilsvarende ses også i fx Tyrkiet, hvor veluddannede kvinder fra storbyerne kan ønske at få en ”mødomsrekonstruktion”, når de – efter en periode med mere eller mindre hemmelige forhold til kærester – ønsker at indgå et ægteskab (Cindoglu, 1997). Samtidig peger disse kvinders erfaringer også på de store forskelle, der i de enkelte lande kan være, fx imellem forskellige sociale klasser, og imellem folk, der bor i hhv. byen og på landet.

⁴ Svarmuligheden ”ugifte par” indgår ikke i European Values Survey, hvor der findes data fra Danmark.

Efter denne gennemgang af forskellige former for pardannelsesprocesser fokuserer næste afsnit på indgåelsen af en muslimsk *nikah* og trækker i den forbindelse på interviewdata fra islamiske autoriteter i Danmark.

3.1.2 Om nikah – det islamiske ægteskab

Islamisk-juridisk set udgør en nikah udelukkende en aftale mellem to mennesker, som gør sex og samliv tilladt. En nikah kan indgås ved, at en mand og en kvinde foran to vidner mundtligt tilkendegiver, at de indgår en nikah, og at manden forpligter sig til at give sin brud en brudegave (mahr) til en værdi, de er blevet enige om. Når begge personer har tilkendegivet deres intentioner om at indgå en nikah og bekræftet brudegavens størrelse over for to vidner, er den gyldig.

Brudegaven vil ofte (men ikke altid) opdeles i to: En del, som kvinden typisk modtager i forbindelse med vielsen. Og en anden del, som kvinden – ifølge parrets aftale – vil have krav på at få, hvis manden senere ønsker at skille sig fra hende. Det sidstnævnte beløb kan dermed tjene som beskyttelse af kvinden i forhold til mandens lette adgang til at initiere nikah-opløsning: En mand kan skille sig ved, at han tre gange ytrer ordet "talaq". I praksis vil nogle mænd dog, som forudsætning for at sige talaq, både presse kvinder til at tilbagebetale den første brudegave og selv undlade at betale den anden.

Brudegaven kan variere fra rent symbolske småbeløb til store summer. Den udgjorde i tiden før velfærdsstaten kvindens økonomiske sikkerhed i tilfælde af nikah-opløsning eller ægtemandens død, men i nutiden bliver mange muslimer blot enige om en symbolsk gave. Andre formulerer en fælles drøm, som de vil indfri sammen – eksempelvis en pilgrimsrejse til Mekka eller en anden stor rejsedrøm.

I nikah-kontrakten kan også indføres særlige forhold. Her kan stå, at kvinden har samme ret som manden til at opløse forholdet, eller hustruen kan betinge sig, at manden ikke må bosætte sig et sted (fx i et andet land eller sammen med sine forældre), hvis kvinden ikke er enig heri.

Praksis i forhold til indgåelse af nikah varierer, og nogle muslimer stiller krav om, at en væрге (wali) rent formelt skal acceptere nikahen på vegne af bruden. I nogle miljøer praktiseres dette som en tradition på lige fod med, at fædre ved nogle kirkebryllupper følger deres døtre op til alteret, men der eksisterer også miljøer, hvor værgens samtykke er en betingelse for nikahens gyldighed. Dette kan begrænse kvinders frie partnervalg. Med andre ord er der stor variation i praksis, selvom det er den samme sproglige og symbolske ramme, der anvendes ved vielsen. I yderst sjældne tilfælde kan kvinder endda opleve, at hendes væрге presser hende til indgåelse af nikah, uden at hun selv samtykker.

En sidste, og meget vigtig pointe er, at nikah-praksis er ikke underlagt en central islamisk myndighed i Danmark eller i udlandet. Således defineres rammerne for praksis af privatpersonerne, der indgår nikah, og af miljøerne, hvori de praktiseres. Det vil sige, at man ikke behøver en islamisk myndigheds accept af en nikah, for at denne opfattes som gyldig. Eksempelvis vil en nikah uden brudens samtykke af mange muslimer blive anset for at være ugyldig, men dette spiller ingen rolle, hvis brudens nære familiemedlemmer og hendes miljø anser den for at være gyldig.

Nikah tillægges ofte stor vigtighed blandt muslimer. En imam (M1) udtrykker sig herom på følgende måde:

Ægteskabsbefalingen i islam, den kommer helt tilbage til skabelsen af Adam og Eva som et guddommeligt dekret ... og i den forstand er ægteskabet ikke en menneskelig opfindelse. Mens den kommunale vielse er opfundet for hundrede år siden, eller hvad ved jeg. Så det er klart, at den, der kommer som et guddommeligt dekret for tusinder og tusinder af år siden, den vejer tungere.

Der er ingen kirke i islam, og derfor ordineres imamer ikke, og de udgør således ikke et præsteskab på samme måde som i kirkerne. En nikah er en civil kontrakt, og en imams tilstedeværelse eller medvirken under en vielse er derfor ikke en forudsætning for en nikahs gyldighed i en islamisk-juridisk optik. Imam M3 forklarer – ligesom undersøgelsens øvrige informanter – at imamen ingen islamisk juridisk funktion har under vielsen, hvilket stemmer overens med konsensus i den islamisk juridiske tradition:

[Nikah] er en kontrakt mellem to parter; altså staten er ikke involveret, imamen er ikke involveret. Imamen faciliterer bare ægteskabets indgåelse. Han forklarer, at "I skal sige sådan, du siger sådan, du siger sådan, værsgo', I er gift foran vidner" osv. Det er ikke imamen, der vier – i princippet er imamen overflødig i en vielse.

Til trods for ovenstående opfattelse, som deles af undersøgelsens øvrige islamiske autoriteter, så opfatter mange almindelige muslimer imamer som en form for præster, der forvalter nikahen som en form for sakramente. Det vil sige, at en nikah i deres øjne skal foretages af en imam for at være gyldig. Det er samme diskurs, der ligger bag udstedelsen af vielsesbemyndigelse i henhold til § 15 af Lov om trossamfund uden for folkekirken. Selve den islamiske vielse kan også minde om den kirkelige, eftersom den ledes af imamen, der blandt andet holder en kort tale for brudeparret. Det er dog vigtigt at understrege, at enhver person med viden om indgåelse af nikah – eller med en internetforbindelse at indhente viden over – kan foretage en islamisk vielse. Standardiserede, islamiske ægteskabskontrakter kan således downloades fra utallige websider med instruktioner om, hvordan man indgår en nikah.

Som bemærket ovenfor, er der ingen myndighed, der registrerer og dermed attesterer en nikahs gyldighed, og derfor kunne eksempelvis homoseksuelle i princippet foretage islamiske vielser, men disse vil med stor sandsynlighed ikke blive accepteret som værende gyldige i størstedelen af danske, muslimske miljøer. Eksemplet demonstrerer dog en vigtig pointe: Når der ikke eksisterer en myndighed, der juridisk regulerer nikah, så er det i praksis de sociale dynamikker i de enkelte miljøer, der afgør, hvad der er gyldigt og ugyldigt. Eksempelvis er der konsensus blandt langt størstedelen af islamiske jurister om, at en vielse mellem en muslimsk kvinde og en ikke-muslimsk mand er ugyldig, men samtidig viser kvantitative undersøgelser, at mindst 43,7 pct. af danske muslimer ikke finder et sådan ægteskab problematisk (Wilke Analysebureau, 2015). Med andre ord er der ofte forskel på den sharia, retsskolerne gør gældende, og almindelige muslimers opfattelse af sharia.

3.2 Erfaringer med ritualisering af parforhold fra interviewene

I den næste del af dette kapitel gennemgår vi – relativt kortfattet – nogle af de interviewede kvinders erfaringer med indgåelse af ægteskab. Et emne her er, hvorfor interviewpersonerne ønsker en nikah, når det – i en majoritetsdansk kontekst – er et ægteskab efter dansk lov, som har borgerlig gyldighed. Dette spørgsmål giver primært mening i forhold til efterkommerkvinder, der bliver gift i Danmark, fordi der i oprindelseslandene ofte ikke er mulighed at blive lovformeligt gift på anden vis end igennem en nikah (eller – afhængig af kontekst – en anden religiøs vielse). I Danmark, derimod, er det noget, man kan vælge til eller fra.

En efterkommerkvinde forklarer følgende om, hvorfor det for hende var selvklart, at hun skulle have en nikah:

Det er ikke anerkendt i min religion, at jeg bare er borgerligt gift. Det bliver ikke anerkendt foran Allah, altså i guds øjne. Så det er meget vigtigt for mig, i forhold til, at jeg er muslim og meget følger min religion – jeg faster og beder. Det ville bare ødelægge alt for mig, hvis jeg ikke var gift islamisk. Men man har muligheden for [kun at blive viet borgerligt] – og det er der sikkert også nogen, der gør. [En nikah er også vigtig] fordi når man besøger muslimske lande og skal bo på hotel sammen, så skal man jo have en vielsesattest. Og når de ser, at du er muslim, så vil de gerne se en arabisk eller muslimsk vielsesattest. Men den primære grund er, at jeg ikke vil leve i synd. (Yasmin, 2G, Pal/Lib)

I dette citat pointerer Yasmin flere grunde til at blive viet i en nikah. Grundene kan være religiøse (ikke at leve i synd); sociale (i forhold til familien) og praktisk (i forhold til at kunne bo på hotel i nogle muslimske lande).

For Yasmin var et intimt forhold uden en nikah ikke en mulighed. På linje hermed fortæller stort set alle de interviewede kvinder, at ritualisering af ægteskabet (med eller uden borgerlig gyldighed) var vigtigt og fandt sted tidligt i pardannelsesprocessen sammenlignet med det majoritetsdanske gennemsnit. På linje hermed viser survey-data fra 18-årige unge, at piger med majoritetsdansk baggrund langt oftere end piger med baggrund i ikke-vestlige lande har haft deres seksuelle debut: I de to grupper drejer sig om hhv. 80 pct. og 23 pct. For drengene er de tilsvarende tal 75 pct. og 49 pct. (Liversage & Christensen, 2017, p. 20).

At etniske minoritetsunge i en del tilfælde ikke har kæresteforhold i ungdommen på samme måde som majoritetsdanske unge ses ikke kun blandt unge med muslimsk baggrund. En ung kvinde med tamilsk, katolsk baggrund beskriver således følgende om sit liv sidst i teenage-årene og først i tyverne.

[I gymnasietiden...] var det med at have en kæreste eller kærlighed ikke noget, jeg tænkte over. | Selvfølgelig var der da nogen, som man 'crushed' på, men jeg vidste jo, at jeg ikke bare kunne tage en fyr med hjem. Og jeg så jo kun danske fyre, og jeg vidste bare, at det ikke var en mulighed – selvom min bror havde en dansk kæreste. Jeg tænkte, at det ikke var en mulighed for mig, og af dén grund gad jeg heller ikke. Men på sidste år af min bachelor begyndte jeg at snakke med en fyr. Inden det, der havde jeg da skrevet med nogle fyre, men jeg havde nogle ret høje krav, og det skulle ikke bare være hvem som helst. | Han anmodede mig over et af de sociale medier, og han var tamil, og så begyndte vi at skrive sammen. Noget af hans familie boede i den by, jeg kommer fra – og så virkede han ret troværdig. (Cavery, 2G, Sri Lanka)

Ovenstående forløb bliver starten på Caverys forhold. Hun kender sine forældres indstilling til hendes valg af kommende ægtefælle og orienterer sig herefter. Hun oplever dermed dels et engagement i en majoritetsdansk fyr som udelukket. Dels vil hun være sikker på, at en fyr har potentiale og er "troværdig", før hun vil lære ham nærmere at kende – et første skridt på vejen til et eventuelt ægteskab.

3.3 Indgåelse af ægteskab i forskellige generationer

3.3.1 Ægteskab i førstegenerationen

På linje med andre undersøgelser viser VIVEs interviewmateriale klare forskelle i pardannelsespraksisser blandt kvinder, som er hhv. indvandrere og efterkommere. Indvandrede kvinder, der er blevet gift i deres oprindelseslande, er ofte blevet gift i en yngre alder, og med mindre reel selvbestemmelse, i forhold til efterkommere (Liversage & Ottosen, 2014). Samtidig er der også stor variation i begge disse grupper.

Som et eksempel på en indvandret kvinde, kom Fatens ægteskab i stand, da hun som 18-årig besøgte en veninde. Et familiemedlem til veninden – en 24-årig mand, bosat i Danmark – var på sommerferiebesøg og så Faten. Og ”*derfra gik det stærkt*”, som Faten udtrykker det:

Det hele skete meget tilfældigt. Jeg havde dog hørt lidt om ham og omvendt. Men da vi så hinanden, faldt brikkerne bare på plads. Det næste var så, at hans mor og ham kom hjem til min familie for at se mig. De gav dog ikke noget klart svar med det samme – det gør man ellers normalt. Men så ringede de dagen efter og friede til mig. Jeg blev selvfølgelig overlykkelig, for jeg var meget forelsket i ham – selvom jeg egentlig ikke kendte ham dengang. (Faten, 1G, Pal/Lib.)

Andre kvinder fortæller modsat om, at de blev tvunget til at gifte sig imod deres vilje. Det hører vi fx om fra Zahida. I sit oprindelsesland blev hun i en alder af kun 14 år presset til at gifte sig med en mand, der var mere end dobbelt så gammel som hende selv. Som hun beskriver det:

Jeg sagde til min far, at jeg ikke vil giftes, jeg vil gerne gå i skole. Men de bliver sure på mig, og de råber af mig og siger: ”Det må du ikke, det er ’ayb’” (skamfuldt). Da [Zahidas frier kom] ville jeg ikke hilse på ham – jeg var vred. Det var først lang tid efter, at jeg talte til ham. Ikke fordi jeg ville, men fordi jeg var nødt til det. (Zahida, 1G, Pak/Afgh)

En grund til at indgå ægteskab i en ung alder kan handle om oplevelsen af nødvendighed: Kvinder, især når de ikke har megen uddannelse, har brug for at blive gift og få en ægtemand, som kan forsørge dem. Det fortæller Ilisa om fra sit oprindelsesland.

Jeg levede under rigtig hårde vilkår. Så da min moster introducerede mig til en mand, så sagde jeg ja. På trods af at der var en meget stor aldersforskel imellem os. Da jeg var 18 år, var han 36 år. [Men min mor var død], og jeg bar alt ansvaret for alt det huslige, og vores økonomi var ikke ret god. For mig handlede [ægteskabet] mest om, at jeg kom væk fra alle de her problemer og det pres. Og min far havde det også fint med, at jeg blev gift med ham. Min mand var jo allerede i Danmark på det tidspunkt – det var endnu en ting, der tiltalte mig: At hvis jeg gifter mig med ham, vil jeg få et bedre liv. (Ilisa, 1G, Pal/Lib.)

Et gennemgående træk ved disse giftemål er, at de to parter – som religion og kultur foreskriver – har et meget begrænset kendskab til hinanden, før ægteskabet indgås. En frontmedarbejder, der i mange år har arbejdet med indvandrede kvinder, beskriver situationen således:

Nogle gange virker det bare som om, det er et lykketræf, hvem der får en god mand, og hvem der får en dårlig mand. Når man ikke ved, hvem man gifter sig med, så er det faktisk lidt ligesom at vinde eller tabe i Lotto. Det er jo typisk ikke kvinden, der

har mødt en mand og set ham an og så taget fejl. Kvindernes historie er jo, "her er han, værsgo, tag ham", og så er det lidt op til heldet, om han er god eller dårlig. (NGO3)

Når det samtidig kan være vanskeligt at komme ud af et ægteskab, kan det altså have store omkostninger at have været "uheldig" i ægteskabsrouletten. Det er et vilkår, som mange af de interviewede kvinder havde måttet leve med.

3.3.2 Ægteskab blandt efterkommere

De fleste af de interviewede etniske minoritetskvinder, helt eller delvist opvokset i Danmark, fortæller om at have lært deres partner at kende igennem længere forløb, inden de gik videre med at formalisere deres forhold. Unge kvinder fortæller fx, at de først mødte deres mand på en uddannelsesinstitution, i et fitness-center, gennem et fritidsjob eller via familievenner. Her kunne de have kontakt igennem et par år, før de besluttede sig for at gå videre med deres forhold. Andre mødtes over internettet. Det fortæller Yasmin om, at hun gjorde, da hun var 19 år gammel:

Jeg mødte ham faktisk på Facebook, hvor jeg accepterede hans [venne-]anmodning. I starten kommenterede han sindssygt meget på mine ting, hvor jeg følte, at han var mega-irriterende. Det var han også [griner]. Så efter en måned eller to bad jeg ham faktisk om at stoppe med at skrive så intensivt til mig. [De næste måneder har de næsten ingen kontakt...], men så begyndte vi en dag at chatte. Og efter en måned begyndte vi at snakke i telefon sammen. Og efter telefon blev det til video. Og omkring 6 måneder senere blev vi enige om, at vi skulle mødes. Så jeg fortalte mine forældre, at jeg havde skrevet med denne her fyr lidt, og at vi gerne ville mødes med hinanden og snakke, om det kunne blive seriøst mellem os. Og han ville gerne fri og det ene og det andet. Fordi i vores kultur, der går det lidt hurtigt nogle gange. (Yasmin, 2G, Pal/Lib.)

Yasmin er opvokset i Danmark og bruger ganske lang tid på at lære sin kommende ægteemand at kende. I hendes tilfælde er det dog en proces, hvor parret har ærbar fysisk afstand imellem sig det første lange stykke tid. Inden de går videre med at mødes rent fysisk, inddrages forældrene, og derfra er vejen til ægteskabeligt frieri – i hendes tilfælde – kort.

Et eksempel på en efterkommer, hvor der er meget kort vej fra første møde og til indgåelse af ægteskab – endda imod forældres ønsker – kan læses her.

Haya møder sin mand: Kort vej fra første møde til ægteskab

Hvor nogle interviewpersoner, opvokset i Danmark, lærer potentielle ægtefæller at kende i måneder eller år, før de vælger at sige "ja", var det anderledes for Haya. Hun er barn af en dansk, konverteret mor og en indvandret far og fortæller følgende om, hvordan hun lærte den mand, hun giftede sig med, at kende:

Jeg er 17 år. Jeg møder ham ved et tilfælde i byen. Han kommer hen og taler til mig, og jeg synes om ham. Det, der tiltaler mig meget, er, at han virker meget ligefrem. Han spørger mig direkte, om jeg har lyst til at drikke kaffe, og så snakker vi i 2 timer om alt muligt – på engelsk [da han er indvandret for nyligt]. Og i slutningen af den samtale beder han så om at få min fars telefonnummer, og så går vi hjem. Og jeg har aldrig været ude på en ... jeg ved ikke, om man kan kalde det det – en date? Jeg har aldrig været ude med en mand før. Men jeg går hjem, og jeg ved ikke rigtigt, om jeg nogensinde skal se den her mand

igen. Men jeg kan godt lide ham. Og jeg synes også, at han så lidt smart ud – han er jo 23. Jeg fortæller min mor det med det samme. Men hun ved ikke lige, hvad hun skal sige til det, for de ved ikke, hvem han er. Men et par dage efter kontakter han min far og aftaler et møde med ham – og fortæller, at han har mødt hans datter og gerne vil fri til hende. Og min far siger nej lige med det samme. Det kan slet ikke komme på tale, hun skal i gymnasiet og videre med sit liv og slet ikke giftes nu. Og han er rigtigt, rigtigt vred. [Den unge mand agter at lade sagen falde, men ...] jeg blev stædig. Jeg tror, der var lidt teenageoprør i det. Og jeg sagde, at det ville jeg selv bestemme. Til sidst sagde mine forældre meget grådskvalte, at så kan I blive forlovet over noget tid, og så kan vi se ham lidt an, og du kan se ham an. Og så sagde jeg, at det kunne der ikke blive tale om, for sagde man "ja", så sagde man "ja. Og så bliver det sådan, at han kontakter min far igen, og under tvang siger min far "okay". Vi bliver så gift, og jeg er jo helt oppe at køre – jeg er sindssygt glad for ham, fuldstændigt vanvittigt. (Haya, 2G, Irak mv.)

Hayas historie beskriver, hvordan unge kvinder i Danmark kan lykkes med at gennemtvunge giftemål imod deres fædres vilje. Noget lignende hører vi også eksempler på fra kvinder, der er vokset op uden for Danmarks grænser. Disse historier viser såvel de store individuelle forskelle, der kan være imellem forskellige kvinders vilkår og muligheder, som at mænds (i dette tilfælde fædres) magt i etniske minoritetsfamilier langt fra altid er så stor, som nogle formoder. At Hayas ægteskab efterfølgende viser sig at blive ganske vanskeligt – med en mand, der i perioder udøver vold imod såvel hende som deres børn – tyder endvidere på, at faderens modstand imod hans unge datters ønske om ægteskab var velbegrundet.

Til slut i dette afsnit vil vi fremhæve, at vigtigheden af ægteskab og forældreinvolvering ved valg af ægtefælle ikke er særegent for muslimske migrantfamilier i Danmark. Også i familier med anden religiøs baggrund kan forældre og andre engagere sig i, hvordan og hvornår unge danner par, og hvem de vælger at gifte sig med, ligesom der kan være stor bevidsthed om at gøre tingene "rigtigt". Et eksempel kommer fra den efterkommerkvinde med katolsk, tamilsk baggrund, som blev citeret i afsnit 3.2. Hun forlover sig med en tamilsk efterkommer, men bryder forlovelsen, da hun finder ud af, at hendes forlovede er hende utro (se kapitel 9). Efterfølgende sker der følgende hjemme hos hende:

Efterfølgende var min far sådan: "Du er 25 år gammel, og vi skal snart ud og finde en mand til dig og arrangere noget". Jeg var sådan: "Jeg er ikke klar til det, jeg gider ikke". Men han bliver ved. Hver weekend, at jeg er hjemme, så har vi de her snakke og diskussioner, hvor han siger, at det skal være snart, hvis han skal nå at finde en. Til sidst siger jeg: "Du får ret, og jeg får fred. Hvis du skal ud og finde en mand til mig, så gør du det bare". Så han begyndte at ringe rundt. Når han fortæller historien om mig til hende, som står for de arrangerede ægteskaber, får han at vide, at det hele [dvs. en brudt forlovelse] svarer til, at jeg har været gift før. Så hvis hun skulle finde en mand til mig, så blev det højst sandsynligt også en mand, som havde været gift og nu var skilt. Så havde hun nogle forslag og billeder på nogle mænd, som havde været gift i et par måneder og skilt kort tid efter, da det ikke fungerede. Min far tager de her forslag med hjem til mig og viser mig billederne, hvor jeg bliver rigtig forarget, sur og vred. Jeg tænker, at det da ikke kan passe – det der princip om, at bare fordi, at jeg har haft en kæreste og har været forlovet, så ryger jeg ned i rang. Så mister jeg værdi. Så jeg siger til min far, at hvis det er sådan, det skal være, så går jeg ikke med til arrangerede ægteskaber. (Cavery, 2G, Sri Lanka)

Caverys oplevelser er dermed et eksempel fra en kristen kontekst på, hvordan (offentligt kendt) kontakt med en person af det modsatte køn kan få en kvinde (og også en mand) til at "miste værdi" på ægteskabsmarkedet. Eksemplet viser også forekomsten af (forsøg på) arrangerede ægteskaber og en familie, hvor den unge er i stand til at afvise foreslåede friere, som hun ikke bryder sig om.

Et sidste emne i dette afsnit er, at en nikah i Danmark i nogle sammenhænge kan være en måde at indgå en form for "prøveforhold" på, hvor de to parter ikke har intimt samvær. Sådanne forhold, der er langt nemmere at afslutte, beskrives i boks 3.1.

Boks 3.1 "Nikah uden dukhul [samleje]" – et ritual med karakter af "forlovelse"

Det kan opleves som en modsætning på den ene side at have den høje grad af individuel selvstændighed, som de fleste unge mennesker har i Danmark, og på den anden side at skulle sige ja eller nej til et – forhåbentligt – livslangt forhold på baggrund af et meget begrænset kendskab til en anden person. Hvordan denne adresseres i nogle grupper, fortæller en kvinde med efterkommerbaggrund om. Hun beskriver, at der er forskellige måder at indgå et nikah-forhold på, blandt andet én, som kan siges at have karakter af forlovelse frem for ægteskab. Som hun forklarer:

Et nikah betyder et ægteskab. Det betyder, at man er blevet gift – det kan man ikke komme udenom. Men der er nogen, der laver det, de kalder en "nikah uden "dukhul" [samleje]". Det er særligt meget religiøse par, der gør det. For i princippet er der jo ikke noget, der hedder en forlovelsesperiode i islam. En kvindes og en mand skal jo ikke sidde sammen og røre ved hinanden, uden en tredje part [(Satan) er til stede] og alt muligt. Det er bare rigtig svært, hvis der er to mennesker, der gerne vil lære hinanden at kende på islamisk vis, men samtidig også gerne have noget privatliv. Det, mange så gør, er, at de får lavet en nikah, men tilføjer "dukhul" – altså sådan, at de kan sidde sammen, holde i hånd, men uden sex. Så betragter de det som en forlovelse. Så er det først efter at brylluppet er afholdt, at man betragter sig som officielt gift som mand og kvinde. [Og det er relativt nemt at opløse, hvis man vælger det], for man har ikke fuldgjort ægteskabet. (Dareen, 2G, Pal/Lib.)

Eksistensen af sådanne variationer over, hvad en nikah kan være, bidrager med yderligere kompleksitet til det mønster, der findes i Danmark i dag. Der kan endda være uenighed mellem den imam, der faciliterer vielsen, og dem, der bliver viet, når sådanne forlovelser indgås. Imam M1 forklarer eksempelvis:

Oftentimes så foretager vi de her såkaldte imam-nikah, som jo ikke juridisk konstituerer en vielse i dansk juridisk forstand. Der er ikke nogen juridisk konflikt her, fordi det vi laver, er ikke en vielse i ordets juridiske forstand i Danmark. Man kan sammenligne det med en velsignelse eller en forlovelse eller et eller andet. Der er faktisk også mange muslimer, der opfatter det som en forlovelse – det er det sjove af det.

Imam M1 pointerer imidlertid, at "der er bare ikke en forlovelse i islam", og gengiver en typisk samtale mellem ham selv og unge, der vil forloves:

Jeg kan ikke lave en forlovelse, det kan jeg ikke. [Folk spørger mig]: "Jamen, bare imam nikah," [hvortil jeg svarer]: "Ja ja, men det er altså en vielse, det er ikke en forlovelse".

3.4 Om udformning af nikah-kontrakt og brudegave (*mahr*)

Som beskrevet i afsnit 3.1.2 vil indgåelse af et nikah-forhold inkludere underskrivelsen af en kontrakt og indgåelse af en aftale omkring brudegave (*mahr*). Kvinder fra førstegenerationen fortæller ofte, at de kun i begrænset omfang havde indflydelse på, hvad der kom til at stå i deres nikah-kontrakt. For eksempel var forhandlingerne omkring den brudegave, som skulle indskrives i nikah-kontrakten, ofte noget, som andre tog sig af. Som to kvinder fortæller:

[I forbindelse med aftalens udformning] ... sad jeg i et helt andet rum, mens mændene sad i et rum og aftalte det. Det var mine onkler, min far, imamen og så min mand. Og jeg må jo ikke gå derind. Det er jo kun noget, mænd diskuterer. | Da vi blev islamisk viet, vidste jeg stadig ikke, hvor gammel min mand var. Så da jeg fik min kontrakt – efter at den var lavet hos imamen – bladrede jeg lidt i papirerne, og så gik det op for mig, hvor meget ældre end mig, han var. Og jeg vendte mig imod min stedmor i chok. Og jeg sagde til hende: "Er du klar over, hvor gammel han egentlig er? Han er altså 18 år ældre end mig". Hun var lige så chokeret, som jeg var. (Ilisa, 1G, Pal/Lib.)

Ilisa beskriver, hvordan hun – som kvinde – er helt afskåret fra de mandlige forhandlinger, der handler om hendes indgåelse af nikah, på linje med traditionelle strukturer i stærkt patriarkalske samfund (Payton, 2015). Andre interviewpersoner fortæller dog om, at kvinder – fx mødre og mostre – kan spille en central rolle i ægteskabsprocesserne. Det hører vi om fra Khuluds ægteskab:

Det er jo kvinderne, der starter med at diskutere de her ting [i forhold til nikah-kontrakten]. Så det var min mor og hans mor, og så var der nogle mostre og tanter involverede både fra både min og hans side. Og da de nåede til enighed om, hvad mahr-beløbet [brudegave-beløbet] skulle være, så fortalte de det til mændene i familien og overgav ligesom sagen til dem. (Khulud, 1G, Irak mv.)

Ligesom mange andre interviewpersoner fremhæver Khulud, at størrelsen af brudegave-beløbene er et emne, som skal afklares, når en nikah-kontakt udfærdiges. Der er store forskelle på, hvor stor betydning dette beløb tillægges. Som Ilisa siger: "*[Min brudegave] var ikke noget særligt – det er jo et lille beløb. Jeg tror, den var på 1.000 dollars. | Imamen, som vi blev viet hos, han satte bare det beløb, og så blev det det*". Modsat var et større beløb involveret hos Yasmin, uanset at hun ikke selv havde nogen særlig interesse heri på daværende tidspunkt.

Min far spurgte mig jo inden, hvad mine ønsker er. Og ung og så naiv jeg er, siger jeg selvfølgelig nogen ting [altså fx "en koran"], fordi [gommen] er jo god, og det er det vigtigste for mig. Men min far sagde til mig, at det var ikke sådan, det fungerer, og han ville gøre ligesom mine fætre havde gjort. Så der kom til at stå det samme beløb, som mine fætre havde givet til deres koner. Jeg tror i [første brudegave] bad jeg om, at han skulle lære et vers fra koranen uden ad – hvilket han heller ikke gjorde. Og i [udsat brudegave] – eller "skilsmissepengene" var – der det, der svarer til 300.000 kr., tror jeg. Men der er jo ikke nogen, der kan tvinge det ud af ham. Men for os var det nok bare vigtigt at have en forsikring for, at han ikke ville behandle mig dårligt, når der var så mange penge på spil. (Yasmin, 2G, Pal/Lib.)

Yasmin fremhæver dels, at man – som ung kvinde på tærsklen til sit bryllup – kan være tilbøjelig til at fravælge større brudegave-beløb. Som en anden kvinde, Faten, formulerer det: "*Når først man elsker en person, så stiller man ikke nogen krav. Man er, som man siger på arabisk,*

'blændet af kærlighed"'. Her indtog Yasmins far positionen som den "ansvarlige far", hvis krav om en stor udsat brudegave skulle være med til at sikre, at ægtemanden ville behandle hans datter godt. Her må man igen minde om, at den udsatte brudegaves funktion i høj grad har været at modvirke ægtemænds lyst til at skille sig fra deres koner på grund af mindre utilfredshed. Da mænd i Islam har let adgang hertil (ved hjælp af en *talaq*-skilsmisse) har tilføjelsen af en økonomisk omkostning haft til formål at sikre hustruernes position bedre. Yasmin fremhæver dog også, at der – i Danmark – "jo ikke er nogen, der kan tvinge [pengene ud af en mand]". Det kan være vanskeligt eller umuligt at håndhæve de rettigheder, som står nedfældet i pars nikah-kontakter, fordi der ikke findes institutioner (som fx Fogedretten), der kan komme efter skyldnere, der ikke betaler, hvad de har lovet.

3.4.1 Om særlige tilføjelser til nikah-kontakten

Der er også mulighed for, at en kvinden kan få indføjede betingelser i kontrakten. Det var dog noget, som kun meget få interviewpersoner havde benyttet sig af. Som en kvinde forklarer:

Når man vil giftes, tænker man ikke, at det er, fordi man gerne vil skilles fra den person igen. Selv anden gang jeg blev gift, tænkte jeg ikke et split-sekund på, at jeg skal tilføje noget til vores ægteskabskontrakt. Jeg kender mange mennesker, der har været skilt og gift igen, og ingen af dem har tilføjet noget. Kun én jeg kender, har krævet, at hun vil kunne fraskille sig sin mand, hvis hun ønsker det. De er så også skilt i dag. Men det er meget usædvanligt, og ingen tænker normalt på, at de gerne vil skilles, samtidig med at de er i gang med at blive viet. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

En enkelt af de interviewede kvinder beskriver dog, at hun fik indføjede forskellige betingelser i sin nikah-kontakt. Hun var datter i et blandet ægteskab, hvor forældrene var blevet skilt, da hun var lille. Hun var vokset op med sin danske mor og konverterede først til Islam som ung voksen, hvorfor hun her står angivet som "konvertit". Hun kom dermed fra en noget anderledes baggrund end hovedparten af interviewpersonerne. Hun fortæller følgende om sin indgåelse af nikah:

Først blev vi religiøst viet. Jeg fik selv tilføjet nogle betingelser i kontakten. Den var fire betingelser: Den ene var, at jeg havde ret til at studere. Den anden, at jeg havde ret til at være med til at bestemme, i hvilket land vi skulle bo. Den tredje var, at han ikke kunne gifte sig med en anden kone uden min tilladelse først. Den fjerde var, at jeg – ligegyldigt hvad – kunne få en skilsmisse, såfremt jeg ønskede det. Jeg kan huske, at min far var lidt forarget over det, for det gør man bare ikke. (Baasima, Europa)

Baasimas kontrakttilføjelser er dermed en klar undtagelse, der også vækkede nogen forargelse. Da Baasima senere vil skilles, oplever hun endvidere, at nogle islamiske autoriteter, hun kontakter, ikke tilskriver hendes tilføjelser i nikah-kontrakten betydning.

Til sidst i dette afsnit vil vi nævne Zeinabs andet nikah-forhold. Hun havde på egen krop oplevet udfordringer ved at komme ud af et nikah-forhold. På interviewtidspunktet havde hun indgået nikah igen og havde valgt at gøre det på en måde, så hun oplevede sig som gift i forhold til Gud, men uden at figurere som gift i forhold til nogen stat. Som hun fortæller:

Jeg ville ikke blive gift i Danmark. Jeg ville ikke have noget stående på et papir i Danmark – heller ikke hos en sheikh [islamisk autoritet]. Så det ægteskab, jeg har, er et, hvor [ægtemanden] tog to vidner, og jeg tog to vidner med, og så skrev vi

under på et papir, vi selv skrev, og så er det det, vi har. Vi ville ikke notere det hos nogen i Danmark. Det betyder, at vi er "halal" gift ligesom i de gode gamle dage. Forskellen er bare, at hvis jeg ikke vil have ham, så hiver jeg bare papiret i stykker, og så er det det. Så skal jeg ikke igennem en masse. Jeg har også valgt ikke at få børn med ham. For at undgå, at det sker igen [= at hun skal igennem en vanskelig skilsmisse]. Han kan ikke bruge det mod mig, når det ikke er registreret i nogen arabiske lande eller i Danmark. Men det er foran Gud, og derfor er det lovligt, at vi er sammen. (Zeinab, 1½G, Pal/Lib.)

Zeinabs ægteskab opfylder de formelle krav til en nikah, og parret kan dermed, fra et religiøst perspektiv, leve sammen. Zeinab mener dog selv, at hvis hun dels ikke får børn med mand nummer to og heller ikke har forholdet registreret noget sted, vil hun have nemmere ved at afsluttet forholdet, skulle hun føle behov herfor. Denne undersøgelses empiri indikerer, at fraværet af fællesbørn i mange tilfælde kan lette muligheden for at afslutte ægteskaber. Modsat synes det ikke at være formalia, der bremser kvinders adgang til at forlade ægteskaber, men i højere grad de sociale forståelser for, hvordan forhold kan opløses, der hersker i bestemte miljøer.

3.4.2 Til- og fravalg af vielser med borgerlig gyldighed

En stor del, men ikke alle, de interviewede kvinder havde både en religiøs vielse og var viet med borgerlig gyldighed. Som tidligere nævnt bliver kvinder, som er gift i deres oprindelsesland og efterfølgende indvandrer til Danmark, registreret som gift efter dansk lov. Kvinder, der bliver gift i Danmark, skal derimod tage stilling til forskellige måder at indgå ægteskab på, hvis ægteskabet skal have borgerlig gyldighed i Danmark.

En mulighed er som nævnt at blive gift i et muslimsk ritual forestået af en imam med vielsesbemyndigelse, hvorved man – i et ritual – giftes såvel religiøst, som efter dansk ret. Ingen af personerne, interviewet til denne undersøgelse, var dog blevet gift på denne måde. For eksempel fortæller efterkommeren Idil følgende om sin vielse til en ung mand, hun har lært at kende, da de har haft fritidsjob samme sted:

Planen var at blive registreret gift, men vi nåede det bare aldrig. Når man først er islamisk viet, så tænker man ikke så meget over, at man også skal have det registreret, så det blev aldrig til noget, fordi det ikke var en prioritet. Det var ikke vigtigt. Så vi flyttede sammen, og så blev jeg gravid. (Idil, 2G, Somalia)

Moskéen tilbød ellers at sende papirerne til kommunen, så parret ad den vej kunne skifte status til gift efter dansk ret. Men – som Idil fortæller: "Man betaler ekstra for det – og det var [gommen] ikke villig til". At de aldrig fik forholdet registreret efter dansk ret, fortryder hun dog ikke: "Når jeg tænker på, at ægteskabet kun varede i kort tid, så er jeg faktisk i dag glad for, at vi ikke nåede så langt, for så skulle vi jo stå og bøvl med alt muligt andet i systemet også. Og så havde jeg haft endnu større hovedpine". Idil er dermed et eksempel på, at nogle par indgår nikah i Danmark, uden at de også bliver registreret som gift efter dansk ret (se bilag 1 for en oversigt over Idils forløb igennem ægteskab og skilsmisse).

3.4.3 Ændringer over tid i indgåelse af nikah

Med den diversitet der er blandt etniske minoriteter med muslimsk baggrund i Danmark, hører vi også om miljøer, hvor den muslimske nikah og ægteskabet efter dansk ret er blevet knyttet sammen. Det fortæller efterkommeren Dareen om. Hun er 27 år og opvokset i Danmark. Hendes forældre kommer fra Melleømøsten og blev skilt, mens hun var barn (se bilag 1 for et overblik

over Dareens forløb igennem ægteskab og skilsmisse). Om sin opvækst fortæller Dareen, at ... "jeg havde et normalt ungdomsliv i den forstand, at jeg har haft ret meget frihed til at tage ud og gøre det, jeg har lyst til. Jeg har rejst meget. Og jeg har altid haft det rigtig godt med min mor – og faktisk også med min far". Da hun er i starten af tyverne, møder Dareen en ung mand, der også har efterkommerbaggrund. De ses igennem længere tid, og da Dareen er 23 år gammel – i 2015 – bliver de gift. Hun er dermed en af de interviewpersoner i dette materiale, hvis nikah er af nyeste dato. Parret får først registreret deres ægteskab borgerligt og bliver efterfølgende viet af en imam i den lokale moské. Om dette valg fortæller Dareen følgende:

Den islamiske vielse betyder noget for mig, fordi jeg er muslim. Jeg kan godt gå ned og blive borgerligt registreret som gift, men det ville ikke have nogen betydning ud fra et islamisk perspektiv. I Guds øjne ville jeg leve et syndigt liv med min mand, hvis ikke jeg også fik en islamisk vielse – det er egentlig den, der betyder mest for mig. Det borgerlige betyder noget i og med, at vi bor i Danmark, og i og med det er ulovligt for imamer at vie islamisk, uden at man har den her vielsesattest med. Det er faktisk et krav. [[Det står også] i moskéerne og på diverse hjemmesider. Jeg gør det på den måde, fordi jeg er født og opvokset i Danmark: Det er jo de danske procedurer, vi følger, mens det islamiske er det hellige, så at sige. (Dareen, 2G, Pal/Lib.)

Dareen fortæller her, at hun ønskede at blive "dobbelt gift" – både via den religiøst vigtige nikah og den juridisk betydningsfulde sekulære vielse. Hun siger dog også, at det – så vidt hun er orienteret – er... "ulovligt for imamer at vie islamisk, uden at man har den her vielsesattest med. Det er faktisk et krav". Dette emne vender vi tilbage til i kapitel 11.

3.4.4 Præmisserne for indgåelse af nikah i en migrationskontekst

Når en nikah-kontrakt kontrakt indgås i et land med islamisk lov, er der tale om en kontrakt, der håndhæves af det pågældende lands domstole. Eftersom der ikke eksisterer sådanne domstole i Danmark, så udgør en nikah-kontrakt ikke en kontrakt i ordets bogstavelige betydning, eftersom en kontrakt netop kendetegnes ved at kunne håndhæves af en myndighed. I praksis betyder dette, at en nikah-kontrakt i Danmark indgås på helt andre præmisser end i oprindelseslandene, og at håndhævelsen af kontrakten primært bliver et forhold mellem parret selv og parrets familier og nærmiljø. Det medfører blandt andet, at det kan være næsten umuligt for den svage part i kontrakten at gennemtvinge sin ret, sådan som den er beskrevet i kontrakten. Eksempelvis ser det ud til, at mænd kun yderst sjældent betaler den udsatte brudegave som kompensation for at sige talaq (skille sig).

Mens islamiske domstole i oprindelseslandene agerer skilsmissemyndighed, så er det i en dansk kontekst blandt en del muslimer som udgangspunkt manden, der har "domsmagt" til at opløse parrets nikah. Man kan sige, at manden i oprindelseslandet "bliver skilt", mens han i en dansk kontekst "skiller sig". Typisk anvender danske imamer og religiøse autoriteter standardkontrakter, hvor brudegaven fremgår sammen med identiteten på brud, gom, vidner og imam. Disse nikah-kontrakter indgås på præmisserne beskrevet ovenfor og er således medvirkende til kontinuerligt at producere problemet med kvinder, der ikke kan få opløst deres nikah. Nogle imamer og islamiske autoriteter har – som uddybet i afsnit 10.1.3 – udarbejdet standardkontrakter, hvor kvinden enten har ret til nikah-opløsning, hvor Familieretshusets skilsmisse tæller som nikah-opløsning, eller hvor den viende imam har myndighed til at opløse parrets nikah. Vordende brudepar bestemmer dog selv, hvorvidt de ønsker at indgå sådan en tilpasset nikah-kontrakt, og derfor tages

tilføjelserne ud, hvis parret ønsker det, eftersom der i henhold til islamisk jura stadig er tale om en civil kontrakt, som imamen ikke formelt er en del af.

3.5 Afrunding

Nogle muslimer – og troende tilhørende andre religioner – anser sex uden for ægteskabet for at være syndigt og/eller skammeligt, hvilket medfører, at denne gruppe typisk indgår ægteskab tidligere i pardannelsesprocessen end majoritetsdanskere. Nogle unge oplever også begrænsninger i forhold til, hvem det anses for legitimt at indgå i forhold med.

Det er typisk en nikah – og ikke et ægteskab efter dansk ret – der opfattes som ritualiseringen, der gør sex og samliv socialt tilladt/syndfrit. Efterkommeres ritualisering af forhold ligger typisk senere i denne proces end deres forældres, hvilket indikerer en grad af tilpasning i forhold til majoritetsbefolkningens pardannelsesmønster.

Når et par "gifter sig" islamisk, betragtes nikahen (den islamiske vielse) typisk som noget separat fra den civile vielse. Nogle fravælger af forskellige årsager sidstnævnte – eksempelvis hvis parret blot ønsker at indgå en form for forlovelse.

Dansk nikah-praksis er ikke underlagt en central islamisk myndighed, og således defineres rammerne for praksis af privatpersonerne og miljøerne, hvori der indgås nikah. Det vil blandt andet sige, at man ikke behøver en islamisk myndigheds accept af en nikah, for at denne opfattes som værende gyldig. Inden for den islamiske jura eksisterer der muligheder for at udfærdige ægteskabskontrakten sådan, at bruden har mulighed for at initiere nikah-opløsning. Blandt de interviewede kvinder var der dog kun en enkelt, hvis ægteskabskontrakt indeholdt sådan en klausul.

4 Konflikter i ægteskabet

For at et ægteskab skal ende i skilsmisse, skal der normalt være problemer af en karakter, som gør, at den ene eller begge parter ønsker forholdet opløst. Samtidig kan der være meget store forskelle på karakteren og omfanget af sådanne problemer, før det fører til skilsmisse. I denne undersøgelses materiale er den tydeligste overordnede forskel, at efterkommere generelt lettere kan initiere skilsmisse – og dermed gøre det på et mindre alvorligt grundlag – end indvandrede kvinder. (Denne forskel fremgår også af fx Liversage, 2013b; Qureshi, 2016).

Dermed kan mange forskellige typer af konflikter føre til skilsmisse. Antropologen Kaveri Qureshi har, på baggrund af et studie af skilsmisser blandt pakistanske indvandrere og efterkommere i Storbritannien, opstillet en typologi over motiver til skilsmisse. Det skal bemærkes, at flere af typerne kan optræde samtidig i det enkelte ægteskabs sammenbrud. Typerne er som følger:

1. Mangel på forpligtethed
2. At man ikke vil finde sig i det mere
3. Seksuel uretfærdighed/utroskab
4. At ønske kærlighed og ikke få det (Qureshi, 2016, pp. 69–98).

Disse fire motiver til skilsmisse genfindes også i denne undersøgelses materiale. Den mest fremherskende type, såvel i Qureshis, som i denne undersøgelses materiale, er type 2: at man ikke længere vil finde sig i dårlige forhold – herunder i vold. Vold i ægteskaberne er emnet for kapitel 5. Motiverne 1 og 4 – mangel på forpligtethed samt at ønske kærlighed, man ikke får – berører vi i dette kapitel om ægteskabelige konflikter. Det tredje motiv til skilsmisser – oplevelser af seksuel uretfærdighed/utroskab – belyses i kapitel 9.

Dette kapitel indledes med empiri fra udvalgte efterkommer-ægteskaber, som gik itu på baggrund af relativt lave konfliktniveauer. Dernæst belyser kapitlet udvalgte konflikter fra indvandrede kvinders ægteskaber. Et tredje tema er konflikter, der i særlig grad gør sig gældende i nyankomne flygtningeægteskaber. Endelig belyser vi to vigtige typer af konflikter, der til dels kan handle om mangel på forpligtethed: Det drejer sig om konflikter, der udspringer af en ændret kønsarbejdsdeling i Danmark, og om konflikter, der centrerer sig om ægtefællers forskellige indstilling til og håndtering af familieliv og børn.

4.1 Konflikter i efterkommer-ægteskaber

De "letteste" skilsmisser i VIVEs materiale er skilsmisser, som opstod på baggrund af relativt overskuelige problemer, og som kvinder selv var i stand til at initiere og føre til ende, uanset at deres mænd ikke var enig heri. Sådanne skilsmisser stiftede vi bekendtskab med blandt nogle af efterkommerne.

I forhold til "kønnede magtgeografier" står sådanne kvinder ofte stærkere end indvandrede kvinder: De vil som udgangspunkt ikke have udfordringer i forhold til opholdstilladelse, de taler flydende dansk, de har ofte mere uddannelse end indvandrede kvinder, de kan have støttende relationer i Danmark (fx forældre), og de kan kende dansk lovgivning og samfund godt. De vil ofte også selv have mere positive holdninger til skilsmisse, end indvandrede kvinder har (Gundelach & Nørregård-Nielsen, 2007). To eksempler på efterkommere, hvor konflikterne i

ægteskabet primært handler om, at mænd ikke lever op til hustruers forventninger, hører vi om fra Dareen og fra Idil.

For Dareen handler det primært om, at gommens families ikke er tilfreds med hans valg af ægtefælle, da de ikke anser Dareen for "traditionel nok": "*Det skete bare for ofte, at hans familie eller hans mor gerne ville skændes med mig og havde et problem med noget, jeg havde gjort, eller syntes, jeg var for meget*". Efter 3 års ægteskab er Dareen presset på sit studie, og manden på sit arbejde. Efterhånden har de også konflikter imellem sig og skændes meget. Det kulminerer i et voldsomt natligt skænderi, der slutter med, at Dareens mand forlader lejligheden. Dareen pakker efterfølgende sine ting og tager hjem til sin far, hvor hun har mulighed for at bo. I løbet af de næste måneder taler og skriver parret sammen: Manden er meget ked af det og prøver at få hende til at flytte tilbage. Det ønsker Dareen dog ikke. Vi vender tilbage til denne skilsmisses videre forløb i kapitel 10.

En anden efterkommer, som bliver skilt, uden at parret har haft langvarige problemer, og uden at der på nogen måde har været fx vold, hører vi om fra efterkommeren Idil. Hun fortæller følgende om de konflikter i ægteskabet, som førte til, at hun ønskede skilsmisse. Eksemplet viser, at der kan ligge mange årsager bag en og samme skilsmisse:

Jeg fandt meget hurtigt ud af, at vi havde meget forskellige mål med livet: Han følte sig ikke hjemme i Danmark og ville hellere opdrage børn i et muslimsk land. Han havde godt sagt det, men jeg troede, at det [at flytte fra Danmark] skulle være langt ude i fremtiden. Men fordi han så det som noget, der skulle ske hurtigst muligt, udviklede han ikke sit liv i Danmark. Hvorimod jeg jo er i gang med min universitetsuddannelse, jeg arbejdede, og jeg syntes, at det var urealistisk, at man har et spædbarn med tilbage til et sted, jeg ikke ved, hvor er. Så vi kunne simpelthen ikke blive enige om det – det var en af de største konflikter. Og det andet er, at han meget gerne ville opdrage vores søn efter sådan meget traditionelle, kulturelle – somaliske – værdier i stedet for danske værdier. Hvorimod jeg ikke synes, at det er et problem, at man balancerer mellem den danske kultur. At det er okay at tage til fødselsdag, at det er okay, at han er med til juleklippedag. Jeg ser det ikke som noget problem, men det gør hans far, fordi det ikke er noget, vi har kulturelt i hjemmet. | Så når der sker de her små 'clashes', så bliver man mere og mere bevidst om, hvor forskellige man er. | Og der var også økonomiske problemer. (Idil, 2G, Somalia)

Dareen og Idil er begge eksempler på to unge, selvstændige kvinder, opvokset i Danmark og med høje forventninger til deres liv og til deres ægteskab. Fortællingerne drejer sig for begge om deres første "rigtige" (nikah)forhold med samboskab og intime relationer. Partnerne lever dog på forskellig vis ikke op til forventningerne, og kvinderne tager derfor initiativ til at afslutte deres forhold. At de relativt let er i stand hertil (et emne, vi vender tilbage til i kapitel 10), kan knyttes til kvindernes ressourcer, og – i forlængelse heraf – deres muligheder for at påvirke deres egen fremtid.

Andre kvinder med efterkommerbaggrund møder alvorligere udfordringer i deres ægteskab, for eksempel fordi de kommer til at gifte sig med mænd, som (modsat fx Dareens og Idils mænd) viser sig at være voldelige. I mødet med sådanne alvorlige problemer indikerer denne undersøgelses materiale dog også, at efterkommerkvinder generelt er i stand til langt hurtigere at afslutte deres ægteskaber, end svagere stillede indvandrerkvinder er.

4.2 Konflikter i indvandrede kvinders ægteskaber

Modsat disse efterkommerkvinders erfaringer er andre kvinder kommet til Danmark som voksne. Det kan for eksempel dreje sig om kvinder, der bliver familiesammenført til en mand, bosat i Danmark. Som vi så i kapitel 3 (i forhold til indgåelse af ægteskab i oprindelseslandene), har nogle af disse kvinder kun et meget overfladisk kendskab til den mand, de gifter sig med. De får først et nærmere kendskab efter ankomsten til Danmark. Her oplever nogle kvinder, at de kommer op til en voldelig og kontrollerende mand. Samtidig har kvinderne ofte ikke ressourcerne til umiddelbart at forlade manden. Et eksempel herpå hører vi om fra Ilisa, der omkring år 1990 familiesammenføres til en noget ældre mand. Han har flygtningebaggrund og har boet i Danmark i en årrække:

Den første uge slog han mig. Rigtig hårdt. Vi boede i en lille lejlighed, og jeg gik rundt og ryddede op, da jeg faldt over et brev, hvor der lå en masse billeder – rigtig væmmelige, ulækre og vulgære nøgenbilleder af en masse kvinder. Jeg blev meget ked af det og også rigtig vred. Så da han kom hjem, konfronterede jeg ham med de her billeder, og jeg spurgte ham, hvad det var for noget. Han rev brevet ud af hånden på mig og sagde til mig: "Hvorfor har du taget de billeder? Det her rager ikke dig". Jeg sagde: "Fint – hvis ikke det rager mig, skal du ikke placere de her billeder i mit hjem," og så tog jeg billederne ud af hånden på ham, og rev dem i stykker. Og det var så der, at han blev rigtig sur, og begyndte at tæske løs på mig. (Ilisa, 1G, Pal/Lib.)

18 år gammel står Ilisa altså i et fremmed land og skal forholde sig til, at hendes ægte mand har et større antal nøgenbilleder af andre kvinder liggende i deres lejlighed. Citatet viser også, at hun ikke accepterer hans ret hertil: Hun konfronterer ham og river billederne i stykker. Hans respons er vold – han "tæsker løs" på hende. Ilisa oplever ikke, at hun kan stille noget op over for denne vold, hvor manden er hende fysisk overlegen. Eksemplet viser, hvordan den gennemsnitlige fysiske styrkeforskel imellem de to køn er et vigtigt aspekt ved kønsbaseret vold (Enander, 2008). Ilisa er endvidere ny i Danmark og har intet kendskab til den hjælp, hun kunne få hos de danske myndigheder, ligesom hun heller ikke taler dansk. Som nyankommen har hun endvidere ingen familie eller netværk i Danmark – andre end sin mand. På baggrund af denne svage position fortæller Ilisa, at hun bare ... "... holdt [sin] kæft og sagde ikke noget til nogen". I årene herefter accepterede hun stiltiende, at hendes mands utroskab blev mere og mere åbenlys.

Sammenligner man for eksempel Dareens og Ilisas omstændigheder, kan man sige, at Ilisa forbliver i et ægteskab, der er mange gange værre end det, Dureen lever i, da hun søger skilsmisse. De to kvinders meget forskellige indplacering i en række sammenknyttede "magt-geografier" giver en forklaring på de store forskelle, der er i de to kvinders måder at handle på, og den meget forskellige grad af selvbestemmelse, de synes at have. Ilisa ville således måske være blevet nødt til at skulle forlade Danmark, hvis hun havde søgt skilsmisse.

Et andet eksempel på en familiesammenført kvindes ægteskab, der viste sig at være dårligt fra starten – men som kvinden forbliver i – fortæller Wafa om (se bilag 1 for oversigt over hendes forløb igennem ægteskab og skilsmisse). Wafa bliver gift relativt sent og er midt i tyverne, da hun omkring 2005 familiesammenføres til en mand, bosat i Danmark. Hun fortæller følgende om ægteskabets første tid:

Vores problemer startede allerede en uge inde i vores ægteskab. Og de blev bare større og større. Det var bare virkelig hårdt: Jeg havde en mand, der ikke kunne forstå mig. Jeg blev hurtigt gravid og fik en spontan abort, og jeg var meget psykisk ustabil på det tidspunkt. Der skete mange ting i mit liv – blandt andet var min mor lige død, kort efter jeg kom til Danmark.]. Jeg blev gravid igen, og der var bare mange problemer. Min mand var meget voldelig. Han skreg og slog og var meget temperamentsfuld. Alt var mærkeligt – det hele var bare så fremmed for mig. Han var en yderst forfærdelig person helt fra start af. Men jeg turde samtidig ikke sige fra. Og det var heller ikke rigtig nogen mulighed – for hvad skulle jeg gøre? (Wafa, 1G, Irak mv.)

Wafa overvejer, om hun kan forlade sin mand og rejse tilbage til sit oprindelsesland, men hun ser det ikke som en realistisk mulighed. Her ville man nemlig tro følgende om, hvad der lå bag ægteskabets afslutning:

Hvis jeg rejste tilbage, ville alle jo kigge på mig og tænke, at der er noget galt med mig. De ville jo ikke se på ham og tænke, at det er, fordi han er en dårlig mand. Der må være noget, som jeg ikke har fortalt – som han har opdaget. Så jeg ville uden tvivl få skylden for det hele. Så jeg kunne ikke rejse tilbage. Jeg tænkte også, at det måske ville blive bedre [imellem os]. (Wafa, 1G, Irak mv.)

Wafa fremhæver, hvordan det er kvinder, der i hendes oprindelsesland tilskrives ansvaret, hvis et ægteskab går i stykker, og dette kan ødelægge deres fremtidsudsigter. Hun giver også udtryk for det utopiske håb om, at alting nok skal blive bedre, hvis en kvinde blot udviser mere tålmodighed (*sabr*). Dette håb nærer mange kvinder selv, eller andre opfordrer dem til at vise tålmodighed, når de har problemer med deres mænd (Qureshi, 2013). Dette krav til kvindelig tålmodighed kan være centralt i fastholdelsen af mænds dominans i ægteskaberne.

Nogle nyankomne kvinder forsøger i lignende situationer at afslutte deres dårlige ægteskaber. Deres muligheder herfor kan fx knyttes til, at støttende forældre giver nogle kvinder handlemuligheder, som andre ikke har. I sagens natur har VIVE ikke interviewet kvinder, der er udvandret fra Danmark efter at have afsluttet et kortvarigt ægteskab. Flere kvinder fortæller dog om at have forsøgt at forlade deres mand tidligt i ægteskabet, men uden held. Et sådan forsøg hører vi om fra Dalal. Hun var flygtet til Danmark med sine forældre, og for hende ville en skilsmisse dermed ikke bringe hendes opholdsgrundlag i fare. Skilsmissen blev alligevel ikke til noget. Som hun fortæller:

Første gang, tanken [om at forlade ægteemand] strejfede mig, var allerede 4-5 måneder, efter vi blev gift. Jeg husker tydeligt, at jeg var gravid med min datter, og jeg overvejede at abortere og gå fra ham. Jeg tog hjem til min familie, og de snakkede med os og fik os til at gå tilbage til hinanden. Min familie accepterede slet ikke, at vi skulle skilles dengang, og min far sagde, "vi har ikke nogen fraskilte kvinder i familien og skal heller ikke have det. Find ud af det med din mand" – selvom min far aldrig har brudt sig om ham. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

Andre kvinder kontakter deres forældre i oprindelseslandet for at få forældrenes støtte til at komme ud af et dårligt ægteskab. Det gør Samira, flere år inde i ægteskabet, hvor hun har fået tre børn. Hun støttes heller ikke af forældrene og dropper også sit forsøg på at blive skilt. Som hun fortæller om situationen dengang:

Jeg passede på [ægteemand], som om han var mit fjerde barn – og han nægtede at ændre sig. Han var meget temperamentsfuld osv. Jeg fortalte de ting til mine forældre, og de mente selvfølgelig ikke, at det var noget alvorligt, jeg brokkede mig over. I deres optik var det i hvert fald ikke en valid grund til at blive skilt. Så min far lagde pres på mig og sagde: "Vi har ikke nogen døtre, der bliver skilt, og hvis du holder fast i, at du gerne vil skilles, så giver du ham børnene; de rejser tilbage til Danmark med deres far, og du bliver her, hvor du ikke må gå eller komme eller gøre noget som helst". Det skræmte selvfølgelig livet af mig – jeg tænkte, jeg mister mine børn, plus at jeg skal blive her. (Samira, 1G, Pal/Lib.)⁵

Både Samiras og Dalals fædre afviser altså at støtte deres døtre i at blive skilt med et argument om, at "det gør vi ikke her i familien". Det skal bemærkes, at begge episoderne ligger en del år tilbage – i 1990'erne. Disse episoder medvirker til, at Samira og Dalal først bliver skilt mange år senere.

Til sidst kan nævnes, at vi hører om enkelte forældre, som støtter op om døtres ønsker om at forlade dårlige ægteskaber. En sådan støtte er dog ikke altid nok til at kunne blive skilt. Det fortæller den familiesammenførte kvinde Aya om. Den mand, hun gifter sig med, havde påstået at have uddannelse og egen bolig i Danmark. Da hun i 1990'erne ankommer til Danmark viser det sig dog, at han er på førtidspension, bor med flere af sine slægtninge på meget lidt plads og spiller kort med venner natten lang. Aya har det meget hårdt i ægteskabet. På linje med mange andre kvinder vælger hun dog ikke at klage sin nød til sine forældre, da de er langt borte, og hun ikke ønsker at bekymre dem (se også Danneskiold-Samsøe et al., 2011). Siden sker der dog følgende:

Dengang jeg skulle føde min datter, kom min mor fra [X-land] for at være med til fødslen. [Hun så, hvor dårligt jeg blev behandlet] ... og sagde, at hun ikke kunne forstå, hvordan jeg kunne acceptere alt det omkring mig. Jeg sagde, at jeg ikke havde noget valg. Hun sagde, at der var noget galt: "Man kan ikke se, at de er mennesker – prøv at se, hvordan de behandler dig". Hun spurgte mig, om jeg ville med til [X-land] for at blive skilt. Det ville jeg meget gerne. Så snakkede min mor med [ægteemanden], og han sagde, at hun meget gerne måtte tage mig med, men ikke vores fælles datter. Jeg skulle vælge mellem at blive i det her liv eller tage til [X-land] uden at komme tilbage og aldrig komme til at se min datter igen. Jeg valgte at blive for min datters skyld. (Aya, 1G, Pal/Lib.)

Disse citater viser samlet set den langt mere udsatte position, som de familiesammenførte kvinder kan være i, sammenlignet med kvinderne med efterkommer-baggrund: Ved skilsmisse skal de måske tilbage til en national kontekst, hvor der kan være stor modstand imod, at kvinder bliver skilt, hvor de kan have svært ved at overleve økonomisk, og hvor deres forældre måske ikke kan eller vil støtte dem. De kan også risikere at miste kontakt med deres børn, hvis de skal forlade Danmark, men ikke har mulighed for at tage deres børn med. I forhold til forskelligartede "kønnede magtgeografier" (Mahler & Pessar, 2001) er disse kvinders handlemuligheder i forhold til at afslutte endog meget dårlige ægteskaber altså begrænsede.

Når kvinder som Dalal, Samira og Aya kom til at være gift i mange år, inden de blev skilt (efter dansk ret), er det altså ikke fordi, de ikke har forsøgt at komme ud af ægteskaberne tidligere. Det er fordi, de tidligere oplevede det som umuligt at forlade ægteskabet på grund af en lang række af forskellige udfordringer. Aya bliver således først skilt, da alle hendes fire børn er

⁵ Dette er første af talrige citater med Samira. Bilag 1 indeholder en tidslinje for, hvor i hendes livsforløb de citerede episoder finder sted.

blevet voksne, og de dermed ikke længere kan blive brugt som "våben" i en skilsmisse. I senere kapitler vender vi tilbage til, hvor lang, hård og til tider farlig en proces, det kan være for sådanne indvandrede kvinder at blive skilt. Disse udfordringer gør det forståeligt, hvorfor nogle kvinder vælger at forblive gift også i dårlige ægteskaber.

4.3 Særlige vanskeligheder for nyankomne flygtninge

Store omvæltninger i livet er ofte svære. At skulle flygte fra sit land kan være særligt udfordrende. Med afsæt heri beskæftiger dette afsnit sig med de særlige ægteskabelige udfordringer, som kan opstå i relativt nyankomne flygtningefamilier. En kommunal frontmedarbejder – der blandt andet arbejder med modtagelse af sådanne familier – beskriver, hvordan flygtningefamilier kan blive udfordret på forskellig vis:

Migration og eksilforhold gør, at deres [= mænds og kvinders] roller bliver væltet omkuld. I Syrien har man nok været vant til, at manden og kvinden har haft forskellige roller, og det har fungeret fint i Syrien. [Så kommer man til Danmark, og ...]... strukturerne og forhold mellem mænd og kvinder ændrer sig meget. Også hvis kvinden får et arbejde og kommer ud på arbejdsmarkedet: Lige pludselig er man mere på lige fod i forhold til økonomien, og hvem passer børnene? Man skal omfordele opgaverne mellem hinanden igen. Vi har nogle kvinder, der fortæller, at det er hende, der både arbejder hjemme og ude – de er jo ekstra pressede af den dobbeltrolle. Jeg har også oplevet mænd, der er frustrerede over, at de mister den rolle og magt, de har haft som far i hjemlandet og som mand i hjemmet. (Kommune4)

Ud over de generelt anderledes forhold i det danske samfund kan også erfaringerne med adskillelse og flugt præge familielivet negativt. Hvis mænd fx er blevet udsat for tortur inden ankomsten til Danmark kan det få dem til at ændre adfærd i forhold til, hvordan de var tidligere i ægteskabet og eventuelt blive voldelige (Montgomery, Just-Østergaard, & Jervelund, 2018; Timshel, Montgomery, & Dalgaard, 2017; Zannettino, 2012). For familier, der har været adskilt under flugten kan en anden stor udfordring kan være, hvordan ægtefællerne finder sammen igen. Som en frontmedarbejder i en kommune fortæller:

Specielt i de syriske familier oplever jeg, at [der kan opstå problemer]: De har været adskilt i 1-3 år, hvor der er sket alt muligt undervejs, og de er pressede af omstændighederne. Så kommer hustruen hertil og er nedladende og frustreret, fordi manden ikke har fortalt hende, hvordan tingene i virkeligheden er i Danmark. Og det er mænd, der har været så pressede og ikke har vidst, om deres familier er i sikkerhed, og har haft svært ved at få fodfæste på arbejdsmarkedet og lære dansk, nok fordi de har været så stressede. Det er da svært. Måske bliver det til en skilsmisse på sigt. (Kommune5)

Denne frontmedarbejder fremhæver, hvordan såvel vanskelige flugterfaringer som udfordringer ved at etablere sig i Danmark kan stresse en familie og føre til, at forældrenes konflikter øges – eventuelt med skilsmisse til følge. At mange flygtningefamilier i dag for eksempel står i en svær økonomisk situation kan også bidrage til, at sådanne familier falder fra hinanden (Institut for Menneskerettigheder, 2018). En anden kommunal frontmedarbejder beskriver tilsvarende, hvordan adskillelsen kan have gjort familiemedlemmer fremmede for hinanden. Det kan se ud som følger fra den først ankomne familiefars perspektiv:

Man har jo lavet hele historien om, hvordan det bliver, når [hustruen] kommer, mens man måske har siddet i asytlejr i 2-3-4 år. Men den lille knægt, som man forlod som 2-årig, da han lige havde lært at sige "far", han genkender dig slet ikke. Han vil ikke spille fodbold med dig, for han vil ikke spille med en fremmed mand. Og hende, som var din kone, hun kommer, fordi det skal hun jo. Men den mand, som hun kommer til, har måske startet et misbrug eller er præget af den lange periode, han har været her. Og det er slet ikke det ægteskab, det var. Det er et helt nyt ægteskab. Og det kan jo godt være, at man ikke har lyst til det. (Kommune 7)

Ovenfor fremhæver frontmedarbejdere, hvordan nogle flygtningemænd kan opleve vanskeligheder med at finde sig til rette i Danmark, hvor de måske har vanskeligt ved at finde beskæftigelse og må affinde sig med at have mistet deres forsørgerrolle (Kleist, 2010). At sådanne vanskeligheder kan medvirke til ægteskabelige konflikter, nævner flere af de interviewede kvinder. Det hører vi fx om fra Dalal. Hun havde et meget vanskeligt ægteskab med en mand, der – som hende selv – var flygtet til Danmark. Men ...

... når vi så var [på ferie] i [X-land], så var [ægtemanden] bare et helt andet menneske. Jeg ved ikke, hvad det var i Danmark, der fik det værste frem i ham. Der var han altid så sød og så rar, som den mand jeg forelskede mig i. Og det var ikke fordi, at han spillede skuespil eller var falsk. Han var virkelig bare en anden, når vi var der, end når vi var i Danmark. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

Temaet om mændenes vanskeligheder vender vi tilbage til i kapitel 15. Vi afslutter dette afsnit med fortællingen fra en kvinde, der flygter fra Syrien til Danmark. Hun fortæller om at blive skilt, ret kort tid efter at hendes mand kommer til Danmark via familiesammenføring.

Saaliha – en syrisk kvinde kommer til Danmark og bliver skilt

Jeg er en gift kvinde med 4 børn. Da jeg forlod Syrien, var mine børn mellem 4 og 20 år. Jeg rejste fra dem, fordi situationen blev så slem. Jeg havde en lang konflikt med min mand – hvem af os skulle rejse? Men til sidst besluttede jeg mig for, at det var mig. Jeg tog til Libyen og så til Italien. Jeg har brødre i Sverige og ville dertil, men blev standset ved den danske grænse. Her ankom jeg i 2014 og fik ophold. Jeg bad om familiesammenføring til min mand og fire børn. Men den ældste blev afvist, fordi han var over 18. Selvom min sagsbehandler havde givet mig forhåbninger om, at de alle ville kunne komme til Danmark. Da jeg fik den besked, fik jeg det meget dårligt psykisk. Jeg kunne ikke komme overens med, at det var sådan, det skulle gå. Jeg ved ikke, hvorfor min sagsbehandler havde givet mig så meget håb. Måske fordi hun frygtede, at hvis hun ikke gav mig det håb, så ville jeg have svært ved at klare det. Jeg ved det ikke.

Manden og pigerne kom i august 2015. Mens de var væk, ændrede jeg mig meget – rigtig meget. Jeg plejede at gå med hijab, men den tog jeg af. Jeg plejede at gå meget op i religion og var meget konservativ. Men så begyndte jeg at gå imod mange ting. Så da min mand kom hertil, var der konfrontationer og mange kampe. Især over, hvordan vi så på religion. Fordi han så mig på denne måde, blev han mere og mere religiøs – så religiøs var han slet ikke tidligere. Det var nok en reaktion. Han begyndte også at kommentere rigtig meget på pigerne – især den ældste. At sådan skulle hun ikke klæde sig. At hun ikke skulle tage til skolefester, for det er ikke vores slags fester. Tidligere havde hun også gået med hijab, men efter vi kom her tog jeg hendes hijab af hende.

Jeg havde mange, mange kampe med min mand. Og til slut blev vi skilt. Det vil jeg ikke fortælle i detaljer om, for det er en af de værste og mest forfærdelige perioder i mit liv. For

han ønskede ikke skilsmisse. Der var ikke fysisk vold imod mig. Men der var sammenstød, trusler, psykisk vold. Han ringede endda til min familie og fortalte dem, at jeg havde taget hijaben af og havde forladt min religion. Så presset var ikke kun fra ham, men også fra mine forældre, brødre og søstre. Så jeg levede med frygt. Jeg blev så bange, bare telefonen ringede. Vores sidste fight var en gang, min yngste datter spiste skumfiduser, og han sagde, at det skulle hun ikke gøre, for der var svin i dem. Og jeg sagde, at det spiser alle børn, og der er ikke den slags i dem. Og så begyndte han at råbe skældsord af mig: At jeg var vantro. At jeg var ligeglad med min religion. At jeg spiste gris og æselkød. Så sagde jeg til ham: "Nu er det på tide at gå fra hinanden – vi kan ikke leve sammen mere". Så begyndte han at kalde mig andre ting – et stykke lort. At han er ligeglad med, om jeg bliver eller rejser. Og en masse navne. Så den næste dag tog jeg til kommunen. Min sagsbehandler sagde, at det eneste, hun kunne hjælpe mig med, var at finde hjemmesiden. Jeg skulle selv udfylde ansøgningsskemaet. Jeg havde en mentor, som hjalp mig med det, for mit danske var ikke så godt dengang. Så jeg søgte om skilsmisse online. Men han ville ikke skilles – for pigernes skyld, sagde han. Jeg fik også en advokat. De spurgte, om jeg holdt fast. Jeg svarede "ja", og så fik vi 6 måneders separation. Så ville vi blive skilt automatisk. Han flyttede ud, og jeg blev boede sammen med pigerne. Jeg blev bange. Især det først år var meget hårdt. Jeg havde så mange forskellige følelser – bange, ked af det. Det var næsten ikke til at bære. Jeg frygtede, at jeg svigtede mine børn. Min samvittighed fortalte mig, at jeg nok var ved at svigte dem. (Saaliha, 1G, Syrien)

4.4 Konflikter med afsæt i ændret kønsarbejdsdeling

Med bopæl i Danmark skal alle par forholde sig til forventningerne om, at kvinder engagerer sig på arbejdsmarkedet. Det er ikke alle kvinder, der gør dette. Nogle er fx analfabeter og har meget vanskeligt ved at få en dansk arbejdsgiver til at ansætte dem. Andre kvinder derimod opsøger aktivt uddannelse og arbejde og oplever, at det styrker dem, hvilket kan øge deres selvtillid og gøre, at de fx stiller krav til manden. Det hænger sammen med, at kvinderne kan ende med en dobbelt arbejdsbyrde med både løn- og husarbejde, hvis ikke deres mand engagerer sig i det huslige arbejde (Hochschild & Machung, 2012). En fagperson fortæller, at hun ofte møder dette tema i sit arbejde:

Vi hører den der med, at mænd oplever, at kvinder ændrer sig, når de kommer til Danmark. Jeg hører 70 pct. af mændene sige, at: "Jamen, vi er havnet i et land, hvor kvinderne har deres rettigheder, og når de opdager de her rettigheder, så er de i stand til at smide det hele væk: deres familie, mig – deres ægtefælle". (Kommune2)

I de tilfælde, hvor der er god kommunikation imellem ægtefællerne, og hvor både mænd og kvinder tilpasser sig de nye forhold, har ægteskaber gode muligheder for at bestå og udvikle sig. Da sådanne par derved ikke bliver skilt, er det altså ikke kvinder med sådanne positive erfaringer, som VIVE har haft mulighed for at interviewe.

I andre tilfælde yder mænd modstand imod hustruers ønsker om forandring. Et eksempel herpå kommer fra Samira. Efter nogle år i Danmark (i 1990'erne), hvor hun også er blevet mor, sender kommunen hende på såvel sprogskole som i praktik. Herom fortæller hun følgende:

Når man kommer ud på arbejdsmarkedet og taler med nye folk med forskellige baggrund, så lærer man meget. Man begynder at kende mere til lovgivningen – hvad ens rettigheder er, og hvordan systemet er skruet sammen. Plus at jeg blev ældre og begyndte at tænke mere over, hvordan jeg gerne ville have mit liv til at være.]

Min eks-mand var ikke nogen dårlig mand, men han accepterede ikke den udvikling i mig, og at jeg ikke længere ville stå for det hele. Jeg havde det sådan, at vi er lige begge to: "Du arbejder ude, men det gør jeg også nu, så jeg vil gerne have, vi samarbejder om tingene, og du begynder at hjælpe mig med børnene". Det afslog han. | Der var selvfølgelig ikke rigtig noget, jeg kunne stille op, så det fortsatte, som det plejede, men problemerne begyndte at fylde mere og mere i vores hjem. | Jo ældre jeg blev, og jo mere jeg udviklede mig, desto mindre fandt jeg den slags ting acceptable. (Samira, 1G, Pal/Lib.)

Samira udvikler sig, og i forbindelse hermed stiger hendes utilfredshed med sit ægteskab. I et studie af iranske skilsmisser i Sverige fremhæves tilsvarende, at konflikter i etniske minoritetsspar kan øges efter ankomsten til Sverige, fordi den klare magtforskel i ægteparrene mindskes i den nye kontekst. Dette kan føre til øgede ægteskabelige konflikter og til skilsmisse (Darvishpour, 1999). En sådan dynamik synes at fremgå af Samiras fortælling, hvor hun ønsker sig mere ligestilling på hjemmefronten, hvilket manden afviser. Samtidig føler Samira sig stærk nok til at holde fast i sine krav, hvilket senere fører til, at hun ønsker skilsmisse.

At kvinder kan få deres position styrket i Danmark, beskriver en nylig ankommen flygtningekvinde også. Hun svarer følgende, da hun bliver spurgt, hvad der mest har gjort indtryk på hende i Danmark.

Fra dem har jeg lært ordet "nej". Jeg kommer fra et samfund, hvor man ikke rigtig har lov til at sige nej, men her har jeg lært at sige "stop!"; "Det er nok!" [sagt på dansk]. Jeg har lært mange smukke ting fra danskerne. Jeg har lært at elske mig selv og gøre, hvad jeg selv vil. (Selda, 1G, Syrien)

Kvinder, der "lærer at sige nej" og "gøre, hvad de selv vil" kan være en uønsket udfordring for nogle mænd. Det hører vi om hos flygtningekvinden Hanan. Hun levede nogle år i Syrien med sin mand, før han flygtede til Danmark omkring 2015. Adskillelsen var hård for deres ægteskab: Hun følte, han mest afhørte hende, når han ringede, frem for at vise hende omsorg og interesse. Et par år senere ville han søge om familiesammenføring til Hanan og deres børn, men han stiller betingelser herfor i telefonen. Hanan fortæller, at hendes mand sagde følgende til hende:

"Jeg vil have alle de betalingskort, som vi får. Mange kvinder har problemer på grund af betalingskortene, så jeg skal have vores begges. Og det er mig, der bestemmer, hvad vi skal bruge penge på. Og du får ikke lov til at gå ud eller noget uden min tilladelse – og hvis du skal ud, bliver det sammen med mig". Og jeg var sådan: "Hvad foregår der?" Han sagde, at det var fordi, han ikke stolede på mig. Han kunne ikke stole på, at jeg ikke ville forlade ham. [Og hvis ikke Hanan kunne acceptere disse krav, sagde manden, at...] "Så er det fint. Så henter jeg bare kun børnene". (Hanan, 1G, Syrien)

I Syrien havde Hanan haft arbejde i årevis og fandt derfor sin mands krav besynderlige. Hun kunne dog ikke stille andet op end at komme til Danmark og overlade ham det betalingskort, der var knyttet til den danske bankkonto, som hun fik. Hendes erfaring med mandens udtrykte ønske om at "holde hende i kort snor" kan tyde på, at i hvert fald nogle mænd føler sig udfordrede af den autonomi, som kvinder kan få i Danmark. Det er en autonomi, som kan gøre det nemmere for kvinder at forlade mænd, hvis de ikke er tilfredse i deres ægteskaber. Mænd kan forsøge at forebygge denne magtforskydning ved at hæmme deres hustruers adgang til ressourcer. Samtidig kan en sådan adfærd også gøre, at kvinderne oplever deres ægteskaber

som dårlige og dermed får et stærkere ønske om at blive skilt. Undersøgelsen igennem vender vi løbende tilbage til dette tema om samspillet imellem køn, migration og transnational mobilitet.

4.5 Konflikter om familieliv og børn

Et sidste tema i dette kapitel om ægteskabelige konflikter handler om uenighed om familie og børn. Dette fortæller Idil for eksempel om i afsnit 4.1: Hun er mere åben end sin mand i forhold til at lade deres barn indgå i danske kulturelle aktiviteter, som fx skolens juleklippedage. Idil klager andetsteds over, at hendes mand ikke tager nok ansvar – hverken økonomisk eller i forhold til familien. Den kritik ytrer en stor del af de interviewede kvinder – herunder Manna, som fortæller følgende om den måde, hendes familieliv udvikler sig, da hun og hendes mand har fået to børn:

Han havde så fået en afhængighed af khat, og han begyndte at sløse med sit arbejde. Så kom han på overførselsindkomst. Det var svært for mig, der har arbejdet, siden jeg var 18 år – at han nærmest går hjemme og ikke laver noget. Er oppe til sent og vågner op sent og ikke bidrager så meget til hjemmet, hverken økonomisk eller hjælpemæssigt. Jeg følte til sidst, at han bare var en byrde.]. Og han lovede jo højt og helligt, men så næste uge eller næste måned var der bare nye undskyldninger. (Manna, 2G, Somalia)

Over tid bliver Manna så træt af denne adfærd, at hun tager initiativ til en skilsmisse.

Hvor Manna oplever sin mand som uengageret i børneopdragelsen, føler andre, at deres mænd er for autoritære over for børnene. Af interviewene fremgår det også, at disse mødre (som jo også ender med at blive skilt) kunne være mere tilbøjelige til at støtte børnene i adgang til nogle af de friheder og muligheder, som majoritetsdanske unge generelt har. Som Samira fortæller fra sit ægteskab:

For eksempel, når min datter gerne ville på kolonitur med sin skole, så ville han sige: "Nej, du må ikke". Og jeg ville sige: "Hvorfor ikke? Hvorfor nej?". Så ville han begynde at råbe, hæve stemmen og slå ned i bordet for at intimidere mig og så: "Et nej er et nej!". Men hvorfor det? Min datter er ligesom alle andre unge børn på skolen: Det er ikke fair, at alle andre børn end min datter kan tage med på tur, have det sjovt og blive den oplevelse rigere. (Samira, 1G, Pal/Lib.)

Samiras mand forsøger at bestemme, såvel over sin hustru som over sin datter, der altså ikke får lov at komme på koloni. Denne kontrollerende adfærd fra nogle mænds side kan igen hænge sammen med deres ønsker om at være familiens patriark, hvis beslutninger, man skal adlyde og hverken må diskutere eller modsætte sig. Samtidig kan det også tænkes, at noget af denne adfærd netop skyldes en frygt for at miste kontrollen med familien i den "ustyrige" danske kontekst.

I enkelte tilfælde er det faktisk mænds kontrol med – og i forbindelse hermed vold over for – store børn, der får ægteskaber til at gå i stykker, fordi børn tager kontakt med de sociale myndigheder uden om forældrene. Dette emne vender vi tilbage til i afsnit 9.1.

Til sidst i dette afsnit skal det pointeres, at magtforskelle imellem ægtefæller og krav om kvindeligt underordninger – som kvinder kan være utilfredse med, men have svært ved at opponere

imod – også genfindes i ægteskaber med majoritetsdanske mænd. Det fremgår af denne undersøgelses interview med fraskilte kvinder fra Filippinerne. En af disse er Lyka. På Filippinerne møder hun en noget ældre dansk mand, der er fraskilt med to børn. Hun er selv enke, har to børn og har både uddannelse og et godt arbejde. Hendes far er meget imod forbindelsen, men efter 2 års bekendtskab får manden overbevist Lyka om at efterlade sine to store børn og rejse til Danmark for at gifte sig med ham. Efter ankomsten oplever hun følgende:

[Hans to teenagebørn] behandlede mig ikke som, at jeg var deres fars kone. De behandlede mig som en au pair – at jeg bare var der for at servicere dem ... De ville råbe "klamme luder" efter mig. Jeg forstod ikke, hvad de sagde, så jeg optog det og spurgte pastoren [i en lokal kirke], hvad det betød. Han sagde: "Det er grimt sprog, det er dårlige mennesker". Jeg forsøgte at tale med min eksmand om det. Jeg sagde: "Jeg tager mig af dine børn. De bliver nødt til at respektere mig". Men han ville ikke gøre noget. Og så var det, at jeg følte, at det her kommer ikke til at gå. Uanset hvad jeg gør for at tilfredsstille dem – laver mad, vasker tøj, rydder op – så fungerer det ikke. De ser mig ikke som en del af familien, men som en tjenestepige. Jeg var helt alene i det. (Lyka, 1G, Filippinerne)

Ligesom mange andre kvinder i denne undersøgelse møder Lyka forventninger om, at hun underordner sig og yder kvindelig service. Disse forventninger kommer såvel fra Lykas mand som fra hans familie. I en situation, hvor hun står svagt som både indvandrerske og som kvinde, har Lyka svært ved at modsætte sig den undertrykkelse og urimelige behandling, hun udsættes for.

I dette kapitel har vi kun belyst nogle af de mangeartede konflikter, der kan ligge til grund, når ægteskaber ender i skilsmisse. Andre årsager kan fx være mænd, der er voldelige (kapitel 5), og ægtefæller, der er utro (se afsnit 9.2).

4.6 Afrunding

Der er meget stor variation i såvel indholdet som alvoren af de ægteskabelige konflikter, denne undersøgelses interviewpersoner fortæller om. I én ende af et bredt spektrum kan en efterkommerkvindes fx søge skilsmisse på grund af utilfredshed med sin mands manglende engagement i familien eller på grund af konflikter med svigerfamilien, mens andre kvinder oplever langt alvorligere problemer, uden at de søger skilsmisse. En del familiesammenførte kvinder bliver eksempelvis udsat for vold, uden at de dog er i stand til umiddelbart at afslutte deres ægteskaber.

I den sammensatte gruppe af etniske minoriteter kan nyankomne flygtningefamilier have særlige udfordringer. Her kan en kombination af traumatiske oplevelser, adskillelse under flugten og udfordringer med at få et nyt liv på plads under vanskelige vilkår presse ægtefællerne og få konflikter til at eskalere. Nogle konflikter synes endvidere at udspringe af mødet med en anderledes kønsarbejdsdeling i Danmark set i forhold til oprindelseslandene. Når kvinder engagerer sig i uddannelse og arbejde, kan det føre til forskydninger i magtforhold og til ændrede forventninger imellem ægtefællerne. Her kan nogle mænd forsøge at begrænse deres hustruers muligheder for at tilegne sig nye ressourcer i Danmark. De kan ad den vej søge at fastholde en kontrol, der synes at glide dem af hænde. Andre konflikter kan fx opstå, fordi mænd og kvinder ser forskelligt på, hvordan deres fælles børn skal opdrages.

Nogle af de interviewede kvinder fortæller om at have levet i meget belastende ægteskaber – eventuelt i mange år. Med udgangspunkt i sådanne erfaringer ser det næste kapitel på kvinders erfaringer med vold og kontrol i deres ægteskaber.

5 Vold og kontrol som baggrund for skilsmisse

Godt halvdelen af kvinderne (godt 20 ud af 37), interviewet til denne undersøgelse, fortæller om at have levet med vold og kontrol fra deres ægtemænds side. Livet i sådanne voldelige forhold kan have store omkostninger – ikke bare for kvinderne, men også for deres børn. Samtidig er der dynamikker i sådanne forhold, som kan gøre det særligt vanskeligt for kvinder at blive skilt. Da der er begrænset viden om etniske minoritetskvinders udsathed for vold og kontrol i en dansk kontekst, handler dette kapitel om sådanne erfaringer.

Dette kapitel starter med en kort gennemgang af udvalgte kvantitative undersøgelser om etniske minoritetskvinders udsathed for vold. Dernæst beskrives fænomenet "tvingende kontrol" (en dansk oversættelse af det engelske "coercive control" (Stark, 2007)). Litteraturen på området understreger nemlig, at udsathed for vold handler om langt mere end om enkeltstående episoder af fysisk vold. Sådanne episoder er kun brikker i et større spil, der kan handle om at fratage kvinder deres muligheder for at handle frit i eget liv.

Efter en kort litteraturgennemgang er kapitlet bygget op om de erfaringer med tvingende kontrol, som de interviewede kvinder fortæller om. Det handler 1) om krav, ægtefæller ønsker, at kvinderne skal leve op til; 2) om begrænsninger af kvindernes ressourcer. Det kan dreje sig om både sociale, kulturelle og økonomiske ressourcer. Det handler også 3) om de forskellige former for vold, som kvinderne udsættes for. Det kan fx være psykisk vold, fysisk vold samt seksuel og reproduktiv vold. Endelige beskriver kapitlet 4) kvindernes erfaringer med overvågning – noget, deres mænd gør for at søge at sikre sig, at deres hustruer lever op til de stillede krav.

5.1 Etniske minoritetskvinder og vold

5.1.1 Kvantitativ viden om etniske minoritetskvinder og vold

Partnervold, og i særlig grad mænds vold mod kvinder, er et betragteligt samfundsmæssigt problem. Således anslår studier, at mellem 30.000 og 47.000 kvinder i Danmark årligt udsættes for fysisk partnervold (Deen, Johansen, Møller, & Laursen, 2018, p. 8). Flere undersøgelser peger endvidere på eksistensen af et "nordisk paradoks": På den ene side ligger lande som Danmark og Sverige i top i internationale indekser for ligestilling imellem de to køn. På den anden side er forekomsten af partnervold i både den danske og den svenske befolkning ganske høj. Et EU-studie viser således, at Danmark ligger højest, når det gælder kvinders udsathed for partnervold i et livsforløbsperspektiv: Hvor EU's gennemsnit er 23 pct., ligger det på 32 pct. af danske kvinder (og 28 pct. af svenske kvinder) (EIGE, 2014, p. 28). Disse høje andele af partnervold imod kvinder i de nordiske lande genfindes i andre studier (Gracia, Martín-Fernández, Lila, Merlo, & Ivert, 2019; Wemrell et al., 2019). Dermed er det faktisk forkert, når man til tider – for eksempel i den offentlige debat – modstiller en (aldrig voldelig) ligestillingsorienteret skandinavisk mand og en (altid voldelig) patriarkalsk mand med etnisk minoritetsbaggrund (Keskinen, 2009, 2011)

Flere skandinaviske studier har søgt at belyse, om etniske minoriteter er mere udsatte for partnervold, men har ikke fundet sådanne sammenhænge (Balvig & Kyvsgaard, 2006; Frenzel, 2014; Thoresen & Hjemdal, 2014). En udfordring ved pålideligheden af sådanne konklusioner er dog, at de bygger på spørgeskemaundersøgelser, og at etniske minoriteter – og især sårbare grupper med begrænsede sprogkunderskaber – sjældnere indgår heri (Deding, Fridberg, & Jakobsen, 2008)

I en dansk sammenhæng finder en nylig dansk publikation tegn på, at etniske minoritetskvinder er mere udsatte for partnervold end majoritetsbefolkningen (Ottosen & Østergaard, 2018) – et fund, der ville stemme overens med den højere grad af fx socio-økonomisk udsathed, som der findes i denne del af befolkningen (Dominguez & Menjivar, 2014). Den danske analyse anvender SHILD-data fra 2012. SHILD står for "The Survey of Health, Impairment and Living Conditions in Denmark", og data er ca. 20.000 tilfældigt udvalgte personer. Svarprocenten for indvandrere og efterkommere er – på linje med det generelt forekommende mønster – klart lavere end i stikprøven som helhed, men analysen tager hensyn til dette forhold ved at vægte data i analyserne (Ottosen & Østergaard, 2018).

I SHILD-undersøgelsen spørges til, om man inden for det sidste år har oplevet fysisk partnervold. Her er der en signifikant forskel imellem kvinder af hhv. dansk herkomst og med indvandrere/efterkommerbaggrund. I de to grupper er det hhv. 1,5 pct. og 2,7 pct., der svarer bekræftende på, at de har oplevet fysisk partnervold det forgangne år (ibid., s. 47).

En anden publikation, der kan indikere, at partnervold forekommer hyppigere blandt etniske minoritetspar end blandt majoritetspar, er en analyse baseret på spørgeskemadata fra i alt 1.502 forældre, der havde kontakt med Statsforvaltningen (Ottosen & Dahl, 2017). I nogle tilfælde besvarede både mand og kvinde i samme forældrepar spørgeskemaerne, hvorfor data hidrører fra sager fra 1.034 forskellige par (ibid., s. 18).

På baggrund af en statistisk analyse opdeles disse sager i fire forskellige typer. Det drejer sig om følgende:

- Type 1: Lavt konfliktniveau. Forældre vil det fælles forældreskab, men skal have lidt hjælp
- Type 2: Højt konfliktniveau. Samspildynamikken som det overskyggende problem
- Type 3: Bekymringer for barnets velfærd og omsorg
- Type 4. Komplekse problemstillinger. Vold som konstituerende problem.

Af analysen fremgår det, at etniske minoritetsforældre er overrepræsenterede i den mest alvorlige type af konflikter – type 4 – hvor vold er et konstituerende problem (s. 37). I denne konflikttype (uanset forældrenes etniske baggrund) ses ofte en lang række risikofaktorer. Der er således høje forekomster af fysisk og psykisk vold samt chikane i forældrerelationen, ligesom der ofte er problemer med jalousi, misbrug og psykisk sygdom. Konfliktniveauet er ofte ekstremt højt og forældresamarbejdet næsten ikke-eksisterende. Børn i sådanne familier trives klart dårligere end børn i de andre tre typer af forældrekonflikter, og i undersøgelsen karakteriseres 42 pct. af børnene i sådanne familier som havende "afvigende adfærd" (mod ca. 10 pct. i den danske børnebefolkning som helhed, og 24 pct. af alle de børn, hvis forældres sager ved Statsforvaltningen indgår i ovennævnte undersøgelse (Ottosen & Dahl, 2017, p. 44).

Forældre med Type 4 konflikter giver også udtryk for, at de trives klart dårligere end forældre med andre typer af konflikter: Ud over lavere livstilfredshed og mere sygefravær eller manglende deltagelse på arbejdsmarkedet rapporterer højere andele om bekymring og nervøsitet, og især andelene, der rapporterer at føle frygt, er høje (Ottosen & Dahl, 2017; Ottosen, Dahl, & Boserup, 2017).

Studier som de ovenfor nævnte pointerer altså dels, at etniske minoritetskvinder kan være udsat for vold i højere grad end kvinder med majoritetsdansk baggrund. Og dels viser studierne, at komplekse problemstillinger kan have betragtelige negative konsekvenser for såvel voksne som børn. Denne udsathed for vold i nære relationer kan være størst for de kvinder og

i de familier, hvor der er en høj grad af samfundsmæssig marginalisering (Dominguez & Menjivar, 2014; Jeff Hearn, Strid, Husu, & Verloo, 2016). En del af kvinderne, som er interviewet til denne undersøgelse, har levet med sådanne alvorlige problemer. For bedre at forstå de dynamikker, der kan være på spil i sådanne voldelige forhold, giver næste afsnit en kort introduktion til begreber fra international voldsforskning.

5.1.2 Om voldsformer og tvingende kontrol

Når der optræder vold i et forhold, er det vigtigt at skelne imellem typer af vold. Her er to centrale voldsformer hhv. "situationel partnervold" og "tvingende kontrol". "Situationel partnervold" er ofte gensidig og kan handle om, at uenighed i forhold eskaleres, så én eller begge parter bliver fysiske over for den anden. Ifølge generelle befolkningsundersøgelser er denne form for vold ganske udbredt og udøves af mænd og kvinder i nogenlunde lige stor grad. Samtidig er den "situationel": Den er knyttet til særlige situationer, hvor et par kommer i klammeri. Det er dermed ikke en form for vold, der gennemsyrrer forholdet som sådan, og den eskaleres heller ikke over tid.

En anden form for vold betegnes på dansk "tvingende kontrol" (Ottosen & Østergaard, 2018), oversat fra det engelske "coercive control". Denne form for vold er langt mere gennemgribende og handler ikke om enkeltstående episoder af klammeri. I stedet handler det om et regime, hvor den ene part i forholdet dominerer og kontrollerer den anden. Denne form for vold udøves langt overvejende af mænd imod kvinder og ligger ofte bag, når kvinder ser sig nødsaget til at flygte fra deres hjem og søge tilflugt på fx et krisecenter.

Et *tvingende kontrol-regime* handler om, at den ene partner (herefter: manden) stiller krav om bestemte former for adfærd – fx at hans partner (herefter: kvinden) skal være ham lydige. En måde, at manden kan sikre sig denne lydighed, er ved at isolere kvinden for derved at forebygge, at hun bliver i stand til at udfordre hans dominans. Han kan også overvåge hende for at sikre sig, at hun overholder hans krav. Han kan endvidere udøve forskellige former for vold. Det kan fx være fysisk, psykisk, seksuel eller økonomisk vold. Denne vold kan såvel være "straf" for manglende lydighed, som en demonstration over for kvinden af, hvad manden er i stand til, og dermed fungere som en latent trussel. Således udgør volden et kontinuum og har mange former. Hvis man kun ser på enkeltstående episoder af fysisk vold, ser man kun en meget lille del af det samlede billede. I forhold præget af tvingende kontrol kan kvinder opleve at blive holdt i gidsellignende situationer, hvor de udsættes for mange forskellige voldsformer. Derfor skriver Stark, at tvingende kontrol i høj grad må anses for at være en forbrydelse imod kvinders frihed og menneskerettigheder.

Der kan være flere årsager til, at kvinder i almindelighed kan have svært ved at bryde ud af voldelige forhold. En årsag kan være, at man nedbrydes psykisk igennem det, den svenske forsker Eva Lundgren har kaldt "voldsspiralen": Man mister tiltro til egen dømmekraft, begynder at tro på sin voldelige partners nedgøring af en og tvivler på, om man kan magte at forlade forholdet og få sig et uafhængigt liv (Lundgren, 2004). Manglen på støttende netværk og ressourcer i forhold til at forsørge sig selv kan også gøre det meget svært at komme ud af et voldeligt forhold.

For nogle etniske minoritetskvinder kan den tvingende kontrol, de udsættes for, endvidere udøves af mere end blot deres mandlige partner. Det kan fx være svigerfamilien, særligt i de tilfælde, hvor man bor sammen under eet tag (Bates, 2018; Lidén & Bredal, 2017). Samtidig er det vigtigt dels at være opmærksom på, at meget af den partnervold, etniske minoritetskvinder udsættes for, synes meget lig det kønsbaserede mønster af vold og kontrol, som man ser i

majoritetsbefolkningerne, og at vold – som tidligere nævnt – også udøves af mænd med majoritetsetnisk baggrund (Wemrell et al., 2019).

5.1.3 Etniske minoritetskvinder – vold og kontrol i parforhold

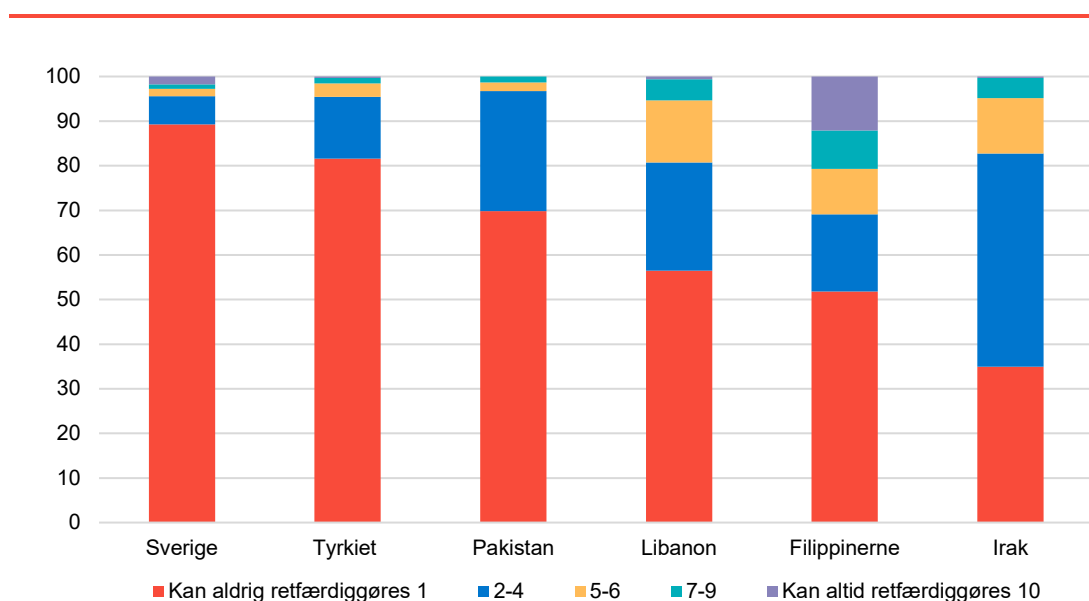
Når etniske minoritetskvinder – og måske i særlig grad indvandrede kvinder – ofte kan have store udfordringer med at forlade voldelige forhold, kan det forstås igennem et ressourceperspektiv. Modellen om "kønnede magt-geografier" (afsnit 1.3.2) fremhæver netop, at kvinders placeringer i forskellige, sammenknyttede, magtgeografier har central betydning for, i hvor høj grad de kan forme deres egen tilværelse. Som tidligere nævnt kan indvandrede kvinder stå svagt i forhold til netværk, danskundskaber og uddannelsesmæssige ressourcer, ligesom kvinders forbliven i Danmark kan være afhængig af deres ægteskabs beståen.

Som vi så med Hanans mand, som krævede kontrol over hendes betalingskort som betingelse for at søge om familiesammenføring, forsøger nogle mænd at holde hustruer i svage positioner, hvor de vanskeligere kan udfordre mænds dominans. Studier viser, at mænd i forhold til indvandrede kvinder fx bruger taktikker som at hindre adgang til at lære værtslandets sprog og isolerer dem, for at de ikke skal opbygge netværk og lære om deres rettigheder og muligheder (Menjívar & Salcido, 2002; Raj & Silverman, 2002).

Også en opvækst i et patriarkalsk system, hvor kvinder opdrages til at være underordnet manden, kan gøre, at der skal meget til, før en kvinde forlader et voldeligt ægteskab. En sådan "tålmodighed" kan også hænge tæt sammen med samfundsmæssige realiteter i oprindelseslandene, hvor kvinder kun i begrænset omfang kan forsørge sig selv, og hvor kvinder kan miste forældremyndigheden over børn, hvis de forlader ægteskabet (Zafar, 2015).

At der er forskel på, hvordan man i forskellige lande ser på mænds vold imod kvinder, fremgår af figur 5.1. Figuren viser, hvordan man i udvalgte lande besvarer spørgsmålet om, hvorvidt det kan retfærdiggøres, at en mand slår sin kone.

Figur 5.1 Svar på spørgsmålet: "Kan det retfærdiggøres, at en mand slår sin kone?", World Values Survey. Udvalgte lande. Procent.

Kilde: <http://www.worldvaluessurvey.org>; data fra 2010-2014. Data fra Danmark indgår ikke i World Value Survey. Derfor anvendes her data fra Sverige.

Figuren viser, at der i Danmarks naboland Sverige er en ganske lav accept af sådan vold, og at der er betragtelige forskelle imellem, hvilke svar der angives andetsteds i verden.

5.2 Vold og kontrol i denne undersøgelses materiale

På baggrund af VIVEs strategi om i særlig grad at interviewe kvinder, der har oplevet vanskelige skilsmisser, er der ganske meget vold i det samlede materiale. I forlængelse heraf formoder vi ikke, at denne undersøgelses interview er repræsentative for de generelle skilsmisseerfaringer blandt etniske minoritetskvinder i Danmark. Samtidig viser de tilgængelige kvantitative data dog, at der oftere kan være vold involveret, når etniske minoritetsfamilier bliver skilt og efterfølgende fx kontakter de familieretlige myndigheder, se ovenfor (Ottosen & Dahl, 2017).

Den resterende del af dette kapitel ser nærmere på kvindernes voldserfaringer. Her skal det påpeges, at denne vold – og måden, kvinder forholder sig til den – kan ændre sig over tid. Det kan fx dreje sig om, at en kvinde oplever vold mv. i sit ægteskab, men søger at håndtere og leve med det. Senere kan hun gøre oprør imod mandens dominans, hvilket kan medføre, at volden eskaleres. Det kan også være, at der ikke er vold i starten af et forhold, men at den opstår senere. En årsag hertil kan være, at en kvinde går fra at acceptere til at udfordre sin mands autoritet i ægteskabet, og at han griber til vold for at fastholde sin position.

Det er også vigtigt at holde sig for øje, at der, ud over vold i ægteskabet, kan være vold i forbindelse med selve skilsmissen, der måske har karakter af et langstrakt forløb, frem for at være en enkeltstående, kortvarig begivenhed. Endelig er nogle kvinder udsat for post-separationsvold, altså vold fra deres tidligere partner, efter at forholdet er afsluttet. Med problematikken omkring nikah-fastholdelse – hvor et forhold på én måde er slut, men på en anden måde fortsat består – kan der endvidere være uklarhed omkring, hvornår et ægteskab reelt skal anses for at være afsluttet.

Kapitlet er bygget op ud fra de komponenter, som litteraturen omkring tvingende kontrol pointerer. Disse komponenter er de følgende:

- krav
- begrænsning af ressourcer
- forskellige voldsformer
- overvågning.

At samspillet imellem ovenstående forhold kan fastholde kvinder i voldelige forhold, er på ingen måder unikt for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund (fx Stark, 2007; Wemrell et al., 2019). Den resterende del af kapitlet gennemgår – forholdsvis kortfattet – de former for vold og kontrol, som de interviewede kvinder fortæller om. Afsnittene beretter også om de strategier, kvinderne har mødt volden og kontrollen med. Hvor det er relevant, indgår også citater fra interview med fagfolk.

5.3 Krav indlejret i de voldelige forhold

En central komponent i tvingende kontrol er, som tidligere nævnt, at den ene part stiller bestemte krav til den anden. Det handler altovervejende om mænd, der stiller krav til kvinder om underordning. Hvilke krav kvinden forventes at leve op til, afhænger af kontekst. Har kvinden et godt job, som er vigtigt for familiens økonomi, stiller manden måske ikke krav om, at hun går

hjemme, men kræver i stedet stor kontrol over, hvordan hun bruger sin tid, når hun ikke er på arbejde. I andre tilfælde kan mænd kræve, at kvinder helt helliger sig hjem og børn. Det er vigtigt at pointere, at en klar kønsopdeling i familier sagtens kan være begge parter frie valg og basere sig på gensidig respekt og dialog. I forhold med tvingende kontrol er respekt og åben dialog dog ikke muligt, da det netop drejer sig om forhold præget af dominans og undertrykkelse. Et udpluk af de krav, interviewpersonerne til denne undersøgelse fortæller om, er følgende:

Fra begyndelsen var han meget jaloux. Jeg må ikke have bestemt tøj på. Mit hår skulle altid været flettet. Jeg mærkede det, som om han ville kvæle mig. (Ruwayda, 1G, Pal/Lib.)

Han kunne styre alt. Hvordan jeg skulle klæde mig, hvad jeg måtte og ikke måtte gå i, hvem jeg måtte tale med, og hvem jeg skulle holde mig fra, hvor jeg måtte tage hen, og hvilke steder jeg ikke måtte besøge. Han ville fastlægge et tidsrum for, hvornår jeg senest skulle være hjemme. Altså som om jeg var et lille barn. Han kunne godt lide, at jeg var ligesom en robot, han kunne sætte til hvad som helst. Sagde han: "Hop", så hoppede jeg; "gå til højre", så gik jeg til højre. (Samira, 1G, Pal/Lib.)

De eneste fridage jeg havde, var mine weekender. Og i weekenderne vil han altid sørge for at vække mig tidligt om morgenen. Han ville prikke til mig, mens jeg lå og sov, og bede mig om at stå op, fordi jeg skulle sørge for morgenmad. Men det gav ingen mening. Jeg plejede at sige: "Jamen, børnene sover. Hvem skal jeg lave morgenmad til?". Men han ville sige, at de skal jo nok stå op. Så rejste jeg mig op og lavede morgenmad. Det var det samme hver weekend. (Khulud, 1G, Irak mv.)

De krav, som mændene stiller til kvinderne, sikrer, at mændene kan leve et liv uden husarbejde og børneomsorg. Mændene kan også styrke deres følelse af maskulin dominans, når deres hustru fx klæder sig efter deres ønsker og efterkommer selv urimelige krav.

Kvinderne i sådanne forhold vil ofte forsøge at efterkomme mænds krav, fordi de ellers – i tråd med fænomenet tvingende kontrol – udsættes for repressalier. Kvinder beskriver således, at de forsøger at fjerne alle sten fra ægtemandens vej, så han får mindst mulig grund til at hidse sig op og eventuelt blive voldelig. Samtidig er en sådan strategi meget psykisk opslidende, også fordi mænd kan hidse sig op, uanset hvor store anstrengelser kvinder gør for at forebygge, at noget sådan sker.

Jeg var jo konstant bange og "ååh nej", og du ved ... hele tiden på listetæer. (Rosa, Europa)

Jeg vidste bare, at jeg ikke skulle modsige ham. (Faten, 1G, Pal/Lib.)

Jeg prøvede selvfølgelig at undgå at gøre ham sur. Når han blev sur, ville jeg tage børnene med ind på et andet værelse, for at han kunne få ro. Jeg prøvede at ordne alt for ham, så han ikke skulle blive stresset og komme i dårligt humør. Til forældresamtaler på børnenes skole ville jeg lyve over for ham og sige, at det gik rigtig godt, eller kun oversætte de gode ting til ham. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

Kvinder kunne også – i varierende grader – forsøge at påvirke livet i hjemmet igennem handlinger. Her fortæller enkelte kvinder, at de faktisk var i stand til at få deres mænd til at

ændre sig på nogle områder, men at dette langt fra altid var tilfældet. Det emne fortæller Dalal om på følgende måde:

Selvom han var voldelig og undertrykkende, så prøvede jeg mange gange – når han var i godt humør eller havde en god dag – at snakke med ham. Jeg ville sige, ”jeg ved godt, du har det sidste ord i hjemmet, men jeg kan godt lide, at vi nogle gange snakker tingene igennem sammen, også selvom du bestemmer”; prøve at ændre den side af ham ved at narre ham, ligesom når man taler til små børn. Jeg vidste, at hvis jeg virkede underdanig, var han mere modtagelig over for, hvad jeg havde at sige. Jeg prøvede rigtig meget at være den, han gerne ville have mig til at være (Dalal, ½G, Pal/Lib.)

Ud over krav til kvinders rolle i hjemmet, kunne centrale krav også være, at manden fik lov til adfærd, som kvinder i andre forhold kunne have opponeret imod. Det kunne dreje sig om mænd, der ikke arbejdede og ikke gjorde sig synderlige anstrengelser for at få et job, eller om mænd, der spillede, drak og/eller var meget ude af hjemmet. Endelig kunne nogle mænd være mere eller mindre åbenlyst utro.

5.4 Strategier til at begrænse kvinders ressourcer

Et centralt element i forhold med tvingende kontrol er, at den ene part begrænser den anden parts adgang til ressourcer. Nedenfor eksemplificeres sådanne begrænsninger, opdelt efter de tre kapitalformer – social kapital i form af venner og bekendte; kulturel kapital i form af kvalifikationer og økonomisk kapital i form af adgang til penge (Bourdieu, 1986).

5.4.1 Kontrol over ressourceadgang – i forhold til social kapital

Mænds kontrol over kvinders muligheder for at knytte venskaber og etablere netværk var en central kontrolstrategi. Den blev i særlig grad udøvet over for kvinder, der i forvejen stod svagt: For eksempel kunne mænd kræve af nyankomne familiesammenførte hustruer, at de stort set ikke lærte nogle mennesker i Danmark at kende. Eksempler med mænds krav til to kvinders dagligdag – i 1990'erne, før lovgivning, der krævede, at nyankomne kvinder skulle deltage i danskundervisning – er følgende:

Jeg havde ikke noget socialt liv. Min mand så ikke nogen grund til, at jeg skulle ud. Jeg måtte ikke have veninder. Det eneste, jeg måtte, var at tage til lægen og hjem igen. Desuden kunne jeg ikke finde rundt, fordi jeg aldrig måtte tage ud alene. (Faten, 1G, Pal/Lib.)

Jeg måtte ikke gå ud uden at spørge ham om lov. Jeg skulle hente mine børn i børnehaven hver dag. Hver dag skulle jeg ringe til ham og sige, at NU går jeg ud for at hente børnene, eller NU kommer jeg hjem igen. Hvis jeg skulle tjekke postkassen, skulle jeg ringe til ham for at sige, at jeg ville gå ned og tjekke postkassen. Hvis han ikke tog telefonen, måtte jeg ikke gå ud. (Aya, 1G, Pal/Lib.)

Citaterne viser, at nogle kvinder underlægges en temmelig stram tidskontrol, hvor de kun må forlade hjemmet for ”strengt nødvendige” aktiviteter knyttet til deres reproduktive ansvar. Ayas citat om at skulle ringe til sin mand, før hun må forlade sin bolig, peger også på, at kvindernes adfærd kan blive overvåget. Dette tema vender vi tilbage til sidst i dette kapitel.

Ud over sådanne restriktioner oplevede enkelte kvinder regulær indespærring. En kvinde ankommer således som flygtning til en mand, der kort efter hendes ankomst spærrer hende inde – en indespærring, der varer i 3 uger:

Han låste mig inde i huset. Jeg havde ikke tilladelse til at gå ud. Hans brødre havde sørget for noget mad, dengang jeg ankom, men da det var spist, havde jeg ikke noget mad. (Warda, 1G, Syrien)

En anden kvinde flytter efter sit ægteskab fra Danmark og bosætter sig med sin mand i et andet europæisk land. Hun var barn af et blandet ægteskab og endvidere konvertit og dermed ny i forhold til islam. Hun oplever, at hendes forhold forværres i en grad, hvor hun ender med at være spærret inde i månedsvis:

Vi boede i en kælderlejlighed [i X-by], og i et halvt år fik jeg forbud mod at gå ud. Så jeg sad i den her kælder i et halvt år. Det var frygteligt, og min baby var syg hele tiden – med lungerne. | Vi havde en radio, hvor vi kunne høre nyheder, så jeg havde altid styr på motorvejene, og hvor der var ulykker. Så plejede han at fjerne ledningen til radioen nogen gange. Jeg lærte hurtigt ikke at fortælle ham, hvad der betød noget for mig, fordi så fjernede han det. | Jeg troede, at alle kvinder havde det sådan, for det var det, han sagde til mig. At det var sådan, rigtigt vejledte mænd gør. | Jeg var jo ny, som muslim. Jeg var jo selv interesseret i at gøre det rigtige. (Baasima, Europa)

Det, som Baasima fortæller om at have oplevet, hører til undtagelserne i dette materiale. På et kontinuum af forskellige voldserfaringer ligger sådan langvarig isolation langt ude af skalaen og er en klart kriminel handling. Med Liz Kellys begreb om "voldens kontinuum" har sådanne erfaringer dog også fællestræk med andre, mindre alvorlige, isolationserfaringer, som flere af de interviewede kvinder fortæller om (Kelly, 1988; Kelly, Sharp, & Klein, 2014).

Den mest ekstreme isolation, som VIVE er stødt på, hører vi om fra en interviewet NGO-medarbejder. Hun fortæller, at den forening, hun arbejder i, på et tidspunkt fik besøg af en indvandret kvinde, der var noget oppe i årene. Hun fortalte, at hun var blevet familiesammenført til Danmark og var blevet spærret inde af sin mand. Denne indespærring varede i 14 år, og det var først, da manden for nyligt døde, at kvinden kunne komme ud i det omgivende samfund. Hun havde dog ikke mulighed for at følge op på denne rystende historie, da kvinden ikke op søgte foreningen igen.

5.4.2 Kontrol over ressourceadgang – i forhold til kulturel kapital

Kulturel kapital handler om at besidde færdigheder, som er værdsatte og vigtige i den kontekst, man befinder sig i. En helt central ressource er det danske sprog – noget, som nyankomne kvinder ikke har kendskab til og derfor har behov for at lære. Hvis de ikke tilegner sig dansk, hæmmer det både deres muligheder for at tilegne sig yderligere kulturel kapital (i form af fx uddannelse) og bremser deres mere almindelige muligheder for at tilegne sig viden om det omgivende samfund. Det hæmmer også mulighederne for at øge social kapital i forhold til at knytte bånd til medlemmer af majoritetsbefolkningen. Og det hæmmer deres muligheder for beskæftigelse og dermed deres muligheder for at få mere økonomisk kapital. Dermed kan det, at hindre hustruer i at lære dansk, være en central strategi i mænds udøvelse af tvingende kontrol.

Begrænsede muligheder for sprogundervisning fortæller to kvinder om. Citaterne viser også, at lovgivningsmæssige krav til kvinders deltagelse i sprogundervisning i nogen grad kan sikre deres deltagelse.

[Min mand] var meget imod, at jeg skulle gå i [sprog]skole. Da jeg endelig kom afsted, var det udelukkende fordi, han var blevet tvunget til det af kommunen. Der var ikke andre muligheder eller undskyldninger for, at jeg ikke skulle afsted. Men jeg gik der måske en måned, og så hev han mig ud derfra – jeg fik ikke lov til at fortsætte. Og så gik jeg bare tilbage til at være hjemmegående mor og passe mine børn (Ilisa, 1G, Pal/Lib.)

Når jeg sagde til ham, at jeg gerne ville i skole, ville han sige: "Hvad vil du skole for?". Jeg ville gerne lære sproget. Jeg ville gerne kunne forstå, hvad der foregik omkring mig. På et tidspunkt fik han et arbejde i en kort periode, og jeg plejede at tage i sprogskolen, mens han var ude. Jeg ville lave mine lektier derhjemme og sørge for at gemme mine papirer, så han ikke opdagede mig, når han kom hjem. Da han fandt ud af det, blev han selvfølgelig rigtig sur og slog mig. (Wafa, 1G, Irak mv.)

Senere kommer Wafa dog på sprogskole, fordi kommunen kræver det. Det er dermed et eksempel på, hvordan en kvindes indplacering i "kønnede magtgeografier" kan påvirkes på forskellige niveauer: I ægteskabet kan manden have magt over kvinden, men den statsstøttede kommunale magt kan til tider trumfe denne mandlige magt.

I forhold til, hvilke magtmidler kommunen kan lægge bag, ender Wafas sprogforløb dog med at være kortvarigt. Det skyldes, at manden ... "gik ned til kommunen og sagde til dem, at vi ikke længere skulle være på kontanthjælp. Han åbnede en lille forretning og sagde til dem, at han fremover bare vil forsørge mig. Så var der ikke nogen, der ligesom kunne tvinge ham til, at jeg skulle gå i skole eller lære sprog". Her fravælger manden altså en bedre økonomi (via hustruens kontanthjælp) for at undgå, at Wafa lærer dansk. Det skal pointeres, at det langt fra var alle de indvandrede kvinder, der blev afholdt fra at deltage i sprogundervisning.

På linje med at lære dansk er efterfølgende uddannelse også en central måde, som opbygger kulturel kapital. Her mødte nogle kvinder også begrænsninger. Som Aya fortæller:

På et tidspunkt tog jeg 9. klasse og 10. klasse. Efter det ville han gerne stoppe mig. Han sagde, at han ikke syntes, at jeg skulle have mere uddannelse. Nu talte jeg sproget og kunne godt forstå, hvad mine børn sagde. Jeg tænkte på en løsning for at få ham til at acceptere, at jeg skulle have en uddannelse. Jeg sagde til ham, at jeg har hørt, at når man læser, kan man få SU: "Hvad siger du til, at jeg tager en uddannelse, så vi får en indkomst". Han elskede penge rigtig meget, så det sagde han var en god idé. "Men du skal ikke tage i skole hver dag", sagde han. "Bare gå nok til, at du kan få SU". (Aya, 1G, Pal/Lib.)

Dette viser igen såvel mandens ønske om at få begrænset kvindens livsudfoldelse, som kvindens forsøg på at påvirke ham, så hun alligevel får mulighed herfor. Aya fortæller andetsteds i interviewet, at hendes ønske om at uddanne sig var tæt knyttet til en plan, hun havde om at lade sig skille: På grund af sit meget dårlige ægteskab ønsker hun allerede tidligt i ægteskabet at blive skilt (se afsnit 4.2), men gør det først, da hendes børn er blevet voksne.

5.4.3 Kontrol over ressourceadgang – i forhold til økonomisk kapital

Mænd kan også søge at begrænse partneres adgang til penge. Dette fænomen kan klassificeres enten som kontrol over ressourceadgang eller som en voldsform – nemlig som økonomisk vold (Fawole, 2008). Vi har valgt at samle erfaringerne med økonomisk kontrol og vold i dette afsnit. Flere frontmedarbejdere nævner en sådan økonomisk vold som noget, mænd med såvel minoritets-, som majoritetsbaggrund ofte udøver over for indvandrede kvinder. En kvinde, der oplever dette, er Faten:

Jeg havde ikke nogen indtægt. Det eneste jeg fik var børnepengene [som blev udbetalt til moderens konto]. Men han vidste godt, hvornår de udbetalte dem, så han sørgede altid for at følge mig til en bankautomat, så jeg kunne hæve pengene til ham. (Faten, 1G, Pal/Lib.)

Faten fortæller dog også, dels at "hvordan jeg kommer fra, er det helt normalt, at det er sådan, det foregår – at manden styrede alt økonomisk", samt at hendes mand sendte penge til hendes familie i oprindelseslandet, der havde stort behov herfor. Fatens mands økonomiske kontrol kan således samtidig ses som en videreførelse af hans "familieoverhoved-status" fra oprindelseslandet og som en udøvelse af kontrol over for sin hustru, der begrænsede hendes handlemuligheder.⁶ Andre kvinder fortæller om mænd, der holdt dem i meget kort økonomisk snor. Som Wafa for eksempel fortæller:

Han ville tage min kontanthjælp – det hele. Han ville også tage børnepengene, og så ville han give mig 100 kr. 100 kr.! På den måde kunne han være sikker på, at uanset hvad der sker – om han slår mig, om vi skændes, eller hvad det nu kan være – så ville han vide, at jeg ikke har nogen penge. Og jeg ville ikke kunne tage nogen steder hen. Det var en måde for ham at kontrollere mig på. | Der var mange gange, hvor jeg tænkte, hvis jeg bare fik børnepengene, så ville mine børn leve det bedste liv. Jeg ville kunne forsørge dem alle sammen. Men vi fik ingenting. Han tog alle pengene til sig selv. Vi var heldige, hvis vi fik noget at spise (Wafa, 1G, Irak mv.)

Når kvinder er helt afhængige af, at deres mænd giver dem penge, bliver disse penge også et vægtigt pressionsmiddel. Så kan manden sige, at "... Hvis du ikke gør det og det, får du ikke de der 200 kr., du skal have" (NGO5). Og så kan det, som Wafa beskriver, være svært at sætte sig op imod mandlig dominans.

Et generelt ressourcepres kan muligvis gøre nogle kvinder yderligere udsatte. De meget lave ydelser, som nyankomne flygtninge i dag modtager, kan være så lave, at de havner i gæld (Institut for Menneskerettigheder, 2018). Har en mand kontrol over sin kone, kan han forsøge at sikre sin egen økonomiske situation ved at udnytte hendes indtægtskilder. Det hører vi om fra en syrisk flygtning. Da hun ankommer til Danmark ...

... fortæller [ægtemanden] mig, at han skyldte en masse penge væk. [Så han gav hende besked om at ...] fortælle kommunen, at jeg gerne ville have, at mine penge skulle overføres til hans bankkonto. Så ville han kunne tage de penge og bruge dem til at betale sin gæld. (Warda, 1G, Syrien)

⁶ Fra 01.01.2020 vil en lovændring betyde, at børnechecken fremover udbetales til såvel fædre som mødre. Dette vil ske, uanset om forældre er samboende eller (såfremt de har fælles forældremyndighed) er skilt. Hidtil er denne ydelse som udgangspunkt blevet udbetalt til mødre. Denne undersøgelses interview indikerer, at denne lovændring kan få negative konsekvenser for nogle etniske minoritetskvinder, der lever såvel sammen med, som er skilt fra, deres børns fædre. (<https://www.dr.dk/nyheder/politik/delt-boernecheck-risikerer-splitte-skilsmissefora>, downloaded 23.10.2019).

En anden måde, hvorpå økonomisk vold kan foregå, hører vi om fra en NGO. De fortæller følgende om en kvinde, de har forsøgt at hjælpe:

Vi har en kvinde, der er analfabet. Hun er på et tidspunkt blevet gift med en mand. De har fem børn, og de to sønner er kriminelle – en typisk dårligt fungerende familie. Denne her mand har simpelthen brugt sin kone økonomisk, uden at hun anede det. Han har brugt hende som stråmand for en forretning, hvor han har påført hende så meget gæld. Også efter de er blevet skilt, er nogle af hans regninger automatisk blevet betalt gennem hendes konto, uden at hun anede det. (NGO3)

Har man ingen penge, kan det endvidere være en meget konkret forhindring i at initiere en skilsmisse. Det koster nemlig 370 kr. at ansøge om det online. En frontmedarbejder i en NGO forklarer, at rådgivningsmøder med kvinder, der overvejer skilsmisse, kan forløbe som følger:

Der var en kvinde, som gik [fra sin mand] for anden gang. Jeg spurgte hende, om hun var sikker [på, at hun ville søge skilsmisse], og hun sagde: "Ja, hvad koster det?". "370 kr.", sagde jeg, og hun sagde: "Ej, dem har jeg ikke på min konto". "Jamen, kom igen, når du har dem", sagde jeg, og hun svarede: "Det ved jeg ikke, om jeg får". Og så kan jeg se på hende, at hun prøver at regne ud, hvornår hun kunne spare med små beløb. Hvor er hun parat til at spare de penge? Og hvis hun gør det, hvad skal hun så sige til manden? (NGO6)

Så længe kvinder ikke er fri af et dårligt ægteskab med vold og tvingende kontrol, kan det være farligt for dem at udfordre manden. Dermed kan selv det at forsøge at trække 370 kr. ud til en skilsmisseansøgning være vanskeligt, fordi man får tildelt så få penge, at manden nemt opdager ens planer.

Også majoritetsdanske mænd kan finde kreative måder at udnytte deres hustruer – såvel for pengenes egen skyld som for at begrænse deres partnere. En NGO-medarbejder (NGO8) har fx oplevet en kvinde fra Asien, der blev presset ud i prostitution, fordi hendes majoritetsdanske mand krævede, at hun betalte mere til husholdningen, end hun kunne skaffe via sit rengøringsarbejde. Filippinske Lyka har en lidt anden historie. Efter ankomsten til Danmark finder hun hurtigt ufaglært arbejde. Hun undrer sig dog over, hvor lidt hun får udbetalt, og taler med sin arbejdsgiver om det:

[Arbejdsgiveren] opdagede, at min skat var sat til 54 pct. Hun fortalte, at når jeg så fik penge tilbage i skat, ville de gå direkte ind på min eksmands konto. Alt gik til ham. Det var også ham, der havde min e-boks. Han kontrollerede alt. Da jeg ville tale med ham om det, sagde han bare: "Det skal du ikke blande dig i. Det er mig, der bestemmer, hvad der sker med dig her". (Lyka, 1G, Filippinerne)

Manden ender med at tage så mange af hendes penge, at Lyka kun kan betale for et buskort ved at finde flasker, hun kan indløse pant på. Hun er dog bedre stillet end en af sine veninder, der ikke kan læse, hvad der står på nogle papirer, som hendes mand får hende til at skrive under på. "Siden gik han konkurs, og nu er det hende, som er i gæld". (Lyka, 1G, Filippinerne). Igen er det i høj grad kvindernes mangel på viden, sprogkunderskab og støttende netværk, som er med til at gøre dem til udsatte ofre for deres mænds handlinger.

Et sidste eksempel på økonomisk pres kommer fra Mae, der også er fra Filippinerne. Hun blev gift og kom til Danmark med en søn fra første ægteskab. Selvom hun arbejder og tjener sine

egne penge, oplever hun, at hendes ægteskab gør det svært for hende at håndtere sin egen økonomi frit:

Alting handlede om penge. Selvom jeg havde penge, måtte jeg ikke selv bestemme, hvad jeg købte. Min mand ville blive vred. Jeg følte det faktisk, som om jeg stjal af mine egne penge, når jeg købte noget. Især når jeg købte tøj til min søn. Jeg følte mig som en tyv. Jeg skjulte tøjet for min mand, fordi han ellers ville blive vred. Han ville sige, at jeg skulle købe mad og støtte ham økonomisk. | En gang spiste vi revelsben. Mens vi spiste, sagde han, at jeg skulle betale ham tilbage [for maden]. Men lige på det tidspunkt havde jeg ikke nogen penge – og så kyiede han revelsbenene lige op i ansigtet på mig. (Mae, 1G, Filippinerne)

Maes danske mand har godt nok ikke kontrol over hendes hævekort. Hans økonomiske krav til hende – der også kammer over i fysisk vold under et aftensmåltid – synes dog i høj grad at være en magtdemonstration, som hun har svært ved at modsætte sig.

5.5 Udsathed for forskellige former for vold

Meget af det, mændene gør for at begrænse deres hustruers adgang til økonomisk kapital, kan som nævnt betegnes som økonomisk vold. Af andre voldsformer kan nævnes psykisk vold, trusler, fysisk vold, seksuel vold, reproduktiv og sundhedsmæssig vold samt transnational vold. Disse voldsformer berøres kort i den næste del af kapitlet.

5.5.1 Psykisk vold

Psykisk vold handler om at nedgøre sin partner. Dette kan både nedbryde folk psykisk og gøre dem nemmere at kontrollere. Og det kan være en strategi, den voldelige partner bruger for at retfærdiggøre sin dominans. Fra interviewene hører vi om mænd, der nedgør deres hustruer, blandt andet på følgende måder:

Han sagde, at jeg var en hund, et æsel, klam. At jeg ikke fatter noget, jeg ikke duer til en skid. Det er ham, der skal bestemme, for jeg kan ikke finde ud noget. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

[Han ville sige:] "Din dumme kone – du kan ikke finde ud af noget som helst. Du er bare så dum. Prøv at se dig selv! Du har født tre børn og prøv at se din krop, og hvor ulækker og beskidt du er – du skal kysse mine fødder, fordi jeg har taget dig og dine børn til mig". Sådan var hver evig eneste dag. (Rosa, Europa)

Hvis jeg lavede mad og serverede maden ved bordet, og vi skulle til at spise sammen, så ville han gøre grin af maden. Han ville gøre grin med mig og håne mig med mit udseende. Han ville sige ting som: "Prøv at se, hvordan du ser ud. Du ligner en ko". Han ville sige, at jeg var blevet fed, og: "Se engang hvordan dit hår ser ud – du har to hår tilbage på hovedet". Jeg kan huske, at jeg plejede at koge, men stadig ville jeg holde min kæft. Og mine børn ville være til stede og høre, at han talte sådan til mig. Altså – hvad sker der med en person, som konstant bliver kritiseret, konstant bliver hånet? (Ilisa, 1G, Pal/Lib.)

At mænd således nedgør deres partnere, finder ikke kun sted i det private rum. Således fortæller Mae, der blev skilt fra en veluddannet dansk mand, fx om at opleve følgende sammen med ham:

Vi tog på restaurant, og han blev ved med at ydmyge mig i fuld offentlighed. Han sidder og siger til mig, at jeg er "skør" – og folk stirrer. Jeg tænkte ved mig selv: "Hvad er der dog galt med den mand?". Da vi skulle køre hjem [på motorcykel], stopper han efter en kaffe og opfører sig over for mig, som om jeg er usynlig. Og så pludselig råber han af mig: "Hey! Hent så min hjelm og min jakke!". Jeg blev ydmyget. Han ydmygede mig bid for bid. (Mae, 1G, Filippinerne)

Litteraturen om tvingende kontrol pointerer, at mænd ofte bruger det specifikt kvindelige som afsæt for psykisk vold. Det fremgår også af ovenstående citater, hvor det blandt andet er kvindernes udseende, huslige evner og kapacitet til at servicere dem, som mændene nedgør. Også deres mentale kapacitet står for skud. En kvinde kan – som Ilisa beskriver det – "koge" over det, manden udsætter hende for. Men ligesom Mae kan hun kun tænke – og ikke udtale – sin kritik af manden. Kvinden kan nemlig ikke tage sig selv i forsvar af frygt for de repressalier, noget sådan kan medføre. Sådanne vedvarende oplevelser af at blive nedgjort af det menneske, som man burde få omsorg fra, er stærkt nedbrydende og kan medvirke til en stor tvivl på egne evner. Denne tvivl om eget værd kan være med til at gøre det svært for kvinder at forlade dominerende og kontrollerende mænd.

5.5.2 Fysisk vold

Et forhold kan godt være præget af tvingende kontrol, uden at der optræder fysisk vold. I denne undersøgelses interview var der dog en del fysisk vold i alle de mest dysfunktionelle ægteskaber. Denne fysiske vold kunne have forskellige former (slag, spark, kvælertag, riven i hår mv.). Nogle gange kunne volden synes udløst af, at en kvinde ikke gjorde, som hun havde fået besked på – altså ikke levede op til mandens krav. Det beskriver Neha:

Hvis vores første barn faldt og slog sig, så var det min skyld. Den periode var meget hård. Der var måske et år, hvor jeg ikke måtte bede mine bønner, for jeg skulle hele tiden være opmærksom på min søn – han skulle ikke falde og slå sig. Men alligevel slog han sit øjenbryn engang – det var tæt på øjet. Så fik jeg en lussing i ansigtet fra min mand, fordi jeg ikke kunne passe på min søn. (Neha, 1G, Pak/Afgh.)

Filippinske Mae, der var blevet familiesammenført til en dansk mand, fortæller også om at blive udsat for vold, fordi hun "gør noget forkert". Hun begynder nemlig at stille spørgsmål til sin mand, frem for stiltiende at acceptere alt, hvad han gør. Det medfører følgende:

Det skete derhjemme – efter at jeg havde spurgt ham, hvor han havde været. Jeg var irriteret, fordi han hele tiden fik opkald fra andre kvinder. Det spurgte jeg ham om. Og så slog han mig næsten ihjel. Han tog kvælertag på mig. (Mae, 1G, Filippinerne)

I andre interview hører vi om vold, som ikke nødvendigvis knyttes til en bestemt "provokation" fra kvindens side, men fortælles frem i beskrivelsen af ægteskabets voldelige karakter:

Der er et ordsprog på arabisk, der lyder, "Jo mere du slår til olivenolien, jo sødere bliver den", det var noget, han plejede at sige til mig, når han slog mig. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

Når han blev gal, så slog han. Han slog hårdt. Jeg var på hospitalet to gange. (Ruwayda, 1G, Pal/Lib.)

Ret hurtigt inde i forholdet begynder han at vise tegn på, at han er meget aggressiv og voldelig og jaloux. Det kan være sådan noget med, hvis vi har været ude og køre en tur, og jeg er kommet til at kigge på en mand, så kunne han flippe helt ud – uden hensyn til, om vi var i bilen eller i Kvickly. (Sara, Europa)

Med meget vold i nogle af ægteskaberne var det også noget, børn enten stiftede bekendtskab med eller blev udsat for. Vi hører følgende fra nogle af kvinderne:

Engang, da jeg var gravid med mit første barn, havde han taget sine sutsko. Og så gennembankede han mig bare. Det var så slemt. [En anden gang, senere i ægteskabet ...] flippede han ud på mig. Han slog løs på mig, da han kom hjem fra arbejde. Det var foran børnene, og min søn på 6 år kastede sig over mig, kan jeg huske, og lagde sig oven på mig for at beskytte mig fra slagene. (Baasima, Europa)

Han var voldelig over for børnene og råbte og skreg af dem. Det var selvfølgelig ikke noget, jeg kunne tolerere, så jeg stillede mig imellem – imellem min mand og børnene. Så blev vi alle sammen slået. (Wafa, 1G, Irak mv.)

Disse citater indikerer dels, at nogle børn eksponeres for (ved at overvære eller ved selv at rammes af) ganske omfattende vold i hjemmet. Dette kan være særdeles skadeligt for børns udvikling. Citaterne peger også på, at kvindernes muligheder for at beskytte børnene imod denne vold var meget begrænsede, så længe de fortsat blev i ægteskabet (Lyk-Jensen, Bøg, & Lindberg, 2017).

Til sidst i dette afsnit om vold skal nævnes en episode, hvor volden synes udløst af en mands frustration og vrede over den proces, hans hustru er ved at gennemgå i Danmark, og som ser ud til at styrke hende. Episoden sker i forbindelse med, at Dalal og hendes børn har søgt – og fået – dansk statsborgerskab. Dalals mand har ikke søgt, da han ikke vil opgive sit oprindelige statsborgerskab. Episoden sker, da parret kører hjem efter at have hentet de nye statsborgerskabsdokumenter:

Vi sad i bilen, og han havde ikke sagt et ord hele vejen. Han var helt stille og i dårligt humør. Så for at bryde stilheden i bilen, siger jeg: "Nå, skat, hvor skal vi tage hen og fejre, at jeg er blevet dansker?". Og så holdt han bilen ind til siden og begyndte at slå løs på mig. Han blev ved og ved og sagde: "Du skal ikke tro, du er noget nu, fordi du har fået dansk statsborgerskab. Jeg skider på det stykke papir – det ændrer ikke på, at jeg kan smadre dig lige her midt på gaden, uden at nogen kan gøre mig noget. Du skal ikke tro, du er noget nu". Det var bare noget, jeg sagde for sjov, men han gik helt amok over det. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

En fortolkning af episoden er, at Dalals mand "går amok", fordi han oplever sin position som mand og familieoverhoved truet af, at hans kone bevæger sig stadigt længere ind i det danske samfund. Mens han slår løs på hende, siger han netop, at hun ikke skal tro, at hendes nye statsborgerskab styrker hende i den ægteskabelige relation, og han demonstrerer, at han kan slå hende, som det passer ham. Samtidig kan episoden også aflæses som hans bitre bevidsthed om, at hans position som familieoverhoved reelt undermineres. Sad han sikkert i sadlen, ville han jo ikke have behov for at demonstrere sin styrke ved hjælp af fysisk vold.

5.5.3 Seksuel vold samt reproduktiv vold

Seksuel vold spænder fra uønskede berøringer til fuldbyrdet voldtægt, mens reproduktiv vold handler om fx tvang til at blive gravide eller til at abortere. Det er dermed voldsformer, som i særlig grad er knyttet til den kvindelige biologi (Bjørnholt & Helseth, 2019). Enkelte af de interviewede kvinder nævner, at de har oplevet voldtægt af deres mænd. Dette er noget, de primært knytter til den ambivalente position, kvinder kan stå i, hvis de er skilt fra deres mand efter dansk ret, men fastholdes i en nikah. Dette emne vender vi tilbage til i afsnit 10.4.1.

En form for reproduktiv vold kan være overgreb under graviditeten; noget som flere kvinder oplever. En af dem er Yasmin, der på et tidspunkt fortæller sin mand, at hun tror, hun er gravid. Det får ham til at *"skubbe mig ind i væggen og true med, at han ville få mig til at abortere"* (Yasmin). Efterfølgende viser det sig dog, at hun ikke er gravid. Også Maes danske mand bliver meget vred, da Mae bliver gravid, og søger at presse hende til en abort. Herom fortæller hun følgende:

Han ringede mig op, og jeg fortalte, at jeg var gravid. Så flippede han helt ud. Han råbte og skreg, og så smækkede han røret på. Et par minutter senere ringede han op igen og sagde med stor alvor: "Jeg vil have, at du får en abort". [Mae ønsker dog at beholde barnet, hvilket fører til mange skænderier.] En dag, hvor vi skændtes, spurgte jeg ham, om han virkelig ville have, at jeg dræbte babyen? Hvortil han råbte "Ja! Jeg vil have, at du får en abort lige nu!". Han råbte og bankede i bordet. Han smed rundt med ting og smadrede dem, fordi han kunne se, at det gjorde mig bange. (Mae, 1G, Filippinerne)

En anden form for reproduktiv vold kan være at presse kvinder til graviditeter, de ikke ønsker sig. Khulud beskriver at have oplevet følgende, hvor manden først presser hende til at blive gravid og efterfølgende søger at presse hende til en abort:

Så sidder vi sammen i stuen, og så siger han til mig ud af det blå, at han gerne vil have et barn mere [Hun argumenterer imod det – de har allerede to børn, økonomien er dårlig, og de er pressede efter ankomsten til Danmark. Men manden bliver ved, og Khulud giver sig og bliver gravid. Da hun fortæller dette til sin mand...] ... kigger han på mig og siger: "Okay. Hvad han skal gøre ved det? Det er en fejl, og du skal skille dig af med barnet". Jeg var totalt forvirret og sagde: "Hvad snakker du om? Det var din idé. Hvordan kan du sige, det er en fejl lige pludselig". Men han sagde, at vi har problemer nok i forvejen, og jeg bare skulle tage en abort. Jeg fik fat på en imam og fortalte ham det, og min mand, han snakkede også med ham. Du ved jo nok, at det er syndigt [som muslim] at få lavet en abort. Det sagde imamen også til ham – det er jo liv. Han lyttede ikke til imamen og blev ved med at sige til mig, at jeg skulle få lavet en abort. Og jeg nægtede: Jeg sagde til ham, at jeg har født vores andre børn, så føder jeg også det her barn. (Khulud, 1G, Irak mv.)

Ruwaydas mand udsætter hende også for reproduktiv vold. Herom fortæller hun følgende:

[Min mand] ville gerne have, at jeg skulle have mange børn, så jeg bare skulle sidde derhjemme, men det ville jeg ikke. Så tog jeg p-piller i hemmelighed. Han tvang mig til at skifte læge til en, som han kender. Og så fik han journalen og kunne læse, at jeg havde taget p-piller og fået en abort to gange. Efter det var han meget gal og sur på mig. (Ruwayda, 1G, Pal/Lib.)

Her handler noget af den reproduktive vold om et påtvungen lægeskift, der giver Ruwaydas mand bedre kontrol over sin hustru. Det skal nævnes, at den nye læge klart overtræder sin tavshedspligt ved at give information om Ruwaydas årelange brug af p-piller videre til Ruwaydas mand.

En sidste voldsform, der kan nævnes, er transnational vold. Her anvendes påtvungen mobilitet over landegrænser til at udøve magt og kontrol over kvinder (Anitha, Roy, & Yalamarty, 2018). Denne voldsform kan handle om at tilbageholde kvinder i oprindelseslandet imod deres vilje. Den kan også dreje sig om bortførelse af børn til udlandet som pressionsmiddel, der skal få en kvinde til at indordne sig under en mand. Et eksempel herpå nævnes er casen om Wafa i næste afsnit, der også handler om overvågning. Andre eksempler beskrives i senere kapitler, da de optræder i forbindelse med selve skilsmisserne.

5.6 Overvågning

En sidste element i tvingende kontrol er overvågning. Det skal sikre, at den dominerede partner overholder de udstukne krav, også når den dominerende partner ikke er til stede. Hvis kvinder er helt isolerede, er der ikke behov for overvågning. For kvinder med begrænset tilladelse til mobilitet kunne der være krav om, at man skulle have telefonisk tilladelse for at forlade sin lejlighed, som beskrevet af Aya (afsnit 5.4.1). Samtidig vidste Aya, at naboer i området kunne finde på at fortælle det til hendes mand, hvis hun forlod lejligheden. Gjorde hun det uden tilladelse, kunne han dermed efterfølgende straffe hende for at være "ulydig". Aya oplevede også, at hun kun måtte tale med sin familie i oprindelseslandet i mandens nærvær. Dermed havde hun ikke mulighed for at fortælle dem sandheden om det liv, hun levede i Danmark.

Også frontmedarbejdere kender til overvågning, som kan begrænse kvinders adgang til ressourcer. Som en ansat i et jobcenter forklarer, kan overvågningen have mange forskellige former:

Det kan være, at manden eller familiemedlemmer er med til samtalerne. Det kan være, at de henter og bringer i forhold til praktikken. Det kan være, de har GPS på mobiltelefonen, så de kan se, hvor kvinden er henne. Det kan være, at kvinden får en bestemt vej, som hun skal gå frem og tilbage fra stedet – at de bliver kontrolleret på tid. Det kan være, at de er kontrollerede igennem deres børn – at børnene bliver manipuleret. (Kommune 8)

Som det fremgår af citatet, kan ny teknologi også bruges til overvågning. Det kan fx dreje sig om mobiltelefoners GPS-funktion (Ottosen et al., 2014). For et andet eksempel på mænds forsøg på at overvåge deres hustruer, se casen herunder.

Wafa opdager, at hendes mand overvåger hende og børnene

På et tidspunkt tager Wafa – hvis mand er meget voldelig – på krisecenter. Hun vender tilbage til sin mand, men han frygter efterfølgende, at hun snart vil gøre alvor af at forlade ham med deres børn. Under foregivende af at ville ændre sig til det bedre, tager Wafas mand hele familien på ferie til oprindelseslandet. Her tager han Wafas og børnenes papirer og fortæller dem, at de godt kan vinke farvel til deres liv i Danmark. Dette er dermed et eksempel på "transnational dumping" (Anitha et al., 2018; Liversage, 2014). Efter 2 år er børnene dog så ramt af sygdom, at manden går med til at få familien tilbage til Danmark igen (via en ny familiesammenføring). Det sker dog på betingelse af, at Wafa lover ikke igen at søge hjælp hos de danske myndigheder. Wafa og børnene flytter ind i en meget lille lejlighed og må klare sig for de få penge, som manden giver dem. Her sker der en dag følgende:

Jeg husker det tydeligt. Min mand var på arbejde. Lige pludselig åbnede han hoveddøren. Han åbnede en kommode, vi havde i entreen, smed noget i skuffen, lukkede skuffen og smækkede med døren og kørte ud igen. Min datter var meget opmærksom dengang og så ham gøre det. Hun sagde til mig: "Mor, far har lige været hjemme meget kort, og han kom noget i skuffen. Vi bliver nødt til at finde ud af, hvad det er". Så vi gik ud i gangen og ledte efter noget, vi ikke vidste, hvad var. Vi endte med at finde et lille apparat – på størrelse med en lille telefon, og så var der et mærke, som jeg aldrig havde set før. Så jeg tændte hans computer og begyndte at surfe på nettet. Jeg skrev navnet på apparatet og beskrev, hvordan det så ud. Jeg læste mig frem til, at det var et lille apparat med et SIM kort, som kunne kobles til ens telefon. Så når man ringer apparatet op, kan det optage alt, hvad der foregår i hjemmet, og man vil modtage alt, hvad der bliver sagt, på ens telefon. Jeg var ærlig talt mundlam, og jeg blev også virkelig bange. Jeg tænkte, at jeg kan jo ikke tage fat i ham og sige: "Hvad er det for noget". Så mine børn og jeg begyndte at hviske til hinanden eller skrive sedler, når vi skulle sige noget derhjemme. Men altså helt ærligt – sådan kan man jo ikke leve. At man ikke engang kan føle sig tryk i sit eget hjem. I den periode havde min mand og jeg mange skænderier, og de blev bare værre og værre for hver dag, så jeg ved, at han kom det her apparat i skuffen for at finde ud af, om der foregik noget derhjemme. Han ville vide, hvad vi snakkede om, men jeg kan ikke komme over, at han gjorde det. (Wafa, 1G, Irak mv.)

Da sønnen kort tid efter overhører sin far tale om at tage familien til Mellemøsten igen, søger Wafa hjælp til sig selv og sine børn (se afsnit 9.1 om sønnens medvirken hertil). Dette bliver startskuddet på en lang og opslidende skilsmisse. På interviewtidspunktet er der gået flere år, siden Wafa havde forladt sin mand. Hun havde fået skilsmisse efter dansk ret, men har stadig ikke fået opløst sin nikah, og hun har begrænset kontakt med nogle af sine børn, som har taget deres fars parti i skilsmissen.

5.7 Afrunding

Dette kapitel har anvendt materiale fra nogle af de kvinder, der har været udsat for forskellige former for vold og kontrol i deres ægteskaber. Kapitlets analyse tog afsæt i Evan Starks begreb om tvingende kontrol og de elementer, dette fænomen er bygget op af. Analysen viser, hvorledes udsathed for vold handler om langt mere end enkeltstående episoder af fysisk vold: Volden udgør et kontinuum, hvor psykisk vold, trusler og manglende adgang til ressourcer fletter sig sammen til et hele. Centralt står de krav, som kvinderne skal leve op til – krav, der i høj grad handler om lydighed og dermed om konsekvent at underordne sig manden. Empirien viser også, at der er mange former for vold – fra nedgørende tale til slag, spark, kvælningsforsøg, og (forsøg på) kontrol med den kvindelige reproduktion.

Litteraturen om tvingende kontrol er forankret i studier af kønsbaseret vold i majoritetsbefolkninger i fx USA. De klare fællestræk med de voldserfaringer, denne undersøgelses kvinder har haft i deres ægteskaber, peger på, at kvinderne i høj grad udsættes for kønsbaseret vold. Samtidig kan deres position som etniske minoritetskvinder betyde, at de står i særligt sårbare positioner. De kan fx mangle dansk kundskaber eller risikere at skulle forlade Danmark i tilfælde af skilsmisse. Normer imod skilsmisser i deres oprindelseslande kan også medføre, at deres egen familie – fx deres forældre – kan modsætte sig deres ønsker om at gå fra en ægte mand. En sådan mangel på støtte kan svække disse kvinders muligheder for at komme fri af den vold og kontrol, som de udsættes for. Denne større udsathed kan være med til at forklare, hvorfor kvantitative data indikerer, at der oftere er vold involveret i Familieretshusets skilsmissesager, når forældre har etnisk minoritetsbaggrund frem for majoritetsdansk baggrund.

6 Chikane og modstand mod skilsmisse

Som det er fremgået af tidligere kapitler, kan der i nogle etniske minoritetsmiljøer være stærke normer imod, at kvinder bliver skilt. I forlængelse heraf kan kvinder, der forlader deres mænd, blive udsat for forskellige former for repressalier. Disse repressalier kan spænde vidt: Det kan være stigmatisering, hvor den fraskilte kvinder udelukkes socialt. Det kan være at blive kaldt øgenavne eller sladret om. Det kan være at blive antastet af fremmede mænd, fordi man nu – som fraskilt kvinde – anses for at være ”løs på tråden”. Og det kan gå så vidt som til at indebære trusler på liv og helbred, hvis fx ens egen familie ikke accepterer skilsmissen. Sådanne former for modstand imod, at kvinder søger skilsmisse i etniske minoritetsmiljøer, er temaet for dette kapitel.

Udenlandsk forskning viser, at bevidstheden om vanskelighederne ved at blive skilt kan få kvinder med etnisk minoritetsbaggrund til at forblive i problematiske ægteskaber (Chaudhuri, Morash, & Yingling, 2014; Rai & Choi, 2018; Simon-Kumar, Kurian, Young-Silcock, & Narasimhan, 2017). I stedet kan kvinderne – i høj grad af nød – udvise den store tålmodighed, der kan blive anset for at være en kvindelig dyd (Qureshi, 2013). Samtidig er der også meget store forskelle imellem, hvad forskellige kvinder oplever. Fra første til anden generation øges accepten af skilsmisse generelt, og det er ofte indvandrede kvinder, der oplever de største udfordringer. Også forhold som uddannelsesniveau, beskæftigelse, sprogkundskab og familierelationer kan have stor betydning for, om kvinder oplever at blive stigmatiseret eller ej efter en skilsmisse (Qureshi, 2016).

Dette kapitel dykker dybere ned i sådanne problemstillinger. Dermed bidrager det med viden om de forskelligartede måder, lokale sociale processer kan være med til at påvirke etniske minoritetskvinders veje ud af uønskede ægteskaber.

6.1 Modstand imod skilsmisse hos kvinders nære relationer

I tidligere kapitler så vi, hvordan forældres modstand imod, at døtre bliver skilt, kan afholde kvinder fra at forlade dårlige ægteskaber. Dette er ikke unikt for familier med muslimsk baggrund. Som filippinske Lyka fortæller, prøvede hun længe at holde et ægteskab med en voldelig dansk mand ud, fordi:

I min kultur er en ødelagt familie en skam. Det er skamfuldt – og hårdt for børnene. Og jeg ville ikke tabe ansigt over for min familie. (Lyka, 1G, Filippinerne)

En dynamik kan altså være, at kvinder holder ud længe i dårlige ægteskaber, for ikke at udsætte sig selv og sine nærmeste for skammen ved en skilsmisse. At denne skam kan anses for virksom i forhold til at forhindre skilsmisser ses, når kvinders partnere i nogle tilfælde kontakter en kvindes forældre og netværk for at stille kvinden i et dårligt lys. Noget sådant hører vi om fra en nyankommen flygtningekvinde, hvis mand ønsker skilsmisse fra hende, umiddelbart efter at hun er blevet familiesammenført til ham i Danmark med hans to særbørn. Da han også er voldelig, søger hun tilflugt på et krisecenter, hvorefter (eks)manden gør følgende for at skabe en fortælling om, at det er hustruen, og ikke ham selv, der er årsagen i skilsmissen:

Han ringede til mine forældre, og sagde til dem, at jeg ønskede at leve som kvinderne i Europa. Han fortalte, at deres datter ønskede at få en kæreste og ikke ville

leve som os, men som de europæiske piger. At hun ønskede at gå ud og ikke ønskede det liv, jeg [= (eks)manden] kunne give hende, og at det er jeres datter, som har ønsket skilsmissem. Så derfor vil min far og bror ikke tale med mig. Og de har sagt, at hvis jeg kommer tilbage til Syrien, vil de slå mig ihjel. (Warda, 1G, Syrien)

Warda beskriver her, hvordan hendes (eks)mand er med til at gøre tilværelsen som fraskilt meget vanskelig for hende. Hendes far har således fået hendes mor *"til at sværge, at hun aldrig vil tale med mig mere"* – et eksempel på, hvor hårde sociale sanktioner der kan være imod fraskilte kvinder. (Via en hjælpsom veninde havde mor og datter dog undertiden hemmelige telefonsamtaler).

En central aktør i forhold til at udsætte Warda for et bredere socialt pres er hendes (eks)mand. At noget sådan kan ske, fremgår også af litteraturen og af interview med frontmedarbejdere (Payton, 2014). En NGO-medarbejder fortæller fx følgende fra sin erfaring med en meget problematisk skilsmissem, hvor hun har forsøgt at hjælpe en kvinde fri af et ægteskab:

Det endte jo faktisk med, at ekspartneren lagde rigtig meget pres på hendes familie – både søskende og forældre – for at presse familien til at presse hende til at genoptage forholdet. Og så var der noget globalt med, at man ringede fra andre lande. (Rådgivning7)

Dermed kan (eks)mænd forsøge at vende en kvindes familie imod hende, hvis hun søger skilsmisse. Dette kan isolere kvinden og – i nogle tilfælde – gøre, at hun trues rent fysisk. Kvinder kan også isoleres, hvis deres nære sociale relationer vender sig væk fra dem, fordi de anser skilsmisse for uacceptabelt. En sådan isolation kan være svær at leve med, og frygt for at blive udsat herfor kan dermed afholde kvinder fra at søge skilsmisse. En beskrivelse af, hvordan en sådan social udstødelse kan opleves, fremgår også af fortællingen i casen her.

Khulud – om at møde social udstødelse efter en skilsmisse

Jeg havde en veninde, som virkelig var som en søster for mig. Vi har kendt hinanden i over 15 år, og vi har snakket sammen dagligt. Hun støttede mig meget i starten [efter skilsmissem], indtil hun en dag pludselig stoppede med at besvare mine opkald. Jeg ringede og skrev til hende, men hun svarede ikke. Jeg kendte både hende og hendes mand rigtig godt. Jeg blev bekymret og troede, der var sket hende noget. Jeg besluttede derfor at tage toget ud til dem. Jeg bankede på døren, men ingen åbnede. Hendes mand havde en butik, så jeg tog ud til ham og spurgte, hvor hans kone var, fordi jeg var bekymret. Han ringede til hende foran mig, og hun tog telefonen. Jeg synes, det var underligt, men jeg sagde ikke noget. Hun sagde, jeg bare kunne komme hjem til dem, og at hun havde været ude og handle. Hun lukker mig ind. Jeg var rigtig ked af det og ville fortælle hende om, hvad der var sket, men hun var meget kold over for mig. Hun var ikke sig selv. Jeg spurgte hende, hvad der var galt, og hun siger: "Jeg synes ikke, vi skal snakke sammen mere. Vores liv er for forskelligt, og jeg kan ikke se os have noget venskab mere". Jeg var i chok. Jeg spurgte hende: "Har jeg gjort dig noget? Hvorfor siger du det lige pludselig?", men hun rystede bare på hovedet og sagde: "Nej, men vi er ikke samme sted mere". Jeg sagde, "fint" og gik min vej. Jeg var meget ked af det efterfølgende. Jeg så hende som min egen søster, og ud af det blå fortæller hun mig, at hun ikke vil snakke med mig mere. Det har nok været det værste, jeg har oplevet i form af udstødelse. (Khulud, 1G, Irak mv.)

Det kan være meget hårdt psykisk at blive udstødt af folk, man tidligere har haft tætte bånd til. Men også praktisk kan det gøre livet vanskeligere, hvis man ikke har nogen, der vil hjælpe en i

det, der ofte er et udfordrende liv som enlig mor. Det sociale pres virker naturligvis bedst, hvis alle står sammen om at isolere den "afvigende" kvinde, der skal mærke, at det ikke fører noget godt med sig at gå fra sin mand. Dermed kan personer, der vælger at hjælpe en fraskilt kvinde, også selv blive udsat for pres. Det fremgår af følgende citat med Zeinab, der har haft en del af sin opvækst i Danmark. Hun vælger skilsmisse på trods af modstand hos sin egen familie. Herom fortæller hun følgende:

Jeg har altid sagt til mig selv, at jeg skulle være stærk – at jeg sagtens kunne klare det alene. For man bliver ikke støttet i det overhovedet. Jeg kan sagtens arbejde og behøver ikke være hjemme på kontanthjælp, på trods af at jeg har børn og er alene. Jeg har fundet løsninger. Hvis jeg skulle lukke [børnehaven], har jeg fået en sød kusine til at passe børnene om aftenen. Men hun fik også skældud af hendes forældre, da hun gjorde det. Jeg blev presset alle steder fra, fordi jeg skulle mærke, at man ikke bare kan det – jeg blev presset i forhold til at vende tilbage til ham. Det var sådan en kamp. (Zeinab, 1½G, Pal/Lib.)

Zeinab klarer sig, men det er hårdt at gøre det alene. Og omgivelserne forsøger at sikre, at hun ikke modtager hjælp fx fra en venlig kusine. Det sidste eksempel på de negative reaktioner, der kan komme fra ens egen familie, kommer fra Idil, en ung kvindelig efterkommer. Hun fortæller følgende om hendes søsters reaktion på Idils skilsmisse:

Da min søster fandt ud af, at jeg var blevet skilt, sagde hun: "Du er 22 år, og du er allerede 'garob' [nedsættende ord for en fraskilt kvinde] – hvad har du tænkt dig at stille op?". Det er min egen søster, der sagde det til mig! Og så sagde jeg til hende: "Hvorfor er det, hvad jeg er? Hvorfor er det blevet min egenskab? Det er sådan nogle som dig, der har fået mig til at tvivle på, om det var den rigtige beslutning eller ej [at blive skilt]". Og så sagde hun undskyld. Men hun er meget traditionelt tænkende, og det er de fleste kvinder jo. Og vi kalder ikke den fraskilte mand noget på somalisk. [En skilsmisse] hindrer ikke ham i at starte en ny familie op på samme måde, som det hindrer kvinden. (Idil, 2G, Somalia)

Uanset at Idil kan opponere imod den negative stempling, som hendes skilsmisse giver hende, står hun – som kvinde – tydeligvis i en vanskeligere position end en fraskilt mand.

6.2 Sladderkultur, der søger at fastholde normer

Som det fremgår, er der flere sociale mekanismer, der kan være med til at sikre en given gruppe imod afvigelser fra normen om, at kvinder ikke søger skilsmisse fra deres mænd. Det kan handle om at vende vigtige personer – såsom forældre eller venner – imod den "afvigende kvinde". Men det kan også handle om at degradere hende i den bredere sociale kontekst igennem sladder og bagtalelse. Som en flygtningekvinde formulerer det: "Vi er bange for sladder og bagtalelse. Jeg er personlig meget ræd for, hvad andre syriske kvinder siger, når de sladder om mig. Vi er et sladresamfund" (Selda, 1G, Syrien).

At man sladder om andre kan såvel indgyde frygt som have en stærk adfærdsregulerende virkning: Man vil ofte strække sig langt for at undgå, at man selv bliver genstand for sladder. Dermed bliver sladderens også en vigtig måde, hvorpå adfærdsnormer fastholdes. Det beskriver en tamilsk kvinde med efterkommerbaggrund på følgende måde:

Man ved jo godt, hvordan der bliver snakket. Man ved om andre, som er gået fra nogen, at så blev der bare snakket dårligt! Så man ved bare: "Okay, det er noget forkert, det gør man ikke. Man går ikke fra sin partner, man bliver ikke skilt". Ligesom ens egen mor ikke blev skilt, fordi det var bedst for børnene. Man går bare ikke fra sin mand. Man bliver ikke skilt. (Neela, 2G, Sri Lanka)

Som vi vil se i kapitel 9, har par med tamilsk baggrund en meget lav skilsmissefrekvens. Dette faktum kan knyttes til de stærke normer imod skilsmisse, som Neela her beskriver. En anden kontekst, hvor der kan være stærke normer imod skilsmisse, er i nogle miljøer, hvor muslimske kvinder fra førstegenerationen færdes. Som en frontmedarbejder beskriver det:

[Hvis du bliver skilt...] så har du gjort dig umulig i dit eget miljø. Så har du bevist, at du er en meget slem kvinde. Måske har man set andre kvinder, som har forsøgt at bryde fri, og måske har det haft nogle forfærdelige konsekvenser. Andre kvinder, der har mistet al kontakt til sin familie. Hun bor et ukendt sted, og der går garanteret rygter – falske rygter – om, hvad der er sket med hende. Jeg kan godt forstå, at de fleste slet ikke vil turde [at blive skilt], medmindre livet i hjemmet er blevet så ubærligt, at man efterhånden er blevet lidt ligeglad med sit liv, og man tænker, at "han slår mig ihjel, hvis jeg ikke gør noget". (NGO3)

Ovenstående citat er fra en forening, hvis brugere er lavtuddannede og ofte isolerede indvandrerkvinder, der har været i Danmark i en årrække. Her kan der være meget snævre rammer for, hvad der anses for acceptabelt. Som frontmedarbejderen fortsætter:

Man skal ikke træde meget ved siden af, før man bliver sladret om. Man skal ikke udvise meget selvstændighed eller bevæge sig meget uden for de udstukne rammer. Og de sladder lystigt om hinanden – sikkert for at vende fokus væk fra sig selv. Mange kvinder er fuldstændigt handlingslammede af frygt for at blive sladret om. For mange er det en helt konkret frygt, der handler om, at "hvis jeg bliver sladret om, og min mand hører det, så får jeg tæsk" eller "mine børn vil ..." eller "min familie vil ...". Og der er denne her udelukkelse, hvor andre begynder at holde afstand, fordi man jo ikke skal blive set sammen med en dårlig kvinde. (NGO3)

Som det fremgår, synes der ikke at være megen støtte kvinderne imellem, hvis man afviger fra fasttømrede normer. Samtidig viser citatet også, at der kan være et kontinuum fra bagtalelse og sladder til vold: Hører en mand dårlige rygter om sin hustru, kan hun risikere at blive slået. Dermed kan de sociale processer, der er med til at regulere individuel adfærd, være viklet ind i hinanden. Sladder kan også i sig selv gøre ondt. En kvinde, der bliver skilt, efter at hendes mand har giftet sig med en anden kvinde i deres oprindelsesland, beskriver situationen på følgende måde:

[Kvinderne, som Ilisa omgås...] ved, at min mand er blevet gift. Men det er ikke fra mig, de ved det. Jeg har faktisk aldrig delt noget med dem. Men de har taget den lille viden, de har, og delt det med hele verden. De har snakket med alle om det. Hvad er det, der er så spændende ved alt det, der er sket for mig? Hvad er det, de snakker om? Siger de: "Nåh, hvor er det synd for mig" – eller griner de af mig? Det er ekstremt sårende. (Ilisa, 1G, Pal/Lib.)

Som reaktion på at blive sladret om på den måde (hvor hun ikke har mulighed for at høre, hvad der blive sagt, men kun kan forestille sig det værste), havde Ilisa valgt at trække sig socialt.

Dette er en meget forståelig reaktion, som dog kan føre til yderligere isolation af allerede udsatte kvinder. Dermed bliver alternative fællesskaber – som når Zeinab (1½ G, Pal/Lib.) hver dag kan gå på arbejde i sin børnehaven – af stor betydning. Endnu en gang er det de mest udsatte kvinder, der ender med at have de største problemer at bære.

Til sidst kan nævnes, at mænd også kan blive udsat for sladder og blive udstillet som "dårlige mænd" på grund af et ægteskabs sammenbrud. Det hører vi om fra kvinden Rim (1G, Irak mv.). I en årrække rejser hendes mand meget ofte til deres oprindelsesland alene. Rim fornemmer, at han nok er blevet gift der, men forfølger ikke sagen. På et tidspunkt fortæller han selv, at han har giftet sig igen, og at han ønsker skilsmisse fra Rim. Det ønsker Rim dog ikke, og hun får ham overtalende til, at de fortsætter som hidtil. Dermed accepterer hun også – om end modvilligt – at han har giftet sig igen.

3 år senere skifter manden dog mening, og imod Rims vilje afslutter han deres ægteskab såvel borgerligt som religiøst. Rim fortæller, at det er eksmanden, mere end hende, der bliver udstødt i det etniske minoritetsmiljø ... *"fordi han har forladt sin familie for en anden kvinde, når han kunne have fået begge dele"* (Rim, 1G, Irak mv.).

6.2.1 Forestilling om fraskilte kvinder som seksuelt tilgængelige

I nogle etniske minoritetsmiljøer sker der også en kobling imellem skilsmisse og seksuel tilgængelighed hos kvinder. Flygtningen Warda fortæller således, at hendes far sagde til hende, at hun blev skilt, fordi hun *"ønskede at blive en luder"*. Denne kobling må forstås i en kontekst, hvor kvindelig seksualitet uden en nikah ikke anses for legitimt, og hvor en fraskilt kvinde (der i sagens natur ikke længere er jomfru) er en anomali. Joanne Payton argumenterer i bogen *"'Honour' and the political economy of marriage"* for, at det store fokus på, at kvinder er jomfruer, når de bliver gift, bidrager til at gøre skilsmisser vanskeligt tilgængelige blandt muslimer:

[M]aking virginity a requirement for marriage serves a function of increasing women's dependence upon an individual man, and reducing the chances that she will seek divorce, and break the connections of alliance which her marriage both symbolises and embodies (Payton, 2015, p. 127).

Tilsvarende kan en fraskilt kvinde blive set som en "falden kvinde", hvis "lyster" lå bag, at hendes ægteskab blev afsluttet. En fraskilt kvindes gøren og laden kan dermed blive fortolket i et meget seksualiseret lys. Dette kan selvsagt være ganske ubehageligt for de kvinder, det går ud over. En frontmedarbejder, der selv har etnisk minoritetsbaggrund, beskriver fænomenet på følgende måde:

Det kan være, at folk snakker om, at de har set dig gå ud om aftenen. Rygterne kan gå om, at du gør, hvad du har lyst til, fordi du er fraskilt – kærester, forhold til andre mænd. Du er heller ikke forpligtet til at være jomfru længere. Nogen tolker det i retning af, at så kan du have sexpartnere hele tiden. Selvfølgelig kan det påvirke en kvinde meget mentalt. Det er ikke et fedt stempel, at folk tror, man er sammen med alle mulige. Men der er også mange kvinder, der tænker, at de er ligeglade. (Kommune4)

En indvandret kvinde, der oplevede en sådan seksualiseret stempling efter at være gået fra sin mand, er Dalal. Om sine oplevelser dengang fortæller hun følgende:

Det mildeste, jeg kan komme på, er, at mænd påstod, de havde været sammen med mig, og snakkede om, hvordan jeg var i sengen og alt muligt, der ikke passede. Hvis en mand havde prøvet at henvende sig til mig, og jeg afviste ham, ville han straks sige alt muligt dårligt om mig. | Det var meget svært for mig [da jeg blev skilt]: Mine venner, naboer og generelt mennesker omkring mig stoppede med at tale til mig. Jeg oplevede endda at blive chikaneret af nogle mænd, som jeg kendte – mine veninders mænd, min nabo. Det mildeste, jeg kom ud for, var, at nogen smed pornoblade i min postkasse, andre smed kondomer med mælk i min postkasse. Mine børn ville nogle gange tjekke posten og se, at nogen havde smidt det blandt vores post. Og jeg har oplevet mænd, der forsøgte at overfalde mig seksuelt. To gange faktisk, af to forskellige mænd. | Den ene var min venindes mand. | For ikke at komme ind på alle de mærkelige og meget ubehagelige opkald, som jeg også fik. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

Citatet viser, hvordan beslutningen om at blive skilt kan føre alvorlige repressalier med sig. Disse repressalier kan endvidere også ramme ens nærmeste – ens børn og ens forældre. Dette fænomen er emnet for næste afsnit. Dalals skilsmisse var i dog i 1990'erne, og hun mener selv, at situationen i dag er blevet bedre i hendes etniske minoritetsgruppe.

6.2.2 Når stemplingen rammer børn og forældre

Fra flere interviewpersoner hører vi, hvordan beslutningen om skilsmisse kan komme til at gå ud over ens nærmeste. Et grelt eksempel kommer fra flygtningekvinden Zahida. Hun bliver med sine forældres støtte skilt fra en meget voldelig mand. Hun har dog ikke fået opløst sin nikah. Det skyldes, at hendes eks-mand har en stor og indflydelsesrig familie, der vil "lave ballade og problemer" for Zahidas familie tilbage i oprindelseslandet, hvis hun bliver "helt skilt". Denne fare ønsker hun ikke at udsætte sin familie – der stadig bor der – for. Dette er dermed et eksempel på, hvorledes ikke kun (eks)manden selv, men også andre familiemedlemmer kan sætte en kvinde i en udsat situation.

De sociale dynamikker, hvor én persons skilsmisse kan gå ud over andre, kan gøre, at kvinder vælger at forblive i dårlige ægteskaber for deres børns skyld. En sådan adfærd hører vi om fra Neela, der har tamilsk baggrund. Hendes mor, der levede i et dårligt ægteskab, fortæller Neela følgende om:

Der var faktisk et tidspunkt, hvor hun var klar til at gå fra [sin mand], fordi det ikke var et sundt forhold. Men hun gjorde det ikke, fordi hvordan skulle hun så få sine børn gift? Så hun sad jo i det dilemma, og hun valgte jo ikke at forlade det her. Vi voksede så op, og hun gav os den her frihed, at vi skulle gøre hende stolte og høre efter hende. Og når vi så ikke gør det, så kommer folk jo til hende [og snakker]. Nu, hvor vi selv har fundet nye partnere, så har hun jo ikke opdraget os godt nok. (Neela, 2G, Sri Lanka)

Den afsmittende effekt familiemedlemmer imellem fremgår både af, at moderen bevarer sit ægteskab for at beskytte sine børn, og at Neelas skilsmisse gør, at moderen klandres for at have været en dårlig mor. En anden historie om afsmittningen imellem mødre og børn hører vi om fra Faten, der forlod sin mand efter mange år med vold. Hun søgte i flere omgange tilflugt på et kvindekrisecenter:

Da jeg kom på krisecenter, kaldte alle mig for luder. De sagde, at det kun var dårlige kvinder, der bliver sendt derud. Jeg prøvede at forklare mig, men det nyttede ikke

noget. Det var min mands familie, der startede de rygter om mig. De fik alle til at tro på dem ... Mine børn hørte jo ligeså meget på det, som jeg gjorde, og der er ikke nogen børn, der vil høre den slags ting blive sagt om deres mor. (Faten, 1G, Pal/Lib.)

At etniske minoritetskvinder, der søger tilflugt på et kvindekrisecenter, kan blive betegnet som "ludere" fremgår også af Danneskiold-Samsøe et al. (2011). Det er naturligvis hårdt for børn at opleve deres mor stemplet og nedgjort som en prostitueret – og for kvinder at blive det.

Konsekvenser af mødres skilsmisser for deres børn hører vi også om fra Dareen – en ung efterkommer, der selv havde en ret nem skilsmisse (se afsnit 10.2.1). Da hendes forældre blev skilt i starten af 00'erne, oplevede Dareen, hvordan de sociale repressalier imod hendes mor også gik ud over såvel hende selv som hendes søskende:

[Min mor] var jo hende den dårlige kvinde, der ikke ville finde sammen med sin mand igen, og hvad mon hun havde gjort [i forhold til skilsmissen]? Det var sådan nogle ting, der blev talt om. Også foran børnene. Jeg var så venner med nogle af de her børn. Og det var bare ikke længere et godt sted at være. Jeg kunne godt mærke, at alle talte om os. På den måde var det ret ubehageligt. Jeg nåede til et punkt, hvor jeg slet ikke ville have noget med de mennesker at gøre overhovedet. (Dareen, 2G, Pal/Lib.)

Som det også fremgår af ovenstående citat, er det – som det ofte er tilfældet – kvinden, der tilskrives ansvaret for, at et ægteskab går i stykker. Det kan hun selv og hendes børn komme til at bøde for ved at miste deres plads i det lokale fællesskab. En af de mest omfattende erfaringer med social stempeling efter en skilsmisse kan læses herunder.

Qushi – pres mod en tamilsk kvinde, der går fra sin mand

En kvinde, som oplever et stort socialt pres, efter at hun forlader sin mand, er Qushi, som har tamilsk baggrund. Hun er vokset op som hindu på Sri Lanka og familiesammenføres til Danmark, hvortil hendes mand er flygtet. Efter at have været udsat for alvorlig vold i årevis går Qushi fra sin mand sidst i 1990'erne. Her er hun selv i trediveerne. Efterfølgende flytter hun sammen med en tamilsk mand, som har forladt sin kone. Qushi bliver – igennem en periode af flere års varighed – udsat for følgende:

- "Vi bliver ikke inviteret til fester, for vi er ikke ordentlige tamiler".
- "Folk siger til deres børn, at de ikke må lege med mine børn. Når mine børn havde været på besøg hos deres far, kom de altid grædende hjem, fordi der altid blev talt meget dårligt om mig".
- "Jeg mistede mit job som tolk ved kommunen. Folk ringede op og sagde, at hvis jeg kom som tolk, så ville de holde sig væk. Og til modersmålsundervisningen sagde de, at 'du er ikke nogen ordentlig kvinde, så du må ikke undervise.'"
- "Min mor kaldte mig 'luder' og fortalte andre, at 'hun er ikke min datter mere'".
- "Mænd ville ringe op fra hemmeligt nummer. De ville sige grimme ting til mig som: 'Du kan komme og sove med mig, og min tissemand er faktisk længere end din vens'".
- Qushis kæreste bliver gennembanket af hendes eksmand og to af hans venner.
- Qushis bil blev udsat for hærværk tre gange: "De ville jo ikke have, at jeg havde det godt".
- "Jeg tror, at det var min mand, der snakkede med nogle drengegrupper. Der kom nogle unge på 17-18-19 år og truede mig med en pistol. De sagde: 'Vi har ret til at skyde dig'".

Qushi får altså i meget høj grad at føle, hvor alvorligt hun har forbrudt sig imod etablerede normer om at forblive i sit ægteskab uanset hvad. Hendes erfaringer eksemplificerer også den måde, hvorpå skilsmisse og prostitution kobles til hinanden i en ikke-muslimsk kontekst. En negativ indstilling til skilsmisse (i en befolkningsgruppe, hvor man primært har hinduistisk og katolsk baggrund) kan også være med til at forklare, hvorfor raten af samlivsbrud i børnefamilier med baggrund i Sri Lanka er meget lav, se registeranalyserne i Figur 9.1. For lignende erfaringer blandt fraskilte surinamesiske hinduer i Holland, se Nanhoe et al. (2017). For modstand imod skilsmisser på Sri Lanka, se fx Yayatilleke et al. (2010).

6.3 Forsøg på at håndtere sociale repressalier

Det kan være meget belastende at blive udsat for sladder og opleve, at en selv og ens nærmeste udstødes socialt. I forlængelse heraf fortæller kvinder om forskellige måder at håndtere sociale repressalier på. En måde er at holde skilsmissen hemmelig. Ovenfor hørte vi om Zahida, hvis skilsmisse i Danmark bliver holdt hemmelig i hendes oprindelsesland for at beskytte hendes familie. En mere udstrakt hemmeligholdelse hører vi om fra Neha, der blev arrangeret gift til en langt ældre mand, bosat i Danmark. Hun er efter mange års tilløb blevet skilt fra ham – sådan da:

Det er ikke nemt at være skilt. Jeg er stadig gift foran min familie. Det er kun min søster og hendes børn, som jeg er meget knyttet til, der ved, at jeg er skilt. Resten af familien ved det ikke. [Min eksmand] vil heller ikke sige til nogen, at han er skilt fra mig. Så hvis der kommer nogen hjem til os, er vi nødt til at være som en familie. Hvis der kun kommer kvinder, er det okay – jeg kan godt sige, at han er ude, hvis de spørger. Men hvis der kommer noget mandlig familie, er jeg nødt til at invitere ham. (Neha, 1G, Pak/Afgh.)

I Nehas tilfælde kom skilsmissen i stand efter mange års dårligt ægteskab. Manden gik med til at opløse deres nikah på betingelse af, at de over for omverden lod, som om de stadig var gift, blandt andet fordi manden er over pensionsalderen, og Neha angiver, at det er skamfuldt for ham at blive skilt i så høj en alder. Men som det fremgår, kan det være ganske krævende at opretholde en facade som gift par, når man reelt er gået fra hinanden. Qureshi (2016) beskriver lignende arrangementer blandt indvandrede pakistanske par i Storbritannien.

En anden måde at håndtere den sociale udstødelse, der kan følge med skilsmisse, er at flytte sig rent fysisk. Det er der flere af kvinderne, der fortæller om at have gjort. Det drejer sig fx om Aya, der flytter fra den ene ende af Danmark til den anden efter sin skilsmisse:

[I den nye by...] er folk ikke tæt på hinanden. Hvor jeg går, hvad for noget tøj, jeg har på, hvem jeg besøger – det er der ikke nogen, der kan holde øje med. [Da jeg kom til den nye by ...] var jeg simpelthen så glad for, at der ikke var nogen til at overvåge mig. (Aya, 1G, Pal/Lib.)

Når Aya er glad for at være flyttet, handler det altså både om at slippe bort fra lokalsamfundets generelle overvågning af, hvem der fx besøger en fraskilt kvinde. Men det handler også om at komme væk fra sin tidligere svigerfamilie, der er vrede på hende. En sådan modstand fra svigerfamilien kan også gøre det svært at blive boende det samme sted, selvom de tidligere ægtefæller begge har det okay med skilsmissen. Det fortæller en frontmedarbejder om:

Vi havde en familie, hvor hustruen sagde, at hun ville skilles. Manden var nogenlunde enig. Men begge deres familier bor dør om dør i kommunen, så hvis hun flytter op til sin familie, er svigerfamilien lige ved siden af. Det gjorde det ikke særlig nemt at få viklet sig ud af. Hun havde måske vristet sig fri af mandens greb, men var fuldstændig omringet af folk, der råbte og skreg. (Kommune5)

I nogle tilfælde ønsker kvinder at flytte til nye adresser, fordi de udsættes for vold og forfølgelse efter at have forladt deres mand. Her er det en udfordring, at Danmark er et lille land. Når man kombinerer det med, at de fleste etniske minoritetsgrupper har en relativt begrænset størrelse, kan det være svært at finde et sted at flytte hen, hvor ens nye adresse ikke hurtigt opdages af netværket. Det fortæller en medarbejder fra en NGO følgende om:

Det kan være rigtig svært at skjule sig som fx syrisk flygtning. Og det er også rigtig svært for os at sige, at du skal cutte 100 pct. [med dit gamle netværk]. Der vil være rigtig mange, som kan synes, det er spændende at bidrage til afdækning af, hvor den udsatte nu befinder sig. Og det kan godt være uden ond hensigt – hvor man bare tænker: "Neej, du savner din datter", eller "du savner din ekskone" og så har man fortalt, at "jeg har hørt, at i Helsingør ..." eller et eller andet. Hvis man prøver at starte på en frisk i den anden ende af landet, er det sværere at gemme sig. For man bliver nemmere genkendt af nogle med den samme etnicitet. Eller hvis man kommer i moskéen eller et eller andet. (Rådgivning6)

Hvis man flytter for at komme bort fra overvågning og repressalier efter en skilsmisse, kan det udfordre ens sociale relationer og føre til, at man bliver isoleret. Men den negative stemping, som en fraskilt kvinde kan blive udsat for, kan også isolere kvinder, der bliver boende. Sara fortæller om, at hun efter sin skilsmisse lever i en meget lukket verden: "Jeg følte bare en eller anden form for skam. Jeg syntes, det var en meget grim historie og alt det, der foregik omkring mig, var også grimt". Sara beskriver en kombination af social isolation og skamfølelse – noget, som ofre for vold og overgreb ofte kan føle (Thoresen, Myhre, Wentzel-Larsen, Aakvaag, & Hjemdal, 2015; Tonsing & Barn, 2017). Det kan i sagens natur være belastende at leve med såvel skamfølelse som social isolation. Dette kan bidrage til de helbredsproblemer, nogle interviewede kvinder beretter om, og som vi ser nærmere på i kapitel 14.

6.4 Om støtte hos familie og omgangskreds

En kvinde, der beskriver kompleksiteten i synet på fraskilte kvinder, er Yasmin. Hun er en ung efterkommer, der gifter sig med en mand, og bosætter sig med ham i Mellemøsten. Ægteskabet fungerede dog ikke godt, og hun initierer derfor en skilsmisse, inden parret har fået børn. Om synet på denne skilsmisse fortæller hun følgende:

Du ved, i vores kultur er der jo nogen, der tænker: "Åhr, hun er skilt – hende kan man ikke omgås; hun er beskidt". Eller: "Nu er hun ikke ren længere. Hun er ikke jomfru. Man kan ikke snakke med hende hun vil jo bare ... hun er jo ligeglad nu". Men min familie var slet ikke fordømmende. Det eneste, de fordømte, var, at jeg rent faktisk havde holdt ud i så lang tid. (Yasmin, 2G, Pal/Lib.)

Dette citat illustrerer to pointer, som dette afsnit folder ud: For det første, at der kan være forskel imellem et etnisk minoritetsmiljø, hvor mange kan se ned på fraskilte kvinder, og så ens nære familie, der meget vel kan støtte en. Og for det andet, at et vigtigt aspekt ved identiteten som

fraskilt kvinde er, at man ikke længere er jomfru, i en kontekst, hvor kontrol med kvinders seksualitet og "renhed" tillægges stor betydning.

En kvinde som Yasmin kan dog være ret ligeglad med sådanne mulige rygter efter skilsmissen. Hun har en støttende familie og en god uddannelse, der gør, at hun klarer sig fint. Hun er endvidere opvokset i Danmark og har ingen problemer med at forblive her, mens hendes eksmand befinder sig langt borte fra Danmark. Hun kan dermed sige om sin skilsmisse, at ... "jeg synes ikke, folk har kigget anderledes på mig. Jeg synes til gengæld, mange har gået og ventet på, at jeg var blevet skilt, så mange var sådan. "Yaaiiii – du kom ud af det!" Hvis der så er nogle, der har været fordømmende, er det sådan nogle ignorante landsbytosser, som ikke ved bedre". Denne efterkommerkvindes uproblematiske skilsmisse og den positive opbakning, hun har mødt, ligger dermed på linje med de erfaringer, en anden efterkommerkvinde, Dareen, beskriver i kapitel 3. Sådanne støttende erfaringer hører vi også fra efterkommerkvinden Amani, der blev skilt fra en dansk konvertit efter et kortvarigt ægteskab:

Den første reaktion hos folk er jo altid: "Ej" og "hvad nu" og "er I sikre på, I ikke kan finde ud af det?" osv. Men min egen familie – og det er faktisk de eneste, jeg kerer mig om – de har sagt, at man jo ikke skal opføre sig på den måde. Så hellere [blive skilt] nu end om flere år – når det nu var så kort, som det var i mit tilfælde. Jeg skal ikke lade det påvirke mit liv så meget, at jeg ikke kan leve videre og være der for mig selv og min søn. (Amani, 2G, Irak mv.)

Dermed kan nogle etniske minoritetskvinder opleve god opbakning og have få problemer ved skilsmisse modsat situationen for mindre ressourcestærke – ofte indvandrede – kvinder.

6.5 Afrunding

Det sociale pres i forhold til at undgå skilsmisse varierer meget. Også på dette område synes kvinder med efterkommerbaggrund at have bedre muligheder for at afslutte uønskede ægteskaber end indvandrede kvinder. Kapitlet viser også, at der kan være store forskelle på tværs, såvel imellem forskellige etniske minoritetsgrupper som imellem forskellige familier. Således kan også kvinder med ikke-muslimsk baggrund udsættes for chikane mv. i forbindelse med skilsmisse.

I forhold til nære relationer er det også tydeligt, at såvel forældres holdninger til skilsmisser, som deres muligheder for konkret at støtte deres døtre, kan have stor betydning. Dette gælder især for yngre kvinder, der overvejer at forlade deres ægtemænd. Nogle kvinder oplever her, at skilsmisse betyder, at de udstødes og måske også trues af deres nærmeste familie.

Også etniske minoritetsmiljøer kan være centrale aktører i modstanden imod skilsmisse, fx ved at udsætte fraskilte kvinder for repressalier. Derfor vælger nogle fraskilte kvinder at flytte væk fra bestemte miljøer for at kunne etablere et nyt liv efter skilsmissen. Klassebaggrund kan også her være vigtigt. Fraskilte kvinder med uddannelse har fx bedre muligheder for at have deres daglige gang på arbejdspladser, hvor de ikke chikaneres, og bedre råd til at finde sig en ny bolig. Et element i den chikane, som kvinderne kan blive udsat for, handler om, at de kategoriseres som "seksuelt tilgængelige" på baggrund af, at de har brudt båndet til deres ægtemand. En sådan chikane kan også gå ud over kvindernes nærmeste, fx deres forældre eller børn.

7 Kendskab til, og brug af, rettigheder

I Danmark har alle borgere en lang række rettigheder. Det kan være rettigheder i forhold til noget så overordnet som FN's menneskerettighedserklæring eller mere specifikke rettigheder i forhold til fx serviceloven. I forhold til skilsmisse har man således – som borger, gift med borgerlig gyldighed – ret til at søge om skilsmisse. Denne ret kan benyttes af såvel mænd som kvinder, og der kræves ikke særlige begrundelser for at ønske sit ægteskab opløst. En sådan opløsning kan også finde sted, selvom det kun er den ene af to ægtefæller, som ønsker skilsmisse (se boks 1.2 om skilsmisse efter dansk lov).

I forhold til rapportens emne er det relevant at belyse, i hvor høj grad etniske minoritetskvinder er bekendt med deres rettigheder i forhold til skilsmisse efter dansk, og om et manglende kendskab hertil synes at udgøre en barriere for kvinders muligheder for at forlade uønskede ægteskaber. VIVE har derfor spurgt ind til dette emne i interviewene med såvel frontmedarbejdere som med etniske minoritetskvinder. Deres overvejelser viser, at det ikke kun handler om konkret viden om adgang til skilsmisse efter dansk lov. Det kan også handle om kvindernes reelle muligheder for at gøre brug af forskellige rettigheder. Kapitlet belyser også, hvordan forskellige lovkomplekser i nogle tilfælde kan spille sammen og komme til at stå i vejen for kvinders muligheder for at forlade dårlige ægteskaber. Dette kan for eksempel ske, når nogle kvinder frygter, at de vil blive nødt til at forlade Danmark, hvis de vælger at blive skilt.

7.1 Forskellige kvinder – forskellige vidensniveauer

Blandt de interviewede fagpersoner er der store forskelle imellem, hvad de oplever, at forskellige grupper af kvinder ved. Det kan handle om forhold som fx kvindernes ressourceniveau, og hvilke netværk, de har adgang til. Som en kommunal frontmedarbejder beskriver de:

Kvinder, der er uddannede, og som har ressourcer, kan nemt få adgang til deres rettigheder her i Danmark. De har Facebook-grupper, hvor de drøfter ting – og der er arabisktalende jurister, der kan rådgive osv. Hvorimod dem, der ikke har ressourcer, det tager lang tid for dem. De får først deres rettigheder at vide, efter de er blevet udsat for vold, og efter sagsbehandleren har været indblandet. (Kommune2)

I forhold til blandt andet gruppen af nyankomne flygtninge fremhæver flere interviewpersoner, at der er et til tider overraskende højt niveau af viden. Dette synes til dels at være, fordi nogle frontmedarbejdere og organisationer prioriterede at informere om rettigheder og muligheder i Danmark:

Der er mange frivillige rådgivere, som ved sindssygt meget. Og jurister – der er med til at oplyse omkring flygtninge. Og flygtninge snakker selv enormt meget indbyrdes. (Kommune1)

Jeg kan godt nok været forbavset nogle gange over, hvor hurtigt flygtninge finder ud af det. Men de får det gennem deres kontaktperson, familievejleder, integrationsvejleder og you name it. De [= fagfolkene] nævner det alle sammen [= at man har mulighed for at blive skilt i Danmark]. (Kommune10)

Samtidig kunne andre kvinder – som beskrevet i kapitel 5 – være isolerede og vide meget lidt om det omgivende samfund, hvilket kan fastholde dem i en svag position. Som en socialrådgiver beskriver det:

Jeg kender flere kvinder, som er i ægteskaber, hvor jeg da tænker, at det kan være rigtig svært at give dem den viden, der skal til – sikre, at de bliver oplyst ordentligt. Fordi der i hvert fald nogle gange er ret stor grad af social kontrol: Hvordan skal de kunne få den viden, uden at det bliver manden bekendt? (Kommune6)

En medarbejder i en juridisk rådgivning bemærker også, at det generelt er kvinder med en del ressourcer – der fx taler mindst et nogenlunde dansk – som kontakter dem for at få svar på juridiske spørgsmål: "Så jeg tænker, at dem, som er allermest afsondret, de får ikke meget hjælp. Det kan godt gøre mig bekymret. For der er ikke ret mange andre steder at gå hen [end deres rådgivning]" (Rådgivning3). Man må også huske på, at nogle indvandrerkvinder har enten meget lidt uddannelse eller er analfabeter. Dette kan gøre det vanskeligt for dem såvel at få indsigt i, hvordan de kan gennemføre en skilsmisse som efterfølgende at etablere en selvstændig tilværelse.

7.2 Aktiviteter, der udbreder viden om rettigheder

Når vidensniveauet i store del af gruppen synes at være ganske højt, kan det meget vel hænge sammen med, at der i en årrække har været forskellige tiltag, der har rettet sig imod at oplyse etniske minoritetskvinder om deres rettigheder i Danmark. Disse tiltag har været i både offentligt regi og varetaget af forskellige NGO'er. Nævnes kan fx den Rettighedskampagne⁷, der i en årrække har kørt på en del af landets sprogskoler. Også Danners indsats "fra isolation til social integration" (tidligere: "Vejen til Viden") er nået ud til en bred skare kvinder med etnisk minoritetsbaggrund (Mosekilde, Brock, Larsen, & Poulsen, 2018). Sådanne kampagner har haft til formål at oplyse om såvel familierelaterede rettigheder som om ligestilling i det danske samfund. I Danners tilgang har et vigtigt element også været at nå ud til relativt isolerede kvinder og give dem mulighed for personlig rådgivning på deres eget sprog.

At arbejdet med oplysning kan have stor betydning, hører vi også om fra flere NGO'er. Nogle af dem arbejder selv med oplysning i form af både gruppeindsatser og individuel rådgivning. En medarbejder i en NGO fortæller fx, at de gør følgende:

Vi beskæftiger os meget med kvinders rettigheder: Hvordan er rettighederne i Danmark kontra de lande, vores brugere er fra? Vi har talt meget om ægteskab og skilsmisse og forskellige voldsproblematikker. (NGO3)

Hun uddyber, at langt fra alle kvinderne er godt informeret. Her handler det ikke kun om mangel på oplysning. Det kan i høj grad også handle om, at kvinderne er blevet fejlinformeret, såvel af deres ægtemænd, som af deres kontakter i nærmiljøet.

Nogle gange siger en kvinde, at ... "Min mand siger sådan og sådan og sådan". Så prøver jeg at fiske lidt efter: "Hvad er det, du har hørt?". Når kvinderne er bange for et eller andet, er det typisk, fordi de har hørt en masse historier – og mange af dem er fuldstændigt hul i hovedet. Og jeg tænker, at der må være nogen, der har interesse i at fastholde de her historier. Det er fx en stor myte, at det er manden, der

⁷ Fx file:///internal.local/vive/Profiler/ani/Downloads/COWI_Evalueringsrapport_rettighedskampagne_2011.pdf

skal have børnene [i tilfælde af skilsmisse]. Sådan er det måske der, hvor de kommer fra, og så har manden sagt: "Du bliver sendt hjem, og børnene bliver her hos mig". Og hvad med lejligheden? Han har typisk også sagt: "Det er mig, der har ret til lejligheden, for det var jo mig, der havde den, da du kom til landet". [Men sådan er det jo ikke nødvendigvis]. (NGO3)

Hvis man tror, at man fx vil skulle forlade Danmark i tilfælde af skilsmisse, eller at man helt sikkert vil blive boligløs, kan det afholde kvinder fra at afslutte dårlige ægteskaber, uanset om de har ret i deres antagelser eller ej.

Nogle frontmedarbejdere fremhæver også, at opgaven med at informere er stor og må løftes kontinuerligt, da der løbende kommer nye borgere til Danmark. En juridisk medarbejder fremhæver i den forbindelse det faktum, at det er meget svært at finde informationer på andre sprog end dansk. Som hun formulerer det:

De her kvinder er så langt bagud i forhold til viden om samfundet. Og så kan de ikke engang få information om de her regler på deres egne sprog. Det er utroligt, så meget information om fx danske normer, man kan finde, som er oversat. Men altså ikke det her. Og når kvinderne har svært ved at læse, hvad der står på hjemmesiden, så beder de deres mand om hjælp. Og så er det bare én gang til, at hans manipulationsmuligheder stiger. Det er et sted, hvor man kunne gøre en forskel. (Rådgivning3)

Ifølge denne medarbejder er der altså brug for noget så basalt som let tilgængelig information om basale rettigheder på forskellige relevante sprog.

7.3 Kvinders fortællinger om deres veje til viden

I interviewene med forskellige kvinder hører vi om, hvordan nogle har fået relevant viden fra forskellige kilder. Andre, derimod, er blevet misinformeret på måder, der direkte har påvirket deres handlinger. Interviewene indikerer endvidere, at viden om rettigheder i forhold til fx skilsmisse ikke blot er noget, man nemt tilegner sig én gang for alle. Flere kvinder beskriver vejen imod øget viden, de kunne handle på, som en læreproces. Processen hang sammen med deres behov for at vide, hvad de kunne stille op i forhold til et dårligt ægteskab. Her kunne frontmedarbejdere – i kommuner, på sprogskoler eller i foreninger – såvel som netværkskontakter være vigtige. To indvandrede kvinder fortæller følgende om, hvordan de lærte noget om deres rettigheder og muligheder, dengang de stadig var gift.

Jeg kendte ikke til alle de forskellige hjælpetilbud, og hvordan det fungerede helt præcist, men jeg vidste, at jeg kunne søge hjælp hos min socialrådgiver, og at hun så ville hjælpe mig videre derfra. Jeg vidste også, at jeg kunne komme på et krisecenter med hemmelig adresse, hvis det var nødvendigt. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

Hvis jeg spurgte min socialrådgiver om noget, så ville hun sige til mig, hvad jeg skal gøre. Så på den måde synes jeg ikke, at jeg savnede mere information ... [Det er vigtigt at få denne hjælp for ...], når man er analfabet, er det meget svært at gøre ting selv. Det svarer til, at man er blind. Jeg skal have hjælp til alt. (Zohal, 1G, Pak/Afgh.)

For nogle kvinder er deres kommunale socialrådgiver således en vigtig ressource i forhold til at gøre brug af rettigheder i forhold til skilsmisse – en mulighed, det dog primært synes at være kvinder på overførselsindkomst, der gør brug af, fordi de allerede har en relation til kommunen. Endvidere lod det ikke til, at man altid fik retvisende informationer – heller ikke af alle kommunalt ansatte. Det giver Neha et eksempel på, der dog ligger en del år tilbage:

Da vores søn var næsten 1 år, var jeg på en sprogskole to gange om ugen, hvor man kunne tage sit barn med. Der var også nogle socialrådgivere. En af dem var fra X-land og talte [Nehas modersmål]. Så jeg sagde til hende, at min mand skændes rigtig meget med mig, og han drikker rigtig meget, og jeg kan ikke holde det ud. Jeg ved ikke, hvor jeg havde hørt fra, at man kunne blive separeret for en periode, men jeg tænkte, at hvis vi gør det, kan det være, at han kommer til at savne mig og indser, at vi kan ikke leve uden hinanden. Så jeg spørger hende om det – om der er nogen muligheder. Men hun siger bare at ... "du skal ikke tænke på det", og "det er meget problematisk" og alt muligt. Hun forklarede mig, at alle mænd er sådan, og "du skal bare være tålmodig", og "du skal ikke bekymre dig – det skal nok gå godt. Det er normalt, at manden skændes, og at han er sådan". Jeg fik ikke god vejledning. (Neha, 1G, Pak/Afgh.)

Det lader til, at denne socialrådgiver i situationen rådgav Neha ud fra sin etniske oprindelse (fra samme land), hvor kvinder opfordres til tålmodighed over for deres ægtemænd frem for at søge fx separation eller skilsmisse. Hvis gengivelsen er korrekt, må det siges, at denne socialrådgiver lagde en ganske uprofessionel optræden for dagen. Dermed fik Neha ikke den viden om sine rettigheder og muligheder, som måske kunne have øget hendes muligheder for at forbedre sin tilværelse.

Dette afsnit slutter med en case fra en tamilsk efterkommer, der fortæller om sin rejse imod mere viden om rettigheder og muligheder for hjælp i forhold til vold.

Neela – om at bryde voldens cirkel og få hjælp

Neela er efterkommer med tamilsk baggrund, og har en mellemlang uddannelse. Hun forlader sin mand efter godt 10 års ægteskab, hvor hun er udsat for psykisk og fysisk vold. Hun beskriver, hvordan det er svært for hende at erkende sin egen situation, og at hun først får ordentlig forståelse såvel for sin egen situation som viden om den hjælp, hun kan få, efter at hun er kommet på krisecenter. Hendes fortælling viser, hvordan kvinder i et (psykisk og/eller fysisk) voldeligt forhold kan have svært ved at identificere sig som en, der har ret til et mere værdigt liv.

Det var først, da jeg stod i det – i mudderpølen – at jeg fik fat i et krisecenter. Der begyndte jeg at opsøge forskellige ting, og de holdt også nogle møder. [for beboerne på krisecentret]. Så der fandt jeg ud af, hvor meget der egentlig var [af hjælp]. Og jeg begyndte at læse. Og jeg lærer stadig. Jeg fik blandt andet også noget psykologhjælp. Og jeg begyndte at lappe mig selv sammen. | Men jeg havde ikke adgang til det før, og jeg tænker nu: "Hvordan kunne jeg!" Man skal have fat i dem, der er i det, fordi dem, som kommer ud, de er stærke. De skal nok finde en vej, men dem, der er i det: Det er svært. | Jeg har ligesom benægtet det, sådan: Det kunne jo ikke passe, fordi jeg var jo sådan en moderne kvinde, og hvordan kunne jeg finde en, som slog mig?⁸ Når man står i det, tror man, at man er Palle-alene-i-verden – at man er den eneste med det problem. Men så finder man ud af: Gud! Der er så mange! Og det er bare et almindeligt problem, desværre. Det er ikke kun i vores kultur, at der er vold i familien. Der var også vold blandt danskere og andre kulturer, og lige pludselig så ser man;

⁸ Skam over at være blevet slået, når man "burde" have været en stærk og selvstændig kvinde, genfindes fx i studier af vold mod kvinder med majoritetssvensk baggrund (Wemrell et al., 2019).

'Har jeg gået med det der selv?' Så det har været rigtig rart at sidde med andre, som også har oplevet det. (Neela, 2G, Sri Lanka)

7.3.1 Viden om rettigheder – kun ét element i længere processer

Interviewene med både fagfolk og etniske minoritetskvinder pointerer, at det langt fra er enkelt at rådgive kvinderne om deres rettigheder. Det skyldes i høj grad, at de kvinder, der har størst behov for hjælp, ofte lever under vanskelige vilkår, hvor der ikke er nogen nem vej til et bedre liv. Et centralt element er det samspil, der kan være imellem fx skilsmisse og opholdsgrundlag, som vi belyser mere detaljeret sidst i dette kapitel. Når man rådgiver, skal man altså holde sig et sådant kompliceret samspil imellem forskellige regelværk for øje. Man skal også være bevidst om de sociale og psykologiske processer, der kan være involveret i familiekonflikter og overvejelser om skilsmisse. Flere frontmedarbejdere pointerer, at de kan oplyse om rettigheder, men at de ikke kan rådgive kvinderne om, hvordan de skal handle. Som én formulerer det:

Jeg spørger ind til, hvad kvinderne selv tænker om det hele: Om situationen, om mandens reaktion, om hun har veninder, der kan støtte hende – hvordan ser du dit eget landkort? For det er jo ekstremt kompliceret og meget farligt bare at sige: "Jeg synes, du skal gøre sådan og sådan". Det gør jeg ikke til nogen, om de så kommer fra Skagen eller fra Irak. For hvis de rent faktisk går hjem og gør det, og det går galt, så kommer de og siger til mig, at det var min skyld. Jeg stiller mulighederne op inden for den danske lovgivning, for jeg kan fortælle, hvad der findes af muligheder og rettigheder – men ikke, hvad jeg synes, hun skal gøre. (NGO3)

Vi hører også, at der kan være langt fra at høre om sine rettigheder og muligheder og til at handle på dem. En medarbejder i en anden NGO beskriver det på følgende måde:

Måske har de levet i de her ægteskaber i rigtig mange år, og så tænker de: "Nu er det nu – jeg åbner op for nogen". Så kommer de her, og så græder de. De er så frustrerede og virkelig, virkelig ulykkelige, men de er slet ikke i nærheden af at være klar til nogle af de næste skridt. Så ofte handler den første samtale om at lytte til årevis af sorg og ulykke. De basale begreber og: "Hvad er egentlig mine rettigheder?". Det når man måske til i anden eller tredje samtale. Så det er bare en sindssyg lang proces. Og vi oplever, at en del kvinder, som måske kommer her og altså hører om deres rettigheder – dem ser vi ikke igen. Måske er det, fordi det alligevel bliver for uoverskueligt – eller om, at de ikke er klar til det endnu. (NGO6)

At åbne op om sine problemer og indhente viden kan være et første skridt på vejen til forandring, uanset om man måske først får mod til og mulighed for at handle på det flere år senere. Dette er mange frontmedarbejdere meget bevidst om: Det er kvinderne selv, der må tage de tunge beslutninger om eventuelt at forlade deres mand, og man skal derfor være parat til at informere og rådgive igen og igen uden at have en forventning om, at det fører bestemte handlinger med sig. Som en medarbejder i en juridisk rådgivning beskriver det:

Nogle gange tror jeg, at [kvinderne, der opsøger rådgivningen] også bare kommer for at komme ud med det og blive lyttet til – få helt afklaret, hvad deres muligheder er. Bare det, at de kommer og får at vide, at der er nogle muligheder, og at "du behøver ikke at leve i det". Det kan jo være med til, at de en dag tænker: "Okay, nu gør jeg det!". Og vi siger altid til dem, at de altid er velkomne til at komme igen, og

vi fortæller dem, at vi har samarbejde med krisecentre, og at vi hurtigt kan få dem rykket osv. (Rådgivning1)

Som det fremgår af disse frontmedarbejderes fortællinger, er der altså en meget stor del af deres informations- og rådgivningsarbejde, som ikke umiddelbart fører til forandringer i kvindernes liv – men som måske en dag alligevel går hen og får meget stor betydning for nogle kvinder.

7.3.2 Om brug af rettigheder – mangeartede udfordringer

Som det fremgår af denne undersøgelse, kan det være overordentligt vanskeligt for nogle etniske minoritetskvinder at forlade dårlige ægteskaber. Det kan ses med baggrund i de svage positioner i en række sammenvævede magthierarkier, som kvinder kan befinde sig i (Mahler & Pessar, 2001). Dette faktum er såvel kvinder som frontmedarbejdere ofte bevidst om. Som en medarbejder i en NGO fortæller:

Engang holdt jeg et oplæg for en gruppe arabiske kvinder. Der var fuldt hus, og vi snakkede om sådan noget med skilsmisse og arveret og bodeling. Der er en af kvinderne, der rejser sig op og siger: "Det er også rigtigt, at det gælder for de danske kvinder, men sådan er det ikke for os". Og det er jo ikke fordi, hun tror, der er to lovgivninger i Danmark. Det, hun sagde mellem linjerne var: "Det kan vi ikke! Vi kan ikke gøre brug af de her rettigheder". For så kommer der alle de andre ting i spil: Familien i hjemlandet; hans familie; hvad han siger og gør; børnene; nærmiljøet. Hvem har lyst til at blive spyttet på, hver gang man går ud af sin hoveddør, fordi man har været så fræk at blive skilt? Og alle vender en ryggen, og familien derhjemme skammer sig over en? (NGO3)

Dette citat opsummerer meget godt nogle af de mange udfordringer, en skilt kvinde kan møde. Det kan spænde fra stigma i lokalmiljøet over skam hos familien og til vold fra (eks)mandens side. Det kan også hænge meget konkret sammen med ... " frygten for ikke at få lov at se ens børn igen. Der er mange ting, der gør, at man accepterer at have et dårligt forhold eller ægteskab, selvom man har mange rettigheder her i Danmark". (Kommune2)

Ud over modstand i fx familie og etniske minoritetsmiljøer (som var temaet i forrige kapitel) kan også praktiske udfordringer gøre det vanskeligt for nogle kvinder at søge skilsmisse. Her står behovet for en ny bolig centralt. En del af problematikken kan handle om, at kvinderne ikke kender til den ret, de i nogle tilfælde kan have til at forblive i den lejlighed, hvor familien bor. Det kan fx handle om, at kvinderne "bor i en lejelejlighed, som kun er i mandens navn, og så siger han til hende: 'Det er mit navn, som står på lejekontrakten'" (NGO6). Dermed kan kvinderne frygte for deres – og deres børns – boligsituation, hvis de søger skilsmisse. Her kan frontmedarbejdere dog nogle gange vejlede dem om, at de godt kan have ret til at få lejligheden, selvom det er mandens navn, der står på lejekontrakten. Dette kan dog medføre, at mænd bliver hjemløse, se kapitel 15.

Udfordringer med at få en egnet bopæl kan altså influere på kvinders handlemuligheder i forhold til skilsmisse. Dermed kan såvel et stadigt mere presset boligmarked i blandt andet København og Århus som kommunale politikker mht. boliganvisning også influere på kvindernes muligheder for at handle i deres liv. Herom fortæller en indvandret kvinde, der blev skilt sidst i 1990'erne, følgende:

Havde jeg boet i et andet land end Danmark, var jeg ikke blevet skilt fra ham. Men dengang jeg blev skilt, fik kvinder meget hjælp af kommunen – da jeg henvendte

mig, fik jeg tilbudt en bolig rigtig hurtigt. Det gjorde det nemmere at træde ud af usunde forhold. Sådan er det desværre ikke længere. I dag kræver socialrådgivere nærmest, at kvinden skal flygte hjemmefra uden noget som helst, før at de anser hendes situation for alvorlig. Det gør det bare vanskeligere for kvinder at søge hjælp, for økonomi spiller en stor rolle, det kan man ikke komme udenom. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

Her beskriver Dalal, at den ”kvindevenlige velfærdsstat” er med til at gøre det muligt for etniske minoritetskvinder at forlade dårlige ægteskaber (Ottosen & Liversage, 2015). Hun oplever dog også, at mulighederne for hjælp igennem årene er blevet beskåret.

Endelig kan nævnes, at frontmedarbejdere af og til møder kvinder, som har levet meget isoleret og stort set kun har fået viden igennem deres ægtemand og hans netværk: *”Det er kvinder, som er bange for at blive sendt ud af landet, hvis de er blevet skilt – selvom de har boet her i 20 år og har børn her. For de kender så lidt til deres rettigheder”.* (NGO3)

En kvinde med 20 års ophold og børn i Danmark burde kunne forblive i landet – også i tilfælde af skilsmisse. Men at man kan frygte det modsatte, er sigende for, hvor vigtigt emnet om ophold ofte er. Dermed kan information – som måske ikke er korrekt – sætte en hurtig stopper for nogle kvinders overvejelser om at forlade deres ægtemænd. Det hører vi om fra en familie-sammenført kvinde, der gerne ville væk fra en dominerende ægtemand. Hun søgte derfor information, der hvor hun boede:

Jeg havde en dansk nabo, der sagde til mig, at når Statsforvaltningen ville undersøge tilknytning til Danmark, og han har mere, end jeg havde, så var der stor sandsynlighed for, at han fik børnene, [og at Aya blev nødt til at forlade Danmark]. Så bremsede jeg det hele. (Aya, 1G, Pal/Lib.)

Måske havde denne danske nabo ikke ret i sin forudsigelse af, hvad der var sket, hvis Aya havde søgt skilsmisse. Men vurderingen havde konsekvenser, og Aya fortsatte sit ægteskab. Der skulle gå næsten to årtier, før hun endelig – da alle børn var blevet voksne – blev skilt fra sin mand. Uanset om der altså nogle steder er god og retvisende information om rettigheder at hente, kan der være mange forskellige grunde til, at kvinder enten ikke hører herom, at de misinformeres, eller at de ikke føler sig i stand til at gøre brug af deres rettigheder til at søge skilsmisse efter dansk lov. Som det fremgår ovenfor, kan en meget central hindring være, at kvinder frygter at skulle forlade Danmark, hvis de bliver skilt. Dette er temaet for den resterende del af dette kapitel.

7.4 Samspelet imellem opholdstilladelse og skilsmisse

I mange tilfælde vil kvinders muligheder for at anvende deres individuelle ret til skilsmisse afhænge af, om de kan forblive i Danmark. Dette afsnit starter derfor med en beskrivelse af forskellige forhold, der har relevans herfor. Et første forhold handler om kvinders opholdsgrundlag. En del etniske minoritetskvinder har dansk statsborgerskab eller permanent ophold i Danmark. De lovgivningsmæssige krav for erhvervelse heraf er løbende blevet ændret, og det er i dag mere krævende at opnå, end det tidligere har været. Således blev opholdskravet for at kunne få permanent opholdstilladelse i Danmark øget fra 3 til 7 år i 2002 (Liversage, 2014). I dag er kravet som udgangspunkt såvel 8 års ophold, som opfyldelsen af en række andre krav om fx beskæftigelse og danskundskaber.

Problematikken i forhold til ret til opholdstilladelse handler dermed i høj grad om mulighederne for familiesammenførte personer. Familiesammenførte kvinder er en relativt stor gruppe. En analyse af alle ægteskaber blandt ikke-vestlige etniske minoriteter i perioden 1980-2011 viser således, at 28 pct. af disse ægteskaber er imellem en mand med etnisk minoritetsbaggrund, bosat i Danmark inden ægteskabet, og en kvinde, der blev familiesammenført.⁹ Om sådanne kvinder fortæller en NGO-medarbejder følgende:

For de kvinder, hvis opholdstilladelse er bundet af, at de er i et ægteskab med deres mand, så er det rigtig meget den her med: "Hvis ikke du er gift med mig, så ryger du direkte tilbage". Det er en reel trussel for rigtig mange. Vi har rigtig mange, som kommer fra blandt andet Filippinerne eller andre steder, hvor det er den samme historie: "Han truer mig med, at jeg bliver sendt tilbage. Og jeg har ikke noget at tage tilbage til – ingen familie, ingen penge. Jeg har ingenting". (NGO5)

Kvinder, der befinder sig i sådanne ægteskaber, kan endvidere have svært ved at handle for at ændre den situation, de befinder sig i. Det giver en kommunal frontmedarbejder følgende eksempel på:

Jeg havde en kvinde fra Thailand, som var gift med en dansk mand, og der var psykisk vold og fysisk vold. Men hun ville ikke anmelde det, fordi hun sagde, at alternativet simpelthen var værre. Hun havde også et barn her, og hvis hun rejste tilbage til landsbyen i Thailand, ville det virkelig være dårligt for hendes barn. Så hun valgte at blive i det ægteskab. Det er jo folks eget valg, om de vælger at anmelde et overgreb eller ej. Vi opfordrer selvfølgelig til, at man anmelder det, og vi oplyser om de forskellige muligheder – krisecentre osv. Men i mange af tilfældene er kvinderne så bange og underkuede, at det tør de ikke. Det vil de ikke. Og vores opgave som fagpersoner er jo ikke at presse folk – det er jo bare at oplyse dem om de muligheder, som de har. Så må det være op til den enkelte, hvad de gør. Men som menneske og kvinde kan man da ikke lade være med at tænke: "Puha! Tænk at komme fra så dårlige vilkår, at man hellere vil blive i sådan et ægteskab". (Kommune5)

I citatet ovenfor beskriver en fagperson, at det kan være udfordrende at arbejde med kvinder, som hellere udholder meget dårlige forhold i familien end søger skilsmisse. Samtidig har fagpersoner et skærpet ansvar i forhold til at handle, når børn kan lide overlast – noget, som godt kunne være tilfældet i ovennævnte familie, uden at det af den grund lod til at føre til handling. Dette eksempel kan dermed godt give anledning til bekymring i forhold til, om børns tarv altid tilgodeses i tilstrækkeligt omfang. Samtidig kan den potentielle risiko for, at kvinder vil miste deres danske opholdsgrundlag i sådanne sager også gøre fagfolk tilbageholdne i forhold til at intervenere af frygt for, hvad konsekvenserne kan blive.

Samspillet imellem skilsmisse og opholdstilladelser kan udspille sig på mange måder. Et eksempel herpå kommer fra en flygtningekvinde, hvor det ikke er hende, men hendes mand, der igangsætter skilsmissen. Ægtemænds muligheder for at søge skilsmisse – og i forlængelse heraf få uønskede hustruer ud af Danmark – er noget, som flere fagfolk fremhæver, at nogle mænd truer deres hustruer med.

⁹ Den modsatte kønskonstellation sås i 17 pct. af ægteskaberne. Største gruppe (med 47 pct.) var par, gift i udlandet, fx flygtningepar. Her kan den ene part – hyppigt kvinden – også være familiesammenført. 8 pct. var ægteskaber imellem to personer med etnisk minoritetsbaggrund, der begge havde boet i Danmark inden ægteskabets indgåelse (Bonke & Schultz-Nielsen, 2013, s. 84-90).

Eksemplet kommer fra Warda. Som barnløs enke først i tredive bliver hun i Syrien gift med en mand, der har to meget små børn med en psykisk syg kvinde. Han flygter til Danmark og Warda bliver i Syrien og passer såvel børnene som sin fysisk syge svigermor i 2 år. Da Warda familiesammenføres til Danmark, er hun og børnene tæt knyttede til hinanden. Da hun ankommer til Danmark, informerer hendes mand hende imidlertid om, at han vil have sine to børn – og at han vil skilles. Warda fortæller følgende om, hvad der efterfølgende sker:

Da jeg fortalte min sagsbehandler, at han ville skilles, fortalte hun mig, at jeg så ville blive sendt tilbage til Syrien. Jeg sagde, at jeg ville begå selvmord fremfor at vende tilbage til Syrien. Jeg ville ikke udskammes. Folk havde sagt til mig, at jeg aldrig skulle havet elsket de to piger, sådan som jeg gjorde. Og at de vidste, at han ville gøre sådan imod mig [= tage børnene og forlade hende]. Så jeg ville hellere dø end at vende tilbage. | Så jeg vendte tilbage til ham. Jeg var ligeglad med, at han slog mig, råbte af mig, truede mig. For jeg ville hellere dø end at vende tilbage [til Syrien]. Så kom en medarbejder [fra kommunen] på besøg hos os og søgte at mægle. De sagde – sådan indirekte: "Du skal ikke slå din kone". Men han sagde: "Nej, jeg slår aldrig min kone. Jeg er en god mand". Men det var sommer, og jeg havde korte bukser på, og de kunne se, hvor mange mærker jeg havde over hele kroppen. Men de hjalp mig ikke alligevel. De gjorde ingenting. | Og så, da de havde fortalt mig, at jeg ville miste min opholdstilladelse og blive sendt tilbage til Syrien, når skilsmissen gik igennem, tænkte jeg: "Hvorfor skal jeg så leve?". Så jeg tog alle de piller, jeg havde, på én gang. (Warda, 1G, Syrien)

Dette citat viser for det første, hvor udsat og dårligt stillet en familiesammenført kvinde kan være, hvis manden ønsker skilsmisse. For det andet ser det, ifølge interviewet, ud til, at Warda får en dårlig behandling af de danske myndigheder. Dels reagerer de tilsyneladende i utilstrækkelig grad på den vold, som de – på grund af Wardas mærker – burde kunne se finder sted i hjemmet. Og dels får hun at vide, at en skilsmisse vil føre til, at hun skal forlade Danmark. På dette tidspunkt får hun dermed ikke vejledning om sine muligheder for selv at søge opholdstilladelse som flygtning. For at undgå at skulle tilbage til Syrien forsøger hun at tage sit eget liv. Hun overlever dog selvmordsforsøget og får efterfølgende vejledning, der gør, at hun kan søge – og få – selvstændig opholdstilladelse i Danmark.

Også for Lyka fra Filippinerne er usikkerheden omkring, hvad der vil ske hende, hvis hun forlader sin voldelige mand, med til at fastholde hende i forholdet. Hun beskriver situationen på følgende måde:

Det har hele tiden været: Vil jeg blive? Vil jeg skilles? Hvad så med min opholdstilladelse? Hvad med mit barn – vil jeg kunne se ham, hvis jeg søger skilsmisse? Hvis jeg kan blive, hvordan kan det lade sig gøre? Hvis jeg ikke kan, hvad vil der så ske med min baby? Det er uden ende. (Lyka, 1G, Filippinerne)

Lyka ender med at ville forlade sin mand. Han søger at forhindre hende heri og tager i den forbindelse kvælertag på hende og tramper på hendes bryst. Han bliver dog ikke dømt for vold. Situationen er, ifølge Lyka, at hun bider ham i armen for at slippe fri af hans kvælertag. Da hun efterfølgende forsøger at ringe til politiet, tager han endvidere telefonen ud af hendes hånd og beder politiet komme, fordi hans kone er "sindssyg" og i gang med at "overfalde ham". Da forløbet imellem de to dermed er påstand mod påstand, har politiet ladet sagen falde. Lykas muligheder for at forblive i Danmark var derfor på interviewtidspunktet meget usikre. Som hun

sagde: "Det er en kamp, der bare varer ved og ved. Lige nu er jeg halvt sparket ud og halvt i stand til at blive".

Afslutningsvis kan det tilføjes, at kvinder, der er gift med familiesammenførte mænd, kan stå i en tilsvarende magtposition og bruge deres muligheder for at få ægteemanden udvist ved skilsmisse som et magtmiddel (Charsley & Liversage, 2015; Charsley & Ersanilli, 2018; Qureshi, 2016). En kvinde – Rosa – fortæller for eksempel følgende om sin egen skilsmisse fra en voldelig mand, der var kommet til Danmark via familiesammenføring.

Jeg var flere gange ved at hive [skilsmissen] tilbage, fordi jeg havde så dårlig samvittighed [over at han skulle forlade Danmark]. Men så sagde jeg "Nej!" – så holdt jeg fast. Jeg tænkte, at: "Nu skal han ud. Han ødelægger også din økonomi ad helvedes til. Han nasser så meget – der er ikke noget godt ved ham altså". Og pludselig kontakter min advokat mig og siger, at [eksmand og hans advokat] gerne ville indgå et forlig inden retten. Han var ikke dum – det handler om [opholds]papirer. | Men jeg grinede bare så meget ... du skal bare ud! (Rosa, Europa)

I forhold til "kønnede magtgeografier" har Rosa altså en klar magt over sin tidligere partner: Hun kan vælge at afslutte deres forhold, og hun kan med stor sandsynlighed også få ham til at rejse ud af Danmark. Det er dermed samme magtposition, som Lykas mand befinder sig i. Såvel Rosa som Lykas mand kan altså sandsynligvis læne sig op ad dansk lovgivning og danske statsinstitutioner i forhold til at få deres tidligere ægtefæller ud af Danmark.

7.5 At opnå selvstændig opholdstilladelse i Danmark

Syrisk Wardas og filippinske Lykas historier peger imod vigtigheden af et permanent opholdsgrundlag i tilfælde af skilsmisse. Her er en central udfordring, at voldsudsatte familiesammenførte kvinders opholdstilladelser kan blive iværksat inddraget, når de på grund af samlivsophævelse ikke længere opfylder betingelserne for opholdstilladelsen som familiesammenført med ægtefællen. Kvinderne står derfor over for den store opgave, det er at undersøge, hvilke rettigheder, de har i forhold til at undgå en sådan inddragelse.

Her kan følgende muligheder blandt andet være i spil:

- Permanent opholdstilladelse. Dette er dog sjældent en mulighed for indvandrede kvinder med begrænsede ressourcer, da kravene i dag som tidligere nævnt er ganske høje.¹⁰
- Undladelse af inddragelse, fordi samlivsophævelsen skyldes vold eller andre overgreb mod ansøger eller evt. børn (se afsnit 7.5.1).
- Familiesammenføring med øvrige familiemedlemmer.
- Undladelse af inddragelse af opholdstilladelse på baggrund af samvær med mindreårige børn (se afsnit 7.5.2).

At opnå permanent opholdstilladelse kan i særdeleshed være vanskeligt for kvinder, der har begrænset uddannelse med sig fra deres oprindelsesland og måske har levet med stærk kon-

¹⁰ For at opnå en sådan opholdstilladelse skal man som udgangspunkt blandt andet have været bosat lovligt i Danmark i mindst 8 år, været i arbejde i 3½ år af de sidste 4 år samt have bestået danskprøve 2 eller tilsvarende, se <https://www.nyidanmark.dk/da/Du-vil-ansøge/Permanent-ophold/Permanent-ophold> (Downloaded 06.09.2019).

trol fra deres ægtemands side. Sådanne kvinder kan have meget svært ved at opfylde fx beskæftigelses- og/ eller danskkravet, der er en forudsætning for at opnå permanent opholdstilladelse. En frontmedarbejder udtrykker sig herom på følgende måde:

Der mangler en forståelse af de her kvinders situation. Man siger, at alle mennesker er lige for loven, men man forstår ikke, at de her kvinder er i en særlig situation og derfor har så vanvittigt meget sværere ved at leve op til de her krav. Derfor bliver de fastholdt i en situation, der er helt forfærdelig, fordi de blandt andet ikke kan sprog og har svært ved at lære et nyt sprog. (Rådgivning4)

Fra ganske mange sider hører VIVE, at reglerne i dag er så restriktive, at der er et betragteligt antal familiesammenførte kvinder, som sandsynligvis aldrig opnår selvstændig og permanent opholdstilladelse i Danmark, uanset hvor længe de bor her. Denne gruppe af kvinder er selv sagt meget udsatte, hvis de har problemer i deres ægteskab.

7.5.1 At opnå opholdstilladelse på baggrund af vold

For ikke at stavnsbinde kvinder til at blive hos en voldelig ægtemand af frygt for at miste deres danske opholdsgrundlag har udlændingeloven en paragraf, hvoraf det fremgår, at man skal tage hensyn til, om samlivsophævelse skyldes "overgreb, misbrug eller anden overlast", når det vurderes, om opholdstilladelse skal inddrages (eller nægtes forlænget) eller ej (Se boks 7.1).

Boks 7.1 Samlivsophævelsen skyldes vold – § 19, stk. 7

For familiesammenførte er den almindelige hovedregel, at opholdstilladelsen skal inddrages eller nægtes forlænget, hvis man ophæver samlivet med sin ægtefælle. Ved Udlændingestyrelsens sagsbehandling af sager om inddragelse af opholdstilladelsen, skal styrelsen tage hensyn til, om en inddragelse vil være særligt belastende, jf. udlændingeloven § 26.¹¹ I forbindelse med den vurdering findes der i udlændingelovens § 19, stk. 7 en særskilt bestemmelse for voldsudsatte, der på grund af volden har ophævet samlivet med den ægtefælle, som de er familiesammenført med.

I udlændingelovens § 19, stk. 7 står følgende: "Ved afgørelsen om inddragelse af en opholdstilladelse meddelt efter § 9, stk. 1, nr. 1, § 9 c, stk. 1, eller § 9 q, stk. 2, skal der tages særligt hensyn til, om opholdsgrundlaget ikke længere er til stede som følge af samlivsophør, der skyldes, at udlændingen eller udlændingens barn har været udsat for overgreb, misbrug eller anden overlast mv. her i landet. Det gælder uanset varigheden af udlændingens ophold her i landet".

I forhold til, hvad der anses for "overgreb, misbrug eller anden overlast" står der som følger i forarbejderne til udlændingelovens § 19, stk. 7:

Overgreb, misbrug og anden overlast skal som nævnt forstås (...) således at f.eks. fysiske overgreb i form af vold eller voldtægt og trusler om vold samt fremkaldelse af fare for fysiske overgreb omfattet af straffelovens bestemmelser herom er omfattet af bestemmelsen. Gentagen og grov psykisk vold vil endvidere efter omstændighederne kunne være omfattet (...)
Hvis ægtefællen er dømt for vold eller andre overgreb mod udlændingen eller udlændingens barn, kan det umiddelbart lægges til grund, at betingelsen om overgreb er opfyldt. Det er imidlertid ikke et krav, at der foreligger en domfældelse, eller at overgrebet er meldt til politiet. Volden vil eksempelvis også kunne godtgøres ved skadestuerapporter eller lægeerklæringer, erklæringer fra krisecentre og samtaler med socialrådgivere mv. Udlændingen skal endvidere godtgøre, at den udøvede vold mv. har været den reelle årsag til samlivsophævelsen.

Begrundelsen for samlivsophævelsen vil indgå i den samlede vurdering af, hvorvidt opholdstilladelsen skal bevares under henvisning til de hensyn, der er nævnt i udlændingelovens § 26. Det vil sige, selvom det kan bevises, at der var vold i ægteskabet, og det var den direkte årsag til samlivsophævelsen, er det ingen garanti for, at opholdstilladelsen bliver bevaret.

Kilde: Lev Uden Volds hjemmeside: <https://levudenvold.dk/hjaelp-og-radgivning/juridiske-spoergsmaal-om-vold-i-naere-relationer/opholdsgrundlag/> (Downloaded 06.09.2019), samt forarbejderne til udlændingelovens § 19, stk. 7, se https://www.ft.dk/ripdf/samling/20121/lovforslag/1129/20121_1129_som_fremsat.pdf).

Som det fremgår af boks 7.1, kan man opnå selvstændig opholdstilladelse på baggrund af udsathed for vold. Man skal dog kunne bevise volden og godtgøre, at det var volden, der førte til samlivets ophævelse. Tilkendelse af ophold beror endvidere på en vurdering, hvilket kan gøre kvinder usikre på, om de tør løbe risikoen for, at myndighedernes vurdering går dem imod. Fra flere frontmedarbejdere hører vi, at det kan være "meget vanskeligt at rådgive kvinderne om deres rettigheder, når du ikke kan love dem noget" (Fagperson2). Som en rådgiver beskriver det:

Man kan kun vejlede med skøn. Og hvis vi fortæller en kvinde, at der er 90 pct. chance for, hun kan blive i Danmark, så kan det meget vel være, at hun går tilbage til manden. Og bliver der – også for børnenes skyld. (Rådgivning3)

¹¹ Det bemærkes, at § 26-vurderingen i sager om inddragelse ikke længere finder anvendelse på opholdstilladelser meddelt til flygtninge (§ 7 og § 8, stk. 1 og 2) samt til familiesammenførte til flygtninge. Dette følger af bestemmelsen i udlændingelovens § 19 a, stk. 1, som trådte i kraft den 1. marts 2019. Af § 19 a, stk. 1 fremgår følgende:

[...] En opholdstilladelse efter § 9, stk. 1, eller § 9 c, stk. 1, som er meddelt som følge af en familiemæssig tilknytning til en udlænding, der er meddelt opholdstilladelse efter § 7 eller § 8, stk. 1 eller 2, skal inddrages, hvis en af betingelserne i § 19, stk. 1-5, jf. stk. 7 eller 8, er opfyldt, medmindre dette vil være i strid med Danmarks internationale forpligtelser.

Stk. 2: Ved afgørelser om inddragelse af øvrige opholdstilladelser finder § 26, stk. 1, anvendelse [...].

Flere rådgivere fortæller, at de modtager mange spørgsmål fra frontmedarbejdere (i fx krisecentre eller kommuner), og direkte fra kvinder selv, der handler om, hvordan man kan forvente, at et forløb i forhold til opholdstilladelse vil blive, hvis en kvinde går fra sin mand. Rådgiverne føler sig ofte utilstrækkeligt rustet til at besvare disse spørgsmål. Derfor søger de selv viden i Udlændingestyrelsen, hvilket de dog kan opleve som vanskeligt. En fortæller om en oplevelse af, at "man kan ringe ind til Udlændingestyrelsen mandag, onsdag og fredag. Så taler man med tre forskellige medarbejdere og får tre forskellige svar. Det er også noget, vi hører, at krisecentrene oplever" (Rådgivning3). På linje med denne uklarhed hører VIVE endvidere, at Udlændingenævnet har en praksisoversigt på deres hjemmeside, men at det her kun er muligt at se et fåtal af sagsbeskrivelser. Nogle rådgivere føler dermed et behov for, at de hos den centrale myndighed på området kan hente mere udbygget viden til deres rådgivende arbejde på et vanskeligt område. For deres handlinger kan have vidtrækkende konsekvenser. Som en rådgiver fortæller:

Noget af det værste, det er, når mor har måttet flygte hjemmefra – og hun er flygtet uden børn. Så er der så meget angst for at blive sendt ud af landet uden børnene. Og det er jo manden, der kan dansk, og ham, der bedst kan tale med myndighederne. Her er krisecentermedarbejderne bare så bange for at sige noget – for tænk nu, hvis de siger noget forkert. (Rådgivning3)

En erfaren frontmedarbejder fortæller også, at særligt medarbejdere, der ikke så ofte kommer i berøring med problematikker omkring skilsmisse og opholdstilladelse, kan vige tilbage fra at rådgive kvinder. De kan have en velbegrunder angst for at komme til at gøre mere skade end gavn. Det kan fx dreje sig om jobcentermedarbejdere, der starter en samtale med en kvinde om hendes forhold derhjemme:

Og så spørger kvinden pludselig, om de har mulighed for at forlade deres mand og blive skilt – "og hvad skal jeg gøre?". Og hvis det er en dansk kvinde, så siger medarbejderen: "Selvfølgelig kan du det. Og du kan tage på krisecenter – vi kan ringe til dem lige nu, og det er ikke noget problem". Men hvis det er en familiesammenført kvinde, så er [medarbejderen] bange for overhovedet at foreslå, at de skal på krisecenter. Og det er reelt nok, for de kan jo risikere at miste deres opholdstilladelse. (Kommune10)

Når frontmedarbejdere dermed kan vige tilbage fra at rådgive kvinder om deres muligheder – fordi de ikke ved, om disse muligheder reelt er til rådighed for en given person – kan kvinder, der i forvejen står i meget vanskelige situationer, blive overladt til sig selv. Dermed bliver det meget svært for sådanne kvinder at handle proaktivt for at forbedre deres situation. I forlængelse heraf fortæller en rådgiver, at hun af og til ringer tilbage til et krisecenter for at høre, hvordan det går med en given kvindes sag. Her får hun ofte følgende besked:

De siger: "Hun er rejst tilbage til manden". Hun turde ikke, simpelthen. Og det forstår jeg godt. Det bliver hurtig en vurdering for kvinden, af hvor meget hun vil stå igennem, også for sine børns skyld. (Rådgivning3)

7.5.2 Om opholdstilladelser og samvær med mindreårige børn

Som det er fremgået af de foregående afsnit, frygter en del kvinder for, at de – efter en skilsmisse – risikerer at blive skilt fra deres børn, fordi de selv må forlade Danmark, mens børnene forbliver her. Usikkerheden hører vi om fra kvinderne selv, som når filippinske Lyka siger: "Hvad

med mit barn – vil jeg kunne se ham, hvis jeg søger skilsmisse?”. Også frontpersonale fortæller, at de kan være i tvivl om, hvad udfaldet vil være, hvis en familiesammenført kvinde med børn forlader sin ægtemand, og at denne tvivl kan gøre det vanskeligt at vejlede kvinderne. Ifølge en frontmedarbejder (Rådgivning3) kan et forhold af betydning være barnets statsborgerskab. Hvis barnet har dansk statsborgerskab, kan EU-domstolens Zambrano-dom (2011) og Chavez-Vilchez-dom (2017) have positiv betydning for en udenlandsk forælders muligheder for at bevare sin ret til ophold i Danmark.

VIVE har været i dialog med Udlændinge- og Integrationsministeriet om samspillet imellem regler for opholdstilladelser, skilsmisser og samvær med børn. Ministeriet oplyser i den forbindelse, at en kvindes opholdstilladelse ikke vil blive inddraget, hvis det vil være i strid med Danmarks internationale forpligtelser. I tilfælde af skilsmisse, hvor der er fælles børn (under 18 år), og hvor begge forældre har samvær med børnene, vil kvindens opholdstilladelse normalt ikke blive inddraget under henvisning til Danmarks internationale forpligtelser, herunder Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 8 om retten til familieliv.¹² Den observerede diskrepans imellem, hvordan forskellige aktører på området forstår gældende juridiske regler, peger igen tilbage på den generelle uklarhed, der synes at være om samspillet imellem opholdstilladelser og skilsmisser.

7.5.3 Om flygtningekvinder, opholdstilladelser og skilsmisser

Nogle familiesammenførte flygtningekvinder har en anden mulighed for at forblive i Danmark efter en skilsmisse. Det drejer sig om muligheden for at få opholdstilladelse efter udlændingelovens § 7, stk. 3 (midlertidig beskyttelsesstatus). Denne status kan tilkendes, hvis man på grund af en særlig alvorlig situation i hjemlandet er i risiko for overgreb og derfor har behov for beskyttelse. Man anses dog ikke for personligt forfulgt, men som flygtet på grund af generelle forhold.¹³ Denne status, der blev indført i 2015, tildeles hovedsageligt kvinder. Ifølge flere juridiske fagpersoner, som VIVE har interviewet, kan man frygte, at den midlertidige beskyttelsesstatus er mere usikker end andre former for flygtningestatus. Om dette viser sig at blive en realitet eller ej, må fremtiden vise (se boks 7.2 for en oversigt over forskellige former for flygtningestatus).

Hvis en kvinde, der er familiesammenført til en ægtemand med opholdstilladelse efter udlændingelovens § 7, stk. 1 (konventionsstatus) eller stk. 2 (beskyttelsesstatus), lader sig skille, kan hun som ovenfor nævnt i nogle tilfælde (blandt andet afhængigt af hjemland) meddeles opholdstilladelse efter udlændingelovens § 7, stk. 3 (midlertidig beskyttelsesstatus) og altså fortsat have ret til at opholde sig i Danmark efter skilsmissen. Dermed bliver hun en del af en gruppe, som – generelt set – anses for at have et mere midlertidigt behov for beskyttelse end individuelt forfulgte, idet situationen i hjemlandet hurtigt kan ændre karakter i retning af mere fredelige forhold. Nogle juridiske rådgivere, som VIVE har interviewet, frygter, at dette vil kunne medføre en større risiko, for at en kvinde mister sin opholdstilladelse, end hendes eksmand gør, hvis forholdene i hjemlandet ændrer sig.

¹² VIVE har ikke været i stand til at få en mere præcis kilde på denne oplysning (eventuelt i form af en henvisning til en hjemmeside eller lignende).

¹³ Efter udlændingelovens § 7, stk. 3 gives der opholdstilladelse, hvis en udlænding risikerer dødsstraf eller risikerer at blive underkastet tortur eller umenneskelig eller nedværdigende behandling eller straf, hvis den pågældende vender tilbage til sit hjemland, og hvis denne risiko har baggrund i en særlig alvorlig situation i hjemlandet præget af vilkårlig voldsudøvelse og overgreb på civile.

Boks 7.2 Forskellige former for flygtningestatus

§ 7, stk. 1 (konventionsstatus): Opholdstilladelse meddeles ved en førstegangstilladelse for højst 2 år og kan forlænges med højst 2 år ad gangen.

§ 7, stk. 2 (beskyttelsesstatus): Opholdstilladelse meddeles ved en førstegangstilladelse for højst 1 år. Herefter har denne gruppe mulighed for at få forlænget deres opholdstilladelser med højst 2 år ad gangen.

§ 7, stk. 3 (midlertidig beskyttelsesstatus): Opholdstilladelse meddeles ved en førstegangstilladelse for højst 1 år ad gangen. Først efter 3 år har denne gruppe mulighed for at få forlænget deres opholdstilladelse for højst 2 år ad gangen.

§8 (kvoteflygtning): Opholdstilladelse meddeles for højst 2 år ad gangen.

Som det er fremgået tidligere, kan det i nogle tilfælde være vanskeligt for rådgivere at vurdere, hvad der vil ske i forhold til opholdstilladelse, hvis en kvinde vælger at søge skilsmisse. I andre tilfælde kan de forudse, at en kvinde nok ikke vil kunne opnå lovligt opholdsgrundlag i Danmark, uanset at hun befinder sig i en svær situation. En jurist, der har været på området i årevis, har oplevet, at reglerne over tid er blevet strammere og strammere: *"Mit svar er for det meste: 'Desværre, der er ikke noget at gøre' – det er den udvikling, der er sket. Og det rammer hårdere og hårdere de mennesker, der ikke har særlig mange ressourcer"* (Rådgivning4). En anden NGO-medarbejder oplever situationen i dag på følgende måde: *"Nu er alle sgu bange for at blive sendt ud, også selvom de har permanent opholdstilladelse. Og det er da også lige før, at det muligvis kommer til at ske. Det gør det nok ikke, men det lyder sådan, når man hører nyheder"* (NGO3).

En vigtig overvejelse i forhold til at søge om skilsmisse og i den forbindelse ansøge om opholdstilladelse efter udlændingelovens § 7, stk. 3, er, hvilken retlig betydning dette kan medføre. Et vigtigt spørgsmål her bliver, hvad det kan betyde for en kvinde, hvis hun efter en kortere årrække som fraskilt i Danmark får sin opholdstilladelse inddraget eller nægtet forlænget og skal rejse tilbage til sit oprindelsesland. Her kan en status som fraskilt være til stor skade. Som en frontmedarbejder forklarer:

Lige nu har jeg seriøst mange alvorlige sager med syriske familier. Det, der er virkeligt bekymrende er, at mange af kvinderne er funktionelle analfabeter. De har en forståelse af, at de kan blive i Danmark for evigt. Og den asyl, de har fået, forbinder de ikke med at blive sendt hjem – og det er jo faktisk ikke sådan, det forholder sig. Og jeg ser fagpersoner i kommunerne, der går ind og støtter kvinden [i forhold til skilsmisse.] Det er jo dejligt. Men det er også vigtigt, at de forholder sig til virkeligheden. Hvad nu, hvis hun ikke kan få humanitært ophold på baggrund af vold? Hvis der ikke er god nok dokumentation? Så står man altså meget svagt. Så er udvisning jo en realitet, som de bør forholde sig til. Hvad sker der, hvis hun virkelig også fjendtliggør sin egen familie [ved at blive skilt] – hvad sker der så med hende, hvis hun bliver sendt tilbage? (Kommune10)

En opholdstilladelse i Danmark kan inddrages eller nægtes forlænget, såvel i forbindelse med en skilsmisse eller på et senere tidspunkt, og flere rådgivere opfatter som nævnt, at risikoen herfor øges, hvis man har opholdstilladelse efter udlændingelovens § 7, stk. 3. Hvis en kvindes skilsmisse ikke accepteres af hendes egen familie i hjemlandet, kan det komme hende til alvorlig skade, hvis hun bliver nødt til at vende tilbage hertil, fordi hun ikke kan forblive i Danmark.

En fare synes her at være, at hverken kvinderne selv, eller de danske fagpersoner, altid indtænker denne mulighed, når kvinden ønsker – og støttes til at få – skilsmisse.

Hanan er en af de interviewpersoner, der har benyttet sig af muligheden for at søge om opholdstilladelse efter udlændingelovens § 7, stk. 3. Hun fortæller følgende om, hvad hun gjorde, da hun ikke længere magtede at forblive sammen med sin ægteemand.

[Min mand var voldelig], og jeg vidste ikke, hvad jeg skulle gøre. Så jeg forklarede min situation til min sagsbehandler på kommunen. Hun spurgte mig, om jeg var bange for min mand. Og jeg sagde, at jeg ikke vidste, hvad han mere kunne gøre. Det eneste, vi har sammen, er børnene, og han er helt ude af kontrol. Så jeg vidste ikke, hvad han kunne finde på. Han havde truet mig før. Og han kunne sikkert slå mig ihjel, slå mine børn ihjel. Hun spurgte mig, om jeg ville på krisecenter, men det ville jeg ikke på grund af børnenes skolegang. Så jeg flyttede over til min søster.]. Og lidt senere startede jeg skilsmisseprocessen. Min sagsbehandler fortalte mig, at det første, jeg skulle gøre, var at ansøge om en selvstændig opholdstilladelse – en, som ikke var afhængig af ham. For ellers ville jeg blive smidt ud af landet, hvis jeg blev skilt. (Hanan, 1G, Syrien)

Hanans mand havde fået opholdstilladelse som politisk flygtning, og Hanan og deres børn var efterfølgende blevet familiesammenført til ham. Ved at få en opholdstilladelse efter udlændingelovens § 7, stk. 3, blev Hanans situation mere sårbar i forhold til inddragelse (eller nægtelse af forlængelse) af opholdstilladelsen ved forbedrede forhold i hjemlandet. Dette faktum sørger hendes eksmand for at fremhæve for hende:

Han fortæller mig: "De smider dig ud, for du har kun en [opholdstilladelse efter §] 7.3". Han har 5 års ophold som politisk flygtning. Men jeg har kun ét år, så han siger: "Du bliver nødt til at vende tilbage til mig, ellers smider de dig ud – regeringen smider dig ud". Men ved du hvad: Jeg er ligeglad. Selv hvis de sender mig tilbage til ISIS, er det bedre end at leve sammen med ham. Men jeg er da bange. For hvis de sender mig tilbage, sender de mig tilbage til helvede. Og hvad med mine børn? Ville de blive her? Ville jeg aldrig få dem at se igen? (Hanan, 1G, Syrien)

En anden syrisk flygtning, Selda, søger skilsmisse fra sin mand. Da hun finder ud af, hvad overgangen til en opholdstilladelse efter udlændingelovens § 7, stk. 3, kan komme til at betyde for hende, fortryder hun dog og vælger at gå tilbage til sin mand. Som hun fortæller:

Så slem var min mand heller ikke. Der var psykologisk vold. Og jeg bliver ignoreret. Og nogle gange kalder han mig grimme ting. Men han slår mig ikke. Og jeg kan ikke forlade hans skygge her i Danmark, for jeg føler mig ikke sikker her i Danmark. En skilsmisse ville påvirke mine børn, og det ønsker jeg ikke. Det, vi syriske kvinder ønsker os, er sikkerhed. De kan ikke efterlade os på den gyngende, som vi gynger på. 7.3'eren – alle disse regler. Det er, som om jorden pludselig åbnede sig. Vi kan ikke sove mere. Igennem de sidste 2 måneder er det som om, at de tog alt det fra os, som de havde givet til os. Vi har ikke brug for jeres penge. Vi arbejder. Men vi vil behandles som mennesker – vi har brug for sikkerhed. For at føle os trygge. (Selda, 1G, Syrien)

Til sidst i dette afsnit skal nævnes en særlig udfordring, som nogle flygtningekvinder kan opleve i forhold til adgangen til rettigheder i Danmark. Når syriske Hanan kan blive skilt – og syriske Selda kan overveje at blive det – handler det også om, at disse kvinder har mulighed for at

blive skilt i Danmark. Gifte udlændinge med opholdstilladelse efter udlændingelovens § 7, stk. 3 (midlertidig beskyttelsesstatus), kan efter Familieretshusets nuværende praksis slet ikke få behandlet en skilsmisssag i Danmark under henvisning til, at de vurderes ikke at have domicil i Danmark.

Den endelige afgørelse om adgangen til at blive skilt i Danmark henhører under domstolene, og der verserer for tiden en sag herom. Af svar til Udlændinge- og Integrationsudvalget fremgår det, at social- og indenrigsminister Astrid Krag er parat til at tage lovgivningsmæssige initiativer for at sikre, at også udlændinge, der er meddelt opholdstilladelse efter udlændingelovens § 7, stk. 3, får mulighed for at blive skilt i Danmark, hvis der viser sig behov for det, når den førnævnte retssag er afsluttet.¹⁴ Men som situationen ser ud i dag, er der altså nogle flygtningepar, som slet ikke har mulighed for at blive skilt efter dansk ret.

7.6 Afrunding

Forskellige rettigheder kan være involveret, når etniske minoritetskvinder overvejer skilsmisse. En central rettighed er muligheden for at blive skilt efter dansk ret. Her synes der at være en ganske god viden om mulighederne i Danmark. Samtidig kan fx isolation dog gøre, at nogle kvinder mangler helt basal viden om, hvad de som individer har ret til.

Samtidig kan andre rettigheder end blot muligheden for at blive skilt være vigtige, når kvinder overvejer at forlade dårlige ægteskaber. Dermed kan forskellige former for komplekse samspil påvirke kvinders reelle muligheder for at gøre brug af deres rettigheder til skilsmisse. For nogle familiesammenførte kvinder vil mulighederne for at forblive i Danmark i tilfælde af skilsmisse fx være knyttet til lovgivning på udlændingeområdet. I forhold hertil kan det være vanskeligt for kvinder at få sikkerhed for, hvordan de vil stå, hvis de søger skilsmisse. Som den franske sociolog Pierre Bourdieu udtrykker det, er der meget stor kvalitativ forskel på, hvordan "meget sandsynligt" og "helt sikkert" opleves (Bourdieu, 1977, p. 9): Hvis en kvinde får at vide, at hun med 90 procents sandsynlighed kan forblive i Danmark efter en skilsmisse, er der stadig 10 procents risiko for, at hun skal forlade Danmark. Da nogle kvinder vil have vanskeligt ved at overleve i deres oprindelseslande og/eller frygter at blive adskilt fra deres børn, hvis de skal udrejse, kan også en numerisk relativt lille risiko afholde kvinder fra at søge at afslutte dårlige ægteskaber. En sådan magtesløshed kan endvidere påvirke ægtemænds handlinger og dermed kvindernes ægteskaber i negativ retning, fordi mænd oplever, at kvinder reelt står i magtesløse positioner (Del Real, 2018; Liversage, 2013a).

Fagfolk, der rådgiver om problemstillinger knyttet til skilsmisse og opholdsgrundlag, fortæller, at det kan være meget svært for dem at vurdere, hvordan en given sag vil falde ud. Flere mener, at denne usikkerhed om retstilstanden er så alvorlig, at den udgør et retssikkerhedsmæssigt problem, fordi nogle borgere i dag reelt ikke kan få indsigt i retstilstanden på et område, som har en meget indgribende betydning for både deres egen og deres børns tilværelse. Når selv fagfolk ikke føler sig i stand til at vurdere, hvilken indflydelse en given kvindes skilsmisse vil få på hendes opholdsgrundlag, kan kvinderne selv naturligvis heller ikke vurdere dette. Denne usikkerhed kan afholde kvinder fra at afslutte problematiske ægteskaber. I arbejdet med denne rapport er VIVE selv kommet i berøring med nogle af disse uklarheder i forhold til juridiske fagpersoners forskelligartede vurderinger af, hvordan sager omkring opholdstilladelser (fx når kvinder har mindreårige børn) kan tænkes at falde ud.

¹⁴ Besvarelsene af UUI spørgsmål nr. 53 og 132 (Alm. del), FT 2018-2019 (2. samling).

For flygtninge kan en yderligere kompleksitet handle om forskellige former for opholdstilladelse, hvoraf flere i dag er midlertidige. Nogle flygtningekvinder, der søger skilsmisse, kan fx forblive i Danmark ved at søge om opholdstilladelse efter udlændingelovens § 7, stk. 3 (midlertidig beskyttelsesstatus). Fagfolk pointerer, at det bør medtænkes, hvordan kvinder vil kunne klare sig som fraskilte, hvis de søger skilsmisse i Danmark og – eventuelt efter en årrække – skal vende tilbage til deres oprindelseslande, fordi deres opholdstilladelse i Danmark inddrages eller nægtes forlænget. Det er muligt, at bevidstheden om sådanne fremtidige hjemsendelser ikke altid medtænkes tilstrækkeligt i dag, når flygtningekvinder søger rådgivning og støtte i forhold til skilsmisse.

8 Støtte fra det sociale system og politiet

Efter det forudgående kapitels diskussion af etniske minoritetskvinders brug af deres rettigheder i forbindelse med skilsmisse, handler dette kapitel om den hjælp, kvinder kan modtage, når de forsøger at komme ud af dårlige ægteskaber. En sådan hjælp kan komme fra flere sider. Dette kapitel fokuserer primært på den hjælp, kvinderne modtager fra kommunen – eventuelt i samarbejde med andre aktører. Den sidste del af kapitlet handler om interaktion med det danske politi – primært i forhold til kvindernes udsathed for partnervold.

På linje med en ny undersøgelse, der ser på norske kvinders udsathed for partnervold, viser også VIVEs interview, at der er store variationer i kvaliteten af den hjælp, kvinder får (Bjørnholt & Helseth, 2019). Samtidig er kvindernes behov også meget forskelligartede, hvilket afspejler den store diversitet, der er i gruppen. Som en socialrådgiver (Kommune4) forklarer: *”Det bliver for meget en kasse, hvis man tror, at man har en fælles løsning for alle. Det har man ikke. Man er nødt til at finde skræddersyede løsninger for de her kvinder”*.

Af denne undersøgelses 27 interview med fagfolk, var 10 informanter ansat i den kommunale indsats. De arbejdede fx i børne-familieafdelinger på jobcentre eller i særlige kommunale afsnit for nyankomne flygtninge. Det næste afsnit bygger for en stor dels vedkommende på disse medarbejders erfaringer.

8.1 Forskellige veje til den kommunale støtte

Afhængig af deres placering i kommunen kan medarbejdere komme i berøring med etniske minoritetskvinder på forskellig vis. Fra en børne-familieafdeling hører fx vi følgende om et nyligt sagsforløb.

I den seneste sag, jeg har haft, får mor sagt på sit aktiveringssted, at der foregår nogle ting derhjemme, og så ruller den bare derfra. Så ringer de op til jobcenteret og siger: ”Når en kvinde siger sådan her, hvad skal vi så gøre?”. Så ringer jobcenteret til os, og en time senere står jeg nede på beskæftigelsesstedet og siger: ”Skal vi lige snakke sammen; jeg har fundet en tolk”. Og vi ved godt, at vi skal nå det, inden hun skulle have været hjemme. Men også den kvinde endte jeg med at sende hjem den dag, for vi kunne ikke blive enige om, hvordan vi skulle løse det. Og det var selvfølgelig en fredag. Så kommer jeg igen mandag på hendes beskæftigelsessted, og der har hun besluttet sig for, at det ikke går, og at hun ikke tør [gå fra sin mand]. Men der har vi allerede fået så meget viden, at vi tænker, at vi bliver nødt til at snakke med de børn og faren – lidt i et forsøg på, at: ”Jamen, der er noget her, som vi bliver nødt til at tage alvorligt”, så hun også får fornemmelsen af, at hun har nogle rettigheder. Men vi har jo også fået tirret noget. (Kommune6)

Denne medarbejders seneste sag handler altså om en kvinde, der får fortalt en aktiveringsmedarbejder om alvorlige problemer i hjemmet. Det er ikke en kvinde, der selv er gået til kommunen for at få hjælp. Den kommunale medarbejder kontaktes og søger at afklare kvindens situation – noget, som er sprogligt udfordrende og kræver tolk. I forhold til, at kvinden eventuelt skal hjælpes bort fra sin mand, før han aner uråd, er det også en sag, der forløber under et tidspres. Kvinden er dog ikke klar til at tage hjemmefra og beslutter sig efterfølgende for, ”at hun ikke tør”. Nu er kommunen dog blevet opmærksom på en børnefamilie, hvor der synes at være problemer, som kan kræve offentlig indgriben. Medarbejderne forsøger derfor at opklare

sagen yderligere via samtaler med børnene og med kvindens mand. Dermed får de også "tirret noget" – de får muligvis hævet konfliktniveauet i familien. Her kan de ikke vide, hvad kvinden eventuelt bliver udsat for, i forlængelse af at hun har "sladret" til de danske myndigheder. Ud over at de kommunale medarbejdere i denne sag ønsker, at kvinde skal få en bedre forståelse af sine rettigheder, er der dog ikke åbenlyst, hvordan denne sag videre vil forløbe.

Eksemplet viser også den dobbeltrolle, som de kommunale medarbejdere kan have: Dels skal de kunne yde hjælp til borgere med sociale problemer. Dels har de en myndighedsrolle, hvor de i særlig grad skal sikre, at børn ikke lider overlast. Denne dobbeltrolle kan gøre det svært for forældre at føle tillid til det sociale system (Odden, Ryndyk, & Ådna, 2015). Dermed kan en sag som den ovenstående potentielt set udvikle sig til, at kommunen ønsker at fjerne børn fra et dysfunktionelt hjem. Dermed kan en sag som denne føde ind i en frygt for, at kommunen tager ens børn, hvis man henvender sig til dem for at få hjælp i en svær familiesituation.

I andre tilfælde kontakter kvinder selv kommunen for at få hjælp til at komme væk hjemmefra. Her kan et forløb blive, at kvinderne hjælpes videre til et krisecenter. Noget sådan hører vi om fra en stor del af de interviewede kvinder. Deres henvendelser til kommunen kommer ofte i meget tilspidsede situationer, hvor en særlig episode har fået dem til at flygte fra hjemmet. Wafa fortæller fx følgende om at flygte hjemmefra med sine børn, fordi hendes søn har overhørt sin far lægge planer om at tage hele familien ud af Danmark:

Så vi kom over til kommunen. Og fordi jeg har en historie, hvor jeg flere gange har fortrudt og gået tilbage, så frygtede de, at jeg ville tage hjem igen og flygte igen og så hjem igen. Jeg fik at vide, at nu skulle det altså være slut. Det var sidste chance, og jeg skulle stå fast denne her gang. | Og fordi vi havde så mange skænderier, havde min mand slået løs på mig, og jeg var gul og blå over det hele. Så de spurgte selvfølgelig ind til, hvad der var sket, og sagde til mig, at jeg slet ikke skulle være i [X-by] mere. Det var ikke sikkert for mig eller børnene at være her. De flyttede os til [Y-by], og jeg kom på krisecenter derude. (Wafa, 1G, Irak mv.)

Wafas behov for at komme på krisecenter hang både sammen med den trussel, hendes mand udgjorde, og med hendes meget sparsomme netværk i Danmark. Dermed havde hun ingen private kontakter, hun kunne søge husly hos. På linje hermed udgør etniske minoritetskvinder knap halvdelen af beboerne på danske kvindekrisecentre, hvor de ofte har brug for mere langvarig og omfattende støtte end kvinder med majoritetsdansk baggrund (Danneskiold-Samsøe et al., 2011; Rambøll, 2015).

8.1.1 Socialt arbejde – bygget op om relationer og tillid

Socialt arbejde er bygget op om relationer – et faktum, der også gælder i arbejdet med etniske minoriteter. Her kan det kræve en særlig indsats at opbygge den tillid, som er helt essentiel for det gode sociale arbejde (Aarset & Bredal, 2018). Som en frontmedarbejder beskriver situationen, vil en kvinde med problemer normalt ikke ... "starte med at tale med kommunen, der har magt til at fjerne børnene og tage ens penge. Det kræver meget at få etableret en tillid til folk, så man kan finde ud af, hvad de her konflikter egentlig handler om" (Kommune5). Behovet for tillid er endvidere kontekstafhængigt. Det spiller fx en klart vigtigere rolle, når en familierapi skal lykkes, end hvis det sociale arbejde handler om behovet for et nyt sted at bo.

Nogle af de interviewede frontmedarbejdere var ansat i særlige indsatser, hvor man havde valgt at flytte tættere på udsatte familier. Dette mente medarbejderne kunne være med til at

styrke relationen til borgerne og dermed give det sociale arbejde bedre vilkår. Det kunne fx medvirke til at skabe dialog med kvinder, der levede ganske isolerede:

En relation til [sådanne kvinder] får man kun, hvis man rykker ud fra kontorlokalerne. Det handler om at være ude, hvor tingene sker. Det er afgørende for at kunne hjælpe de her kvinder, at det er en relation, der giver mening. Ingen af de kvinder åbner sig for en gennemsnitlig sagsbehandler et eller andet sted på et kontor på rådhuset. Kender de dig? Er du i øjenhøjde med folk? Hvordan er kemien? Hvordan snakker du? Alle de ting afgør, om de overhovedet vil have hjælp fra dig. Der kommer vi til kort i det offentlige ved at tro, at de bare kontakter en sagsbehandler et sted i en afdeling. (Kommune4)

Relationsarbejde kræver såvel tid som kontinuitet. Dermed kunne en barriere for det gode sociale arbejde blive, at medarbejderne var tidmæssigt pressede, og at der var udskiftning mellem medarbejdere og dårlig koordinering imellem forskellige fagpersoner. På linje hermed beskriver en medarbejder i Kommune 6, hvordan en kollega, Abelone, lykkedes med at hjælpe en familiesammenført kvinde ud af et dårligt ægteskab, hvor hun ... "boede på et værelse derhjemme og faktisk ikke fik integrationsydelse. Hun kendte ikke sine rettigheder". Det var qua kvindens relation med Abelone, at hun lige så stille finder ud af, at: "Gud, der er et liv uden for alt det her". Kvinden er dog meget bekymret for sine muligheder for at bevare sit ophold. Sagen udvikler sig på følgende måde:

Det var Abelone, der kører den her sag sammen med borgeren. Hun ender med at komme ud på et krisecenter, som er ultra-hemmeligt. | Og nu, efter 3 år, er hun ved at få bare lidt gang i sit liv og får fundet ud af: "Gud, jeg har et hævekort. Gud, jeg må godt tale med nogen på gaden". Men det er et godt eksempel på det med, at det er ret tilfældigt, hvem der bliver relationsmedarbejderen. Og sagen fyldte utrolig meget hos Abelone, for det var ikke bare en check-check-sag. Abelone har faktisk også haft kontakt med hende efterfølgende, fordi den går så meget ind under huden. Så møder du en medarbejder, der rent faktisk følger [sagen] til dørs, eller er der skiftende sagsbehandlere? Eller bliver man økonomisk sanktioneret, fordi man ikke møder op? Der er utrolig mange faktorer på spil, som gør, at hver enkel situation udspiller sig forskelligt. (Kommune6)

Relationen imellem borger og frontmedarbejder er også central for, at man kan afdække, hvad der vil være den rigtige hjælp. Her kan hjælp til at komme videre i arbejde og blive selvforsørgende være centralt for, at en kvinde, der har forladt sin mand, kan stå på egne ben. Noget sådan fortæller Khulud om fra sit forløb.

Jeg havde et møde med min socialrådgiver, og jeg sagde til hende, at jeg kan ikke mere. Jeg kan ikke flere praktikforløb. Jeg har brug for noget stabilitet. Hun sagde til mig: "Hvad har du lyst til?". Jeg sagde, at jeg vil gerne læse. Så hun hjalp mig med at komme ind på SOSU-assistentuddannelsen. Og samme år startede jeg også med at tage kørekort. (Khulud, 1G, Irak mv.)

Såvel vigtigheden af at opbygge en tillidsfuld relation, som at dette tager tid, fremgår også af skandinaviske studier om indsats i forhold til etniske minoriteter (Alizadeh, Hylander, Kocturk, & Törnkvist, 2010; Byrskog, Olsson, Essén, & Allvin, 2015). Når frontmedarbejdere formår at opbygge en tillidsfuld relation til en borger, kan det være afsæt for en virksom hjælpeindsats, der kan medvirke til dybtgående og varige forandringer.

En gruppe af kommunale medarbejdere, der har kontakt med en bred vifte af borgere – og dermed også etniske minoritetskvinder – er sundhedsplejersker. At en tillidsrelation til en sådan medarbejder kan være vigtig for at få hjælp, hører vi fra Lyka, der bliver slået af sin majoritets-danske mand:

Min sundhedsplejerske sagde, at jeg kunne fortælle alt til hende. Hun sagde, jeg kunne stole på hende. Hun lagde mærke til, at jeg havde blå mærker, sæbeøj, sår i ansigtet. Vi begyndte at mødes i hemmelighed uden for huset, fordi selv hvis min mand ikke var der, så ville hans børn være der og sige det videre, hvis jeg havde sagt noget til sundhedsplejersken. Hun talte om, at jeg kunne komme på krisecenter. Hun talte også med min læge og med politiet. Men jeg var så bange. Jeg gik faktisk fra ham fire gange [og gik tilbage igen]. (Lyka, 1G, Filippinerne)

Hvor central en opbygning af tillid kan være for, at sociale indsatser kan give resultater, fortæller også den familiesammenførte kvinde Samira om. Hendes forløb er langt og kompliceret (se oversigt i bilag 1). Vigtige nedslag er, at hendes mand bortfører parrets børn til udlandet for at forhindre den skilsmisse, som Samira ønsker. De efterfølgende år er Samiras liv præget af vold, krisecenterophold og forfølgelse fra en mand, der ikke ønsker at give slip på hende. Her bruger han det faktum, at parret stadig har en nikah, til at kræve adgang til Samiras lejlighed. En kommunal støttekontaktperson hjælper her Samira til at blive bedre til at sætte grænser over for sin (eks)mand og holde ham ude af lejligheden. Samira fortæller om dette forløb i casen herunder.

Samira – hjælp fra en støttekontaktperson til at sætte grænser

Kommunen sagde til mig, at jeg ikke må lukke [min (eks)mand] ind i mit hjem. Jeg fortalte dem, at jeg var bange for at afvise ham. At hvis han ringer på døren, og jeg ikke åbner for ham, er jeg bange for, at han fanger mig ude på gaden og slår mig. Han begyndte at møde op på børnenes skole. Min søns lærer ville ringe til mig og sige: "Din eksmand står ude foran skolen og venter på din søn", og jeg ville begynde at ryste. Jeg tænkte, at han ville prøve at kidnappe min søn [en gang til] og flygte med ham til [X-land]. Så kommunen besluttede at tildele mig og mine børn – mest min søn – en støttekontaktperson, der skulle komme hjem til os. Han hjalp min søn med hans lektier, tog børnene ud – aflastede mig engang imellem. Han ville komme tre gange om ugen. Jeg betragtede ikke hans tilstedeværelse som overvågning – vi holdt meget af ham. Men min eksmand blev rasende – bare tanken om, at en fremmed mand skulle være i mit hjem med vores børn.

Min eksmand blev ved med komme hjem til mig for at se børnene. Kontaktpersonen plejede at sige til mig: "Efter alt hvad han har gjort og udsat dig for, vil du stadig tillade, at han kommer hjem til dig?". Jeg ville sige til ham: "Jeg er bange for ham". | Engang var kontaktpersonen hjemme hos os, mens min eksmand sad der. Min eksmand gad ikke at gå, så jeg hev kontaktpersonen ind i køkkenet og sagde til ham: "Please. Du må ikke gå uden at tage ham med ud". Min eksmand sad og truede mig på arabisk den dag – foran kontaktpersonen. Han sagde: "Er det det, du gerne vil have? Du vil gerne leve som en dansker? Og du har hentet en dansk far til min søn". Jeg svarede: "Hvad snakker du om? Det er en kontaktperson – ikke en faderfigur til din søn". Og jeg sagde til ham: "Du kan takke dig selv for, at ham danskeren, som du er så utilfreds over, er en del af dine børns liv".

Kontaktpersonen tog så fat i ham og sagde til ham, at han synes, de begge to skulle gå nu, så børnene kunne sove – og så gik de. Dagen efter kom kontaktpersonen hjem til mig for at tale med mig. Han sagde: "Samira, du bliver simpelthen nødt til at love mig, at denne

mand ikke bliver lukket ind i dit hjem igen. Det må ikke ske igen, som i aldrig mere". Jeg sagde til ham: "Jeg er bange for ham – der er ikke, fordi jeg gerne vil have, han skal komme".| Altså alt det der med, at han hele tiden gik og sagde: "Du er stadig min kone". Den hjemmevask og manipulation, der havde kørt i så mange år, gjorde det virkelig svært for mig at sætte grænser. Vi var skilt, men alligevel var vi ikke helt skilt, fordi islamisk set skal han jo give mig min skilsmisse. I den periode talte jeg meget med kontaktpersonen, og han hjalp mig med at finde styrken til at sætte grænser og sige fra. Så når [eksmanden] kom og ringede på døren, ville jeg ikke åbne for ham. Jeg ville sige til ham: "Du må ikke komme her mere. Hvis du gerne vil se dine børn, så snak med kommunen og find ud af noget med dem". Og han ville råbe: "Du er stadig min kone", "Det der har du ikke ret til at gøre", "Vi er stadig gift" osv. (Samira, 1G, Pal/Lib.)

8.2 Vigtigheden af god kommunikation og viden om målgruppen

I mødet mellem borgeren og frontmedarbejdere er en god kommunikation helt essentiel. Frontmedarbejdere fremhæver tre pointer, der genfindes i litteraturen: At man forholder sig til sproglige udfordringer, at man tager hensyn til borgernes vidensniveau, og at man er varsom, når man taler om sensitive emner.

8.2.1 Om brug af tolk

I en del tilfælde er det nødvendigt for kommunikationen, at man arbejder med tolk. Brug af tolk gør det sociale arbejde mere tidskrævende og kan hæmme relationsopbygningen imellem borger og frontmedarbejder. Ydermere kan det være vanskeligt at finde gode tolke. Det kan både handle om tolkenes kvalifikation på såvel dansk som på fremmedsproget. Og det kan handle om borgernes krav på fortrolighed. Her kan de etniske minoritetsgruppers ofte begrænsede størrelse skabe berettiget tvivl om, hvorvidt fortroligheden respekteres. En medarbejder fra en NGO fortæller om følgende episode fra en tolkesamtale med en kvinde og hendes eksmand:

Jeg kunne se på hende, at hun var irritabel og havde det dårligt. Bagefter fortalte hun mig, at tolken var fra samme landsby som hendes eks var [fra]. Jeg sagde: "Jamen, for pokker, hvorfor har du ikke sagt det til mig?". Han var fuldstændig inhabil. Man kunne også mærke det på den måde, han tolkede manden på og tolkede kvinden på: Det, som kvinden sagde, oversatte han meget kort, men det, som manden sagde, oversatte han grundigt. Selvom man ikke forstår sproget, så kan man mærke det. (NGO6)

Hvis en medarbejder har en "underlig" fornemmelse i forhold til en tolk, kan den dog være svær at handle på, da et møde så skal udsættes, og der skal skaffes en ny – og muligvis ikke engang bedre – tolk. Noget sådan kunne nogle kommunale frontmedarbejdere dog godt finde på at gøre.

Endvidere kan forskellige samtaletyper stille forskellige krav. Her kan det dels handle om, hvorvidt tolken forstår den særlige terminologi, der benyttes. Og dels om, hvorvidt de forskellige parter i samtalen forstår hinandens begreber. Det beskriver en ansat i Familieretshuset på følgende måde:

Vilkårsforhandlinger [i forbindelse med skilsmisse] kan være noget af det sværeste at have med en tolk, fordi der er så mange juridiske begreber. Det er sjældent, at man finder tolke, som rent faktisk rigtig kan tolke det – for de forstår det dårligt selv.

Dét synes jeg faktisk er meget problematisk i de her sager. Jeg kan også nogle gange sidde og tænke: "Er det det rigtige, som er blevet tolket, eller hvad?" Lige pludselig bliver der spurgt om et eller andet, hvor jeg tænker: "Puha, har I egentlig overhovedet fået oversat præcis det, som jeg har sagt?". Og der er det jo svært med det med pengene. Nogle har jo en anden forståelse af pengene, og hvordan de skal deles. Og når vi taler om særeje eller en ægtepagt, så har de måske nogle begreber om brudegave og guld. (Fagperson1)

Boks 8.1 Guide til brug af tolk

Social- og Integrationsministeriet udgav i 2012 "Tolkeguide – håndbog om tolkning i den kommunale indsats". I håndbogen kan man finde råd om brug af tolk, herunder om, hvordan man kan bruge tolken som samarbejdspartner, og hvilke forhold, man bør sikre sig, er i orden, inden en tolkesamtale går i gang. Tolkeguiden kan downloades her:

<http://www.traume.dk/sites/default/files/Tolkeguide%20-%20h%C3%A5ndbog%20om%20tolkning%20i%20den%20kommunale%20indsats.pdf>

8.2.2 At kommunikere på velegnede måder

Med hensyn til borgernes vidensniveau er et vigtigt forhold, at mange etniske minoriteter har begrænset viden om det danske offentlige system. Dermed skal man passe på med for hurtigt og for indforstået kommunikation. En frontmedarbejder, der primært arbejder med etniske minoritetsfamilier, fortæller, at nogle af hendes kolleger med mindre erfaring i forhold til målgruppen ikke altid er så gode til at tage hensyn til familiernes begrænsede vidensniveau:

Prøv at forestille dig, at du kommer ind som mor til de her professionelle, som sidder til et møde og siger, at "nu skal vi jo lave en PPR-undersøgelse [PPR = pædagogisk-psykologisk rådgivning]". Så kigger jeg på moderen og spørger, om hun ved, hvad en PPR-undersøgelse er? Nej. Så til psykologen – om hun vil forklare, hvad det er? Hun svarer: "Jamen, så går jeg jo ned og observerer". Der spørger jeg: "Ja – med henblik på hvad? Hvor mange gange? Hvornår? Hvorfor?". Der skal virkelig fokus på at få noget mere tydelighed på: Hvad er opdraget? Hvad er det, der skal løses? Hvorfor skal vi bruge de her metoder? De [professionelle] kan slet ikke se, hvor indforståede de er. (Kommune4)

Med hensyn til kommunikationsformen kan en meget konfronterende tilgang i forhold til sensitive emner blive anset for at være uhøfligt og direkte fornærmende (Al-Krenawi & Jackson, 2014). I stedet anbefaler fx Odden, Ryndyk & Ådna, 2015, at man benytter "høj-kontekst kommunikation". Derved taler man "rundt om" et emne frem for at gå lige til sagens kerne fra starten. En frontmedarbejder fremhæver vigtigheden heraf på følgende måde:

Som danskere vil vi jo bare have "svesken på disken". Vi siger næsten ikke engang "hej", før vi går i gang med at bore ind – vi er næsten brutale. Det gør man bare ikke i Mellemøsten. Man tager noget tid til lige at pleje relationen først. Alt for mange danske professionelle har for travlt og stopper op, når der er modstand. Langt det meste af tiden fungerer det rigtig godt at tage sig tid til at få bygget en ordentlig relation op. Respekter, at der er nogle mennesker, der har alle mulige gode grunde til ikke at sige noget til dig. Når de engang imellem belønner dig for din tålmodighed, så er det også en bekræftelse af, at det er den rigtige måde at gøre det på. (Kommune5)

Boks 8.2 Inspirationshæfter til fagpersoner i forhold til opsporing af vold og i forhold til risikovurdering

Lev Uden Vold – en national organisation, der skal sikre mere og bedre hjælp i forhold til vold i nære relationer, har i 2019 udarbejdet to inspirationshæfter til fagpersoner. Hæfterne retter sig imod en bred vifte af fagligheder som socialrådgivere, læger, sygeplejersker, jordmødre, psykologer m.fl., der alle kan komme i kontakt med borgere udsat for vold i nære relationer. Det drejer sig om de følgende to hæfter:

- Opsporing af personer udsat for vold i nære relationer – et inspirationshæfte til fagpersoner
- Risikovurdering af vold i nære relationer – et inspirationshæfte til fagpersoner.

Hæfterne giver blandt andet konkrete råd om, hvad der kan være tegn på, at en borger er udsat for vold i nære relationer, og hvordan man kan spørge ind til emnet på en etisk forsvarlig måde. Hæfterne kan downloades her: <https://levudenvold.dk/2019/11/opsporing-af-personer-udsat-for-vold-i-naere-relationer-et-inspirationshaefte-til-fagpersoner-2/>

Det kan også være vigtigt, at medarbejderne har relevante kompetencer i forhold til fx vold og interkulturel kommunikation (Aarset & Bredal, 2018; Hydle & Bredal, 2011). Samtidig understreger flere, at man skal være meget varsom med at have for stort "kulturfokus", da dette kan føre til forkerte fortolkninger af den enkelte borgers situation og bevæggrunde. Som en medarbejder ser situationen:

Man skal finde et sted mellem, at "alt er kultur" og "intet er kultur". | Nogle tænker, at det skal de slet ikke have noget med at gøre, for det er for komplekst. Du har andre, hvor man overfortolker fuldstændig. Du kan fx ikke bare tænke, at fordi en kvinde har tørklæde på, så gælder A og B. Du er nødt til at gå ind og undersøge de bagvedliggende årsager. | Eller bare fordi en ung dreng på 13-14 år har snakket om uretfærdigheden i krigen i Syrien, så laves der underretninger på ham om, at han er radikaliseret. Så kan man slæbe en hel familie ind i en §50 børneundersøgelse og køre tingene helt op. (Kommune4)

Det kan selvsagt være krævende at arbejde med borgere, der fx har baggrund i en helt anden samfundsstruktur, måske har meget lidt uddannelse med sig, og hvis familie er præget af dynamikker, som frontmedarbejderen har begrænset viden om. En frontmedarbejder med stor erfaring på området peger på, at der hos forskellige medarbejdere fx kan være for lidt viden om kønsdynamikker og omsorgspraksisser blandt etniske minoriteter.

Kommunerne tager udgangspunkt i den danske model og sammenligner etnisk minoritetspraksis med den danske model. Så bliver familierne misforstået – hendes motiv, hans motiv og handlinger bliver fejlfortolket hele tiden. (Kommune10)

En anden problemstilling handler om, hvorvidt frontmedarbejderes oplevelse af "anderledesheden" ved nogle etniske minoritetsfamilier skygger for deres faglige dømmekraft. Et eksempel herpå stammer fra en medarbejder i en NGO, der blandt andet støtter borgere udsat for stalking. Stalking er "en systematisk række af kontaktforsøg og adfærd, som er uønsket og vedvarende, og som opleves grænseoverskridende og intimiderende for den udsatte" (<https://www.danskstalkingcenter.dk/hvad-er-stalking/>). Denne NGO-medarbejder fortæller følgende om samarbejdet med kommunale frontmedarbejdere:

Jeg har lavet interview med socialrådgivere, som har fortalt om nogle sager, hvor jeg har tænkt: "Det lyder som stalking", og så spørger jeg: "Overvejede I på noget tidspunkt at kontakte politiet for at få tilhold eller noget lignende?". Og så var de sådan ... fordi de havde bare set det som noget kulturelt. (Rådgivning6)

NGO-medarbejderens oplevelse er altså, at en sagsbehandler kan affeje det, en etnisk minoritetskvinde udsættes for, som "noget kulturelt". Dermed får kvinden formodentlig ikke den – eventuelt specialiserede – hjælp, som hun kan have brug for. Denne medarbejder fremhæver også, at stalking i etniske minoritetsfamilier ofte udøves af mere end den ene stalker, man normalt ser i majoritetsdanske familier. Dette kan gøre hjælpeindsatserne vanskelige, da sådanne stalking-praksisser (med flere udøvere) harmonerer dårligt med dansk lovgivning.

Endelig fremhæver mange interviewpersoner, at der er langt mere end anderledes kulturelle forhold og familiepraksisser på spil i deres arbejde. Som en frontmedarbejder, der arbejder med sin kommunes meste komplicerede familiesager, forklarer:

Vi har de sager, som andre fagpersoner ikke kunne komme videre med. Sagerne er meget, meget komplicerede. En blanding af vold, misbrug, traumer, PTSD, mistroivsel hos børnene – at forældrene ikke er i stand til at navigere i samfundet med den bagage, de har med fra deres hjemlande. 70 pct. af familierne har PTSD. Det påvirker selvfølgelig deres dagligdag og trivsel generelt. (Kommune2)

Det er naturligvis ikke alle sådanne sager, der handler om skilsmisse. Men nogle gør, og denne medarbejders rids over de problematikker, hun kan møde i sådanne sager, viser meget godt, hvor bred en faglighed dette sociale arbejde kan kræve.

Den brede faglighed kan også være nødvendig, fordi kommunale medarbejdere skal hjælpe borgere, der måske hverken taler dansk eller engelsk, ud af vanskelige situationer. Dette afsnit afsluttes med eksempel herpå fra en flygtningekvinde – se casen herunder.

Warda – når man har brug for hjælp til selv simple ting

Kort efter at syriske Warda er blevet familiesammenført til sin mand i Danmark, fortæller han, at han vil skilles. Efter et selvmordsforsøg får Warda at vide, at hun selv kan søge opholdstilladelse efter udlændingelovens § 7, stk. 3. Hun fortæller følgende om den efterfølgende periode i sit liv, hvor hun er meget afhængig af hjælp fra sin kommunale sagsbehandler.

Min sagsbehandler [som kunne tale arabisk] var ny, og hun kendte ikke rigtig reglerne. Hun spurgte en kollega til råds, og de sagde, jeg skulle søge asyl, så hun sendte mig fra Jylland til Sandholm [= asylcenter i Nordsjælland]. Da jeg ankom til København, var klokken 5, og det var fredag. Jeg tog til Sandholm, og de fortalte, at de ikke kunne lukke mig ind, fordi det var fredag. Så tog jeg til politiet, men de sagde, at jeg ikke kunne være på stationen. Så jeg sov 3 dage på Københavns Hovedbanegård. Fredag, lørdag og søndag. Jeg ringede til min sagsbehandler om mandagen. Hun sagde, at jeg bare skulle have taget toget til Sandholm, selvom jeg ingen penge havde. Jeg stod på toget, men jeg kom til at stå af i Lyngby. Jeg ringede til hende igen og sagde, at jeg ikke vidste, hvor jeg var, og at jeg var så træt. Jeg græd. Jeg sagde til hende: "Jeg har ikke lyst til at leve mere". Hun spurgte, om der var en person, der kunne tale dansk i nærheden. Der var en dansk fyr, og han hjalp mig med at få en taxi. [Sagsbehandleren] talte med chaufføren og fortalte ham, at hun ville betale ham med Mobilepay. (Warda, 1G, Syrien)

8.3 Frygten for, at kommunen fjerner ens børn

Frygten for, at kommunen fjerner familiens børn, hvis de får viden om familieproblemerne alvor, kan udgøre en central barriere for at hjælpe kvinder, der lever i dårlige ægteskaber (Odden et al., 2015). Som en frontmedarbejder forklarer:

I familieafdelingen er vi meget opmærksomme på, om vi også bliver en stressfaktor for familierne. De har jo ikke rigtig forståelse for, hvad kommunen er for noget. Der er så mange rygter omkring, hvad vi kan, og hvad vi gør – altså, vi har ikke anbragt et eneste flygtningebarn, men de tror, at vi anbringer "alle" flygtningebørn. (Kommune1)

Dermed kan der være stærke ønsker om at holde kommunen på afstand af familiens eventuelle problemer. En fraskilt kvinde, konvertitten Rosa, beskriver problematikken på følgende måde:

Jeg ved, at mange kvinder frygter, at deres børn bliver taget fra dem. De frygter det rigtig meget. Det kan jeg se, når de skriver inde på de grupper [på de sociale medier], hvor folk laver anonyme opslag. De er faktisk bange for, at børnene bliver taget fra dem, fordi "nu er jeg kommet ud i det her [med en voldelig mand], og jeg er blevet hjernevasket, og jeg har det faktisk ikke særligt godt, så de vil se mig som værende uegnet som mor lige nu". Så kvinderne prøver at komme ud af det, men hvor skal de gå hen? (Rosa, Europa)

Flere af de interviewede kvinder fortæller, at de over for myndighederne har følt, at de har skullet bevise deres værd som mødre med en nagende frygt for, om de "består".

En kvinde, der oplever at komme i et sådant søgelys, er Haya. Hun er vokset op i Danmark og bliver som ung gift med en udenlandsk mand, hun har forelsket sig i (se afsnit 3.3.2). Parret bor i en del år andetsteds i Europa, men vender tilbage til Danmark. Flytningen og det faktum, at familiens ældste børn bliver teenagere, øger problemerne i familien. Som Haya siger: "Jeg ved ikke, hvad der sker for [ægtemanden] – han bliver fuldstændig angst for, hvad hans børn kan blive rodet ud i". Faren slår blandt andet den ældste søn, som ikke vil leve efter faderens anvisninger. Sønnen fortæller en lærer på sin skole, at han bliver slået. Haya fortæller følgende om, hvad der dernæst sker:

Så starter der en sag ved socialforvaltningen. I starten er jeg et nervevrag. Det eneste jeg tænker på er, at nu tager de mine børn. Den frygt har jeg ikke på samme måde mere, for jeg er blevet mere realistisk. Jeg ved, at de sociale myndigheder godt kan gå ind og fjerne ens børn, men det gør de ikke bare. [Sagsbehandleren] sagde til mig, at han kan ikke være derhjemme, og det er dit ansvar, at han ikke er derhjemme. .| Det har taget rigtig lang tid for mig at nå dertil, hvor jeg selv sagde til [ægtemand]: "Du kan ikke være her". Det har været rigtig, rigtig svært, og jeg har stadigvæk dårlig samvittighed over for ham. Det er et meget ambivalent forhold, for jeg føler mig også meget skyldig over for [søn]. At jeg som mor ikke er trådt i karakter. Jeg skulle bare være rejst, når [ægtemand] har slået [søn].| Min søn er et af de mennesker, jeg har allermest respekt for. Fordi han kunne stå op imod sin far. Jeg kunne ikke – det må jeg ærligt indrømme. Jeg havde nok haft lettere ved at skyde ham med en pistol end at stå op imod ham. (Haya, 2G, Irak mv.)

Haya er stadig gift (såvel efter dansk ret som i en nikah) med sin mand, men de bor hver for sig. Hun er også meget bevidst om, at kommunen kan komme på uanmeldt besøg for at sikre

sig, at hun overholder aftalen om mandens fraflytning. Da manden undertiden kommer på lidt for langvarige besøg på hendes og børnenes adresse, frygter hun for mulige problemer, men hun føler samtidig, at hun har svært ved at gøre noget ved dem.

8.4 Mangeartede udfordringer i komplekse sager

8.4.1 At arbejde med kvinder, som vender tilbage til deres mænd

De tidligere kapitler har givet mange eksempler på det pres, kvinder kan være underlagt for at gå tilbage til dårlige ægteskaber. Frontmedarbejdere, der involveres i sådanne sager, kan opleve det som ganske belastende, fordi de på den ene side får indblik i en kvindes meget vanskelige forhold, og på den anden side føler sig ude af stand til at hjælpe en kvinde, hvis hun vælger at gå tilbage til sin mand. En sådan oplevelse beskrives i casen herunder:

En socialrådgivers fortælling om en kvinde, der søger hjælp – og fortryder

Jeg kommer i kontakt med en kvinde helt akut, fordi der har været en voldsepisode i hjemmet, og hun ønsker at flygte fra manden. Vi finder ud af, hvor hun kan komme hen, og hvordan vi henter børnene og nogle ting og afsted – tjuhej – nu skal det gå stærkt. Men hun er så bange for sin sikkerhed, at jeg indvilger i, at der ikke bliver noteret noget. Jeg har så hjulpet hende af sted, og jeg tror nærmest, det er samme eftermiddag, så fortryder hun og tager hjem igen. Og så vil hun ikke vedkende sig noget af det, som vi har talt om. Jeg kan ikke få kontakt til hende alene, så jeg har dem begge oppe til et møde, hvor jeg prøver at sige, at der er nogle ting, som giver mig anledning til bekymring her. Så jeg kigger hende i øjnene og siger: "Er det det her, du vil? For ellers så ved du, hvor vi er". Og jeg kigger ham i øjnene og siger: "Jeg er bekymret for, om du behandler din familie ordentligt, og jeg er bekymret for, hvad det her kan komme til at betyde. Vi kommer til at følge op på dine børns trivsel". For ligesom at trykke på de knapper, som jeg kan trykke på. Og der har jeg en klar fornemmelse af, at den kvinde skal bare ikke give udtryk for noget som helst, fordi han er så dominerende. Og jeg tænker, at der både er psykisk og fysisk vold i det hjem. Og jeg og en kollega er ude på adressen et par dage senere for at foretage børnesamtaler med de her børn og for at sikre, at de har et talerør, hvor de har mulighed for at sige, hvis der er noget. Og der er heller ikke noget at komme efter. Og der får jeg en klar fornemmelse af, at denne her familie bare er smækket på plads. Og fordi mor trak sin forklaring tilbage, vil der ikke blive gjort noget ud af det, og vi havde jo ikke journaliseret noget fra starten af – for at beskytte hende. Så politiet sagde, at de ikke havde noget at rejse tiltale på [i forhold til voldsepisoden] eller på nogen måde kunne beskytte hende. | Det er bare så ubehageligt, når det smuldrer ud af ens hænder. | Så man bliver bare nødt til at vente, til kvinden selv er klar. Og bare stå klar hver gang. (Kommune6)

Flere sagsbehandlere fortæller om utrygheden ved, hvad der kan ske, når en sag er sat i gang, men en kvinde så mister modet og vender tilbage til sin ægtemand. Her fortæller en sagsbehandler om at blive kontaktet fra udlandet, hvor en kvinde var blevet taget hen imod sin vilje efter at have været i kontakt med kommunen. Det viste sig dog umuligt for medarbejderen at få skaffet hjælp til kvinden.

At nogle kvinders vej ud af dårlige ægteskaber er lang med mange tilbageslag undervejs, kan anses for at være et arbejdsvilkår for frontmedarbejdere. En kommunal medarbejder formulerer det på følgende måde:

Vores erfaringer er, at kvinderne går tilbage, fordi de tror, det er den eneste mulighed. Så de skal gå tilbage, og så skal de gå igennem det her igen, og så er vi der igen, og så skal de gå tilbage, og så skal de gå igen og bede om hjælp. Det, der er vigtigt, det er, at vi får sagt: "Jamen, I kan altid komme her! Lige meget hvad, lige meget hvor mange gange, I gør det, så skal vi nok iværksætte det igen". (Kommune9)

8.4.2 Udfordringer på grund af kompliceret lovgivning

Udfordringer i de kommunale frontmedarbejders arbejde kan også udspringe af sammenfletningen af forskellige lovgivninger på området. Her er reglerne omkring opholdstilladelser centrale, når kvinder søger hjælp og rådgivning, og sagen fremstår som et valg imellem at forblive i ægteskabet eller forlade Danmark: "Det er svært som professionel, når man sidder over for en kvinde i sådan en situation. Så føler jeg mig magtesløs. Så er det lidt svært at vejlede" (Kommune3). Denne situation kompliceres yderligere af, at selv medarbejdere, der arbejder med juridisk vejledning i forhold til udlændingeområdet, kan have svært ved at vurdere, hvordan en kvinders chancer vil være, hvis hun går fra sin mand, se fx afsnit 7.5.1.

Denne problematik gælder naturligvis ikke kun i forhold til kommunale frontmedarbejdere. Og på fx kvindekrisecentre kan man have vanskeligt ved at varetage komplekse udlændingeretlige sager.

En ansat i en juridisk rådgivning (Rådgivning 3) fortæller, at de jævnligt ringes op af medarbejdere fra krisecentre, der er i vildrede omkring, hvad de skal gøre for at hjælpe indskrevne indvandrerkvinder. Det drejer sig generelt om sager med en høj juridisk kompleksitet, og når de indskrevne kvinder tilmed ofte har brug for tolkebistand for at føre samtaler med deres kontaktperson på krisecentret eller til at forstå breve, som de modtager fra myndighederne, bliver arbejdsbyrden meget stor. Dette medfører, at disse kvinders udfordringer dårligt kan rummes inden for rammerne af kvindernes krisecenterophold under § 109 i serviceloven. Denne juridiske medarbejder fortæller, at ... "det er min oplevelse, at krisecentrene i disse sager kæmper på vegne af kvinderne mod 'systemet' – det være sig kommune, udlændingemyndigheder mv.". Man kan dermed stille spørgsmål om, hvorvidt sådanne voldsramte kvinders muligheder for at få hjælp i dag er tilstrækkelige.

En vigtig problemstilling er, som tidligere nævnt, om frontmedarbejdere er påpasselige nok i forhold til kvindernes komplekse situationer. En erfaren frontmedarbejder formulerer sig på følgende måde om dette emne:

[I forhold til når kvinder vælger skilsmisse] siger fagpersoner: "Det er flot klaret! Det skal du bare gøre!". Men de er bare ikke klar over, at hun ikke kun er omfattet af dansk lovgivning. Det er sharia. Det er tilbagevenden. Og alle de her faktorer skal lægges på bordet foran hende, og [så skal man] sige: "Er du stadigvæk interesseret?". I en sag med en enlig [flygtninge]-mor med tre børn stiller jeg det spørgsmål til familievejlederen. Og hun siger: "Nej, det [= at man mister sit danske opholdsgrundlag] sker aldrig". Og så var jeg nødt til at sige: "Du bliver nødt til at få hende til at forholde sig til virkeligheden. At hun er omfattet af hjemsendelsesprogrammet, og at det er muligt, at de bliver sendt tilbage. Der er ikke nogen garanti for, at hun bliver her". (Kommune10)

Denne medarbejder pointerer altså, at en del danske fagpersoner kun vil tænke skilsmisse i en dansk ramme. Her har de etniske minoritetskvinder gode muligheder for fx at blive skilt. Men

den interviewede medarbejder fremhæver, at kvinderne også bør forholde sig til, hvordan deres situation som fraskilt vil være i tilfælde af en fremtidig tilbagevenden til oprindelseslandet.

Udfordringerne kan altså opstå, fordi forskellige former for regler og behov støder sammen. Det kan ses særligt tydeligt, når det drejer sig om boligplacering af en kvinde, der er flygtet til et krisecenter og efterfølgende skal ud i egen bolig. Uanset at hun har været på krisecenter langt fra sin bopæl, tilsiger integrationsloven, at hun skal boligplaceres i den kommune, hun er flygtet fra. Dette kan udgøre en sikkerhedsrisiko og gøre det svært for kvinden at komme videre i sit liv. Af lovgivningen fremgår det, at det er muligt for personer omfattet af integrationsloven at flytte til en anden kommune, hvis de fx får fast arbejde eller har et alvorligt sygt familiemedlem, der hospitalsindlægges i en anden del af landet. Umiddelbart er en sådan undtagelse i forhold til at kunne flytte til en anden kommune dog ikke tilgængelig for kvinder, der er flygtet på grund af vold.

En frontmedarbejder forklarer, at også nogle kvindekrisecentre har en begrænset forståelse for de særlige vilkår, der kan gælde for borgere, der er omfattet af integrationsloven:

Jeg har haft flere vejledningssessioner med [krisecentre], hvor jeg har sendt dem lovgivning og sendt dem paragraffer, hvor jeg har sagt til dem: "Prøv lige at bruge den her paragraf, for så kan vi faktisk få nogle sociale fornødenheder, fordi I er stadig handle-kommune. Det vil sige, at I skal betale nogle penge" og så videre. Men der mangler en helt grundlæggende viden om [borgere, omfattet af integrationsloven]. (Kommune9)

Andre borgere kan udfordres af særlige problemstillinger, knyttet til indvandring som fænomen. Det kan fx være fejl i en person registrering ved ankomsten til Danmark. En frontmedarbejder fortæller følgende om en kvindes problemer med at få skilsmisse: "Hun var blevet registreret som ugift og kunne derfor ikke blive skilt i systemet. Alene det at få ændret hendes status i cpr-registeret tog 3 år" (Kommune4). Det langvarige forløb udsprang af, at kvinden ikke talte dansk og derfor havde svært ved at få fejlen rettet. Da en kommunal medarbejder først gik ordentligt ind i sagen "tog det kun 5 minutter" at få tingene i orden.

8.4.3 Problemer med at få adgang til den nødvendige hjælp

Et sidste tema er, at nogle kvinder søger hjælp uden at være i stand til at få den. Det kan handle om kapacitetsproblemer. Her kan der fx være udfordringer med at hjælpe kvinder videre til en plads på et krisecenter på grund af mangel på krisecenterpladser. En frontmedarbejder fra hovedstadsområdet – hvor problemerne er størst – fortæller, at de ofte, når de henvender sig med en borger, får at vide at ... "vi har ikke plads på nuværende tidspunkt. Prøv et andet sted". (Kommune7)

Også nogle af de interviewede kvinder fortæller om at være blevet afvist i døren, når de har søgt hjælp på et kvindekrisecenter. En kvinde fortæller følgende:

Jeg tog i bil til et krisecenter, men de afviste mig. De sagde, der er ikke plads til mig og mine børn. Hvis jeg kom alene, uden mine børn, var der plads, men ikke til mine børn. Og så tog jeg bare tilbage igen. For hvor skal du gå hen, når krisecenteret afviser dig? (Rosa, Europa)

En anden udfordring kan være, at forskellige former for lovgivning støder sammen. Det kan fx handle om udfordringer, når man på én og samme gang skal forholde sig til krav fra Familie-retshuset og fra kommunen (hvis man er på overførselsindkomst). Her kan kvinders problemer med at få opløst deres nikah gøre livet svært. En medarbejder fra en NGO beskriver sådanne sammenstød fra en sag, hvor en kvinde for nyligt havde søgt hjælp hos dem. Det drejede sig om en familie, hvor et par med tre børn var i en nikah. Manden var flyttet og havde indgået en nikah med en ny kvinde, men han ville ikke opløse sin første nikah, og han kom af og til uanmeldt tilbage til sin (eks)kone.

Når hun så går på kommunen for at få hjælp og siger: "Jamen, han kommer jo en gang imellem, men jeg har jo ikke lyst til, at han er der, og hvordan skal jeg smide ham ud?". [Så siger kommunen:] "Jamen, så er vi nødt til at tage dine sociale ydelser, fordi så bor han der jo!". "Jamen, han kommer jo mod min vilje; hvad skal jeg gøre?". "Jamen, det er ikke vores problem – så må du gå på krisecenter eller noget i den stil". (NGO7)

I ovenstående eksempel har en kvinde svært ved at komme igennem med sit behov for hjælp. En sådan problematik kan i særlig grad handle om kvinder, som har begrænset kendskab til det danske system, og som taler dårligt dansk. De kan have svært ved at formidle deres behov og kan derfor risikere at blive afvist.

På linje hermed fremhæver flere NGO'er, at en vigtig del af deres arbejde med at hjælpe etniske minoritetskvinder ved skilsmisse er hjælp til at kommunikere med offentlige instanser. At det kan opleves som nødvendigt, fortæller Ruwayda om. Hun var gået fra sin mand på grund af vold og havde efterfølgende jævnlig kontakt med kommunen – blandt andet fordi hendes (eks)mand konstant indsendte "bekymrings skrivelser" i forhold til deres børns trivsel. Dette opfattede Ruwayda som chikane imod hende. Som familiesammenført med begrænsede dansk kundskaber følte Ruwayda sig endvidere udsat i kontakten med det offentlige, fordi hendes mand, der var opvokset i Danmark, brugte sine ressourcer på at stille hende i et dårligt lys. Om at komme alene til samtale fortæller Ruwayda, at det ...

... er ligesom jeg skal have en ordre: "Du skal dét, og du skal dét! Du har lavet fejl! Du har gjort det forkert". Og jeg kan ikke forsvare mig. Men når jeg har en med, som er på min side, så kan hun stoppe det. [En NGO-medarbejder] kom med mig til en samtale. Det var en meget ubehagelig samtale, hvor sagsbehandleren peger på mig sådan her: "Dig! Du skal samarbejde med faren!". Men nej, det kan jeg ikke. [NGO-medarbejderen, der var med som bisidder] stod op og råbte af [den kommunale sagsbehandler] og sagde: "Ved du hvad – du skal ikke tale sådan der. Du kan ikke sidde foran en, der har voldtaget dig. Det kan du ikke". (Ruwayda, 1G, Pal/Lib.)

Et vigtigt element i ovenstående citat er, om sagsbehandlere tager fornødent hensyn til, at Ruwayda er blevet både banket og voldtaget af sin (eks)mand). Ifølge citatet ser det ikke sådan ud, da sagsbehandleren – ifølge interviewet – primært klandrer Ruwayda for ikke at vise sig samarbejdsvillig (nok) i forhold til det fortsatte forældreskab.

Den dynamik, der kommer til udtryk ovenfor, kan forstås som et sammenstød imellem forskellige systemer og logikker, der taler dårligt sammen. Perspektiverne kan være så forskellige, at det – ifølge den engelske professor Marianne Hester – kan virke, som om man er på forskellige planeter: På "planet A" fokuserer man på partnervold. Her er perspektivet, at volden såvel er kriminel som kønnet, og at manden – i dette tilfælde Ruwaydas (eks)mand – dermed er en voldsmand. På "planet B" er fokus på velfærdssystemets ansvar for børns trivsel. Afsættet er

ikke strafferetsligt, men socialt, og man ser på "dysfunktionelle familier". Her flytter fokus hurtigt over på, om moderen – i dette tilfælde Ruwayda – er god nok til at tage vare på sine børns trivsel. Og endelig er fokus på "planet C", om forældreskabet udøves ansvarligt. Her kan børns kontakt til deres fædre tillægges meget stor betydning. Hvor mødres tidligere udsathed for vold tillægges betydning på "planet A", kan dette forsvinde helt fra perspektivet på de to andre planer, hvilket kan give store vanskeligheder for voldsramte mødre (Hester, 2011). I forhold til "planet C" kan det dog tilføjes, at der i forældreansvarsloven nu er indført en formodningsregel om, at det ikke er til barnets bedste at have samvær med eller bopæl hos en forælder, der er idømt ubetinget fængsel for fx grov vold (§ 4a).¹⁵

Hester (2011) argumenterer for vigtigheden af, at indsatser i forhold til sådanne kvinder integreres bedre. Sker det ikke, kan mødre hurtigt ende med at blive set som "dårlige mødre", fordi deres tidligere udsathed for vold udfordrer deres muligheder for at leve op til idealer om fx det samarbejdende forældreskab. Denne problematik påpeges også i andre studier (Aarset & Bredal, 2018; Bjørnholt & Helseth, 2019).

I Ruwaydas tilfælde er en NGO-medarbejder med majoritetsdansk baggrund vigtig for, at hun ikke bare oplever at blive "skældt ud" ved mødet med sin kommunale sagsbehandler. Også fra andre kvinder og fra en række NGO'er hører vi om vigtigheden af, at medarbejdere eller frivillige sidder med til møder med fx kommunen. Denne medvirken kan være central for, at de etniske minoritetskvinder får formidlet deres situation og udfordringer på måder, der giver dem adgang til den nødvendige støtte. Et eksempel på betydningen af at få en sådan støtte i kontakten til kommunen fremgår af casen herunder.

Samira – svært ved at få hjælp fra kommunen i en krisesituation

Efter mange års ægteskabelige vanskeligheder fortæller Samira sin mand, at hun ønsker skilsmisse. Han lover bod og bedring, og som tegn på sit ændrede sindelag sender han Samira på en kort ferie hos et familiemedlem. Så snart Samira er borte fra hjemmet, tager han parrets tre børn ud af Danmark og ned til parrets oprindelsesland. Han meddeler herefter Samira, at hvis hun vil se sine børn igen, skal hun opgive både planerne om skilsmisse og sin danske opholdstilladelse. Hun skal i stedet rejse ned til ham og være "en god hustru og mor" på hans præmisser. Denne besked chokerer Samira, der ikke ved, hvad hun skal gøre. Samira fortæller følgende om, hvad der sker, da hun efterfølgende er tilbage i Danmark:

Jeg kom ikke på arbejde [= i kommunal aktivering], og så stoppede de selvfølgelig med at udbetale mig penge. Da jeg fik brevet [om, at pengene var stoppet], tog jeg op til kommunen for at forklare dem min situation, så de kunne hjælpe mig, men jeg kunne ikke komme til at tale med en socialrådgiver. Jeg tog derhen hver dag og prøvede at forklare receptionisten, at jeg havde brug for akut hjælp, men fik hver dag at vide, at jeg skulle komme igen i morgen. Sådan gik 3-4 dage. Jeg anede ikke, hvor jeg skulle gå hen, hvem jeg kunne tale med. | Over for kommunen lå min søns børnehave, så da jeg en dag gik grædende fra kommunen, stødte jeg tilfældigt ind i min søns pædagog. Hun spurgte efter min søn: "Hvor bliver du af, og hvorfor sender du ikke din søn i børnehaven?". Da hun sagde det, brød jeg ud i gråd igen. Så tog hun mig i hånden og tog mig ind i børnehaven, hvor vi gik ind i personalerummet. | Hun var souschef, og hun kaldte på chefen også. | Jeg fortalte dem, hvad der var sket. De var chokerede og sagde: "Du skal melde det til politiet". Jeg fortsatte med at forklare dem, at jeg var ved at blive smidt ud [af min lejlighed], og at jeg ikke havde penge til at betale regningerne. Souschefen sagde: "Du skal ikke bekymre dig om det. Kom forbi i morgen, så tager vi sammen op til kommunen og finder en socialrådgiver, du kan tale med. Men lige nu skal du melde din situation til politiet". Så tog vi sammen ud til

¹⁵ <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=209794>, downloaded 13.11.2019.

politistationen, og jeg anmeldte min mand for at kidnappe mine børn. Dagen efter kom begge [børnehavemedarbejdere] hjem til mig tidligt om morgenen. De havde lavet en billedbog, som de havde taget med til mig – med billeder af min søn i børnehaven; på udflugter og med de andre børn. | Så tog vi op på kommunen. De førte faktisk samtalen for mig. Souschefen skældte ud på dem og krævede, at de fandt en socialrådgiver på stedet, så det gjorde de. Vi forklarede socialrådgiveren min situation, og kommunen gik med til at hjælpe mig økonomisk. De betalte min husleje, og jeg fik et mindre beløb udbetalt, som jeg kunne leve for”. (Samira, 1G, Pal/Lib.)

8.5 Kvinders kontakt med og hjælp fra politi

8.5.1 Når kvinder ikke tager kontakt til politiet

En anden central myndighed i forhold til nogle af de interviewede kvinders forløb har været politiet. Som mange af de tidligere kapitler har vist, har en del af de interviewede kvinder været udsat for forskellige former for vold. Dette kan være brud på straffeloven og gør politiet og retsvæsenet til mulige aktører i nogle etniske minoritetskvinders skilsmisseforløb. Som det er fremgået af tidligere kapitler, kan en del kvinder dog være meget tilbageholdende med at rette henvendelse til politiet, selvom de fx bliver udsat for vold. Det kan der være flere grunde til. Som en medarbejder fra en NGO beskriver situationen:

[Kvinderne] har stort set allesammen mistillid til systemet. Meget af det handler om de ting, som deres mænd eller andre har fortalt dem. Jeg tror også, at der er en følelse af, at ”det her er vores kultur, og det skal danskerne ikke blande sig i”. | Men når man ikke tager røret og ringer til politiet, så tror jeg det først og fremmest, det er, fordi man er ekstremt bange for, hvad der sker. Hvem er politiet? Hvordan vil de behandle mig? Måske kender man til politiet fra sit hjemland. Og selvom man godt ved, at man er i Danmark, så kan følelserne ikke skelne [og man kan være bange]. Og hvad så bagefter? Så er der jo hele det her, at så har du gjort dig umulig i dit eget miljø. Nu har du bevist, at du er en meget slem kvinde. Og måske har man set andre kvinder, som har forsøgt at bryde fri, og måske har det haft nogen forfærdelige konsekvenser. (NGO3)

Denne medarbejder fremhæver flere forskellige forhold, som kan hæmme kvinders brug af det danske politi. At kvinder, der bryder med normer om ”kvindelig tålmodighed”, kan blive stemplet i deres eget miljø, afholdt fx i en periode Ruwayda fra at anmelde sin mand for vold. Som hun fortæller:

Når han blev gal, så slog han. Han slog hårdt. Jeg var på hospitalet to gange. Jeg sagde, at jeg ringer til politiet. | Men hans mor siger, at det er kun en luder, der gør det – ringer til politiet. At det er en dårlig kvinde, der fortæller om det, hvis man fx bliver slået. Det er forbudt i hans familie. (Ruwayda, 1G, Pal/Lib.)

Dette citat viser endnu en gang associeringen imellem kvindelig ”ulydig adfærd” i forhold til sin ægtemand (her i forhold til at ringe til politiet) og seksuel promiskuitet. Som Ruwaydas svigermor skulle have sagt: ”Det er kun en luder, der ringer til politiet”.

Et andet forhold kan handle om frygt. Det er i høj grad frygten for, hvor vred en politianmeldelse kan gøre manden, og at myndighederne reelt ikke vil kunne beskytte kvinderne imod en sådan vrede. Det fortæller de følgende to kvinder om:

Der var engang, hvor han slog mig og blev ved og ved med at slå mig. Han smadrede hele huset – gik helt amok. Det var så voldsomt, at naboerne tilkaldte politiet. Men da politiet kom, sagde jeg bare, at det hele var en misforståelse, og at der ikke var noget. Jeg var simpelthen for bange til at være ærlig og fortælle, at han er voldelig over for mig. For det ville simpelthen bare gøre det hele meget værre. (Ilisa, 1G, Pal/Lib.)

En dag overfaldt han mig. Det var så voldeligt og højlydt, at naboerne tilkaldte politiet. En af naboerne, som hørte os råbe og skrig, havde åbnet vores hoveddør og var gået ind. Hun så, at jeg var gul og blå over det hele, og at min hånd var vredet om. Så sagde hun til [Wafas mand]: "Hvad fanden har du gang i? Slår du din kone?". Og så svarede han hende, "Nej nej, hun var i gang med at bede, og så forvoldt hun skade på sig selv". Han påstod, at jeg var psykisk nede, og at min mors død havde gjort så ondt på mig, at jeg havde slået mig selv og havde banket mit hoved ind i væggen. Hun troede ikke på ham, så da politiet kom, tog hun mig med ind på værelset og sagde til mig: "Politiet er her nu. Fortæl dem, hvad der er sket". Jeg sagde: "Nej, jeg vil ikke". Jeg turde ikke. Jeg var alt for bange til at fortælle politiet, hvad der var ske. Jeg tænkte, at jeg var alene, og hvem skulle så beskytte mig, hvis jeg anmeldte ham? Jeg var bange for, at han ville finde ud af, hvor jeg boede, og for at han opsøgte mig og tog fat i mig. Jeg ved, at han ville myrde mig, og vi har også børn. Så jeg valgte bare ikke at sige noget. (Wafa, 1G, Irak mv.)

Af de to kvinder ender Wafa dog med – støttet af en NGO – at politianmelde sin mand for vold. En dansk konvertit, Rosa, kender også til frygten for at anmelde en mand for vold. Hun har flere gange oplevet, at hendes egen ambivalens i forhold til at anmelde gjorde, at ... "politiet jo heller ikke tog mig seriøst, fordi jeg var jo også bange ..." I forlængelse heraf fortæller hun, at ...

... det kunne være rart, hvis politiet selv havde sagt: "Ved du hvad – nu er vi her, og vi kan se, at du har mange skader og sådan nogle ting. Vi anmelder det sgu selv. Hvorfor skal du gøre det?". Fordi de ved jo godt, at kvinder, der sidder i det her, de er jo bange. (Rosa, Europa)

En anden kvinde, der ender med at tilkalde politiet på grund af sin majoritetsdanske mands vold, men heller ikke ønsker at anmelde ham, er filippinske Mae. Her opstår en voldsepisode midt i et måltid, hvor manden kræver af Mae, at hun skal spise, hvilket hun nægter. Dernæst sker det følgende:

Han tog kvælertag på mig og råbte "spis!" Så tog han sit bælte, og begyndt at piske mig med det. Jeg følte mig som et lille barn. Jeg fik tilkaldt politiet, og de kom og sagde, at jeg skulle anmelde ham. Men jeg fortalte, at jeg var bange – bange for at anmelde. Jeg sagde, at jeg bare gerne ville have mulighed for at forlade huset i fred og ro. Den betjent, jeg talte med, sagde, at det ikke var godt, for så ville jeg aldrig få et roligt liv. Imens havde den anden betjent talt med min mand, og pludselig stod de to betjente og skændtes, hvor han den anden sagde, at jeg slet ikke var blevet slået. Men jeg anmeldte ham altså ikke. Det skulle jeg have gjort, men jeg var ikke klar. (Mae, 1G, Filippinerne)

Som det fremgår, oplever Mae på én og samme aften både at blive taget alvorligt af politiet (hvor én betjent på pædagogisk vis forsøger at overtale hende til at anmelde sin mand for vold). Og ikke at blive taget alvorligt, da den anden betjent – efter at have talt med ægtemanden – føler sig overbevist om, at voldsanklagen bare er noget, Mae har fundet på. En sådan mistro kan nogle kvinder være særligt udsat for, hvis de – med deres begrænsede dansk kundskaber – har et handicap i forhold til en ægtefælle, der har bedre kompetencer i forhold til dansk sprog og kultur.

Et sidste eksempel på en kvinde, der på grund af frygt ikke ønsker at anmelde sin mand for vold, kommer fra Samira. Som tidligere beskrevet havde hendes mand bortført parrets tre børn til udlandet. Børnene opholdt sig der i adskillige måneder, indtil det lykkedes for Samira at bortføre dem tilbage igen. Efterfølgende kom Samira og hendes børn af sikkerhedshensyn på krisecenter. Da Samira havde anmeldt sin mand for kidnapning, skulle hun efterfølgende i retten og vidne imod ham. Af angst for, hvad hendes anklager kan medføre, trækker hun dog mange af dem tilbage, da hun står i vidneskranken. Som hun fortæller om dette tidspunkt i sit liv:

Jeg ville bare gerne have, at det skulle stoppe det hele. Jeg var bange for ham. Jeg forestillede mig, at hvis han kom ind og sadde, ville han slå mig ihjel, når han kom ud. Derfor ville jeg ikke have, at han kom i fængsel, for jeg var både bange for ham og bange for min egen sikkerhed efterfølgende. (Samira, 1G, Pal/Lib.)

I de efterfølgende måneder fortsætter mandens forfølgelse og chikane, og Samira har et alvorligt psykisk sammenbrud (se afsnit 14.3). Hun kommer på benene igen, og en kommunal støttekontaktperson hjælper hende med at sætte grænser for den mand, som hun er blevet skilt fra under dansk lov, men som hun stadig er i en nikah med (se afsnit 8.1.1). Som beskrevet hjælper støttekontaktpersonen Samira med at blive i stand til holde sin (eks)mand ude af lejligheden. Dette viser sig dog at være farligt. Det fremgår af casen herunder.

Samira – et overfald og en anmeldelse

En dag var jeg på arbejde, og mine børn var alene hjemme. [(Eks)manden] ringede på, og min ældste datter tog dørtелефonen. Han bad hende om at åbne, og min datter sagde: "Det kan jeg ikke, fordi mor sagde, du ikke må komme ind". Min søn var hos vores overbo og lege med en ven. Kort tid efter banker det på hoveddøren. Min datter tror, det er hendes bror, der er kommet ned fra overboen, så hun åbner døren – og opdager, at det er hendes far. Hun prøver at smække døren i hurtigt, men han skubber døren op, kommer ind i lejligheden og går til angreb på min datter. Han slår hende – flækkede hendes hoved og fik hende til at bløde. Min anden datter var også hjemme. Hun prøvede at fjerne sin far fra sin søster. Det kunne hun selvfølgelig ikke. Hun greb fat i telefonen og ringede til mig på arbejde og råbte: "Mor, skynd dig hjem og hjælp os. Far er kommet ind, og han slår min søster". Jeg lagde på og ringede straks til politiet og fortalte, hvad der foregik. De sagde til mig, jeg skulle skynde mig hjem, og at de var på vej. Jeg kommer hjem til min datter. Hun har fået hul i hovedet to steder, og han er stadig i gang med at slå hende. Han råber ad hende: "Jeg er din far, og du ville ikke lukke mig ind!". I det øjeblik jeg træder ind ad døren, slipper han min datter og vil angribe mig. Jeg havde en peberspray, som altid lå i min taske, og jeg havde sørget for at have den klar i hånden. Men jeg når ikke at bruge den. Han griber fat i mit hoved og banker det ind i væggen to eller tre gange. Jeg sprøjter ham i øjnene. Han skriger og giver slip på mig, og lige efter ankommer politiet.

Politiet tog ham med. En kvindelig betjent sagde til mig, at jeg skulle anmelde ham for vold mod mig og min datter. Jeg var stadig skrækslagen for ham. Jeg var så bange for at gøre noget aktivt, der kunne gøre ham mere sur eller udløse en reaktion, så jeg sagde: "Er det

ikke lige meget, I har jo taget ham. Jeg vil helst ikke anmelde ham". Så gik politiet igen – og tog ham med. Men de lavede selvfølgelig en indberetning til kommunen, hvor de fortalte, hvad der var sket – at min datter var blevet overfaldet, og at jeg ikke havde anmeldt ham for det. Dagen efter ringede socialrådgiveren fra børnefamilieteamet. Hun sagde: "Vi har hørt, hvad der er sket. Hvorfor har du ikke anmeldt ham for det?". Jeg svarede det samme: "Fordi jeg er bange for ham". Hun sagde: "Ved du hvad: Han slår dig. Du bliver indlagt. Han stævner dig og bliver ved med at slå dig, uden at du anmelder ham eller gør noget ved det. Du siger, du ikke vil anmelde ham, fordi du er bange for ham. Det er dit valg. Vi kan ikke tvinge dig til at anmelde ham. Men hvis du siger, at du ikke vil anmelde ham efter, at han har slået din datter, fordi du er bange for ham, så må vi tage det, som at du ikke er i stand til at beskytte din datter, og så bliver vi nødt til at tage hende fra dig". Da hun sagde det, sagde jeg: "Fint, jeg anmelder ham". Så det gjorde jeg, og han kom i fængsel. (Samira, 1G, Pal/Lib.)

8.5.2 Vanskeligheder ved at få hjælp fra politiet

Som det fremgår, kan nogle kvinder få hjælp fra politiet, uanset at de kan være tilbageholdende med efterfølgende at anmelde deres (eks)mænd. Andre kvinder fortæller derimod om at have søgt hjælp hos politiet, men ikke altid fået den støtte, de har efterspurgt. Efterkommeren Sara, der føler sig meget truet af sin (eks)mand, fortæller, at ... *"hver gang jeg ringede til politiet, så var det sådan: 'Nå, men så må du ringe, når tingene ér sket'. Så opgiver man ligesom – så tager man kampen selv"*. På linje med flere andre interviewpersoner føler hun sig udfordret af, at politiet ikke nødvendigvis kan handle på en trussel, men at man først kan få hjælp, når skaden ér sket.

En anden problemstilling handler om bevisbyrde. Her kan en udfordring være kravene til dokumentation. Det hørte vi om ovenfor i forhold til Lyka, hvor det var påstand mod påstand i noget, som hun mente var et klart overfald (inkl. kvælertag) af hendes fysisk meget overlegne mand (se afsnit 7.4) På linje hermed fortæller hhv. en flygtningekvinde og en NGO-medarbejder følgende:

[Min (eks)mand] overfaldt mig og slog mig, og jeg havde blå mærker op og ned ad mine arme igen. Men jeg fik ingen hjælp fra politiet. Da jeg sagde: "Se alle mine blå mærker på armene", svarede de: "Hvordan ved vi med sikkerhed, at de skyldes ham, og at du ikke bare selv er faldet?" (Hanan, 1G, Syrien)

[Vi har en sag med en kvinde] hvor hendes børn jo bliver forsøgt bortført på åben gade af to maskerede mænd. Der er vidner og det hele. Men man kan jo ikke dokumentere, at det er faren, der har gjort det. Han er kaldt ind til afhøring og har sagt: "Næh, det har jeg aldrig gjort". Så nu har vi et barn, der render rundt og er smadderbange for, at far kommer og tager ham igen. (Rådgivning5)

Sådanne erfaringer med ikke at kunne få hjælp af politiet kan i sig selv gøre, at kvinder opgiver at henvende sig. Også når kvinder er i stand til at få hjælp fra politiet, kan de opleve, at den kun har begrænset rækkevidde. Som en fortæller:

Jeg havde fået af vide, at hvis han ville slå mig, så kommer politiet. Ja, politiet kommer og henter ham, men de kan ikke tage nøglerne fra ham og holde ham ude. Måske går der 12 eller 14 timer eller et døgn [før han kommer igen] – men ikke

mere. Politiet kan ikke gøre noget. Der er ingen hjælp at hente. Den eneste vej var, at jeg skulle gå hjemmefra. Det var jeg virkelig chokeret over. (Neha, 1G, Pak/Afgh.)

Neha oplever, at hun ikke kan holde sin (eks)mand borte fra sin bolig, efter at hun var blevet skilt fra ham. Og da hun ikke vil forlade boligen, må hun tilsyneladende leve med, at han opsøger hende konstant. Dette kan en ny adresse råde bod på, og Neha ender da også med at tage på krisecenter med sine børn og efterfølgende flytte til et nyt sted.

Et anden kvinde, der oplever, at hjælpen fra politiet er begrænset, kommer fra Rosa. Hun er konvertit og forlader en meget voldelig mand efter få års ægteskab. Han bliver ved med at opsøge hende, hvilket fører til episoder som følgende:

Politiet tog ham med – to gange tog de ham med på Mændenes Hjem. Den ene gang nåede de ikke engang derhen. De satte ham bare af. Så kommer han rendende hjem igen. En gang – jeg var sindssygt bange – tog det over 35 minutter, før politiet var her. Og jeg siger til dem, at jeg har børn i hjemmet. Og nu, hvor jeg anmeldte ham, sagde politimanden til mig: ”Ja, men nu har vi jo erfaringer med folk ude i [bydel] – de har det med at lyve”. Okay! Det første, han sagde til mig, da han tog telefonen, var: ”Er du så sådan en, der har konverteret til Islam?”. Jamen, hvad har det med noget at gøre? Er jeg så mindre værd? (Rosa, Europa)

Rosa fortæller dermed om en oplevelse af, at politiet ikke tager hende så alvorligt som andre borgere, både på grund af hendes bopæl i et kvarter, hvor der ofte er problemer med politiet, og fordi hun er konvertit.

Kvinder, som ikke taler dansk, og som har begrænset viden om det danske samfund, kan være særligt udsatte. Det kan fx handle om nyligt ankomne kvinder med flygtningebaggrund. Fra en sådan position fortæller Warda, hvordan hun efter kort tid i Danmark er udsat for vold fra sin mand, som vil skilles fra hende. Hun ved intet om, hvor hun kan få hjælp, og kender ikke til eksistensen af kvindekrisecentre. Hun kender derimod politiet, hvorfor hun en dag gør følgende:

En dag kunne jeg ikke klare [volden i hjemmet] mere. Og jeg taler en smule engelsk. Så jeg tog hans betalingskort og tog ned på stationen. Nogle danskere hjalp mig med at købe en billet med hans kort, så jeg kunne tage til politistationen i [X-by]. Jeg gik til politiet. Og jeg fortalte dem, at jeg ikke kunne gå tilbage til ham. Men de sagde til mig, at hvis jeg ikke kunne identificere mig – jeg havde ikke pas eller sygesikringsbevis – så de kunne ikke gøre noget. De ville ikke engang lukke mig ind – de talte til mig igennem en luge. (Warda, 1G, Syrien)

Det er ikke til at vide, hvor meget af ovenstående interaktion med dansk politi er betinget af fx sprogvanskeligheder. Dog tyder Wardas fortælling på, at hun ikke modtager tilstrækkelig hjælp fra den danske frontmedarbejder, hun kommer i kontakt med. Efterfølgende kommer Warda kun videre til støtte fra det offentlige system, fordi en arabisk-talende ung mand ser hende græde på en togstation. Han spørger hende, hvad der er galt, og hjælper hende videre til et lokalt krisecenter, der heldigvis har plads til at tage imod hende.

Et andet eksempel på en voldsramt kvindes interaktion med politiet, som heller ikke ser ud til at forløbe så godt, som man kunne have ønsket sig, stammer fra Faten. Hun havde i årevis levet meget isoleret med en voldelig mand. Konflikterne eskalerede i starten af -00'erne, og problemerne i familien er ved at bringe dem i kommunens søgelys. Manden frygter, at kommunen

vil fjerne deres børn, og han planlægger derfor at fraflytte Danmark, men – for første gang i sit liv – modsætter Faten sig sin mands ønsker:

[Fordi jeg ikke ville sige ja til at rejse, ville manden ...] slæbe mig ind på soveværelset, lukke alle vinduerne, trække gardinerne for og banke løs på mig. Jeg tror, der var noget, der kikkede i hans hoved. | Efter at det havde stået på i flere uger, kunne jeg ikke tage det mere. Der lå en pizzabar i nærheden, hvor jeg en dag flygtede hen og bad om hjælp. Jeg ved ikke, hvad jeg forventede, eller hvordan jeg fik styrken til at gøre det. Jeg var bare nået til et punkt, hvor jeg var desperat. Min krop var gul og blå, og jeg kunne knap nok stå på mine ben. Jeg løb ned til pizzabaren barfodet, så min mand ikke kunne nå at forhindre mig i at stikke af. Så snart ejeren så mig, vidste han godt, at der var noget galt. Jeg skreg: "Ring til politiet" og begyndte at græde.

Politiet kom og tog med mig hjem og afhørte både mig, mine børn og min mand. Hverken min mand eller jeg taler dansk, så [politiet] fik min datter til at oversætte, og så blev min søn sur på hende og begyndte at råbe: "Stop med at oversætte for dem!". Min mand sagde også til vores datter, at hun ikke skal oversætte korrekt eller fortælle politiet, at han havde slået mig, men politiet fattede mistanke og bad min datter om at oversætte alt, så det gjorde hun. Da hun fortalte, at han havde slået mig, spurgte politiet ham hvorfor. Han fortalte dem, at han havde planlagt en ferie til [X-land] for hele familien i rigtig lang tid, men at jeg nægtede at tage med og forbød ham at tage børnene med. Politiet fortæller min mand, at han ikke må slå mig, og at de vil anholde ham, hvis det gentager sig. Det var meget underligt det hele. Politiet hjalp mig ikke særlig meget. Men de hjalp mig i den forstand, at de fortalte min mand, at han ikke længere må slå mig. (Faten, 1G, Pal/Lib.)

Fatens beretning viser for det første, hvor langt ud hun skal komme, før hun kontakter politiet. For det andet har politiets ankomst umiddelbart en positiv effekt, idet de standser mandens vold i øjeblikket. Derudover ser denne politiindsats dog ud til at være håndteret uhensigtsmæssigt. For eksempel benyttes en 12-årig pige som tolk imellem politi og forældre. Her bliver pigen udsat for trusler fra såvel far som fra sin 13-årige storebror i forhold til ikke at tolke morens fortælling om vold korrekt. Brug af børn som tolke kan generelt være skadeligt – og i særlig grad i en så voldsom familiekonflikt som denne. Ud over det skadelige for barnet selv kan en sådan brug også være betænkelig i forhold til kvaliteten af politiets arbejde. Faten oplevede endvidere, at politiet ikke foretog sig meget ud over den børne-tolkede samtale. For eksempel støttede de hende ikke i, hvad hun selv videre kunne gøre. Som hun fortæller fra episoden:

Jeg viste mine fødder til den kvindelige betjent og sagde: "Se, hvad han har gjort ved mig". Hun bad mig om at ringe til skadestuen og få en tid, så jeg kan blive undersøgt. Jeg sagde til hende: "Hvordan skal jeg gøre det? Jeg har ikke nogen telefon og ved ikke, hvordan jeg kommer derud". Hun blev bare ved med at sige, at jeg skulle tage derud alene. Så jeg tog aldrig derud. (Faten, 1G, Pal/Lib.)

Fatens ressourcer er meget begrænsede, blandt andet fordi hendes mand i årevis har isoleret hende og udøvet psykisk, fysisk og økonomisk vold. Dermed er hun ikke i stand til selv at tage på hospitalet og få dokumenteret sine skader, og politiet støtter hende ikke på en måde, der gør kontakt til hospitalet muligt. En sådan støtte ligger nok uden for det normale politiarbejde og demonstrerer dermed, hvordan indvandrerkvinders udsathed kan udfordre deres muligheder for at få hjælp i Danmark. Hvis politiet fx var kommet ud til en voldsramt kvinde med efterkommerbaggrund, må man formode, at en sådan kvinde havde haft langt bedre muligheder for

at tage på skadestuen og få optaget rapport. Dette peger igen på betydningen af kvinders indlejring i "kønnede magtgeografier" (Mahler & Pessar, 2001) i forhold til deres muligheder for at forlade dårlige ægteskaber.

Kvindernes manglende viden om og fortrolighed med danske myndigheder og institutioner, kan – som tidligere nævnt – også gøre dem sårbare. I forlængelse heraf fortæller en NGO-medarbejder, at de oplever, at politiets indsats – når de rykker ud til voldsramte indvandrerkvinder – er for begrænset. Medarbejderen fortæller, at politiet siger følgende til kvinden:

"Du kan bare gå". Men det kan hun jo ikke. Hun har ingen steder at gå hen, hun kender ingen, hun ved intet om samfundet. Hun er i en slags mentalt fængsel. Men det forstår politiet ikke. Politiet burde vide, at de skal yde noget ekstra, når det er en minoritetskvinde, som ringer. Og er deres uddannelse god nok der? (Rådgivning3)

Når politiet ikke yder tilstrækkelig hjælp, kan kvinders kontakt med denne myndighed reelt ende med at forværre situationen. Det sker for Faten (se ovenfor), efter at politiet kører fra lejligheden uden at gøre mere ud af sagen. Politiets intervention og deres reprimande af hendes voldelige mand styrker godt nok umiddelbart Fatens position i familien. Men det får også manden til at ændre strategi: Frem for at banke Faten for at få hende med på en rejse tilbage til oprindelseslandet, bortfører han umiddelbart efter børnene fra Danmark. Efterfølgende er Faten og børnene skilt ad i 2 år. I perioden er det i høj grad den ældste søn, der har ansvaret for sine fem mindre søskende. Han er 13 år, da opholdet starter. Børnene kommer kun tilbage til deres mor i Danmark, fordi Faten ved et tilfælde støder på manden, da han er ved at få fornyet sit pas, hvorefter de danske myndigheder kan arrestere ham for børnebortførelse.

8.6 Afrunding

Dette kapitel har set på den hjælp, etniske minoritetskvinder får fra de sociale myndigheder og fra politiet. I forhold til de sociale myndigheder kan kvinder have behov for mange former for hjælp. I en del tilfælde handler hjælpen om at gøre kvinderne trygge ved, at der er hjælp til rådighed, hvis de fx forlader en voldelig ægtemand. At gå fra sit ægteskab kan dog være svært, og i en del tilfælde ender kvinderne med at vende tilbage til deres mænd. Dette betyder dog ikke, at den hjælp, der blev givet, ikke var til nytte. Det tager nemlig ofte flere forsøg, før en kvinde endelig lykkes med at bryde ud af et voldeligt forhold. For at den sociale hjælp kan være virksom, er det i mange tilfælde vigtigt, at der opbygges en tillidsfuld relation imellem frontmedarbejdere og kvinder. Denne tillid kan være central for, at kvinder vover at handle aktivt og søger at ændre på dårlige forhold i deres liv.

I det sociale arbejde med etniske minoritetskvinder – som i det sociale arbejde generelt – er god kommunikation af stor vigtighed. Her kan nogle udfordringer være af rent sproglig karakter og søges løst via brug af tolk. Her er det dog vigtigt at sikre sig, at tolkningen er af en god kvalitet. Andre udfordringer handler om at afpasse sin kommunikation efter modtagernes behov. Her kan det være vigtigt at sikre sig, at modtagerne reelt forstår, hvad der tales om, og at man går til sårbare emner med en passende sensitivitet.

Det gode sociale arbejde kan udfordres på mange måder. Det kan fx udfordres af et komplekst lovgivningssamspil. Her kan kvinder, der er omfattet af integrationsloven, have svært ved at flytte tilstrækkelig langt bort fra voldelige ægtemænd, da de som udgangspunkt skal forblive i den kommune, hvor de er boligplaceret. Det kan også udfordres af manglende ressourcer, som når kvinder fx ikke kan komme på krisecenter på grund af overbelægning. Endelig kan der –

når kvinder har forladt mænd efter at have været udsat for vold – til tider være et problematisk samspil imellem det familieretlige system (hvor kvinder forventes at samarbejde med fædre til deres børn om samvær mv.), det sociale system og det strafferetslige system. Disse tre systemer kan til tider fremstå som "tre planeter", hvor kvinderne møder krav og forventninger, der samlet set er vanskelige at honorere.

Endelig får kvinderne i en del tilfælde hjælp fra politiet. Også her kan der dog være vanskeligheder i forhold til såvel frygt for konsekvenserne, hvis kvinder anmelder mænd for vold, som manglende sensitivitet i det politimæssige arbejde. Nogle kvinder fortæller endvidere om at have oplevet utilstrækkelig hjælp fra politiets side. En fortolkning heraf kan være, at politiet ikke altid er opmærksomme på – eller har ressourcer til – at yde den ekstra støtte, som etniske minoritetskvinder kan have behov for.

9 Selve skilsmissen

Som det fremgik af kapitel 3, er der i forskellige grupper forskelle på andelen af forældre, der er hhv. gift efter dansk ret, bor ugifte sammen eller er enlige forældre. Sådanne gruppeforskelle ses også, når det kommer til samlivsbrud. Første del af dette kapitel giver derfor et kvantitativt overblik over omfanget af samlivsbrud blandt ikke-vestlige etniske minoriteter sammenlignet med den danske majoritet.

Dernæst belyser kapitlet to udvalgte typer af skilsmisser. Først handler det om skilsmisser, der blev udløst af utroskab og flerkoneri. Disse skilsmisser – og de ægteskabelige konflikter, der ledte op til dem – må ses i sammenhæng med de transnationale sociale felter, som mange etniske minoriteter lever deres liv indenfor. Det andet tema er skilsmisser, der udløses af, at børn søger hjælp hos de danske myndigheder. Sådanne handlinger kan medføre, at kvinder endeligt forlader voldelige mænd, eventuelt fordi alternativet ellers er, at de sociale myndigheder tager børnene i deres varetægt.

9.1 Skilsmisser i forskellige grupper

Det er ikke altid let at sammenligne skilsmisseforekomsten i forskellige grupper. Antallet af skilsmisser skal fx ses i forhold til antallet af bestående ægteskaber. Også aldersfordelingen i forskellige grupper spiller ind, da yngre mennesker i nye ægteskaber oftere bliver skilt end par med årtiers ægteskab bag sig. Når skilsmisse problematiseres i Danmark, handler det ofte om de udfordringer, børn, der oplever familiebrud, kan få. I de næste afsnit ser vi derfor primært på samlivsbrud i børnefamilier.

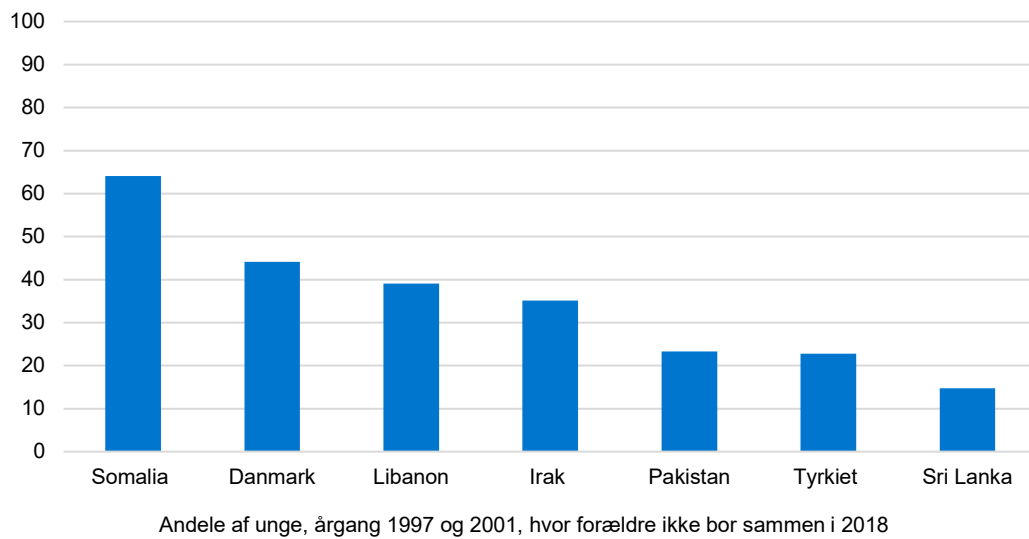
9.1.1 Samlivsbrud i familier med børn

For at kunne sammenligne omfanget af samlivsbrud i børnefamilier på tværs af forskellige etniske minoritetsgrupper med situationen i majoritetsdanske familier, tager figur 9.1 afsæt i børn fra to udvalgte årgange. Det drejer sig om alle unge født i hhv. 1997 og 2001. Figuren sammenligner unge med dansk oprindelse med unge efterkommere med baggrund i hhv. Somalia, Libanon, Irak, Pakistan, Tyrkiet og Sri Lanka.¹⁶ Disse lande er udvalgt af flere grunde. De første fem lande udgør de største fem grupper af ikke-vestlige efterkommere og var genstand for en lignende analyse i 2014 (Ottosen et al., 2014). Efterkommere med baggrund i Sri Lanka er medtaget, fordi personer herfra indgår i det kvalitative materiale. Disse personer har primært hinduistisk og katolsk, frem for muslimsk, baggrund.

Figuren viser, hvor store andele af forældrene til disse unge, som *ikke* lever sammen, når de unge bliver voksne. Da opgørelsen bygger på data fra 2018, er de to udvalgte ungdomsårgange på det undersøgte tidspunkt hhv. 17 og 21 år gamle – altså lidt under og lidt over myndighedsalderen på 18 år.

¹⁶ Børn, som selv er indvandret, indgår ikke, da det er en vanskelig gruppe at analysere i indeværende sammenhæng. Det skyldes, at der er stor variation i deres alder ved ankomst til Danmark og dermed også i længden af deres ophold. Endvidere mangler der i høj grad oplysninger om deres forældre.

Figur 9.1 Andele af unge efterkommere, samt unge med dansk oprindelse, hvor forældrene ikke bor sammen når de unge er hhv. 17 eller 21 år gamle. Procent.

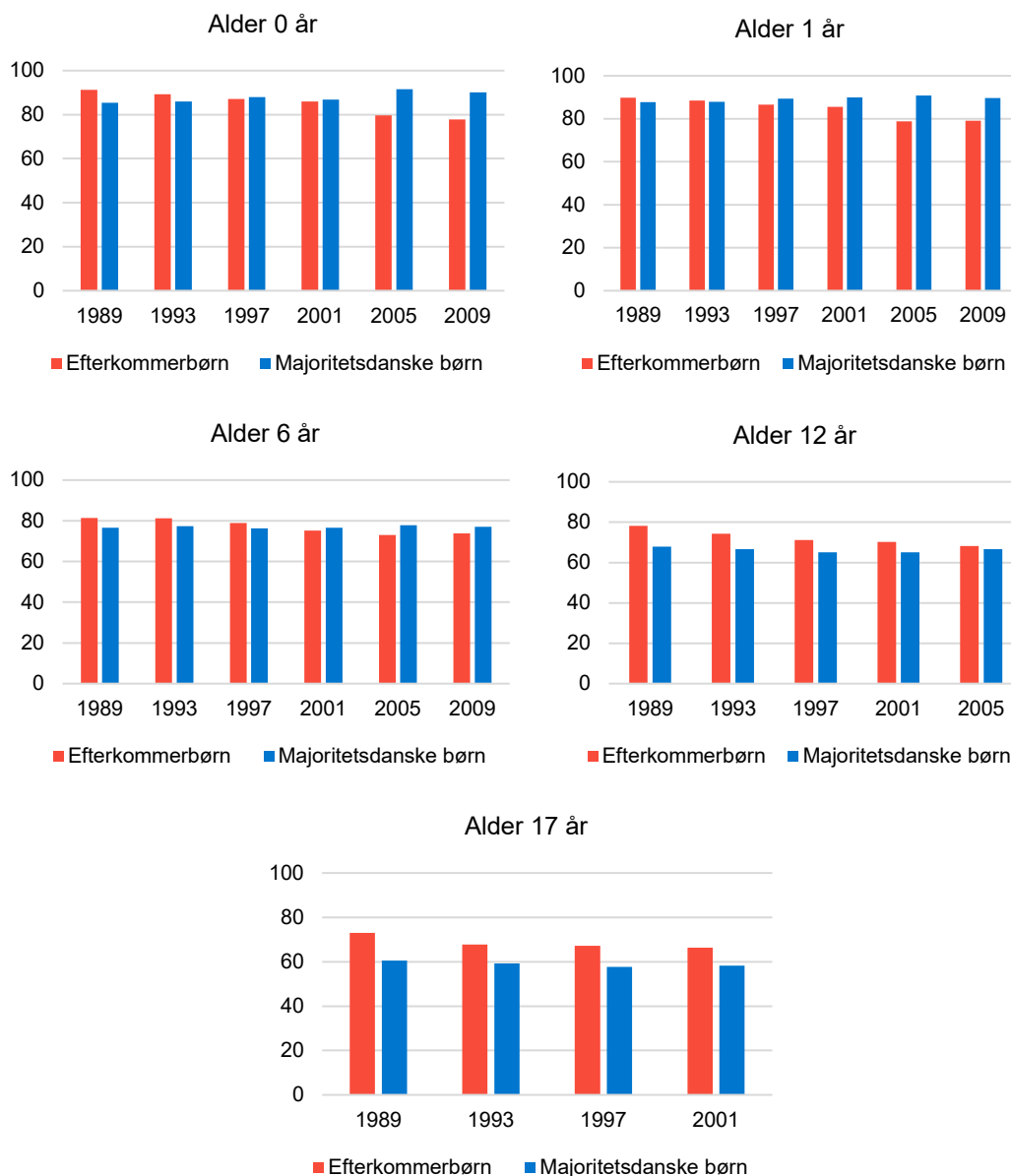
Kilde: VIVEs registeranalyser på baggrund af data fra Danmarks Statistik. Da registerdatamaterialet indeholder oplysninger om, hvorvidt forældrene til et barn deler samme folkeregisteradresse, identificeres forældres parforholdsophør ved, at forældrene flytter fra hinanden.

Figuren viser, som forventet, at det er somaliske unge, som i suverænt størst omfang oplever samlivsbrud blandt forældrene. Dette må blandt andet ses i relation til den forholdsvis høje forekomst af skilsmisser i Somalia (Landinfo, 2018). Dernæst kommer danske unge, og den tredjehyppigste erfaring med forældres samlivsbrud har efterkommere med rødder i Libanon, efterfulgt af landene Irak, Pakistan og Tyrkiet. Det er efterkommere med rødder i Sri Lanka, som sjældnest oplever, at forældre går fra hinanden i løbet af deres opvækst.

Ottosen et al. (2014, p. 75) lavede – på baggrund af data fra 2011 – tilsvarende analyser af situationen for unge fra årgang 1989 og 1993. Sammenligner man udviklingen af samlivsbrud blandt forældre med efterkommerbørn fra 2011 til 2018, fremkommer der dog ikke noget klart mønster: Over denne 7-årige periode er mønstret, at færre somaliske og pakistanske børn oplever, at forældrene går fra hinanden. Modsat oplever flere libanesiske og irakiske børn, at forældre går fra hinanden. Situationen for tyrkiske unge er stort set uændret. Unge fra Sri Lanka indgik ikke i analysen fra 2011.

Hvis man i stedet laver analyser på alle efterkommerbørn og -unge med ikke-vestlig baggrund under et og sammenligner dem med majoritetsdanske børn og unge, kan en overordnet udvikling dog spores: Som det fremgår af Figur 9.2, oplever efterkommerbørn over tid stadigt hyppigere, at deres forældre ikke er sammen igennem hele deres opvækst.

Figur 9.2 Andelen af børn, hvis forældre bor sammen. Opgjort når børnene er hhv. 0, 1, 6, 12 og 17 år gamle. Særskilt for børn født i 1989, 1993, 1997, 2001, 2005 og 2009.

Kilde: VIVEs registeranalyser på baggrund af data fra Danmarks Statistik.

I forhold til udviklingen over tid viser figur 9.2, hvor store andele af børn i forskellige årgange der bor sammen med begge deres forældre på forskellige tidspunkter af deres opvækst. Det overordnede mønster i begge grupper er, at jo ældre børn bliver, jo færre bor sammen med begge deres forældre. Figuren viser udviklingen over tid fra unge født i 1989 (der i dag er omkring 30 år gamle) og til unge født i 2009 (der i dag er omkring 10 år gamle).

For majoritetsdanske børn (de blå søjler) er mønsteret i forhold til forældres samlivsbrud relativt uændret over den undersøgte 30-årige periode. Eneste undtagelse er, at det er blevet en smule mere almindeligt for helt små børn (0-1 år) at bo med begge forældre. Denne ændring over tid ses dog ikke blandt de større børn.

For børn med efterkommerbaggrund (de røde søjler) er mønstret et andet. For dem stiger sandsynligheden for at opleve forældres samlivsbrud igennem den undersøgte periode. Som det fremgår, boede efterkommerbørn fra årgang 1989 og 1993 i højere grad sammen med begge forældre end majoritetsdanske børn gjorde. Dette var tilfældet på alle de undersøgte alderstrin igennem børnenes opvækst. Ser vi derimod på årgang 2005 og 2009, er mønstret omvendt – i de årgange bor efterkommerbørn i mindre grad sammen med begge forældre, end majoritetsdanske børn gør. Den eneste udtagelse fra dette mønster ses hos de 12-årige børn fra årgang 2005.

Udviklingen imod hyppigere familiebrud i familier med efterkommerbørn fremgår også, hvis vi ser på 6-årige børn fra den tidligste og den seneste årgang. Her bor hhv. 76,7 pct. (i 1989) og 77,0 pct. (i 2009) af majoritetsdanske børn sammen med begge forældre. Den samme stabilitet ses ikke for efterkommerbørn med ikke-vestlig baggrund. Over den 20-årige periode er der et klart fald i andelen, der bor med begge forældre. Blandt efterkommer-børnene falder disse andele nemlig fra 81,3 pct. (i 1989) til 73,8 pct. (i 2009) – et fald på 7,5 procentpoint.

En del af den observerede udvikling – hvor efterkommerbørn over tid i mindre grad bor sammen med begge forældre – skyldes sandsynligvis, at stadig flere etniske minoritetsægteskaber ender i skilsmisse. Denne udvikling kan udspringe såvel af ændrede normer og praksisser i grupperne, som af forandringer i sammensætningen af de ikke-vestlige grupper, der undersøges. Men udviklingen kan også udspringe af ændringer i den omgivende kontekst. En ændring i konteksten er fx de stramninger i reglerne omkring familiesammenføring, der fandt sted omkring år 2002. Disse stramninger kan være én brik til at forklare det fald i andelen af de 0-1-årige børn fra årgang 2005 og 2009, som bor sammen med begge forældre, sammenlignet med situationen for helt små børn i ældre årgange. Det er nemlig muligt, at der efter ændringerne i reglerne er blevet flere par, som gifter sig, og som ikke (umiddelbart) er i stand til at opnå familiesammenføring til Danmark for den ene ægtefælle. Hvis der fødes børn i sådanne ægteskaber, vil dette barn kun bo sammen med én af sine forældre (og måske se den anden forælder på ferier og lignende). At nogle etniske minoritetspar starter deres familieliv på denne måde, fremgik af en undersøgelse af de ændrede familiesammenføringsreglers konsekvenser (Schmidt et al., 2009). Der kan altså være mange forskellige processer i spil, når det handler om etniske minoritetsfamilier og samlivsbrud.

9.2 Skilsmisser udløst af utroskab og flerkoneri

Den engelske forsker Kaveri Qureshi har som tidligere nævnt opstillet en typologi med fire typer af skilsmisseårsager, når etniske minoritetsægteskaber gå itu. Typologien bygger på hendes arbejde blandt fraskilte pakistanere i England (se kapitel 4). Et motiv i denne typologi handler om oplevelser af seksuel uretfærdighed/utroskab, eventuelt udløst af, at mænd indgår nikah med en hustru mere. Denne form for skilsmisser er emnet for dette afsnit.

I forhold, hvor den ene part er utro, kan en bagvedliggende dynamik være en stor magtforskel imellem partnerne: Det kan dermed handle om, at mænd gør, som det passer dem, og hustruer kun har lidt at skulle have sagt. Som filippinske Lyka (1G), der gifter sig med en majoritetsdansk mand, fortæller: *"Efter jeg fik babyen, begyndte han at bedrage mig. Vi var på ferie, og han var i byen og sammen med både kvinder og ladyboys. Jeg så det hele falde fra hinanden"*.

En god håndfuld af de interviewede kvinder fortæller ikke kun, at de oplever fx utroskab, men også, at dette er den primære årsag til, at deres forhold slutter. Det drejer sig i hovedparten af

tilfældene om, at mænd indgår mere end en nikah og dermed praktiserer islamisk polygami. Vi starter derfor afsnittet med en kort gennemgang af litteratur om dette emne.

9.2.1 Om etniske minoritetsmænd, utroskab og polygami

Hvis man anser sex uden for ægteskab for at være syndigt, vanskeliggør det i sagens natur utroskab. Nogle af ægtemændene nævnt i denne undersøgelses interview følte sig dog tilsyneladende ikke hæmmet af sådanne normer. Det ses fx i eksemplet med Ilisa (afsnit 4.2), hvis mand ifølge hende havde seksuel omgang med en lang række kvinder. Tager man dog et forbud imod sex uden for ægteskab alvorligt, kan mænd, der ønsker intim kontakt med andre end deres første hustru, vælge at indgå endnu en nikah.

Muligheden for, at en mand kan tage flere koner, er knyttet til Koranen 4:3, der tillader mænd op til fire hustruer og samtidig pålægger ham at behandle dem ligeligt. Koranen 4:129 forklarer dog, at mænd ikke vil være i stand til at behandle deres koner ligeligt. Dette har ført til forskellige fortolkninger, der spænder fra, at flerkoneri ikke er acceptabelt, til at det er en muslimsk mands ret, hvis han ønsker det. Der er desuden forskelle i lovgivningen i muslimske lande: I lande som Syrien, Irak og Jordan er der begrænsninger på flerkoneri, mens det er forbudt i fx Tunesien og Tyrkiet (Welchman, 2007). Disse forskelle skyldes dog primært måden, hvorpå landene har indført kodificeret personret (Otto, 2010; Skovgaard-Petersen, 2018). Forskning fra Mellemøsten viser endvidere, at mænds indgåelse af ægteskab nummer to ofte er knyttet til konflikter i det første ægteskab, og at både mænd, kvinder og børn synes at trives dårligere i sådanne familier, sammenlignet med situationen i monogame ægteskaber. Især kan situationen være vanskelig for den første hustru (Ozkan, 2006; Slonim-Nevo & Al-Krenawi, 2006).

Der er kun lidt forskningsmæssig viden om flerkoneri i en migrationskontekst. Et nyt norsk litteraturstudie konkluderer således, at der "*mangler forskning om polygami og flergifte blant migranter i en vestlig kontekst*" (Melby & Bredal, 2019). Et af de få eksisterende studier er et interviewbaseret studie med hhv. pakistanske og tyrkiske indvandrere i Storbritannien og Danmark. Studiet viser, at der kan være mange komplekse dynamikker på spil i sådanne forhold (Charsley & Liversage, 2013). Langt mere end blot en videreførelse af en (ofte relativt sjældent forekommende) praksis fra oprindelseslandet kan forhold som transnational adskillelse af familier, behov for omsorg, infertilitet og ressourceforskelle imellem forskellige dele af verden på forskellig vis ligge bag sådanne familiers opståen. Også mulighederne for hemmeligholdelse, som migration kan facilitere – og mænds generelt større mobilitet sammenlignet med kvinders – kan spille ind. Når gifte mænd indgår nikah igen, sker det endvidere ofte i hemmelighed, og deres ægteskaber kan ende med skilsmisse, hvis den første hustru afslører, hvad der foregår (Liversage, 2019).

9.2.2 Hemmeligholdelse og afsløring

I denne undersøgelses empiri kommer Halima med et første eksempel på en mand, der holder kontakt med flere kvinder hemmeligt for sin hustru. Halima er en familiesammenført somalisk kvinde, der bor sammen med sin mand og deres fælles børn. Manden er meget væk hjemmefra. Hvad der ligger bag det megen fravær, afsløres efter en uge, hvor han har været syg og derfor sengeliggende i hjemmet

Hans telefon var løbet tør for strøm, så han satte den i opladeren og gik ud. Mens han var ude, ringede hans telefon, og da jeg tog den, var der en kvinde i røret, som sagde, at hun gerne vil snakke med sin mand. Jeg sagde så til hende: "Hvad mener du med, at du vil snakke med din mand, når den mand, du snakker om, er min

mand?”. Og så siger hun, at hun bor i [X-by] og har et barn med ham: ”Han kommer og besøger mig i weekenderne. Han kører normalt herop, og jeg leder efter ham”. Jeg sagde så til hende, at den mand, hun snakker om, er gift med mig, og vi har børn sammen. Så sagde hun, at det var hun ligeglad med. Hun har ikke hørt fra ham i et par dage. (Halima, 1G, Somalia)

Dermed er afsløringen af Halimas mand dog ikke færdig. Noget tid efter sker der nemlig følgende:

Telefonen ringer, ringer og ringer, og min mand tager den ikke, fordi han ligger og sover. Jeg kan se, at det er et afrikansk nummer. Til sidst tager jeg den, og så siger en kvindestemme: ”Hvorfor ignorerer du mit opkald? Og hvem er du?”. Jeg siger så, at jeg er min mands søster. Så siger hun, at hun er hans kone, og at han ikke har sendt penge til hende denne måned. [Via bekendte finder Halima også ud af, at hendes mand har indgået nikah med endnu en kvinde i en anden del af Danmark, hvor han har...] ”... giftet sig med en ældre kvinde med børn, som han overnatter hos”. (Halima, 1G, Somalia)

Halimas mand har altså formået at være i nikah med fire kvinder samtidig, før hans første hustru opdager, hvad der foregår. I forhold til somaliske familier viser forskningen tilsvarende, at skilsmisse, indgåelse af nye ægteskaber og polygami dels er etablerede familiepraksisser, dels at disse praksisser kan bevare betydning i en migrationskontekst (Engebrigtsen, 2007; Killian, Cardona, & Hudspeth, 2017). Uanset eksistensen af sådanne familiepraksisser føler Halima sig dog bedraget af sin mand. Hun fortæller endvidere, at hun mener, at mange somaliske kvinder bliver ”snydt” af deres mænd på den måde. Halima ender kort efter som fraskilt, men ikke med sin egen gode vilje. Hvordan dette går for sig, beskriver vi i næste kapitel (afsnit 10.3).

De telefonopkald, der giver Halima viden om hendes mands andre kvinder, kommer ret uventet. Det samme sker for Ilisa. Efter årelange problemer med sin utro og voldelige mand har hun gennemført en skilsmisse efter dansk ret, men parret har stadig en nikah. De lever efterfølgende hver for sig – hendes (eks)mand for en stor dels vedkommende i oprindelseslandet. Ilisa synes, det går bedre med dem, og håber på, at de måske kan få deres forhold til at fungere på en acceptabel måde, da de begge er kommet godt op i alderen, og fuld skilsmisse – ifølge blandt andre deres børn – vil være ”pinligt”. En dag ser hun dog ved et tilfælde et billede af sin mand sammen med en anden kvinde på sin voksne søns mobiltelefon. Uanset at sønnen prøver at bortforklare billedet med, at det bare er en slægtning, gør Ilisa følgende:

Jeg ringede til min mand. Eller eksmand. Og jeg sagde, at jeg har set de her billeder, og hun ser sådan og sådan ud – hvem er hun? Og han sagde, at ”Det er ikke noget – det er bare min søster”. Vi kom op at skændes i telefonen, og jeg sagde, at han lyver, og han sagde selvfølgelig, at ”nej, det gør jeg ikke. Og jeg har fortalt, at der ikke er noget”. Og jeg sagde ”fint”, og lagde på. | Jeg sov ikke hele natten, og da jeg stod op næste dag, kunne jeg slet ikke få det til at hænge sammen. [Jeg tænkte]: ”Det var din idé, at vi skulle give hinanden lidt plads og rum til at løse vores problemer, og dig, der sagde, at det bedste ville være, hvis vi holdt vores familie sammen”. Så jeg endte med at ringe ham op igen. Da han ikke tog telefonen, ringede jeg til hans brors kone]. Og så fór det bare ud af mig: ”Er du sød at vække den nye gom for mig?”. Det var bare et ord, jeg brugte. Og så sagde hun: ”Nå, hvem har fortalt dig det?”. Jeg sagde: ”Fortalt mig hvad?”. Og så sagde hun: ”At din mand, eksmand,

er blevet gift". Jeg var i chok. Jeg kunne ikke forstå, hvor hårdt, hvor ødelæggende det er at få sådan noget at vide. (Ilisa, 1G, Pal/Lib.)

Ilisa får sandheden at vide, fordi hun følger en impuls og beder sin svigerinde vække "den nye [brud]gom". Det er en klar parallel til det forrige eksempel, hvor Halima får sandheden at vide, fordi hun impulsivt udgiver sig for at være sin mands søster i telefonen, da en ukendt kvinde ringer.

Også tamilske Cavery har en fornemmelse af, at hendes forlovede holder noget hemmeligt for hende. Hun hører rygter om, at han har en "dobbeltgænger" på de sociale medier, ligesom han sjældent har megen tid til at være sammen med hende. Når hun spørger ind til hvorfor, slår hendes forlovede det dog hen – dels med, at hans arbejde er meget krævende, dels med en historie om, at nogen har lavet en falsk profil med hans billeder på internettet.

En morgen vælger Cavery dog at køre forbi hans lejlighed i en anden by og låse sig ind med sin ekstranøgle. Cavery fortæller, at der dernæst sker følgende: *"[Min forlovede] er der ikke – men der er en dansk pige i hans lejlighed. Alle hendes ting er der, og hun ligger og sover. Jeg bliver selvfølgelig mega-sur og hysterisk, sådan: "Hvad fanden er det, som foregår? Hvem er du?". Pigen svarer dog ikke, men tager blot tøj på og forlader lejligheden. Caverys forlovede forklarer efterfølgende, at han har noget gæld, og at han derfor har været nødt til at give husly til kæresten til den mand, han skylder penge.*

Nu er Caverys mistanke dog for alvor vakt. Hun går derfor tilbage til de sociale medier. Hun ser, at hendes forlovede har blokeret en lang række danske navne på sin Facebook profil – herunder den pige, Cavery mødte i lejligheden. Cavery kender en af de blokerede personer. Hun kontakter ham og får at vide, at denne bekendte er venner med Caverys forlovede på Facebook – men på en anden (dobbeltgænger-)profil. Den bekendte går ind på denne profil, tager screenshots og sender dem til Cavery.

Der kunne jeg så se, at alle dem, som han var venner med, var danske, og at det var dem, som han havde blokeret fra den anden Facebook, som jeg havde adgang til. Dertil kunne jeg rigtigt nok se, at han var i et forhold med hende pigen fra lejligheden. På denne profil havde han et andet efternavn. Så han havde altså to Facebookprofiler og kørte altså et dobbeltliv. Det var totalt opdelt og egentlig meget struktureret. Det var det, han havde lavet, det seneste år, hvor det virkelig var begyndt at køre af sporet. (Cavery, 2G, Sri Lanka)

9.2.3 Konfrontation og vrede

Cavery føler sig i den grad ført bag lyset af sin forlovede og vælger umiddelbart efter sin afsløring via Facebook at samle hele sin familie – *"min faster, onkel, kusiner og alle de andre"*. Her forklarer hun, hvad hun har fundet ud af:

De er jo i chok, men på den anden side, så forstår de godt, at jeg vil gå fra ham, og at vi ikke skal være sammen. | Efterfølgende snakkede jeg så med hende [= den danske pige fra lejligheden], og hun fortæller, at hun fra start af godt vidste, at han kom sammen med mig. Men at hun havde fået at vide, at han var tvangsforlovet med sin kusine – som jo så var mig – og at det ikke var noget, han havde lyst til at være i. Så han havde fortalt hende, at hvis der nogensinde var nogle tamiler, som kontaktede hende, så var det sikkert for at ødelægge deres forhold – og hun skulle bare passe på, for tamilere kunne finde på hvad som helst. | Den dag i dag tror hun

stadig ikke på, hvad jeg siger – hun tror, jeg er den der hysteriske kusine. (Cavery, 2G, Sri Lanka)

En mulig forklaring på Caverys kærestes adfærd er, at han både ønsker at stille sine forældre tilfredse (ved at være i et forhold til en tamilsk kvinde) og samtidig leve et ungdomsliv i stil med sine majoritetsdanske venner (sammen med en majoritetsdansk kvinde, han har forelsket sig i) (Hviid, 2014; Liversage, 2014b). Sådanne dobbeltliv – hvor man altså kan være i to forhold på én gang – kan være en strategi til at tilfredsstille nogle unge etniske minoritetsmænds ”doble aspirationer” (Charsley & Liversage, 2013). Det er også interessant, at et element i Caverys forlovedes strategi er at fortælle den danske kæreste, at hans forældre har tvangsforlovet ham med en kusine. Sandheden – i hvert fald ifølge Cavery – er, at hendes forlovedes forældre reelt var meget utilfredse med hans valg af hende, blandt andet på grund af kasteforskel, og at de sammen havde kæmpet en længere kamp for at få lov til at danne par. Men i forhold til at holde sine to forhold adskilt kunne den unge mands historie om at være blevet ”tvangsforlovet” gøre, at hans majoritetsdanske veninde ikke ville tage det alvorligt, hvis andre tamiler (eller eventuelt Cavery selv) fortalte hende om hans forlovelse.

Caverys historie har fællestræk med flere andre fortællinger om utroskab: Mænd er fraværende, de lyver om, hvad de laver, og kvinder søger ”sandheden” om, hvad der foregår. Caverys historie viser også, at en klar dokumentation for, at det er mandens – og ikke kvindens – skyld, at forholdet går i stykker, kan være med til at sikre, at hun står bedre i forhold til familie og nærmiljø efter bruddet, end det ellers ville være tilfældet. Dermed er der klare paralleller imellem Caverys tamilske historie og de andre eksempler, som stammer fra kvinder med muslimsk baggrund. En forskel udgøres dog af, om nikah spiller en rolle i fortællingerne eller ej.

Ligesom Cavery afslører Khulud også sin mands utroskab ved at dukke uanmeldt op på hans adresse. Hun er taget noget længere væk, da hun dukker op i den lejlighed i oprindelseslandet, hvor han bor. Det drejer sig nemlig om Khuluds anden mand, som aldrig er blevet familiesammenført til Danmark. Baggrunden for hendes uanmeldte besøg er, at han i længere tid har været meget svær at få fat i telefonisk. Han har forklaret, at det er, fordi han er alvorligt syg. Som Khulud forklarer, da hun møder ham, ser dette dog ikke ud til at være tilfældet:

Han var nyklippet og barberet og så helt frisk ud – han havde parfume og pænt tøj på. Jeg kiggede på ham og tænkte, ”du ligner ikke en, der er syg, eller en, som er under kræftbehandling eller nyredonationsproces”. | Han blev taget i at lyve, og jeg fik bekræftet, at det hele bare var en stor fed løgn, og at han aldrig har fået behandling for noget af det, han havde sagt til mig. [Khulud kræver at se på indholdet af mandens mobiltelefon og kan her se, at han er hende utro.] Jeg sagde til ham: ”Prøv og hør her, enten så giver du mig min skilsmisse, så vi kan afslutte det her på en fredelig måde, eller også så bliver det krig, og vi ender med at blive hinandens værste fjender”. (Khulud, 1G, Irak mv.)

Konfrontationen, når en kvinde opdager, at hendes mand har bedraget hende, kan være ganske voldsom. Det fortæller Haya om. I forrige kapitel (afsnit 8.3) hører vi om, at Hayas ældste søn går til myndighederne på grund af faderens vold. Her bliver aftalen med de sociale myndigheder, at børnene kan blive hos Haya – men kun, hvis faderen fraflytter familiens adresse. Midt i denne familietumult fortæller Haya, at følgende sker:

Så finder jeg så ud af, at han har giftet sig. Og så slår det totalt klik for mig. Jeg er meget tæt på at blive sindssyg. Fordi han har ikke forstået, hvor meget pres, jeg har været under. | Det er jo ikke det [med flere hustruer], jeg er imod i islam – det er

mere forløbet op til: Vi står her og kæmper for at få lavet en familie, og det har været så hårdt. Bare da vi gik i parterapi, var det rigtig, rigtig hårdt. Og så går han ud og gifter sig. Jeg blev fuldstændig vanvittig. I de næste 6 måneder ved jeg ikke, hvad børnene spiste. Jeg aner det faktisk ikke. | Jeg tror, [det nye ægteskab] kom som en mulighed – og så har han taget den. Det blev sagt [i moskéen], at der er en søster, der gerne vil giftes. Som er skilt med to børn. Og der slår min mand så til og siger "jamen, okay". (Haya, 2G, Irak mv.)

En årsag til, at Hayas mand indgår denne nikah, synes at være, at han – i forlængelse af de sociale myndigheders intervention i familien – er blevet boligløs. En anden årsag kan, ifølge Haya, være følgende: *"Jeg tror, det hænger sammen med, at jeg på det tidspunkt aldrig havde sagt min mand imod. Aldrig. Så jeg tror, at han har tænkt, at det her skal hun nok også acceptere, for hun siger altid ja. Men det kunne jeg slet ikke. Jeg følte, at det var sådan et forræderi".* Ifølge Haya kendte den anden kvinde til familieforholdene, og Haya klandrer ikke hende for noget. Det er hendes mand, hun føler sig svigtet af, og hun kræver, at han straks opløser sin nikah nummer 2, hvilket han da også gør.

Også Ilisas reaktion er stærk. Efter at have hørt om sin mands bryllup i telefonen (se afsnit 9.2.2) køber hun en flybillet, for at ... *"se, om det virkelig passede, at han var blevet gift med en anden".* Da hun ankommer, og hendes mand henter hende, sker der følgende:

Jeg sagde til ham: "Jeg håber virkelig, at når vi kommer over til lejligheden, og jeg kommer hjem, at det så virkelig er mit hjem, og der ikke er andre i huset". Der kunne jeg se, at hans udtryk ændrede sig fuldstændigt. Han så på mig og sagde: "Det kan jeg ikke love dig – og jeg kan heller ikke gøre noget ved det. Jeg sidder fast i denne her situation". Jeg sagde: "Sidder fast? Du kan jo godt gøre noget. Lige så nemt som du er blevet gift, lige så nemt kan du blive skilt. Så må du jo lade dig skille". Han sagde til mig: "Det kan jeg ikke", og jeg spurgte hvorfor. Og han sagde, at han havde lagt rigtig, rigtig meget til [den nye kone] i mahr [brudegave], så han ville miste mange penge, hvis han gik fra hende. Og han begyndte at snakke om, at man kan ikke bare smide en kvinde på gaden, og "hun kommer fra et respektabelt hjem", og han bliver nødt til at stå ved sit ansvar. Og jeg sagde tilbage til ham: "Kommer jeg måske ikke også fra et respektabelt hjem, og hvorfor kunne du ikke passe på det, du havde, i stedet for at gifte dig med en ny?". Og har du slet ikke tænkt på dine børn, tilbage i Danmark?". (Ilisa, 1G, Pal/Lib.)

Ilisa bliver rasende, også på grund af det økonomiske svigt, hun oplever dette hemmeligholdte andet ægteskab har været. Som hun forklarer:

I Danmark – hvis ovnen er i stykker, hvis køleskabet er i stykker, hvis tingene er ved at falde fra hinanden, og jeg siger: "Vi skal have det ordnet", så udskyder han det. Og så har han ikke lavet andet end at spare penge sammen for at bygge sig et hjem og gifte sig med en ny kone, og så skal hun bo og have det godt for mine penge, mens jeg selv har det dårligt og knap nok kan forsørge mig selv og mine børn. Så jeg smadrede det hele. Der var ingenting tilbage i det værelse. Selv hendes tøj klipede jeg i stykker. | Og han har købt en brudekjole til hende. Hvorfor det? Hvorfor skal hun have alt det, jeg ikke fik? Jeg fik ikke nogen brudekjole den gang. Er hun bedre end mig? Er det sådan, det skal forstås? Det sagde jeg til ham. (Ilisa, 1G, Pal/Lib.)

Efter denne konfrontation rejser Ilisa tilbage til Danmark. Hun forsøger at få sin nikah opløst, men har vanskeligt herved.

Også somaliske Denkhass ægteskab slutter på en voldsom og konfrontatorisk måde. Som hun fortæller:

Han blev gift med en anden kvinde. Han flyttede hende ind i blokken ved siden af den, som jeg bor i. Jeg fik det at vide fra andre. Da jeg så tog derover for at se, udsatte han mig for store problemer – han var voldelig og slog mig, han tilkaldte politiet. Det var virkelig forfærdeligt. (Dekha, 1½G, Somalia)

Når kvinders reaktioner kan være så stærke, kan det også handle om, at mændenes utroskab/fler-nikah'eri reelt indeholder alle de fire motiver for skilsmisse, som Qureshi (2016) pointerer, og som står opstillet i starten af kapitel 4: Når mænd har andre kvinder (motiv 3), kan det også opleves som en mangel på forpligtethed (motiv 1) – i særdeleshed, når manden bruger både meget tid og mange penge på den anden kvinde. Også motiv 4 – at kvinden ønsker kærlighed og ikke får det – kan stå som et uomgængeligt faktum. Og så er det, at nogle kvinder bare "ikke vil finde sig i det mere" (motiv 2) – og søger skilsmisse.

9.2.4 Når ægteskaberne er forbi

På interviewtidspunktet var de fleste af kvinderne, der havde oplevet, at mænd havde indgået nikah med andre kvinder, ude af deres forhold til disse mænd. Haya boede således ikke sammen med sin mand, men parret var dog stadig gift. Om sine forventninger til fremtiden fortalte hun følgende.

Nu er jeg bare der, hvor jeg slet ikke har lyst til, at han kommer hjem. Ikke oven på alt det her. Nu har jeg brug for 5 år, hvor jeg bare sidder på en køkkenstol og drikker kaffe – hvor jeg kigger ind i en væg og bare nyder mine børn.

Hun var dermed ikke sikker på, at hun fandt sammen med sin mand igen. Et sådant brud – udløst af fx flerkoneri – var dog ikke altid kvindens ønske, som det fremgik af historien om Rim (1G, Irak mv.). Hun ønskede ikke sin nikah opløst, selvom hendes mand havde indgået nikah med en anden hustru (se afsnit 6.2).

Flere af casene i dette afsnit bekræfter observationer fra litteraturen om, at mænd ofte indgår en ny nikah, når der er problemer i det første ægteskab. Mændene lader endvidere til at vide, at deres handlinger ikke ville blive accepteret, for de lægger meget energi i at skjule deres handlinger. Modsat kan hustruer også lægge betragtelig handlekraft for dagen, når de forsøger at afsløre sandheden om deres mænd.

Når afsløringen kommer, kan det udvikle sig ganske dramatisk og føre til, at førstehustruer ønsker skilsmisse. At blive skilt, fordi ens mand har andre kvinder, kan dog være svært og skamfuldt. Som somaliske Halima beskriver det, kan erfaringer med mænds fler-nikah'eri være så ødelæggende for kvinder, at det får dem ...

... til at lukke ned. De kan ikke dele det med nogen, så de snakker med sig selv]. De ender med at blive tossede eller indlagt. (Halima, 1G, Somalia)

Dette kan altså være endnu en dynamik, der er involveret i nogle skilsmisser i etniske minoritetsfamilier.

Det kan også pointeres, at det "fler-nikah'eri", som nærværende rapport beskriver, synes at adskille sig noget fra "almindelig" utroskab. Mændene i rapporten lader således ikke til at indgå nikah for blot at gøre sex mellem dem selv og en kone nummer to tilladt i religiøs og social forstand. Tværtimod er der i flere sager tale om, at mænd danner en familie nummer to, hvor de påtager sig forsørgelsesforpligtelser i forhold til sin(e) ekstra kone(r) og eventuelle børn. Indgåelse af en ny nikah med tilhørende ægteskabskontrakt og fremtidige forpligtelser såsom at anskaffe en bolig til konen udgør en væsentlig større beslutning og forpligtelse end en "almindelig" affære, eftersom det kræver planlægning og overførsel af ressourcer fra forholdet til førstekonen og eventuelle børn.

9.1 Børn presser på for afslutning af voldelige ægteskaber

Det sidste afsnit i dette kapitel handler om, at nogle ægteskabers endelige reelt initieres af børn, der ikke længere vil finde sig i voldelige fædre. Det er dermed en særlig variation af skilsmisse af type 2 – "at man ikke vil finde sig i det mere". Det er dog børnene, og ikke mødrene, der skrider til handling, fordi en grænse er nået.

At store børn kan være implicerede i at få forældre skilt beskrives også i et studie af skilsmisser blandt indere i Storbritannien. Her kunne mødre have så få ressourcer og være så indstillet på at udholde dårlige ægteskaber, at skilsmissen først blev en realitet, når børn blev så store, at de kunne presse moderen til at forlade faderen. Samtidig kan sådanne børn – blandt andet med deres bedre sprogkundskaber – også være af central betydning i mødres liv efter skilsmissen (Das, 2010). Nogle børns engagement i sådanne skilsmisser kan også handle om, at de er socialiseret i en mere ligestillingsorienteret dansk kontekst og ikke accepterer deres fædres ret til fx at slå dem. Eftersom det er ulovligt at slå børn i Danmark, har børn dermed også mulighed for at søge hjælp hos de danske myndigheder og således udfordre deres fædres autoritet over dem (Liversage & Ottosen, 2017).

Et eksempel på et sådant forløb så vi i afsnit 8.3, hvor Hayas søn kontakter de sociale myndigheder, fordi hans far slår ham. Et andet eksempel stammer fra Khuluds første ægteskab. Her fortæller hun følgende:

En dag efter arbejde får jeg et opkald fra politiet. En betjent siger til mig, at min søn ikke vil hjem. Jeg spørger hvorfor, og hvad der er sket, og får bare at vide, at det ville han ikke. Han var blevet træt af den trykkede stemning i hjemmet og al den vold, han overværede. Jeg spurgte, hvor han er henne, og får at vide, at han er placeret et sted – ligesom en plejefamilie [som Khulud er bekendt med. Khulud og hendes mand kører derud]... og da vi kommer derover, kan jeg se, at der holder en masse politibiler. Jeg sagde, at jeg gerne ville tale med min søn, men vi fik at vide, at det måtte vi ikke. De sagde til mig, at min søn ikke ville se nogen af os og særligt ikke hans far. Jeg sagde "Fint. Kan du ikke bare sige til ham, at hans mor er her, og jeg gerne vil snakke med ham". Jeg stod og ventede derude i en time. Til sidst gik min søn med til, at jeg gerne måtte se ham – uden hans far. | Jeg spurgte selvfølgelig min søn, hvad det her gik ud på, og hvad der var sket. Han sagde til mig, at han havde tænkt over det længe, og at han bare var blevet så træt af at være derhjemme. Hvorfor skulle han også komme hjem: "Altså, jeg ser ikke andet end vold og hån. Vi behandler ikke hinanden godt". Jeg spurgte, hvad jeg kunne gøre for at gøre det bedre, og jeg tiggede og bad ham om at tage med mig hjem igen. Han sagde, at det eneste, der kunne få ham hjem igen, var, hvis jeg lod mig skille fra

hans far. Jeg tænkte: "Kan det virkelig passe, at jeg skal vælge min mand frem for mine børn?". Så da jeg gik derfra, havde jeg besluttet mig for, at selvfølgelig skulle jeg søge om skilsmisse. Dagen efter tog jeg op til kommunen. For jeg havde brug for hjælp. (Khulud, 1G, Irak mv.)

Khuluds søns handling beskrives ovenfor som det sidste skub, Khulud manglede for at handle aktivt og afslutte sit meget dårlige ægteskab. En meget lignende historie fortæller Zohal:

Min ældste søn gik på det tidspunkt til karate langt væk fra, hvor vi bor, så to dage i træk kom han sent hjem. Da det skete anden gang, tog min mand bæltet af og slog ham med det. Min søn klagede til skolen over hans far og fortalte dem, hvad der var sket. Skolen fortalte det til kommunen, som så blev involveret. Så var det, at jeg tænkte: "Det her går ikke". For jeg var bange for, at det skulle ske igen. Fra den dag valgte jeg at gå fra ham og søge om en skilsmisse. [Børnene var faktisk glade og lettede. Min datter plejede at sige til mig: "Hvis det var mig, der gift med sådan en mand, så var jeg blevet skilt for længst. Du er al for tålmodig med ham". (Zohal, 1G, Pak/Afgh.)

Det sidste eksempel er også fra en indvandret kvinde, og igen er det en stor søn, som tager ansvar for at skabe forandring i familien. Som tidligere beskrevet er Wafa og hendes børn vendt tilbage til Danmark efter 2 års ufrivilligt ophold i Mellemøsten. De oplever efterfølgende, at Wafas mand overvåger dem elektronisk (se afsnit 5.6). Kort efter siger den ældste søn, som er 14 år gammel, følgende:

"Mor, det her det går ikke. Du bliver nødt til at tage mine søskende og flygte med dem". Han har overhørt en samtale mellem hans far og en af hans venner, at han har planer om at tage os igen og rejse med os [ned til en ven i et EU-land og derfra videre til oprindelsesland]. Han sagde: "Mor, jeg synes, du skal tage mine tre søskende og gå herfra, og jeg skal nok hjælpe dig med det". Han tog ud og hentede en af de store indkøbsvogne, som er i supermarkederne. Han kom hjem med den og hjalp mig med at pakke mine ting, og så tog jeg børnene under armen, og vi tog til kommunen. Og så sagde han til mig, at han ville tage hjem igen for ligesom at dække over mig. Han ville møde sin far derhjemme og spille overrasket og lade som om, han ikke vidste, hvor jeg var taget hen, og hvor hans søskende var. [Denne episode fører til, at Wafa kommer på krisecenter og søger om skilsmisse med borgerlig gyldighed]. (Wafa, 1G, Irak mv.)

Eksempler som de ovenstående viser den centrale rolle, børn kan spille i deres forældres skilsmisser. Deres handlinger kan ses som reaktion på ofte ret desperate vilkår under deres opvækst. At nogle børn kan leve med så store udfordringer i årevis, kan selvsagt vække bekymring.

9.2 Afrunding

Dette kapitel dokumenterer, hvor ofte efterkommere med forskellige baggrund oplever, at deres forældre går fra hinanden i løbet af deres opvækst. Mønstret er, at unge med somalisk baggrund oplever forældres samlivsbrud markant mere end alle andre grupper. Det er over 60 pct. af sådanne unge, hvis forældre ikke lever sammen omkring det tidspunkt, hvor de unge bliver myndige. Næst i rækken kommer majoritetsdanske unge. Dermed oplever 5 af de 6 undersøgte grup-

per af efterkommere (med baggrund i seks forskellige lande) sjældnere, at forældre går fra hinanden end majoritetsdanske børn. Der er dog også store forskelle imellem grupperne – således går libanesiske familier fra hinanden næsten tre gange så ofte som forældre fra Sri Lanka.

Sammenligner man forandringer over tid ses, at efterkommerbørn med ikke-vestlig baggrund i løbet af de sidste 20 år i stigende grad oplever, at forældre ikke er sammen. Hvor unge født i 1989 oplevede dette i mindre grad end majoritetsdanske børn, er det modsatte i dag tilfældet, i hvert fald når børn er små.

Der kan være mange årsager til skilsmisse. Tidligere kapitler har belyst fx den vold og kontrol, som synes at være en hyppig skilsmissegrund, samt den mangel på forpligtethed, som nogle etniske minoritetskvinder savner i deres ægteskaber. En tredje årsag kan være utroskab eller flerkoneri. Erfaringer hermed kan variere, men en tendens er, at mænd holder indgåelsen af forhold til andre kvinder skjult for deres første hustru, og at afsløring af dette forhold kan føre til skilsmisse. Endelig bliver nogle skilsmisser udløst, når store børn går til myndighederne på grund af vold i familien. Sådanne handlinger kan give nogle kvinder det sidste skub til at forlade dårlige ægteskaber.

Del III – Opløsning af nikah-forhold

10 Om opløsning af nikah-forhold

Denne undersøgelse har et særligt fokus på kvinders erfaringer og udfordringer med at opløse nikah-forhold. Forhold knyttet hertil er emnet for dette og de efterfølgende tre kapitler. Som vist i tidligere kapitler kan kvinder opleve mange slags udfordringer i forhold til at komme ud af uønskede ægteskaber. Det kan fx dreje sig om socialt pres, om frygt for en voldelig ægtefælle, om bekymringer for, om man kan klare sig som enlig mor, og/eller om frygt, fordi man har et usikkert opholdsgrundlag i Danmark. Dertil kan komme vanskeligheder med at få opløst et nikah-forhold, men sidstnævnte udgør altså ofte kun en del af lange og komplicerede forløb.

Nikah-opløsning kan dog have stor betydning, fordi den kan være nødvendig for, at en kvinde helt og fuldt kan afslutte forholdet til sin tidligere partner. Kapitlet viser endvidere, at migrationen til Danmark – hvor der ikke findes islamiske institutioner – udgør den centrale kontekst for de udfordringer, som nogle kvinder møder, når de forsøger at få opløst deres nikah.

10.1 Sharia i en dansk kontekst

Indgåelse og opløsning af nikah er muslimske praksisser og udspringer dermed af sharia. Dette kapitel indledes derfor med en diskussion af, hvordan man kan forstå begrebet sharia i en dansk kontekst.

I en dansk kontekst opfattes sharia ofte som et lovkompleks ("sharia-lov"), men begrebet bør snarere forstås som en diskursiv tradition. Der eksisterer således ikke en bog, tekst eller kodificeret lov kaldet sharia. Indholdet af sharia er en løbende diskussion imellem en lang række standpunkter, og for mange muslimers vedkommende udgør sharia udelukkende en personlig praksis af ritualer og etik. Der er med andre ord stor variation i den sharia, der gøres gældende på tværs af muslimers baggrund i forskellige oprindelseslande, generation, social klasse og niveau af religiøsitet. For en uddybende gennemgang af dynamikkerne, der producerer forskellige fortolkninger af sharia i en dansk kontekst, se Petersen og Vinding (2020).

Sharia omhandler i en dansk kontekst primært spiseregler, ritualer, etik og lignende. Således er der ikke nødvendigvis noget modsætningsforhold mellem at praktisere sharia og at følge dansk lov. Sharia er for flertallet af europæiske muslimer en rettesnor for, hvordan man bør leve som en god muslim (Berger, 2018, p. 247). Dette gør sig også gældende i Mellemøsten, hvor udviklingen fra før-moderne praksis af sharia til islamisk lov har medført, at sharias domæne i stigende grad er blevet reduceret til privat religiøs praksis (Mahmood, 2012, pp. 81-82).

10.1.1 Skelnen mellem sharia og islamisk jura

For at forstå sharias elasticitet og den rolle, sharia kan spille i forhold til opløsning af nikah-forhold, er det nødvendigt først at skelne mellem sharia og islamisk jura (fiqh) og dernæst at skelne mellem før-moderne sharia og islamisk lov.

Sharia er et abstrakt begreb som refererer til Guds evige og uforanderlige retledning om et godt muslimsk liv. Det er imidlertid kun Gud, der kender til den rigtige sharia, mens mennesker er overladt til at søge indsigt i sharia ved hjælp af islamiske kilder såsom Koranen, beretningerne om Muhammed (hadith) og en række andre tekster. Denne disciplin kaldes fiqh på arabisk, hvilket betyder indsigt, og en lærd inden for disciplinen kaldes en faqih, hvilket betyder en person med indsigt. På europæiske sprog oversættes begreber relateret til sharia ofte ved

hjælp af juridiske termer, eftersom det vurderes at være den bedste løsning på en central sproglig udfordring – at europæiske sprog intet begrebsapparat har, der på en fyldestgørende og præcis måde kan beskrive sharia. Det vil sige, at fiqh bliver til islamisk jura, og faqih bliver til en islamisk jurist eller en retslærd. Ligeledes bliver en madhab, som i konteksten af sharia betyder en fortolkningsretning, til en retsskole (se afsnit 10.8). En fatwa, som betyder en mening eller et standpunkt, bliver til en retsmening. Det er dog vigtigt, at man ikke på baggrund af denne oversættelsesproblematik tillægger sharia en logik hentet i moderne europæisk retspraksis, eftersom denne ikke eksisterede i den arabiske verden i det 8. århundrede, da de første tanker om sharia tog form.

Den sproglige udfordring ved at bruge juridisk sprog til at tale om sharia kan let forlede personer uden specialviden til at tro, at sharia udgør lovgivning i ordets moderne betydning. Det er dog som beskrevet ovenfor ingenlunde tilfældet, og derfor indledes grundbøger om sharia ofte med en forklaring af denne problemstilling, som sharia-forskeren, Wael Hallaq, kalder "the prison of language" (Hallaq, 2009, p. 1), og som Petersen og Vinding (2020, p. 1) kalder "den sproglige udfordring". Den norske islamforsker, Knut Vikør, forklarer ligeledes på den første side i sin grundbog i sharia under kapitel titlen "Does sharia law exist?", at:

The first question to be answered in a book on Islamic law is, does such a law really exist? It is quite possible to answer, 'No, and that is why studying it is so exciting'. Such a paradox may sound a bit off-putting. But it is more than a play on words. It is also a warning to the reader to try to put aside any preconceived notions she may have about the theme. (Vikør, 2012, p. 1).

På de efterfølgende 350 sider udlægger Vikør ligesom de to andre grundbøger kompleksiteten af dette tydelige "nej, men ...". I nærværende rapport er det tilstrækkeligt at bemærke, at sharia ikke udgør lovgivning i moderne forstand, og at sharia således ikke udgør et alternativ til dansk lov. For en uddybning henvises til ovennævnte grundbøger.

Islamisk jura (fiqh) er muslimers forsøg på at udlede sharia fra islamiske kildetekster, og de islamiske juristers fortolkning har varieret meget over tid og sted (Hallaq, 2004; Zubaida, 2005). Den antropologiske forskning i islam har siden dens begyndelse i 1960'erne dokumenteret en enorm variation i fortolkninger af sharia på tværs af kulturer og geografisk region, ligesom den har dokumenteret en tendens til sammenfald mellem lokale kulturer og shariafortolkning (for eksempler se Bowen, 2013; El-Zein, 1977; Gabriele, 2008). Den muslimske befolkning i Danmark er fordelt over en lang række etniske minoritetsgrupper, og derfor eksisterer der ikke én shariapraksis i Danmark – tværtimod er den danske praksis mangfoldig, eftersom der er en tendens til, at sociale mønstre fra oprindelseslandene tilpasses og videreføres i Danmark. Med andre ord omtales sharia konceptuelt som én ting, men den konkrete praksis af sharia – det vil sige islamisk jura – er mangfoldig. Denne observation er også foretaget i henholdsvis et britisk, et tysk og et hollandsk studie (Bowen, 2016; Van Eijk, 2019).

10.1.2 Skelnen mellem før-islamisk sharia og islamisk lov

Under før-moderne sharia blev nikah betragtet som en civil kontrakt mellem to mennesker. Der kræves som beskrevet oven for ingen imam for at indgå sådan en kontrakt, eftersom der ingen kirke er i islam. Det vil sige, at islamiske vielser ikke foretages af et ordineret præsteskab; de kan udføres af almindelige muslimer.

Før-moderne sharia blev ikke praktiseret inden for rammerne af et domstolssystem, sådan som de eksisterer i dag. Muslimer var i høj grad overladt til selv at praktisere og håndhæve sharia

lokalt. Det vil sige, at nikah og nikah-opløsning var et privat anliggende, som hverken krævede registrering eller indblanding fra en myndigheds side. Når man giftede sig, indgik man nikah efter lokal sædvane, og en mand kunne skille sig fra sin hustru ved blot at sige talaq, hvilket afsluttede nikahen. Konflikter blev typisk løst ved hjælp af privat mægling. Eksempelvis kunne mægling føre til, at en kvinde mod økonomisk kompensation fik sin mands samtykke til nikah-opløsning. De islamiske domstole tog sig udelukkende af de sager, som folk bragte dertil. Det vil sige, at en islamisk domstol udelukkende ville blive involveret, hvis man ikke kunne løse de juridiske udfordringer i lokalsamfundet (for eksempler se Vikør, 2012, pp. 313-314).

Det er vigtigt at bemærke, at før-moderne sharia ikke var kodificeret, og at et lignende fænomen findes i andre religioner (se eksempelvis Menski, 2008 for en sammenligning med de hinduistiske shastra-tekster). I 1800-tallet begyndte muslimske lande imidlertid at introducere retssystemer efter europæisk forbillede, hvilket medførte en omfattende sekularisering af staten. Flere arabiske lande valgte dog at splitte personretten op, sådan at ægteskab og skilsmisse fremadrettet var underlagt domstole, der tog udgangspunkt i de forskellige religiøse traditioner. De enkelte muslimske lande sammensatte egne udgaver af islamisk lov ved pragmatisk at udvælge passende regler fra de eksisterende islamiske retsskoler, som de sammenkrev til kodificerede lovtekster. Den mest signifikante ændring var dog at, sharia blev kodificeret som islamisk lov og underlagt europæisk inspirerede domstolssystemer (Hallaq, 2009, pp. 355-499; Skovgaard-Petersen, 2018; Vikør, 2012, pp. 222-253).

Der eksisterer ikke kun én islamisk lov, eftersom muslimske lande har indført hver sin islamiske lovgivning, og der er betydelig variation mellem disse lovtekster. Eksempelvis kan der være forskel på kvinders mulighed for at opnå skilsmisse, og der kan være forskellige restriktioner for polygami. Her er det tilstrækkeligt at bemærke, at under islamisk lov kræves det, at borgere bliver viet af en person med vielsesbemyndigelse, og at ægteskaber dermed registreres hos myndighederne. Ligeledes er det de enkelte landes retsinstitutioner, der foretager skilsmisse, snarere end folk selv, og en skilsmisse under islamisk lov anses også for at opløse nikahen. Med andre ord er ægteskab og skilsmisse ikke et privat anliggende under islamisk lov, og det er en yderst vigtig forskel. Eksempelvis medfører dette, at en mand skal ansøge om skilsmisse hos statens myndigheder, og samtidig kan de islamiske domstole vælge at udstede skilsmisse til hans kone uden hans samtykke. Med andre ord begrænser islamisk lov mandens magt sammenlignet med før-moderne sharia (se Otto, 2010 for eksempler på den konkrete udformning af 12 muslimske landes lovgivninger).

Da Danmark tilsluttede sig det øvrige Europas efterspørgsel på udenlands arbejdskraft sent i 1960'erne, begyndte den danske demografi at ændre sig. En stor andel af gæstearbejdere var muslimer, og derfor begyndte forskellige islamiske og kulturelle institutioner at blive oprettet og tilpasset den danske kontekst i form af fx moskéer, halalslagtere, koranskoler osv. Der var dog også institutioner, som ikke flyttede med – heriblandt den statslige regulering af nikah med dertilhørende islamiske domstole til at foretage nikah-opløsning. Nogle muslimer begyndte derfor at anvende det borgerlige ægteskab og dansk skilsmisselov som erstatning for islamisk lov, mens andre fortsatte en ægteskabs- og skilsmissepraksis ligesom i oprindelseslandene – blot uden de dertilhørende islamiske domstole.

I fraværet af islamiske institutioner, der kan opløse nikah, falder nogle danske muslimer i dag tilbage på en form for før-moderne shariapraksis. Det vil sige, at nikah-opløsning reguleres privat uden en myndigheds indblanding – og uden statslig-institutionel begrænsning af mandens magt. I nedenstående beskrivelse fokuserer vi på dansk praksis for opløsning af nikah-

forhold snarere end på islamisk-juridisk teori (for en beskrivelse af sidstnævnte se Hallaq, 2009, pp. 271-295; Vikør, 2012, pp. 299-325).

10.1.3 Centrale former for skilsmisse

Talaq-skilsmisse

En mand kan afslutte en nikah ved at sige talaq til sin kone. Dette starter en separationsperiode på 3 måneder, efter hvilken parret er skilt. Manden kan dog fortryde undervejs og tage sin kone tilbage. Separationsperioden kan fortrydes to gange – tredje gang er en talaq endelig, og parret kan ikke gengifte sig, med mindre kvinden gifter sig med en anden og bliver skilt fra denne person.

Hvis en mand foretager nikah-opløsning ved at sige talaq, skal han betale eventuel restance af brudegaven, som endnu ikke er betalt. Der er desuden i nogle ægteskabskontrakter fastsat en såkaldt udsat brudegave – kaldet *mu'akhar* – som manden ved nikahens indgåelse har forpligtet sig til at betale, hvis han vælger at effektuere en skilsmisse ved at sige *talaq*. I dansk praksis er det dog yderst sjældent, at kvinder modtager denne økonomiske kompensation. Det er også vigtigt, at en mand ytrer sin *talaq* frivilligt. En *talaq* ytret under tvang anses således ikke for at være gyldig.

Nogle mænd praktiserer såkaldte tredobbelt-talaq skilsmisser, hvor alle tre talaq siges på en gang, men der er uenighed om, hvorvidt tredobbelt-talaq skilsmisser tæller for én eller tre talaq. Ligeledes er det ikke usædvanligt, at gyldigheden af en talaq annulleres ved at finde en fejl ved den. Eksempelvis kan en mand hævde, at han sagde talaq i en tilstand af sindssyg vrede, eller at hans kone var menstruerende, da han sagde talaq, hvilket nogle mener ugyldiggør talaq-ytringen. 17 af undersøgelsens 19 islamiske autoriteter får opkald fra både mænd og kvinder, der søger viden om talaq og vil have vurderinger af, om en talaq er gyldig eller ej. Der er variation mellem de regler, religiøse autoriteter gør gældende, og variationen er endnu større i almindelige muslimers praksis.

Fraværet af islamisk-juridiske institutioner gør, at muslimske mænd i nogle tilfælde er i stand til at tilbageholde nikah-opløsning og dermed udøve psykisk vold mod deres forhenværende partner. Desuden kan mandens samtykke til nikah-opløsning indgå som en del af forhandling om borgerlig skilsmisse, fx forud for at parret går til Familieretshuset. Samtidig kan han uden konsekvenser løbe fra sine forpligtelser i form af eksempelvis betaling af udsat brudegave.

Under islamisk lov administreres nikah-opløsning af islamisk-juridiske institutioner, som begrænser mandens magt. Her håndhæves betalingen af *mu'akhar* eksempelvis, hvilket kan styrke kvindens forhandlingsposition betydeligt (Mir-Hosseini, 1997). Desuden foretages nikah-opløsning ved en islamisk domstol i henhold til kodificeret lov snarere end i henhold til mandens personlige fortolkning af egne privilegier under sharia.

Khula-skilsmisse

En anden form for nikah-opløsning kaldes "khula". Her tager kvinden initiativet ved at tilbyde sin mand økonomisk kompensation, til gengæld for at han giver samtykke til en opløsning af nikahen. I praksis kan dette betyde en tilbagebetaling af brudegaven, men i nogle forhold kan det også være tale om, at hun "løskøber" sig fra manden ved at betale en større kompensation. Det kan dreje sig om kompensation for andre udgifter, som manden har haft i forbindelse med nikahen. I nogle kulturer sparer mænd op til bryllup og til at skabe rammerne for et ægteskabeligt liv i flere år, inden de gifter sig. En nikah-opløsning kan således også være et spørgsmål

om flere års tabt opsparing, og manden kan dermed kræve, at kvinden betaler sin andel af de forbrugte udgifter tilbage til ham. Islamiske autoriteter gør typisk gældende, at manden ikke kan bede om en kompensation højere end brudegaven. Det er dog manden, der afgør, om han vil gå med til khula eller ej.

Normalt vil der være krav om, at manden tilslutter sig nikah-opløsningen, før den kan tilskrives gyldighed, men nogle landes islamiske lovgivning giver også mulighed for, at en dommer kan udstede den uden mandens samtykke (Otto, 2010). Ligeledes kan danske, islamiske autoriteter i sjældne tilfælde udstede en khula, hvor man infererer mandens samtykke fra hans adfærd. Sidstnævnte bliver dog sjældent accepteret af mændene som værende gyldige.

Det skal bemærkes, at der i flere europæiske lande – inklusive Danmark – er opstået en vis begrebsforvirring, hvor khula skilsmisser betegnes som talaq. Det vil i praksis sige, at kvinden typisk betaler en kompensation til manden, hvorefter han siger talaq tre gange (Bowen, 2016, pp. 90-91).

Andre skilsmisseformer

Talaq og khula kræver altså i de fleste tilfælde mandens accept. Det rejser spørgsmålet om, hvilke muligheder kvinder har for at opløse deres nikah, hvis manden ikke vil acceptere en sådan opløsning. Det bringer os til et antal andre skilsmissetyper, som blev praktiseret af islamiske dommere under før-moderne sharia. Disse er ligeledes tilpasset og indskrevet i mange landes islamiske lovgivning. Når kvinder henvender sig til islamiske autoriteter, så forventer de typisk sådan en domshandling, hvilket generelt ikke er muligt uden en form for institutionel magt.

I sjældne tilfælde udsteder islamiske autoriteter dog alligevel såkaldte *faskh* og *tafriq* skilsmisser. En *faskh-skilsmisse* udgør en annullering af ægteskabskontrakten baseret på, at forudsætningerne for en gyldigt nikah ikke var opfyldt ved indgåelsen. En *tafriq-skilsmisse* er en opløsning af ægteskabskontrakten baseret på misligholdelse eller alvorlige brud på ægteskabskontrakten eller islamisk-juridiske bestemmelser for et godt ægteskabeligt samliv.

I praksis er *faskh* og *tafriq* yderst sjældne. I stedet anvendes ordet khula for at legitimere handlingen som værende accepteret af manden. Her er dog ofte tale om en infereret khula, hvilket er et fænomen, der også er observeret i britiske shariaråd (Bowen, 2016, pp. 90–91). Det vil sige, at man infererer mandens samtykke til en skilsmisse ud fra hans adfærd, og således er det islamisk-juridisk ikke den religiøse autoritet, der udsteder skilsmissen – det er manden, der ved sin adfærd har skilt sig selv. Infereret khula er en direkte konsekvens af det islamisk-juridiske vakuum, eftersom *faskh* og *tafriq* forudsætter en domsmagt, som islamiske autoriteter ikke besidder i en dansk kontekst.

Endelig kan lige ret til nikah-opløsning sikres, hvis den indskrives i et pars nikah-kontrakt. Fem af de interviewede islamiske autoriteter anvender standardkontrakter med mindst en af følgende tre klausuler: 1) kvinden har ret til nikah-opløsning; 2) at Familieretshusets skilsmisse er gyldig som nikah-opløsning, 3) den viende imam har myndighed til at opløse nikahen. Fire af de fem tager dog disse ting ud af nikah-kontrakten, hvis de bliver bedt om det, hvilket hænger sammen med, at en nikah anses for at være en civil kontrakt mellem de to personer, der vælger at indgå den.

10.2 Efterkommere i relativt problemfrie skilsmisser

Af interviewene med fraskilte kvinder fremgår det, at efterkommerkvinder ofte har lettere ved at blive skilt end indvandrede kvinder. Det ses blandt andet af, at nogle af de efterkommerægteskaber, som går itu, er langt mere velfungerende end nogle indvandrerægteskaber, som består i årevis på trods af massive problemer. Denne forskel kan forstås ud fra modellen om "kønnede magtgeografier": Generelt har efterkommerkvinder flere ressourcer end indvandrede kvinder. Det gælder ofte såvel uddannelse som adgang til støttende netværk, dansk kundskaber og sikkerhed for ophold i Danmark. Dermed har efterkommerkvinderne bedre muligheder for at handle og selv aktivt søge at forme deres fremtid efter egne ønsker.

For at belyse, hvorledes nikah-opløsning kan komme i stand på kvindelige efterkommeres eget initiativ, anvender vi to eksempler. Det er to unge kvinder, der initierer nikah-opløsning på to forskellige måder. Det drejer sig om Dareen og Idil.

10.2.1 Opløsning af nikah via kobling til skilsmisse efter dansk ret

I afsnit 3.4.3 hører vi om efterkommeren Dareen, der både bliver borgerligt viet og indgår nikah med en ung mand med efterkommerbaggrund. Vi hører siden (i afsnit 4.1), at der opstår problemer i forholdet med udspring i mandens families utilfredshed med Dareen.

Efter 3 års ægteskab er Dareen og hendes mand pressede på henholdsvis studie og arbejde. Gradvist er der kommet konflikter de to imellem; blandt andet fordi Dareen ikke mener, at hendes mand bakker hende nok op over for sin familie. Det kulminerer i et natligt skænderi, der slutter med, at Dareen går fra sin mand. Over de næste måneder sker der følgende:

[Min mand] prøvede at få mig tilbage: Han skulle nok ændre sig og alt muligt. Det var jeg afvisende overfor. Så jeg bad ham om skilsmisse, men han ville ikke give mig min islamiske skilsmisse, fordi han syntes, at det var for hurtigt. 'Og hvad med en pause, og hvad hvis jeg fortrød og bla bla'. Så jeg gik 2-3 måneders tid, hvor jeg tænkte, at jeg egentlig havde det ret godt – jeg manglede ham ikke decideret. Og så søgte jeg om skilsmisse i Statsforvaltningen. For når jeg er borgerligt gift og bliver viet islamisk efterfølgende med min vielsesattest fra kommunen, så bliver mit islamiske ægteskab opløst automatisk, når mit danske ægteskab bliver opløst. Og så gik vi hvert til sit. (Dareen, 2G, Pal/Lib.)

Eftersom Dareens mand ikke ønsker at skrive under på skilsmissen i Statsforvaltningen, er parret separeret i 6 måneder. Om disse måneder fortæller Dareen følgende:

Jeg talte løbende med imamen, der også ringede mig op. Han spurgte, om jeg var sikker på beslutningen. Mig og min eksmand og imamen prøvede også at sidde sammen på et tidspunkt for at finde ud af, om vi kunne komme videre herfra, eller om det bare er, hvad det er. Der sagde imamen også, at på samme måde, som jeg var i en 6 måneders separationsperiode i Danmark, er det det samme, der gælder i den islamiske [skilsmisse]. På den måde giver man sig selv noget tid til at tænke over det. Så da de 6 måneder var gået, og jeg fik en dansk skilsmisse, fik jeg også en islamisk skilsmisse. (Dareen, 2G, Pal/Lib.)

Skilsmissen finder sted i 2018 og er altså ganske ukompliceret. Der er ingen større økonomiske udredninger, hvor den ene part betaler den anden noget. Ud fra en rimelighedsbetragtning gør Dareen ikke krav på halvdelen af værdien i den lejlighed, hun er fraflyttet, da den var købt og

betalt af manden. Dette havde ellers været muligt på baggrund af de danske regler om fælleseje i ægteskabet. Eksmanden gør heller ikke krav på tilbagebetaling af brudegaven, som er indskrevet i parrets nikah-kontakt. Dareen oplever endvidere fuld forældrestøtte til sin beslutning og oplever intet stigma i forhold til at blive skilt – kun at folk er overraskede over, at parret er gået fra hinanden, da de virkede som et godt match. Endelig er skilsmissen relativt enkel, da parret ikke har børn, og eftersom der intet samspil er med regler om opholdstilladelse.

Dareen bliver interviewet knap et år efter, at hun er blevet "helt skilt". Dareen fortæller, at hun – uanset at hun ender med at ønske skilsmisse – oplevede mæglingen hos imamen i separationsperioden som konstruktiv. Her havde hun mulighed for at formidle sin utilfredshed med eksmandens manglende selvstændighed i forhold til hans egen familie. Hun oplevede endda, at han under forløbet forsøgte at ændre adfærd for at imødekomme hende og ad den vej bevare deres ægteskab.

Centralt i afslutningen af Dareens forhold er, at hun bliver gift hos en imam og i et miljø, hvor skilsmisse efter dansk ret og opløsning af nikah er institutionelt knyttet sammen. Modellen er, at den 6 måneders separationsperiode, der eksisterer ved Statsforvaltningen, knyttes til en 6 måneders periode, hvor et par kan gennemgå muslimsk mægling. Her kan de – sammen med den imam, de blev viet hos – diskutere, om deres forhold skal have en chance til. Uanset at Dareens mand efter disse 6 måneder fortsat er uenig i, at parret skal skilles, kan han ikke forhindre, at Dareen afslutter deres forhold. Adgangen til at opløse en nikah er dermed – i denne tilgang – lige så tilgængelig for en kvinde, som den er for en mand.

10.2.2 Opløsning af en nikah via khula-skilsmisse

Et andet eksempel på en ung efterkommerkvindes opløsning af en nikah kommer fra Idil. Hun har somalisk baggrund – en gruppe, hvor skilsmissemfrekvensen er klart højere end i andre store etniske minoritetsgrupper. Studier indikerer endvidere, at somaliske kvinder kan have en relativ høj grad af personlig selvbestemmelse i forhold til at afslutte uønskede nikah-forhold (se Inge, 2017, p. 43; Schmidt & Jakobsen, 2004, pp. 139–140). Som et somalisk ordsprog lyder: "Hellere være skilt 30 gange end at leve i et ulykkeligt ægteskab" (Jesuloganathan, 2010).

I afsnit 3.3.2 hører vi om, at Idil (der er vokset op uden en far) som ganske ung indgår nikah med en jævnaldrende mand med samme etniske baggrund. Parret bliver ikke gift efter dansk lov. De får et barn, men forholdet går hurtigt skævt, da Idil (der også tager mere uddannelse end sin mand) blandt andet oplever, at de har meget forskellige ønsker for fremtiden. At noget sådant kan ligge bag somaliske efterkommeres skilsmisser ses også af et studie fra Finland (Al-Sharmani, 2017).

Idil håber i starten af deres nikah-forhold på, at hendes mand vil ændre sig og fx begynde at engagere sig mere i familielivet og tage mere ansvar. Hun erfarer dog over tid, at dette ikke er tilfældet. Efter få års samliv vælger hun derfor at undersøge mulighederne for at få opløst sin nikah:

3 måneder, før jeg tog den beslutning [at søge nikah-opløsning], skrev jeg til min onkel [i Somalia]. Jeg beskrev min situation og sagde, at jeg har tænkt mig at tage den her beslutning. Hvortil han skrev, at han syntes, at hvis jeg ville det bedste for mig og min søn, så handlede det om at komme ud af det så hurtigt som muligt. Jeg skrev ALT i den mail – ting, jeg aldrig havde sagt til nogen. Og så sagde han, at ingen kunne bebrejde mig noget: "Gør det bedste for dig og din søn". (Idil, 2G, Somalia)

Idil fortæller, at hun en aften sidder alene og tænker: ”Jeg tror, mit liv vil se sådan her ud resten af mit liv”. Det synes hun er så sørgeligt, at hun beslutter sig for at forlade sin mand:

Jeg tog en kuffert og pakkede mine ting og min søns ting. | Så skrev jeg et papir, hvor der stod, at nu gik jeg fra [min mand]. Jeg havde sagt så mange gange, at det ikke kan blive ved på den måde – og i dag er den dag kommet. Jeg skrev til ham, at hvad end der var sket, så havde jeg tilgivet ham, og at jeg håbede, at han også en dag ville tilgive mig, fordi jeg rev jo bare tæppet væk under ham. Han gik jo ud og troede, at han havde et hjem at komme tilbage til. [Hun får sin fætter til at køre til moskéen for at give manden brevet]. Så kørte min fætter mig hjem til min mor, og så spurgte min mor, hvorfor jeg var der, og så svarede jeg, at jeg lige skulle være der nogle dage, og at jeg derefter ville gå hjem igen. Fordi jeg skulle se, hvad der skete. Og 1 dag blev til 2 dage, og 2 dage blev til 3 dage, og han kom bare ikke, og jeg skrev [på papiret], at jeg ville være hjemme ved min mor, og at jeg har brug for [sagt på somali]: ”At du giver mig min talaq”, og du skal have vidner med! Du skal! Og jeg sagde, hvis du ikke gør det, så [sagt på somali]; ”Så er det mig, der beder om skilsmisse”. Jeg kan ikke leve på den her måde. (Idil, 2G, Somalia)

I nogle miljøer betragtes det som værende mere ærefuldt for en mand at give skilsmisse i form af talaq end at fastholde en kvinde i en nikah imod hendes vilje. Hvis en kvinde føler sig presset til at legitimere sit ønske om skilsmisse, kan det også krænke mandens ære, fordi hun så må berette om alt, hvad der ligger bag, at hun ønsker at gå fra ham. I Idils tilfælde reagerer manden dog ikke på hendes ønske om talaq, og efter nogle dage fortæller Idil sin mor, at hun har besluttet sig for at gå fra sin mand. Ifølge Idil reagerer moderen på følgende måde:

Min mor kunne simpelthen ikke forstå det, for hun var jo rigtig glad for ham. Hun sagde: ”Du har forhastet dig! Det er ikke godt; man skal tale om sådan nogle ting, og der er en måde at gøre tingene på; først skal I prøve at løse det, og hvis ikke I kan det, så skal familien have mulighed for at løse det, og hvis ikke familien kan det, så må I gerne [skille jer]. Der er altid den vej, man skal tage, og du kan ikke bare springe det over”. Så sagde jeg: ”Der er ikke noget, der skal løses. Hvis der var noget, der skulle løses, så var jeg kommet for lang tid siden, men der er ingen, der kan arbejde for ham, der er ingen, der kan bidrage til familien for ham; det er noget, han selv skal gøre”. (Idil, 2G, Somalia)

Idils mor fortæller altså sin datter, at der er ”en måde at gøre tingene på”: Familien skal inddrages, og der skal mægles og søges løsninger (Al-Sharmani, 2017). Hun mener således, hendes datter ikke bare umiddelbart kan forlade sin mand. Idil er dog ikke enig heri. Hun hævder sin ret til at afslutte ægteskabet umiddelbart, fordi hun selv vurderer, at deres forhold ikke har en realistisk fremtid. I forhold til kønnede magtgeografier er det – i denne uenighed imellem to generationer – Idil, som går af med sejren: Idils familie afholder efterfølgende et møde med Idils mand, der endelig går med til at give hende skilsmisse via talaq.

Denne skilsmisse står dog ikke uimodsagt. Manden har ingen forældre i Danmark, men andre af hans familiemedlemmer gør indsigelser: Ifølge Idil siger de til hende og hendes familie, at: ”I har presset ham til at sige [sagt på somali:] ’du er fri for mig’ – så derfor gælder den her talaq ikke. Den er ugyldig”. Hertil reagerer Idil på følgende måde:

Så sagde jeg: ”Fint nok” [sagt på somali]: ”Hvis den ikke er gyldig, så beder jeg om skilsmisse” – jeg har lov til at sige fra. | Jeg kan selv opløse ægteskabet – det er der ingen, der kan holde mig fra: Når en kvinde opløser ægteskabet, så skal hun give

sin mahr [brudegave] tilbage – eller også skal manden sige, hvad hun skal gøre. Det kan også være det dobbelte af den mahr [brudegave], som du har givet. Du skal i hvert fald købe dig ud af det, ligesom han købte sig ind til det. Så jeg betalte den mahr, som jeg havde fået, tilbage. Jeg tilbagebetalte den samme mahr, som jeg fik den dag, vi blev gift. Og så var det bare det, så var det slut. (Idil, 2G, Somalia)

Idils forløb kan altså opsummeres som følger: Hun bliver mere og mere træt af sit forhold. En dag kontakter hun et vigtigt familiemedlem i Somalia og sikrer sig opbakning til at gå fra sin mand. Næste skridt er, at hun en aften rent fysisk forlader sin mand. Idil tager hjem til sin mor, der udtrykker forventninger til, at Idil indgår i mægling med sin mand. Idil afviser at gøre dette, da hun allerede anser alle muligheder for udtømte. Idil beder dernæst sin mand om en talaq-skilsmisse. Manden går med til talaq-skilsmisse og giver Idil den i overværelse af medlemmer fra hendes familie. Legitimiteten af denne talaq-skilsmisse betvivles af mandens familie, der hævder, at hans talaq blev udtalt under pres. På denne baggrund initierer Idil derfor en khula-skilsmisse: Hun "løskøber sig" ved at tilbagebetale det beløb, parret aftalte ved indgåelsen af ægteskabet. Efterfølgende anses parrets nikah for opløst.

Sammenlignet med Dareens forløb er der flere forhandlinger og forskelligartede opfattelser af, hvad der har "gyldighed" på Idils vej til skilsmisse. Idil er dog i stand til at hævde sin ret til selvbestemmelse, såvel i forhold til ikke at indgå i mægling, som til, at hun selv kan afslutte sin nikah ved hjælp af en khula-skilsmisse. Dermed lykkes Idil selv med at sikre sig, at hun bliver "helt skilt". Hendes mulighed herfor er en god illustration af, hvordan der pågår forhandlinger i lokale familier og miljøer, og at disse forhandlinger har helt central betydning for, hvordan forskellige kvinder er i stand til at agere, når de ønsker at afslutte deres ægteskaber.

10.3 Når manden ensidigt opløser et ægteskab

Fraværet af islamisk-juridiske institutioner i Danmark medfører, at der institutionelt ikke er begrænsninger på mænds muligheder for ensidigt at opløse en nikah. Ligeledes kan mænd typisk uden konsekvenser undlade at opfylde deres kontraktuelle forpligtelser i form af eksempelvis betaling af udsat brudegave, hvis de skiller sig fra deres hustru via talaq. Mænds lette adgang til nikah-opløsning kan udgøre et problem for nogle kvinder, da deres nikah kan afsluttes imod deres vilje og måske endda uden, at de bliver orienteret herom. Som et eksempel herpå fortæller Baasima om, hvordan hendes ægteskab nummer 2 sluttede:

[Min mand nummer 2] gik bare op til [navn på Imam], og så fik jeg en sms om, at jeg var skilt. Det var så ubehageligt, for [vores barn] var 2 måneder på det tidspunkt og var [alvorligt syg] og havde været indlagt og alt muligt. Det var ret voldsomt bare at få sådan en besked. Og så er det, jeg tænker: Hvad er det her for en måde at behandle en kvinde på? (Baasima, Europa)

Som det fremgår, kunne Baasima ikke stille meget op, da hendes mand ensidigt opløser deres forhold. Ifølge en almindelig muslimsk praksis burde Baasima i forlængelse af denne nikah-opløsning have modtaget sin udsatte brudegave, som er indskrevet i hendes nikah-kontrakt. Aftalen om en udsat brudegave har netop til formål at afholde mænd fra at skille sig fra deres hustruer efter forgodtbefindende (se kapitel 3). På linje med hovedparten af de interviewede kvinder oplever Baasima dog ikke at få denne sin "islamiske ret". I fraværet af en islamisk-juridisk institution er det nemlig op til manden, om han vil overholde de aftaler, som han indgik i sin nikah-kontrakt. Her har Baasima ikke et netværk, som kan håndhæve dette krav, og hun

må derfor affinde sig med sin situation. Eftersom hun har en uddannelse og er bosat i Danmark, har den økonomiske kompensation dog ikke særlig vigtighed for hende.

Et andet eksempel på en kvinde, hvis mand uventet giver hende talaq-skilsmisse, kommer fra Halima. Hun er familiesammenført til en somalisk mand i Danmark, og parret har fire børn (se afsnit 9.2.2). På et tidspunkt finder Halima ud af, at manden har indgået nikah igen uden hendes viden, og han ønsker, at familiesammenføre den nye hustru fra Somalia. Halima fortæller, at hun bliver gjort opmærksom på sin skilsmisse af andre:

Den dag, hvor han gav mig min talaq, var jeg i gang med at lave aftensmad og ventede på, at min mand ville komme hjem. Så får jeg at vide, at han sad sammen med nogle mænd, hvor han sagde: "Jeg giver min kone talaq". | [Han] "kastede" den ene talaq efter den anden, til de alle tre blev brugt op. | Det var nogle af mændene, som var der, der ringede og fortalte, at min mand havde givet mig talaq (Halima, 1G, Somalia)

Halimas mands talaq har ingen gyldighed under dansk ret, og han tager derfor også initiativ til, at parret bliver skilt i Statsforvaltningen. I overensstemmelse med dansk lovgivning bliver denne skilsmisse en realitet, uanset at den ene ægtefælle (Halima) ikke ønsker den. I nærmiljøet er der nogen modstand imod, at Halimas mand går fra sin familie, og familiemedlemmer søger at overtale ham til at indgå i mæglingsforsøg. Ifølge Halima afviser hendes mand dog disse familiemedlemmer med ordene: "Er der jer, der er gift med hende? Jeg er klar til at blive skilt fra hende". Det er i øvrigt værd at bemærke, hvordan den islamiske jura for familiemedlemmerne spiller en mindre rolle end hensynet til Halima. Når den tredje talaq er blevet sagt, så kan Halima i henhold til islamisk jura ikke vende tilbage til sin mand, men dette synes ikke at spille en rolle i dette forløb. Dette er et tydeligt eksempel på de forskelle, der ofte er mellem islamisk-juridisk teori og islamisk-juridisk praksis.

Skilsmissen gør endvidere, at Halima mister sin danske opholdstilladelse. Det skyldes, at hendes mand på et tidspunkt har taget hende og børnene på et ophold uden for Danmarks grænser. På grund af hendes børns lovlige ophold i Danmark får Halima dog mulighed for at blive i landet, men dette ophold er i en årrække meget usikkert, før hun endelig lykkedes med at opnå selvstændig opholdstilladelse.

Disse to kvinder – Halima og Baasima – er altså eksempler på kvinder, der oplever problemer, fordi deres mænd forlader dem. Her ses tydeligt, hvordan mænd forholdsvis problemfrit kan opløse en nikah, uanset at deres hustruer ikke ønsker, at dette sker. I næste afsnit ser vi på en anden problemstilling, nemlig udfordringer for kvinder, der har svært ved at få deres nikah opløst.

10.4 Udfordringer for kvinder, der ikke kan få deres nikah opløst

Afsættet for denne undersøgelse har været at sikre en bedre belysning af fænomenet nikah-fastholdelse, hvor kvinder er skilt efter dansk ret, men – mod deres vilje – stadig befinder sig i en nikah. Vi starter derfor med at belyse de udfordringer, kvinder kan opleve, hvis de befinder sig i sådanne. Udfordringerne kan fx være, at kvinden ikke selv oplever, at hun er fri af sit forhold, at manden fortsat hævder en ret i forhold til hende, at hun ikke er i stand til at indgå i et ny nikah, og at hun ikke frit kan rejse til sit oprindelsesland, da hendes "mand" her kan have statsinstitutioners opbakning til at hævde sin ret over hende.

Én udfordring ved at befinde sig i en sådan situation er altså, at (eks)mænd hævder, at de stadig er kvinders ægtemænd. Dermed kan såvel kvinderne selv, som folk omkring dem, være af den opfattelse, at manden stadig har en form for nikah-rettigheder. Dette kan gøre sig gældende, uanset om kvinder har forladt (eller ligefrem er flygtet fra) sådanne mænd og har opnået skilsmisse efter dansk ret.

Et eksempel på, hvordan situationen med nikah-fastholdelse kan opleves, kommer fra en kvinde fra første-generationen, Faten. I tidligere kapitler har vi hørt om, hvordan hun var udsat for blandt andet fysisk og økonomisk vold igennem mange år. Faten fortæller, at hun efter 15 års ægteskab endelig forlader sin mand og får bevilget skilsmisse efter dansk ret. I forbindelse med skilsmissen er Faten adskilt fra sine børn i 2 år, da manden bortfører dem til parrets oprindelsesland for at bevare sin position som familiens overhoved og hævne sig på Faten.

Fatens mand nægter at opløse deres nikah, og hun overvejer derfor at rejse retssag under islamisk lov i oprindelseslandet, hvor deres ægteskab er indgået. Dette er hun dog ikke i stand til på grund af mangel på ressourcer. Det fører til de følgende overvejelser og begivenheder, der viser de mangeartede og sammenknyttede udfordringer, som manglen på en nikah-opløsning kan resultere i:

Jeg tænkte så, at det måske ville gøre vores samarbejde som forældre nemmere, hvis vi forblev islamisk gift: Han kunne komme og se børnene derhjemme, spise mad sammen med os og være en del af børnenes hverdag, men uden at bo sammen med os. Det tænkte jeg ville være rart – både for mine børn, men måske også for mig. På den måde ville jeg føle mig mindre ensom. Men så begyndte han skabe problemer igen. Han begyndte igen at stjæle mine papirer og lede efter min opholdstilladelse osv. Det fungerede bare slet ikke, som jeg havde håbet. Sammen med advokaten nåede vi til sidst frem til, at det bedste ville være, hvis drengene flyttede sammen med ham, og pigerne blev hos mig. Men han blev ved med at lave problemer – han ville have alle børnene. Han ville ikke lade mig være i fred, selv efter at jeg gav ham drengene, som vi havde aftalt. Han var sur over, at jeg havde anmeldt ham [for bortførelse af børnene] og fået ham i fængsel. Så vi er stadig gift islamisk, og jeg er i princippet stadig hans kone. Jeg har bedt om en skilsmisse i 16 år snart | Og hvad skal mine børn ikke lægge øre til, hvis andre så mig med en anden mand? Folk vil kalde mig for "luder", og mine børn vil tænke, at jeg er en luder. Hvorimod hvis jeg var skilt, var der ingen, der kunne sige noget. (Faten, 1G, Pal/Lib.)

Faten pointerer her, at bevarelsen af en nikah kan gøre det lettere at være fælles om børnene i en kontekst, hvor der er stærke normer imod, at ugifte personer af modsat køn er i enrum sammen. Samtidig er Faten opmærksom på en lang række ulemper ved at blive i sin nikah. Hendes mand er eksempelvis fortsat grænseoverskridende og søger at stjæle ting fra hendes bopæl. Endvidere kan hun ikke legitimt få et forhold til en ny mand, så længe hendes første nikah ikke er opløst. Dette bliver på et tidspunkt til et konkret problem for Faten:

Der er en mand, som jeg har snakket med og faldet for. [Den nye mand] har flere gange forsøgt at fri til mig, men jeg kan ikke blive gift eller komme videre med mit liv med en anden, så længe mit første ægteskab ikke er bortfaldet. Jeg vil bare gerne slette [den første mand] fuldstændig fra min hukommelse. Og så længe vi er gift, kan jeg ikke gøre det. Der er ikke nogen muslimer, der anerkender en dansk skilsmisse som en rigtig skilsmisse. Man skal skilles islamisk også, før man er skilt som muslim. (Faten, 1G, Pal/Lib.)

På interviewtidspunktet er Faten på 16. år fastholdt i en nikah. Fordi hun, som kvinde, oplever at hun ikke selv kan opløse sin nikah, kan Fatens (eks)mand altså effektivt blokere for, at hun kommer videre i sit liv som selvstændig kvinde. Samtidig kan manden selv indgå i et forhold til en ny kvinde på baggrund af mænds muligheder for at tage op til fire koner.

Det skal i øvrigt bemærkes, at Faten taler normativt om nikah-opløsning på følgende måde: *"Der er ikke nogen muslimer, der anerkender en dansk skilsmisse som en rigtig skilsmisse"*. Som vi fx så i Dareens tilfælde (hvor en skilsmisse efter dansk ret opløste en nikah), er Fatens udtalelse ikke korrekt i forhold til den diversitet, der eksisterer i Danmark. Citatet illustrerer dermed, at mange muslimer (på linje med Faten) opfatter sharia-praksis som værende entydig, og de er altså ikke bevidste om den store variation i praksis mellem eksempelvis forskellige etniske minoritetsgrupper. Med andre ord opfatter mange den eksisterende praksis i deres nærmiljø som værende normativ og absolut for muslimer i Danmark som helhed.

Wafas udfordringer med ikke at kunne få opløst sin nikah

Et andet eksempel på den store belastning, manglende mulighed for nikah-opløsning kan medføre, fortæller Wafa om. Hun forlader sin mand efter mange år med blandt andet vold. Hun har fået skilsmisse efter dansk ret, men kan ikke få sin nikah opløst. På interviewtidspunktet havde hun i 2 år befundet sig i en nikah-fastholdelse. Herom fortæller hun følgende:

Når jeg går på gaderne [efter at have forladt min mand], kigger jeg mig over skulderen. Jeg kan ikke bare tage ud eller sidde på en café ligesom så mange andre kvinder. Jeg har ikke den frihed, og jeg vil heller aldrig få den. Jeg føler mig ikke som herre over mit eget liv. | For jeg er bange for min mand. Han er efter mig i forhold til, at jeg ikke fortæller ham, hvad jeg laver, og hvor jeg er. | Jeg frygter, at jeg støder ind på ham på gaden. Eller endnu værre: Hvis jeg sidder på café, og han ser mig, gør han mig til grin. Jeg frygter, at han vil lave en scene eller det, der er værre. [Hvis jeg fik en islamisk skilsmisse...] ved jeg, at han ville forsvinde ud af mit liv. Jeg ville jo få et stykke papir på, at jeg er blevet en fri kvinde. Jeg ville kunne gøre lige, hvad jeg ville. Jeg ville kunne vise ham papiret og sige: "Vi er skilt. Du har ikke længere noget med mig at gøre, og vi er ikke længere forbundet på nogen måde til hinanden". For noget tid siden havde jeg brug for at rejse, og han blev sur over, at jeg ikke havde fortalt ham det. Han skabte rygter og fortalte folk, at jeg har fået en kæreste, og at jeg har gjort rigtig mange dårlige og onde ting. Så folk fik et forkert billede af mig, for han ved udmærket godt, at når han siger de ting, så vil folk holde med ham og tage afstand fra mig. Min eksmand går nogle gange rundt om min lejlighed og holder øje med, om jeg er hjemme, og hvem der kommer og går hjemme fra mig af. Min nevø var [på besøg og var] ude på altanen og ryge, og min mand så ham. Selvom han godt vidste, at det var min nevø, tog han fat i mine to ældste sønner og fortalte dem: "Se engang: Jeres mor har fået en kæreste, hun lukker fremmede mænd ind i huset". Han vidste udmærket godt, at det ikke var min kæreste, men min nevø, men mine sønner troede på det. | Så ja. Der skal papir på, at jeg er blevet skilt. Det skal der til, for at han ligesom forsvinder ud af mit liv. (Wafa, 1G, Irak mv.)

10.4.1 Mangel på nikah-opløsning og kvinders privatsfære

Fra både kvinder og fagpersoner hører vi, at en stor udfordring ved den manglende nikah-opløsning er, at nogle kvinder får vanskeligt ved at afholde (eks)mænd fra at komme i deres

hjem. Dette kan forekomme i forskellige varianter, der også har med forholdet imellem manden og kvinden at gøre. På den ene side kan nogle kvinder acceptere – eller ligefrem ønske – at de fortsat har en nikah med deres mand, fordi de oplever, at det gør det lettere at samarbejde omkring fælles børn: Med en nikah kommer man ikke i konflikt med en fordring om, at ugifte mænd og kvinder ikke skal være i enrum sammen. I forlængelse heraf fortæller en kvinde fra førstegenerationen følgende:

Jeg bor jo ikke i X-land, men i Danmark, og når man bliver skilt islamisk, får man et meget dårligt ry. Så jeg er ikke gået op i at blive skilt islamisk. Kommunen er også ligeglad med min muslimske skilsmisse – de sagde til mig, at jeg skulle blive skilt dansk, så det var det, jeg gjorde. |Jeg hører, at det er rigtig svært at blive muslimsk skilt her i Danmark, og hvis man bliver muslimsk skilt, så kan manden ikke længere komme hjem til en eller se en, og den er jo lidt svær at holde. Derfor har jeg det rigtig godt med kun at være dansk skilt, for så slipper jeg for den hovedpine. Men jeg kunne aldrig finde på at bo sammen med ham igen. (Zohal, 1G, Pak/Afgh.)

Nogle kvinder kan altså – som Zohal – have begrænset interesse for at få deres nikah opløst, fordi de oplever, at parrets fortsatte nikah giver bedre muligheder for at samarbejde om fælles børn. Det drejer sig i sagens natur om kvinder, der ikke har ønsker om at indlede et forhold til en ny mand. Andre kvinder giver derimod udtryk for, at deres (eks)mand bruger parrets nikah til at overskride deres grænser og til at opretholde den kontrol og dominans, som kvinderne forsøger at lægge bag sig.

Der kan være stor forskel på, hvilken grad af legitimitet (eks)hustruer tillægger (eks)mænds fortsatte forsøg på at "hævde deres (ægteskabelige) ret" over dem. For eksempel fortæller Zahida, at hun efter sin skilsmisse efter dansk ret har følgende sammenstød med sin (eks)mand:

Han skal passe min søn. Efter han var sammen med [sønnen], ringer han på døren og vil ind til mig og være sammen [seksuelt]. Jeg sagde: "Nej, du er kun far til børn, du er ikke mere min mand". Så bliver han meget sur og råber ad mig. (Zahida, 1G, Pak/Afgh.)

Denne episode slutter med, at Zahidas (eks)mand forlader lejligheden, da hun truer med politiet. At tilsvarende episoder ikke altid har dette udfald, fortæller konvertitten Rosa om. Også i dette tilfælde ses, at fællesbørn (snarere end parrets nikah) bruges som påskud til at komme ind i hjemmet hos en kvinde, som har forladt sin mand:

[Min (eks)mand] sagde til mig: "Kan vi ikke mødes og snakke om vores søn?". Og jeg sagde: "Det kan vi sagtens" og tænkte: "Yes, nu sker der noget – nu har han fattet, at jeg ikke gider ham mere, og nu skal vi snakke om vores søn". Og så kommer han her, og vi skal sidde og snakke om de her ting. Og det ender faktisk med, at han voldtager mig. Men islamisk var det ikke en voldtægt, fordi vi var gift. (Rosa, Europa)

(Eks)mandens voldtægt af Rosa kan ses som en klar – og meget kønnet – magtdemonstration. Rosa pointerer endvidere selv den dobbelte referenceramme i forhold til det skete: Hun kategoriserer det utvetydigt som "voldtægt", men siger også, at "islamisk var det ikke en voldtægt", fordi deres nikah ikke var opløst.

Boks 10.1 Islam og sex inden for ægteskabet

Inden for den islamiske jura gøres typisk gældende, at både mænd og kvinder har ret til at blive tilfredsstillt seksuelt i en nikah. Her er dog ikke tale om, at mænd gives ret til at voldtage deres koner. Alligevel kan nogle mænd mene, at de har ret hertil, og nogle vil måske citere kildetekster såsom Koranen 2:223: "Jeres kvinder er pløjejord for jer, så gå til jeres pløjejord, som I vil" eller en fortælling om Muhammed: "Guds budbringer [Muhammed] – Guds fred og velsignelse være med ham – sagde: 'Hvis en mand kalder sin kone til sin seng, og hun nægter at komme, og han bruger natten på at være vred på hende, så vil englenerne forbande hende indtil morgenen'" (Al-Bukhari, 2007 bind 4, bog 54, nummer 460). Der er med andre ord velkendte kildetekster, som mænd kan anvende til at lægge pres på kvinder eller til at legitimere voldtægt. Ligeledes kan muslimske kvinder have internaliseret disse fortolkninger.

Det er i denne sammenhæng yderst vigtigt at bemærke, at der er tale om én blandt flere fortolkninger. Koranverset kan også – grundet den arabiske ordlyd og en beretning om åbenbaringskonteksten – forstås som et forbud imod analsex, og således har verset i denne fortolkning intet med et mandligt privilegium at gøre (se eksempelvis Abouzaken, 2018). Fortællingen om Muhammed indgår i en væsentligt større diskussion om reciprocitet mellem ægtefæller, som ligger uden for denne rapports fokusområde. Det skal dog bemærkes, at kildetekster såsom ovenstående ikke er determinerende for muslimers adfærd, og at man ikke kan sige noget essentielt om kønsroller i islam på baggrund af versene. Imam M8 forklarer eksempelvis følgende:

Du må ikke have sex med tvang [siges med stort eftertryk], overhovedet ikke, selvom man har været gift i 50 år... Ja, det skal være meget tydeligt. I islam, sex det er et samspil mellem mand og kone. Man kalder det i islam, at man har et specielt sprog for sex. Man kan læse hinandens øjne, man kan læse hinandens følelser, og sådan skal det være. For jeg vil aldrig nogen sinde i mit liv acceptere en, der har lyst til sin kone, hvis hun siger nej. Jeg vil aldrig acceptere det; det er voldtægt. Selvom de er gift. Fordi vi må som muslimer ikke være som dyr. For jeg mener, hvis man vil tvinge sin kone, det er umenneskeligt. Det kan man ikke altså, for hun er et menneske og har følelser, og sådan skal det være.

Imam M8 kategoriserer altså – ligesom Rosa – utvetydigt gennemtvunget samleje som voldtægt – uanset at det foregår inden for rammerne af en nikah.

Som det fremgår af citaterne med såvel Zahida og Rosa ovenfor, er det langt fra alle kvinder, der oplever, at de har en forpligtelse til at have samleje med deres (eks)mand, selvom deres nikah ikke er opløst. At nogle kvinder dog føler sådan og lægges under pres – muligvis med store psykologiske konsekvenser for de involverede kvinder – hører vi om fra Khulud. Hun fortæller om at opleve seksuelle overgreb, som hun end ikke er i stand til at modsætte sig. Baggrunden er, at Khulud efter mange års dårligt ægteskab forlader sin mand, da hun er sidst i 30'erne. Efter at hun har forladt ham og fået skilsmisse efter dansk ret, oplever hun, at manden fortsat forventer, at hun stiller sig til seksuel rådighed, når han kræver det:

Islamisk set var jeg jo stadigvæk hans kone, så i tide og utide kunne han finde på at ringe til mig og sige, at han havde lyst til mig. Han sagde, at det var hans ret som min mand. Jeg var ærligt talt i chok, da han sagde det. Jeg sagde til ham: "Hvordan kan du overhovedet ønske, at jeg kommer hjem til dig, bare for at du kan have seksuelt samvær med mig? Ja, det er din ret. Men du ved jo godt, jeg ikke har lyst". Han sagde bare, at han var ligeglad – det var hans ret, og den ville han have. Jeg sagde "fint". Jeg ville tage over til ham, banke på og komme ind, og så ville jeg tage tøjet af. |Jeg kan ikke forklare den tilstand, jeg var i, når han tvang mig til at komme over til ham. Det var ... som om jeg ikke var i min egen krop. Det er usammenligneligt med noget som helst andet, jeg har været ude for. (Khulud, 1G, Irak mv.)

Khuluds beskrivelse af ikke at være i sin egen krop indikerer, at hun dissocierer, hvilket er en reaktion på stærkt traumatiserende begivenheder. Samtidig udsættes hun ikke kun for denne tvang til uønsket sex, som hende (eks)mand er i stand til at afkræve hende. Han ydmyger hende også ved – når hun står nøgen foran ham, at... ”kigge på mig og sige, at han havde ændret mening. Han ville ikke alligevel”. Khulud oplever altså at udsættes – og udsætter sig selv for – for stærkt krænkende adfærd, som hun ikke føler, hun kan modsætte sig, så længe hendes nikah ikke er opløst.

10.5 Forhandlinger for at opnå opløsning af nikah

Når det er manden, der kontrollerer det, som kvinden kan trænge efter – at få opløst parrets nikah – kan manden bruge det i forhandlinger, hvor han stiller forskellige betingelser. Det kan handle såvel om penge som om, hvor fx børns bopæl skal placeres. Vi ser først på forskellige økonomiske aftaler, der knyttes til opløsningen af en nikah.

10.5.1 Økonomiske aftaler i forhold til nikah-opløsning

Som beskrevet i kapitel 3 vil der i en nikah-kontakt være indskrevet en brudegave, som manden har betalt til kvinden. I nogle kontrakter er der desuden fastsat en udsat brudegave (*mu'akhar*), som manden skal betale i tilfælde af eksempelvis nikah-opløsning. Sidstnævnte forhold kan gøre, at mænd ikke ønsker at ytre de tre gange talaq, fordi de dermed sætter sig i gæld til deres (eks)hustru. En form for transaktion i forbindelse med nikah-opløsning kan dermed være, at kvinder accepterer ikke at modtage dette beløb, mod at manden til gengæld siger talaq.

Noget sådan hører vi fx om fra efterkommeren Yasmin. Hun bliver gift med en mand i udlandet, hvor hun også bor i en periode. Da ægteskabet efterfølgende går i stykker, er det ikke registreret i Danmark. Opløsningen af parrets nikah skal ses i sammenhæng med den måde, det blev indgået på, hvor der blev aftalt en stor brudegave (se afsnit 3.4).

Efter et år med endeløse skænderier sagde jeg til ham: ”Hør her, det her det går ikke længere”. Og så siger han så: ”Det ved jeg godt. Men held og lykke med det. Du kommer ikke til at blive skilt, og uanset hvad der sker, så kan du ikke finde andre mænd end mig i den her verden, der vil have dig”. [Så åbner jeg en retssag i X-land] – og det skal lige siges, at jeg havde omkring [300.000 kr.] i mine skilsmissepenge, hvis man kan kalde det det [udsat brudegave]. Jeg vidste jo, hvad penge betyder for [min (eks)mand] – jeg vidste, at det var det, det handlede om. Så i en uge gik han frem og tilbage og sagde, at han ikke ville skilles fra mig, og han elskede mig, og han ville gerne fikse det og det ene og det andet. Og så sagde jeg til min far, at han skulle sige til [min (eks)mand] at jeg ikke ville have nogle penge af ham – jeg ville have mit liv tilbage. Jeg bor i Danmark. Jeg skal nok finde mig et job og forsørge mig selv. Islamisk set havde jeg ret til mine penge, men jeg gav afkald på dem for at få fred. | Det sagde min advokat til min eksmand. Og så skrev han under. (Yasmin, 2G, Pal/Lib.)

Det var Yasmins far, der havde sikret sig, at det store beløb (svarende til 300.000 kr.) var indskrevet i datterens nikah-kontrakt som en sikkerhed i tilfælde af skilsmisse. Formelt set skal manden give Yasmin dette beløb, hvis det er ham, der ønsker en skilsmisse og giver talaq. Han ønsker dog umiddelbart ikke skilsmissen og truer Yasmin med, at hun ikke vil blive skilt. Yasmins modtræk er at åbne en retssag. Dette er en mulighed, fordi parret er bosat i et muslimsk land. Yasmin bruger retssagen – og muligheden for, at hun kan få medhold i, at hendes

(eks)mand skal udbetale hende det høje beløb, fordi han vil kunne tillægges skyld for ægteskabets sammenbrud – som pression. Til gengæld for at hun frasiger sig dette krav, giver hendes mand hende den ønskede underskrift på papiret, der opløser deres nikah. Yasmin ender altså med ret let at få opløst sin nikah, uden at hun skal betale penge til sin tidligere ægtefælle. Omvendt modtager hun heller ikke nogen penge fra ham. Eksemplet viser også, hvordan adgang til islamiske institutioner kan styrke en kvindes muligheder for at få opløst en nikah, hun ikke ønsker at være i.

Fra andre kvinder hører vi om, at mænd kræver større pengesummer til gengæld for at give samtykke til nikah-opløsning. Det handler dermed om den skilsmisseform, som kaldes khula (se afsnit 10.1.3). Om at opnå denne form for skilsmisse fortæller Zeinab, der havde en del af sin opvækst i Danmark, følgende:

I [X-land] kan man godt søge noget, der hedder "khul". Det kan man også godt i Danmark, men han skal alligevel skrive under på papirerne. For at han skriver under, skal jeg returnere alt, hvad han har brugt af penge på mig i alle de år, vi har været gift. Så både mahr og guld og bryllupsgaver. Alt. Og jeg var på SU dengang. Så hans far kom til Danmark, og [(eks)manden og hans far] skrev en lang liste – de ville have omkring 70.000 kr. tilbage. Så jeg lånte pengene. (Zeinab, 1½G, Pal/Lib.)

Denne kobling imellem, at kvinden skal betale et givent beløb til manden til gengæld for at få opløst deres nikah, rejser spørgsmål om, hvordan man fastsætter beløbet. Her kan den svage part – kvinden – være i en situation, hvor hun har svært ved at modsætte sig endog ganske urimelige krav fra (eks)mænd (Bano, 2007). Hvilken form sådanne krav kan have, hører vi om fra en fagperson, der selv har etnisk minoritetsbaggrund:

[Min (eks)mand og jeg] blev enige om at blive skilt. Vi tog så på ambassaden, hvor jeg skulle give samtykke til min bror, som skulle repræsentere mig i retten [i X-land, hvor skilsmisseprocessen skulle finde sted]. Og så skal vi begge skrive under på, at vi er enige om at blive skilt. Min eksmand sagde så pludselig: "Hvis du gerne vil have din skilsmisse, så skal du opgive den lejlighed, vi havde sammen; du skal opgive at søge om, at jeg skal betale børnebidrag i Danmark; og du skal også opgive at søge om din ret til bidrag i [X-land] fra mig". Der var mange krav, han stillede til mig. Men jeg skrev under med glæde og sagde: "Du kan beholde alt". Jeg skulle bare væk fra ham. (Kommune2)

Denne kvinde accepterer mandens ganske høje økonomiske krav for at opnå nikah-opløsning, men hun kommer dermed til at sidde i en vanskelig situation efterfølgende. Hun har ingen bolig, og hun modtager ikke børnebidrag til deres fælles barn. At hun "med glæde" indvilger heri, demonstrerer nikah-opløsningens store betydning. Casen viser også, hvordan aftaler om nikah-opløsning kan indgå i en aftale, der fritager en mand fra at betale børnebidrag.

Endelig kan der være et samspil imellem dansk lov om bodeling og forhandlinger omkring ret til "mahr". Som Aya fortæller:

[I min nikah-kontrakt stod...], at hvis vi blev skilt, skulle han betale ca. 100.000 kr. til mig. De penge fik jeg, men imod hans vilje. Jeg fik dem, fordi vi havde købt et hus, og fordi han skyldte rigtig mange penge til skat, er han i RKI [= database over dårlige betalere], så han får ikke lov til at købe noget. Men jeg har lånt penge fra banken og købt huset i mit navn. Da vi solgte huset, så var det med overskud. Omkring 150.000. Jeg fik mine 100.000, og så fik han 50.000. Men han var ikke glad

for det – han syntes, at fordi jeg ville skilles, havde jeg ikke ret til at få pengene. Det er normalt, at hvis konen vil skilles uden rigtig grund, så får hun ikke mahr tilbage. Men jeg har snakket med en imam i [X-by] og fortalte, at min mand var utro, og hvad der var sket. Imamen sagde til mig, at jeg havde 100 procent ret til at få min mahr [brudegave] tilbage. | [Min mand] talte med imamen, og de blev enige om, at jeg havde ret til det. Men så skiftede min mand mening bagefter. (Aya, 1G, Pal/Lib.)

Dette citat viser, at der i forskellige forståelsesrammer er forskellige opfattelser af, hvad det er ret og rimeligt, at hun får i forbindelse med skilsmissen. Konkret kan det opstilles som følger:

1. Efter Ayas fortolkning af islamiske principper: Manden køber lejligheden med penge lånt af Aya. Med salget af lejligheden indfries Ayas gæld. Manden beholder overskuddet fra salget, og Aya modtager den udsatte brudegave på 100.000 kr.
 - Slutresultat: Aya skal modtage 100.000 kr.
2. Efter danske regler for bodeling: Salget af lejligheden giver et overskud på 150.000 kr. Parret har fælleseje, og Aya modtager halvdelen af dette overskud.
 - Slutresultat: Aya skal modtage 75.000 kr.
3. Efter både islamiske principper og danske regler for bodeling: Aya modtager 75.000 kr. fra salget af lejligheden, og 100.000 kr. på baggrund af nikah-kontakten.
 - Slutresultat: Aya skal modtage 175.000 kr.
4. Efter Ayas mands fortolkning af islamiske principper: Manden har betalt lejligheden og beholder pengene fra salget. Aya har ikke krav på sin udsatte brudegave i henhold til nikah-kontakten, fordi det var hende, der ønskede skilsmissen.
 - Slutresultat: Aya skal modtage 0 kr.

Dette citat er et eksempel på forskelligartede logikker, der kan anvendes, når et par skal udrede deres økonomi, efter at et nikah-forhold er slut. Aya ender med at få de 100.000 kr., som hun føler hendes nikah-kontrakt berettiger hende til. Dette sker sandsynligvis, fordi lejligheden havde stået i hendes navn, og hun derfor får udbetalt de 150.000 kr., der er i overskud efter salget. Afhængig af, hvilket perspektiv de anlægger, kan både manden, og sådan set også Aya, føle sig snydt af det økonomiske slutresultat, efter at Aya gik fra sin mand. Kvinder med færre ressourcer end Aya kunne dog meget vel være endt med resultat nr. 4 – at de slet ingen penge får med sig, når parret bliver skilt. Det skal tilføjes, at Ayas mand ender med at trække sin nikah-opløsning tilbage, og Aya var dermed skilt efter dansk ret, men fortsat i et nikah-forhold, da hun bliver interviewet.

Et vigtigt point i de økonomiske beregninger efter islamiske principper er spørgsmål om, hvem der er "skyld" i skilsmissen: Hustruen (altså Aya), fordi hun vil gå, eller manden, fordi han har været utro? Her bliver en tredjepart (en imam) bragt ind som opmand og støtter Aya's position. Manden accepterer umiddelbart imamens autoritet – men skifter siden mening. Dette demonstrerer igen den ustabilitet og åbenhed i forhold til fortolkninger, som muslimer i Danmark lever med: Aftaler og "afgørelser" kan ændres retrospektivt af de involverede parter, efterhånden som deres relation ændrer sig. I andre forhold kunne man have andre opfattelser af, hvordan de nævnte penge fra et hussalg "retfærdigvis" burde fordeles ved et pars samlivsophør. Her ville der, i fald et par gik rettens vej, være et givent udfald efter dansk lov, men det var altså ikke den vej, dette par valgte at gå.

10.5.2 Forhandlinger/afpresning i forhold til børn og skilsmisse

Det store behov, kvinder kan have for at få deres nikah opløst, og den kontrol, manden kan have over, om dette kommer til at ske, kan gøre kvinder til ofre for noget, der kan minde om afpresning. Det så vi ovenfor, da Zeinab betalte et stort beløb tilbage til sin (eks)mand, selvom hun var på SU. Kvinder kan altså vælge at acceptere urimelige aftaler til gengæld for at blive sat fri af en nikah af deres mand. At sådanne former for afpresning kan finde sted – men også, at fænomenet kan være svært at gennemskue – hører vi om fra en medarbejder i Familieretshuset:

Jeg har da virkelig kigget folk i øjnene og hørt mig selv sige mere end én gang: "Du skal ikke indgå aftaler, du ikke er enig i". Det kan for eksempel være noget omkring bopæl, hvor der er noget, som bare ikke hænger sammen. Hvor en af dem måske får talt over sig, og man godt kan høre, at barnet rent faktisk er hos moderen. Hvor kvinden fx kunne sige: "Jamen, han må godt få bopælen". Og så svarer man: "Jamen, det er bare ikke sådan, det hænger sammen, for barnet kan ikke have bopæl hos den forælder, som barnet ikke er mest hos". Nogle gange kan man også godt have oplevelsen af, at hun i virkeligheden er så desperat for at komme ud af det her ægteskab, at hun nærmest bare siger ja til hvad som helst. At hun slet ikke går ind i nogle diskussioner. (Fagperson1)

Tidligere i dette kapitel hører vi om Wafas problemer med ikke at have fået sin nikah opløst. Hendes beretning viser, hvordan adgangen til en nikah-opløsning kan bruges som pressionsmiddel, og at imamer spiller en sekundær rolle i interaktionen imellem manden og kvinden. Wafa fortæller, at hun søger hjælp for at få sin nikah opløst, og at forskellige islamiske autoriteter på hendes opfordring derfor har ringet hendes (eks)mand op ...

... og han siger bare, at hans krav er, at jeg skal give ham min datter, og så vil han give mig min islamiske skilsmisse. Men min datter vil jo ikke bo hos sin far, og jeg vil ikke give ham hende. En imam sagde til mig: "Hvorfor giver du ham ikke bare din datter, så du kan få din skilsmisse?". Han sagde, at når min datter så havde boet hos [sin far] i en kort periode, kunne hun sige til ham, at hun havde lyst at flytte tilbage og bo hos mig. Og på den måde mente han, at jeg både kunne få min skilsmisse og kort tid efter få min datter tilbage. Men altså, hvordan skulle jeg nogensinde kunne sige til min datter, at jeg udleverede hende til hendes far? Min datter hader sin far, så det er slet ikke en mulighed. Det sagde jeg også til [imamen]. Det ved min mand også godt. Det er ikke fordi, han gerne vil have hende – nej, han har bare fundet en god undskyldning for ikke at blive skilt med mig. (Wafa, 1G, Irak mv.)

Når imamen foreslår, at Wafa giver sin (eks)mand sin vilje i forhold til datterens bopæl, peger det igen på, at imamen ikke ser sig i stand til bare at opløse en nikah, uden at manden accepterer dette. Dette nægter Wafa dog at gøre – også fordi hun ikke mener, at mandens tilbud om at give en nikah-opløsning til gengæld for datterens bopæl er reel. Manden er altså i stand til at fastholde Wafa i et ægteskabeligt ingenmandsland, samtidig med at han udadtil fremstiller sig selv som samarbejdsvillig. VIVE hører endvidere fra andre kvinder, at mænd ikke nødvendigvis holder, hvad de lover – og giver den aftalte nikah-opløsning – når kvinder har føjet dem i deres krav. Dette peger igen tilbage på fraværet af institutionelle rammer, hvor der ikke er mange repressalier imod den stærke part, hvis indgåede aftaler ikke overholdes.

10.6 Hjælp hos islamiske autoriteter – autoriteternes perspektiv

I de foregående afsnit så vi fx hos Dareen, Aya og Wafa, at islamiske autoriteter kan indgå, når kvinder forsøger at få opløst deres nikah. Dette afsnit anvender interview med islamiske autoriteter for at få en bedre forståelse for sådanne processer.

Når en muslimsk kvinde henvender sig til en islamisk autoritet, så er det typisk fordi, hun er løbet tør for handlemuligheder og derfor har brug for, at den islamiske autoritet enten lægger yderligere pres på manden eller bruger sin autoritet til at udstede en nikah-opløsning uden mandens samtykke. Sidstnævnte er dog typisk ikke en mulighed. Det vil sige, at de sager, der præsenteres for islamiske autoriteter, ofte er kørt fast og fulde af konflikter. Andre gange er der tale om voldelige ægtemænd, hvor kvinderne har svært ved at finde opbakning i familie og/eller miljø til skilsmisse.

Da der, som tidligere nævnt, ikke findes formelle islamiske retsinstitutioner i Danmark, opsøger kvinderne personer, der er let genkendelige som islamiske autoriteter. Det kan være imamer, undervisere i moskéerne og personer, der i miljøet er anerkendt for deres viden om islam. Fællesnævnerne for disse personer er, at de af kvinderne og deres miljø anses for at være islamiske autoriteter, og de betegnes derfor sådan i nærværende rapport.

10.6.1 Højere forventninger til autoriteterne, end de kan leve op til

Når en kvinde henvender sig til en religiøs autoritet, er hun som nævnt typisk løbet tør for muligheder. Imam M1 forklarer således at: *"De [kvinderne] har prøvet alt muligt med familie og naboer og deres imam måske eller andre familiemedlemmer, og så når det er håbløst og magtløst, så kommer de"*. Kvinderne søger ofte først hjælp i deres nære relationer såsom familie og omgangskreds, hvorefter de inddrager fjernere dele af deres netværk, og den religiøse autoritet ligger typisk sent i denne kæde. Dette skyldes blandt andet, at det kan tage lang tid at finde en religiøs autoritet, der er villig til at gå ind i sagen. Ligeledes vil en lokal imam, med sin tilknytning til det lokale miljø, ofte ikke have mange handlemuligheder, hvis familier og ægtemænd stritter imod, at en nikah skal opløses.

Kvinderne kommer dog ofte til islamiske autoriteter med en forventning om, at disse er i stand til at opløse deres nikah som en form for islamisk dommer. Imam M1 forklarer eksempelvis at: *"De kommer med en forventning om, at de bare skal skrive til mig, og så sætter jeg manden på plads og sparker ham ud ad døren og tager hende under min beskyttelse"*. 10 af de 19 interviewede mandlige islamiske autoriteter er imamer, og de beretter alle om, hvordan kvinder bliver forvirrede, skuffede og til tider mistroiske, når de fortæller kvinderne, at de ikke kan hjælpe. Imam M16 forklarede ligesom Imam M1, at kvinder ofte tror, at de har magt som en slags islamiske dommere (interviewreferat):

Kvinder, som henvender sig, kommer, efter at alle alternativer er afprøvet. De har intet håb om, at ægteskabet kan fortsætte og vil blot ud af det. Kvinderne tror, at imamerne er qadier [dommere], og de kommer til imamerne med forventninger om, at disse kan udøve en magt på lige fod med mahkama [en islamisk domstol]. Når M16 forklarer, at han ikke besidder denne magt og derfor ikke kan hjælpe kvinderne, så reagerer de ved at kalde islam uretfærdig. Disse kvinder mener, at imamerne ikke giver dem retfærdighed. De fleste af disse ægteskaber er ikke registreret borgerligt [dvs. ikke gift efter dansk lov], og derfor kan ingen gøre noget for disse kvinder.

Diskrepansen mellem kvindernes forventninger og de islamiske autoriteters handlemuligheder fører ofte til konfrontationer og misforståelser. Kvinderne mener, at de i deres situation har islamisk krav på nikah-opløsning, og de holder islamiske autoriteter ansvarlige for at håndhæve denne ret – særligt hvis de har påtaget sig imamfunktionen i en moské. Således kan den islamiske autoritets afvisning opfattes som en fratagelse af en islamisk skilsmisseret.

Flere autoriteter forklarer, at det kan være ganske utaknemmeligt at være islamisk autoritet i forhold til opløsning af nikah. Imam M10 er eksempelvis tydeligt frustreret over diskrepansen mellem de forventninger, der stilles til ham, og hvad han rent faktisk kan gøre for kvinderne: *"Vi gør det frivilligt, vi gør det for at hjælpe, og vi får kun skrald i hovedet for det"*. Det er imidlertid ikke kun kvinderne, der har høje forventninger til den islamiske autoritets magt. Imam M1 mener ligesom sine kollegaer, at både den muslimske menigmand og samfundet generelt overvurderer imamernes magt:

Og så er der selvfølgelig så den misforståelse, der ligger ude hos menigmand, altså muslimsk menigmand, at vi har sådan en eller anden form for tryllestav, som vi bare kan svinge, og så løser vi alle problemer, og den sidder i øvrigt også mange politikere med. Hvad vil imamerne gøre? Hvad har imamerne tænkt sig at gøre? [Griner] den hører vi jo gang på gang, og vi har altså bare ikke nogen tryllestav.

Diskrepansen mellem den magt, kvinderne tillægger den islamiske autoritet, og den magt, de islamiske autoriteter selv oplever at have, kan altså føre til konfrontationer med frustrerede kvinder, der søger hjælp. Konfrontationerne opstår, fordi islamiske autoriteter ikke kan udfylde rollen som fuldgyldige islamiske dommere. Imamer kan desuden opleve et lignende pres fra politisk side og hæfter sig ved paradokset i, at de på den ene side forventes at give nikah-opløsning til kvinderne, og at de samtidig forventes ikke at praktisere sharia. Det skal her bemærkes, at flere imamer i undersøgelsen får henvendelser fra socialrådgivere og medarbejdere på kvindekrisecentre, som beder om deres hjælp med at opløse nikah.

Et eksempel hører vi om fra en medarbejder i en organisation, der både rådgiver og støtter kvinder. Den interviewede medarbejder forsøger igennem et længere forløb at hjælpe en kvinde, der gennemgår en meget vanskelig skilsmisse fra en voldelig mand. En imam er blevet blandet ind i sagen, såvel i forhold til kvindens situation i Danmark, som i forhold til en igangværende retssag i oprindelseslandet. På et tidspunkt forsøger medarbejderen at støtte kvinden ved at lægge pres på imamen. Medarbejderen fortæller om dette på følgende måde:

[Kvinden gav mig imamens telefonnummer] ... og så havde jeg socialrådgiverpraktikanter, der sad og ringede, indtil han tog telefonen. Så fik vi ham kaldt ind til et møde. Han var ikke meget for det, men vi var sådan rimelig vedholdende ... Så sidder vi til det møde. | Og han glider af på alt. Altså han ville ikke rigtigt forholde sig til det. | Jeg vidste jo godt, at han ikke have gjort sit arbejde ordentligt, for [kvinden] havde fortalt mig, hvordan man skal gøre efter islam ... Så det handlede om at få ham til at tale og så selv sige: "Hov! Men skal du ikke ...?! Og jævnfør det og det...". Der skal man hugge til og så sige: "Der har vi et problem, for du har ikke gjort, hvad du er forpligtet til, jævnfør islam". | Men alligevel ville han ikke [skrive et bestemt dokument]. Han tør ikke. Han var bange for repressalier. Ikke kun sladder-tante-repressalierne, men faktisk fysisk. Han var bange for, at de her mænd i det her undersamfund overfalder ham. Det fortalte han. | Jeg kunne også mærke det på ham – hans kropssprog osv. Det kom bag på mig. Altså, sådan som vi forstår imamer, så har de magt. Det er dem, der er øverst, ikke? Men han var fuldstændig

styret af ... af menigheden, ville vi kalde det herhjemme. Af de her mænd. Hvor jeg tænkte: "Du er sgu da for fanden selv en mand. Så mand dig dog op, menneske". Jeg havde sådan lyst til at sige til ham: "Så tag dog ansvar i det her – du sidder jo med dirigentstokken. Alle gør jo, hvad du siger". Men det ville han ikke. Han turde ikke. | Og det var den største frustration for mig. Jamen, for fanden altså. Så er vi jo lige vidt. Hvis du ikke tør at tage ansvar, hvem skal så tage ansvar? (Rådgivning5)

Citatet illustrerer, hvordan denne medarbejder tilskriver imamen en langt større magt, end han reelt besidder. Medarbejderen gør det på baggrund af, hvad den kvinde, hun forsøger at hjælpe, har fortalt hende. Medarbejderen tror dermed, at imamen "sidder med dirigentstokken" og kan effektuere, at kvinden kommer endeligt ud af sin nikah. Imamen har dog ikke denne magt. Han lader først til at søge at skubbe sagen væk (ved at være svær at få med til et møde). På mødet kommer det frem, at han ikke føler, at han kan gå ind i sagen af frygt for de represalier imod ham, det kan medføre. Den frustrerede medarbejders ord: "Hvem skal så tage ansvar?" peger netop på eksistensen af den islamisk juridiske vakuum, hvor der netop ikke er en myndighed, som står over ægtemanden, og dermed kan "tage ansvar" og opløse nikah imod hans vilje.

10.6.2 Islamiske autoriteters motivation for at søge at hjælpe kvinder

Kvinder, der ønsker nikah-opløsning, befinder sig som nævnt i et vakuum, hvor den islamisk-juridiske institution, de har brug for, ikke eksisterer. Derfor søger de (og til tider også danske frontmedarbejdere) efter en islamisk autoritet, der vil udfylde rollen som skilsmisdommer. Denne desperation fører ofte til, at ikke kun anerkendte islamiske autoriteter får henvendelser; det gør enhver, der har viden om islam. Imam M1 forklarer eksempelvis, at han fik henvendelser, lang tid før han blev imam:

Interviewer: Men hvorfor gik de så hen til dig, før de kendte dig som imam?

Imam M1: ... de kendte mig som en religiøs person, som måske havde lidt forståelse og mulighed for at gå ind og mægle eller hjælpe dem videre, altså. Når man står i et samfund som det danske som menig muslim, og man har et eller andet problem, og der er ikke noget sted, man kan henvende sig, så går man til den, som er nærmest en selv, som på en eller anden måde virker som en, der har forstand på et eller andet.

Samme imam forklarer, at det kan starte en ond spiral, når man hjælper en kvinde med en nikah-opløsning, eftersom det dermed rygtes, at man kan hjælpe: "Jeg prøver at følge dem til dørs, og det er en dårlig vane, for så rygtes det, at [M1] han kan løse de der ting der". Det vil sige, at hvis man begynder at engagere sig i sager om nikah-opløsning og hjælper kvinderne, så får man hurtigt mange flere sager, hvilket flere islamiske autoriteter har oplevet kan tage en stor del af deres tid, samtidig med at det ofte er en utaknemmelig beskæftigelse. Da samtalen med imam M1 falder på magt, og intervieweren nævner en dansk imam, der har indføjnet en klausul i folks ægteskabskontrakter om, at han som imam islamisk kan skille brudepar igen, siger imam M1, at den magt er han ikke interesseret i og uddyber:

Imam M1: Jo, men det er jo fordi, der er så meget ballade og problemer og enorm masse tid, man skal bruge på det. Typisk er det eneste, man får ud af det, utak. Altså folk bliver sure og trætte af en, og man får måske trusler og alt muligt andet, altså. Jeg har ikke lyst til at bruge min tid på alt det der.

Interviewer: Nej, for jeg antager, at når man bliver imam, så er det ikke derfor, man bliver imam?

Imam M1: Nej, og man får ikke løn.

Interviewer: Nej, det er selvfølgelig også rigtigt.

Imam M1: Så det eneste man får ud af de der sager, det er, at man bruger et ocean af tid på det. Det kan være 10-15 timer, man bruger på sådan en sag der, ringe frem og tilbage, og maile og det ene og det andet og op og ned og til sidst, så ender man bare med at få en finger, du ved, når de [gestikulerer og siger en vred lyd].

For imam M1 er det den menneskelige relation, der gør, at han nu i over to årtier har mæglet i ægteskabskonflikter: "Jamen, det er jo fordi, nogen skal gøre det. Altså vi kan jo ikke lade de der mennesker, der har sådan nogle problemer, bare stå i stampe og sejle deres egen sø. Det er jo ikke i orden". Han bliver bedt om at hjælpe i situationer, hvor hans handlemuligheder – modsat folks forventninger – er få, men han gør, hvad han kan. Dette er et mønster, som gør sig gældende for mange af informanterne. Der er dog også eksempler på islamiske autoriteter, der bukker under for en ond spiral af flere og flere sager og ender med at sige stop (interview-referat – interviewet er foretaget med oversætter):

M6 plejede at få 10-15 opkald om dagen med sager, som folk forventede, at han skulle rådgive i. Han foretog denne rådgivning i sin lejlighed, i moskéen og over telefonen. Han tog telefonen 24/7, og folk ringede på alle tider af døgnet. Oversætteren siger, at han kan huske dette, fra dengang han fik undervisning i M6's lejlighed. Folk ringede og kom hele tiden for rådgivning. M6 endte med at få forhøjet blodtryk (eller måske stress – det var svært at forstå). Han gik til lægen og fik at vide, at han skulle tage det med ro ... I dag har han fået en bedre praksis. Han tager blandt andet ikke telefonen efter kl. 22. Nu har han 4-5 sager om dagen, og mange af dem kommer i hans lejlighed. Når folk bliver skilt hos ham, får de et papir, der dokumenterer skilsmissem.

Det har været muligt gennem en anden af M6's studenter at få bekræftet, at M6 havde rigtig mange sager både over telefonen og i sin lejlighed. Islamiske autoriteter reagerer forskelligt på presset, men fælles for alle er, at de forsøger at afvise så mange sager som muligt. Nogle reagerer med en form for kynisme eller en anerkendelse af, at sådan er verdenen nu engang. De retter typisk deres vrede over kvindernes situation imod muslimske mænd, som ifølge dem ikke lever op til de islamiske idealer for, hvordan man skal leve sammen som mand og kone.

10.6.3 Forskellige veje ind i arbejdet med nikah-opløsning

Det vakuum, som fraværet af en islamisk skilsmisseinstitution skaber, medfører, at islamiske autoriteter kommer under pres for at udfylde rollen som skilsmissemiddlere, selvom de hverken er specialiseret i islamisk skilsmisse-jura eller i sin tid fordybede sig i islam med henblik på at skulle fungere som juridiske eksperter. Nogle informanter er i det hele taget ikke særligt optaget af islamisk jura; deres interesser ligger inden for andre discipliner af islamisk viden såsom sufisme, teologi eller filosofi. Derfor er deres første sager ofte også tidspunktet, hvor de for første gang sætter sig ind i islamisk skilsmissejura. Der er dog et stort udbud af forskellige fortolkninger af sharia, og således har flere af informanterne fundet frem til fortolkninger, der passer med deres egne værdier – eksempelvis ved hjælp af internettet. Dette er tilfældet med M2, der er en ung mand i slutningen af tyverne, som kun har arbejdet med nikah-opløsning i 2 år.

M2 begyndte at få henvendelser, og den første sag, han gik ind i, omhandlede en voldsramt kvinde. Han ønskede egentlig ikke at gå ind i sagen, eftersom han ikke havde viden om islamisk skilsmissejura, og han følte i øvrigt, at det var grænseoverskridende at skulle blande sig i andre menneskers privatliv. I sin første sag nægtede han derfor blandt andet at ringe op til ægte manden, som ellers er normen. Han havde ingen anelse om, hvordan han skulle tilgå sagen, så han søgte indledningsvis på internettet, i Koranen og en hadith-samling, han havde liggende derhjemme, hvorefter han diskuterede sagen med bekendte i et lukket forum online. Han fik til sidst sammensat et skilsmissegodkendelse, der indeholdt en sagsfremstilling og et islamisk juridisk argument for, at kvinden var skilt. Da han på denne måde havde skrevet den første nikah-opløsning, begyndte der at komme flere kvinder til ham, hvilket førte til, at han genanvendte modellen fra den første sag. På tidspunktet for interviewet var han dybt frustreret, eftersom han ikke følte, at han bare kunne lade kvinderne i stikken, men samtidig følte han sig ikke fagligt klædt på til gerningen.

M2 understreger, at selvom han egentlig blot gik ind i sagerne for at hjælpe kvinderne, så er det vigtigt, at alt bliver gjort på traditionel vis, for ellers vil disse nikah-opløsninger ingen værdi have. Hans sager er ofte af alvorlig karakter, og han udleder derfor typisk mandens samtykke til nikah-opløsning fra hans adfærd og brud på ægteskabskontrakten. Grundet sagernes karakter skriver han nikah-opløsningerne på brevpapir, der ikke indeholder hans ID-oplysninger, men han er alligevel nervøs for potentielle konsekvenser ved nikah-opløsningerne. Det er uvidst, om (eks)mændene har accepteret nikah-opløsningerne, men M2 vurderer selv, at de formentlig ikke tillægger dem høj værdi – men papiret kan have stor betydning for kvindernes velbefindende.

M2's personlige udgangspunkt er, at det er uislamisk at fastholde kvinder i nikah-forhold, som de ikke ønsker at være i, og derfor føler han sig forpligtet til at hjælpe kvinderne. Han føler sig dog ikke moralsk forpligtet til at facilitere unge menneskers datingliv og kæresteri. Dette skyldes ikke, at han er imod dating og kæresteforhold – han har selv haft kærester – men han mener ikke, at han som enkeltindivid skal gøres ansvarlig for at løse disse udfordringer.

Mens M1, M2 og mange andre informanter primært tog sagerne om nikah-opløsning på grund af medmenneskelig sympati for kvindernes problemer, så tog andre informanter med formelle kompetencer inden for islamisk jura typisk de første sager, fordi de følte sig forpligtet til at vejlede muslimer med deres islamiske viden. Disse religiøse autoriteter var primært motiveret af en religiøs ide om haqq (guddommelig retfærdighed). M6, som er en stor kapacitet og autoritet inden for islamisk jura, forklarer, at haqq var hans eneste motivation (interviewreferat):

M6 forklarer, at han håndterer skilsmisser for at gøre Allah glad: "Jeg skal ikke gøre mennesker glade. Jeg gør det for at tjene Allah". Da jeg [Interviewer] spørger ind til konsekvenserne ved at håndtere skilsmisse, så forklarer M6, at der naturligvis kan være konsekvenser, men det må man ikke tænke på, og det gør han heller ikke. Det handler om haqq; der skal være haqq. Dette er meget vigtigt. Han har fået meget få trusler, og det rører ham ikke, om venner og familie bliver sure. M6 gentager: "det handler om haqq".

Haqq er et islamisk-juridisk ideal om, at retfærdighed gives gennem retfærdige afgørelser, hvilket er defineret i henhold til sharia. Den person, som afgør sager, må ikke dømme ud fra sine egne følelser og sympatier; de skal tværtimod analysere sagerne i henhold til deres fortolkning af sharia, så parterne i en sag får deres haqq i henhold hertil.

Mens idealet om *haqq* er centralt for M6 og enkelte andre informanternes motivation, så mener de ikke, at den nuværende situation er retfærdig for kvinderne. De mener, at mange kvinder, som kommer til dem, har krav på en nikah-opløsning, men de har kun meget begrænset mulighed for at hjælpe dem. Det skal bemærkes, at tanken om *haqq* og menneskelig sympati for kvindernes situation ikke udelukker hinanden, men førstnævnte er i højere grad orienteret imod anvendelsen af islamisk jura for at opretholde en islamisk inspireret retfærdighed, mens sidstnævnte primært er orienteret imod anvendelsen af islamisk jura, som et værktøj til at frigøre kvinderne.

10.6.4 Islamiske autoriteter, der sender sager væk

Som det fremgår ovenfor, så ønsker ingen af de interviewede religiøse autoriteter som udgangspunkt at beskæftige sig med sager om nikah-opløsning. Tværtimod ønsker alle at slippe af med dem, eftersom de hverken har lyst til at bruge tid på dem eller at involvere sig i konflikterne. Mange understreger, at de oprindeligt fordybede sig i islamisk viden af spirituelle årsager – ikke for at skulle håndtere sager om nikah-opløsning. Derfor har islamiske autoriteter en række strategier for at legitimere afvisning af sager både over for dem selv og over for kvinderne.

En første strategi er at sende kvinder væk med besked om, at de ikke kan hjælpe dem, for hvis man først begynder at involvere sig i sagerne, så er det almindeligt kendt, at man hurtigt får mange flere. M17 forklarer (interviewreferat): *"at man hurtigt kan få mange problemer, hvis man begynder at give skilsmisser, og det rygtes, for så får man pludselig mange flere sager. Det er en ond spiral"*.

Der er stor variation i sager om nikah-opløsning, men typisk vil en islamisk autoritet spørge kvinderne om, hvem der har forestået deres vielse, hvorefter han beder dem om at henvende sig til den pågældende imam i stedet. Hvis en nikah er indgået udenlands, bliver de typisk bedt om at henvende sig til den islamiske domstol eller tilsvarende i det pågældende land. Imam M1 forklarer denne proces gennem en tænkt samtale:

Mit første spørgsmål er altid: "hvor er du blevet gift henne?", [kvinde:] "Jamen, jeg er blevet gift i Pakistan i 1997," [M1:] "Jamen, ved så hvad, så skal du til Pakistan, fordi hvis jeg udsteder en skilsmisse på det her, den bliver jo ikke anerkendt af det pakistanske juridiske system". [kvinde:] "Jamen, det betyder ikke så meget for mig, fordi jeg vil bare have det sådan, at jeg kan komme videre med mit liv i Danmark," [M1:] "Jamen, sødeste ven, hvis ikke du er skilt i Pakistan, så er du altså stadig gift i Pakistan, du bliver nødt til ..."

Begrebet *imam-shopping* anvendes ofte som betegnelse for at gå fra imam til imam (eller fra islamisk autoritet til islamisk autoritet), indtil man finder en, der siger det, man gerne vil høre. Imam M1 beskriver tankegangen bag *imam-shopping* således:

Jamen, det er jo, at nu har jeg været hos den imam, han siger sådan, så går jeg til en anden, han siger sådan, nu går jeg til den tredje, og nu ender jeg hos [M1]. Og så kommer de jo sommetider undervejs i sådan en samtale til at sige, at jeg talte også med den imam og den imam og den imam, og så tænker jeg: "årh, ikke en af dem der igen".

Adspurgt om, hvorvidt andre islamiske autoriteter forventer, at imam M1 afholder sig fra at tage en sag, hvis de har sagt, at de ikke vil give nikah-opløsning, svarer M1, at: *"Nej, de er kun glade,*

hvis jeg tager den; så slipper de for hovedpinen [griner]”. Med andre ord forsøger religiøse autoriteter ikke at opretholde en form for jurisdiktion; tværtimod skubber flertallet sagerne videre, hvis de kan, og et nej til at udstede nikah-opløsning er således ikke en afgørelse.

I landdistrikterne synes imamerne at have en gensidig forståelse af, hvilke områder der håndteres af de enkelte imamer. Selvom dette i miljøerne omtales som moskéens eller imamens område, så er der ikke tale om en tænkt jurisdiktion – det handler snarere om, at kvinder fra det pågældende område legitimt kan afvises af imamer uden for området med henvisning til, at hun skal henvende sig til imamen i sit område, som i en eller anden udstrækning er moralsk forpligtet til at involvere sig. Hvis dette ikke lykkes, må kvinden forsøge at overbevise religiøse autoriteter i en af storbyerne (typisk Aarhus eller København) om, at de skal overtage sagen. M6 får eksempelvis sager fra hele landet (interviewreferat – interviewet er foretaget med oversætter):

Araberne kommer fra Aarhus, omegnen omkring Aarhus og resten af landet. Han forklarer, at nogle muslimer eksempelvis kender deres lokale imam og derfor ikke vil have sagen hos ham, eftersom det er for tæt på. Derfor søger de en person, som de ikke kender, og dermed havner de hos M6.

I byerne eksisterer der ikke områder; her henviser man ligesom alle andre steder i første omgang til den person, som har forestået vielsen, og hvis det ikke lykkes, så henvises til en islamisk autoritet med baggrund i samme oprindelsesland som parret. Derfor kan inter-etniske skilsmisssager udgøre en særlig udfordring i det islamisk-juridiske vakuum.

Opsummerende kan man dermed sige, at ingen af de interviewede islamiske autoriteter ønsker sagerne om opløsning af nikah. På linje hermed har alle strategier for at slippe af med sager og dermed lette presset på dem selv. Det kræver derfor stor vedholdenhed for kvinderne at finde en imam eller islamisk autoritet, der vil involvere sig i deres sag, og mange opbruger deres ressourcer i forsøget herpå. Selv hvis det lykkes, så kan den efterfølgende nikah-opløsningsproces være så opslidende, at kvinderne undervejs opgiver at opnå nikah-opløsning.

10.7 Hjælp hos islamiske autoriteter – fra kvindernes perspektiv

Tilsvarende interviewene med islamiske autoriteter fortæller mange af de interviewede kvinder, at de søger hjælp hos fx imamer, men at de afvises med forskellige begrundelser, som at man fx er gift uden for Danmarks grænser. En førstegenerationskvinde forlader således sin mand efter såvel vold som efter, at manden har bortført deres børn til udlandet. Hun bliver skilt efter dansk ret og fortæller følgende om, hvad der siden sker:

Jeg tog kontakt til mange trossamfund [dvs. forskellige moské-miljøer]. Jeg medbragte mine danske dokumenter, der viste, at jeg var blevet skilt dansk. Jeg talte med rigtig mange imamer og bad dem alle sammen om at give mig noget dokumentation på, at jeg var skilt islamisk, men de sagde alle sammen, at de ikke kunne det. Jeg fik at vide; ”Du er blevet gift i [X-land], så det papir skal du få dér. Vi har ikke bemyndigelsen til at udstede sådan et stykke papir”. De sagde: ”Vi kan intet gøre. Hvis ikke han kommer her og giver dig en skilsmisse foran os, kan vi ikke hjælpe dig. Derfor er du nødt til at rette henvendelse til retten i [X-land]”. Der var en imam, der ringede til [(eks)mand] nogle gange, men så snart han fandt ud af, at det handlede om skilsmisse, stoppede han med at svare telefonen, når den ringede. Det gjorde jeg i 4 år til at starte med, og så blev jeg udmattet. Hver gang der var nogen,

der fortalte mig om et sted eller en imam, ville jeg løbe derhen, fordi jeg fik at vide: "Ham her kan nok hjælpe dig", "Det her sted giver skilsmisser". Jeg tog altid ud til nye steder, som andre fortalte mig om, men det var det samme, jeg fik at vide alle steder. Så de første 4 år, hvor jeg rendte frem og tilbage, har bare været spild af tid. (Samira, 1G, Pal/Lib.)

Flere andre kvinder fra førstegenerationen fortæller tilsvarende, at ingen imamer ønsker at gå ind i deres sag, ud over eventuelt at mægle imellem manden og kvinden. Sidstnævnte har en del kvinder ingen interesse i, da de anser forholdet for helt slut. For eksempel fortæller Khulud følgende om sine forsøg på at afslutte sin nikah nummer 2:

[Imamerne] sagde alle det sammen: "Desværre, vi kan ikke hjælpe dig, for du er gift i [X-land]".... Jeg følte, at jeg gik i ring, for lige meget hvor jeg tog hen, eller hvem jeg henvendte mig til, fik jeg at vide, at de ikke kunne hjælpe mig. Danskerne sagde til mig, "det er dit problem, vi kan ikke gøre noget for dig". Og imamerne sagde, "vi kan ikke blande os, fordi du er gift i [X-land]". Jeg spurgte imamerne, om de ikke bare ville ringe til ham og snakke med ham. Men de sagde, at de kun vil snakke med ham, hvis han ringede til dem. De ville ikke engang ringe til ham. (Khulud, 1G, Irak mv.)

Dette eksempel demonstrerer tydeligt den klemme, kvinderne kan være i: De søger hjælp, men kan ikke finde den. Dermed føler de sig overladt til sig selv med et stort og tilsyneladende uløseligt problem. Denne oplevelse deler de med en betragtelig del af de interviewede kvinder. Særligt kvinder fra førstegenerationen syntes at have vanskeligheder: De er gift uden for Danmarks grænser. Endvidere kan deres (eks)mænd have en langt stærkere position i det lokale etniske minoritetssamfund i Danmark end dem selv. Når disse kvinder ofte heller ikke har fx fædre eller brødre, som kan forsøge at gennemtvinge forandringer på deres vegne, må sådanne kvinder til tider affinde sig med deres nikah-fastholdelse i årevis.

Også de forskellige grene i Islam kan bruges som begrundelse, når islamiske autoriteter afviser at se på sager om opløsning af nikah. Som Wafa fortæller:

Jeg har en veninde, som gerne ville hjælpe mig. Hun har snakket med en imam for mig, og hun fortalte mig, at han var villig til at møde mig, og at han gerne ville høre min historie. Da jeg mødte ham, og jeg fortalte ham, at jeg var shia muslim, sagde han til mig: "Desværre, jeg kan ikke hjælpe dig". Han sagde, at jeg var gift som shia, og derfor skulle jeg også blive skilt hos en shia-imam, ellers vil min skilsmisse ikke være gyldig". (Wafa, 1G, Irak mv.)

Wafa uddyber, at shia-miljøet i Danmark er mindre end sunni-miljøet, hvilket vanskeliggør hendes situation. En yderligere komplikation skyldes, at hendes (eks)mand har en høj status i det lokale shia-miljø:

Min mand kender imamen. Min mand plejede jo altid at tage til moskéer, og så kender han mange mennesker i det miljø. Han har sikkert været ude og sige til dem, at jeg har taget børnene og er flygtet med dem og er taget på krisecenter og alle de her ting. Han har opdigtet en hel film til imamerne og giver kun hans side af historien. Så når jeg snakker med dem, så har de allerede en ide om, hvem jeg er, og hvordan jeg er. (Wafa, 1G, Irak mv.)

Igen er et vigtigt aspekt ved kvindernes udfordringer de små, lokale miljøer, hvor der ikke er adgang til institutioner, der kan støtte kvindernes sag. Samtidig gør kønsforskellene, at det ofte er manden, der står stærkest i det lokale miljø, fordi de ofte har både større og mere betydningsfulde netværk. Noget af denne magtforskel imellem de to parter udspringer endvidere af det isolerede liv, som en del mænd har sikret sig, at deres hustruer har levet.

10.8 Islamisk jura og retsskoler – ikke altid set som relevant

De islamiske autoriteter er også blevet spurgt om deres tilgang til islamisk jura. Interviewene peger på, at den formelle, islamiske jura spiller en ganske marginal rolle i forhold til de involverede autoriteters egne personlige opfattelser og dømmekraft. Nogle af de islamiske autoriteter forklarer, at den islamiske jura ikke spiller nogen central rolle – de rådgiver som mennesker. Andre tillægger retsskolerne større betydning, mens en tredje gruppe i højere grad fokuserer på islamiske kildetekster.

Den amerikanske antropolog, John R. Bowen, som har lavet etnografiske studier ved blandt andet britiske shariaråd, viser dog, hvordan islamiske autoriteter, der selv mener at være orienteret imod en retsskole, påvirkes af deres egen retfærdighedsfølelse (Bowen, 2016, pp. 103–120). Bowen har desuden vist, hvordan den islamiske juras rolle i mange sager – også historisk – kan være marginal, selvom den opfattes som værende et styrende princip (Bowen, 2013, pp. 138–155). I det efterfølgende gør vi rede for de interviewede, islamiske autoriteters egen opfattelse af, hvilken rolle islamisk jura formelt spiller i deres praksis.

10.8.1 Islamiske autoriteter med begrænset fokus på islamisk jura.

I afsnit 10.6.3 beskriver M2, hvordan han – da han første gang blev bedt om at hjælpe en kvinde med at få opløst en nikah – søgte sin viden på nettet, i Koranen og i den hadith-samling, han havde liggende derhjemme. Han havde med andre ord ingen formel kompetence inden for islamisk jura eller andre grene af islamiske studier. Noget lignende gør sig gældende for imam M1, til trods for at han gennem selvstudier har opnået stor viden om islam og fået bred anerkendelse herfor. Når han faciliterer nikah-opløsning, er det dog primært hans menneskelige kompetencer, der kommer i spil, mens det juridiske spiller en mindre rolle. Imam M1 synes i højere grad at tænke den islamiske jura som værende rammerne inden for hvilke, han kan handle. Han anvender heller ikke de tekniske betegnelser for forskellige typer af skilsmisse i sin praksis, selvom han synes at have indgående kendskab til, hvordan de praktiseres.

Imam M1 er interviewet tre gange, hvor det sidste interview fokuserede på de juridiske og helt lavpraktiske aspekter af hans praksis. Han anvender ikke den islamisk, juridiske terminologi, og nedenstående er blot et af flere eksempler, hvor han spørges ind til dette. I den konkrete situation diskuteres et islamisk-juridisk dokument, som til trods for at det tydeligvis er et vigtigt juridisk dokument ikke gjorde brug af islamisk-juridisk terminologi og kun i begrænset omfang gjorde brug af islamisk-juridiske koncepter:

Interviewer: Hvordan rent juridisk er det gennemtænkt? [stilhed] Er det noget, du har bundet op på noget bestemt?

M1: Det er min egen lommejuristik, der gør sig gældende her.

Ovenstående er ikke et udtryk for, at imam M1 ikke tager sin opgave seriøst. Det gør han i høj grad, og han har siden 1990'erne haft cirka 20-25 nikah-opløsningsager om året. Han anser

snarere sharia for at være rammerne inden for hvilke, han kan handle. Det vil sige, at hvis han kan finde løsninger inden for disse rammer, og muslimer accepterer dem, så er det sharia. Dette afviger ikke fra retsskolernes idealer, eftersom disse også ophøjer det retfærdige kompromis som værende bedre end en dommers intervention. Noget lignende gør sig gældende for M5. Han har ligesom M1 været aktiv siden 1990'erne og har et flow på cirka 10 sager om måneden. Han siger flere gange ligeud, at han ikke anvender retsskolerne i sin praksis (interviewreferat – interviewet er foretaget med oversætter):

M5 spørger ikke til folks madhab [retsskole], og han anvender ingen madhab i sin praksis. Han siger ligeud, at han rådgiver som menneske. Det vil sige, når folk kommer, så får de hans personlige holdning som menneske; det har ikke noget med fiqh [islamisk jura] at gøre. Jeg [interviewer] spørger, hvordan han vil håndtere det, hvis der kom to marokkanere – ville han så anvende Maliki-fiqh [den dominerende retsskole i Marokko]? M5 gentager, at han anvender sin egen personlige holdning; han vurderer, hvad han som menneske mener er retfærdigt. Han lytter og siger sin holdning med udgangspunkt i, hvordan han ser det som menneske, hvilket ikke har noget med madhab at gøre.

M5 er i sin øvrige islam-praksis inspireret af to forskellige retsskoler, men disse udgør ligesom for M1 udelukkende rammerne, inden for hvilke han arbejder, for i praksis handler det om at forhandle sig frem til kompromisser. Han har ikke magt til at gennemtvinge en nikah-opløsninger, så han bliver nødt til at overtale manden til at give nikah-opløsningen, hvilket typisk kræver indrømmelser fra kvindens side. Således er M5's rolle primært at sørge for, at forhandlingen bliver så retfærdig som mulig.

10.8.2 Islamiske autoriteter med fokus på retsskolerne

Over for ovennævnte gruppe af religiøse autoriteter, som primært har deres kompetencer inden for andre områder, står ganske få autoriteter, som er specialiseret inden for islamisk jura, og her spiller tilhørsforholdet til en bestemt retsskole en væsentlig større rolle. Imam M3 forklarer eksempelvis at: "Når jeg tænker, så tænker jeg ikke i etnicitet; jeg tænker i lovskoler", og han tilføjer senere i interviewet, at han udelukkende vil give religiøs vejledning med udgangspunkt i sin egen retsskole: "Jeg siger til dem: 'jeg kan fortælle jer om Hanafi-skolen. Hvis I vil have mig, så får I Hanafi-skolen. Hvis ikke I vil have Hanafi, så må I finde nogle andre.'" Noget lignende gør sig gældende for M9, der forklarer, at moskéen – det vil sige moskéens juridiske eksperter – ikke gav nikah-opløsning, eftersom man følger Hanafi-skolen. Her var tale om en fast politik, som de islamiske autoriteter i moskéen var blevet enige om (interviewreferat):

Moskéen anvender udelukkende Hanafi-ret; også for folk, der ikke følger Hanafi-skolen. Jeg [interviewer] gav et eksempel med en marokkaner fra Maliki-skolen, og han [informanten] sagde, at man stadig ville anvende Hanafi-ret, hvis der var tale om en marokkaner ... De [moskéens imamer] følger Hanafi-skolen, og her er ingen mulighed for skilsmisse uden mandens accept.

Samme moskés islamiske autoriteter håndterer dog en del nikah-opløsninger, hvilket primært foregår ved, at de lægger pres på ægte manden, hvis de mener, at en kvinde bliver udsat for uretfærdigheder (interviewreferat):

M9 sagde, at en skilsmisse primært er noget, man tager sig af i familien og dernæst i moskéen, hvis ikke parterne kan blive enige. Hvis man laver en khula, så laves der af og til en kvittering for betalingerne, men en talaq bliver ikke dokumenteret ved

hjælp af et dokument. Det er der ingen grund til. Hvis en mand behandler sin kone dårligt, og hun vil have en skilsmisse, så er det op til familien og imamerne at lægge pres på manden, indtil han giver skilsmissem. M9 havde et par eksempler på, at det kunne tage 1-3 år, hvis manden stritter imod.

Mens man på den ene side kan forstå ovennævnte islamiske autoriteters modvillighed mod at opløse en nikah som, at retsskole har betydning for praksis, så kan det også forstås som en legitimering fra de islamiske autoriteters side af ikke at involvere sig i nikah-opløsninger – altså en legitimering for at afvise sagerne. Det er i sidste ende et spørgsmål om, hvordan man forholder sig til sharia. Størstedelen af den tyrkiske minoritet i Danmark orienterer sig således også mod Hanafi-skolen, men de anvender typisk Familieretshuset som skilsmissemyndighed.

10.8.3 Islamiske autoriteter med fokus direkte på kilderne

En tredje position indtages af M6 og M7, hvoraf førstnævnte informant har tydelige salafistiske tendenser, mens sidstnævnte identificerer sig som salafi-muslim.¹⁷ For begge personer spiller skolerne kun en lille rolle; de går i stedet direkte til de islamiske kildetekster. M7, som ikke har en formel uddannelse inden for islam, forklarer, at han bruger internettet til at finde de rette kilder (interviewreferat):

Han har aldrig bedt om assistance eller en fatwa udefra. Han søger ofte lidt på nettet, når han skal bruge ekstra viden. Han er desuden meget begejstret for en sheikh i [X-by]. Det er en ung mand, der laver en del YouTube videoer.

M7 viste ingen interesse for skolerne og synes heller ikke at have meget kendskab til dem. Tværtimod mente han, at nikah-opløsning skal foregå direkte på grundlag af islamiske kilder, og hans udvælgelse heraf er baseret på forskellige salafistisk orienterede hjemmesider. M6 synes på den anden side at have et grundigt kendskab til skolerne, men han mener, at de ikke i tilstrækkelig grad tager udgangspunkt i de islamiske kildetekster (interviewreferat – interviewet er foretaget med oversætter):

M6 siger, at hans praksis ikke har noget med madhahib [retsskolerne] at gøre. Han mener, at de fire skoler har gennemtygget kilderne og produceret megen god og relevant litteratur, men skolerne har også udviklet sig i forhold til kultur, hvilket gør dem mindre brugbare i dag. Det er derfor vigtigt at komme tilbage til rødderne. Han siger, at retsskolerne banede vejen, men det er vigtigt, at der ligger ordentligt dalil [skriftligt bevis/belæg] til grund for enhver hukm [afgørelse], og her kommer retsskolerne ofte til kort. Han siger, at ahkam [afgørelser] skal være praktiserbare (han bruger ordet maslaha), hvilket medfører, at ahkam [afgørelser] skal tage udgangspunkt i den moderne kontekst, og her er der forskel på Danmark og Mellempøsten. Man må tage nogle andre hensyn, når man bor her i Danmark, sådan at islam ikke ligger muslimer til last [maslaha]. Alt skal dog bakes op af dalil [skriftligt bevis/belæg], og dette er meget vigtigt. M6 giver udtryk for, at han ikke vil acceptere andre veje end sin egen (eller noget, der ligger tæt op ad hans vej), men jeg [interviewer] går ikke dybere ind i denne diskussion. Da jeg nævner et par andre konservative

¹⁷ Salafi-islam er kendetegnet ved en tilbagevenden til islamiske kildetekster, der udlægges som et strengt regelsystem, som den troende forventes at efterleve. Hver enkelt regel forankres direkte i kildetekster gennem skriftbeviser (dalil). Der er typisk begrænset plads til diskussion af forskellige standpunkter, hvilket medfører, at sharia bliver defineret som én forholdsvis klart defineret rettesnor. Salafi-islam er særligt kendt i en saudisk fortolkning, som også – nedsættende – kaldes wahabi-islam.

religiøse ledere ([navn] og [navn]), så understreger han, at han selv er den eneste med en reel uddannelse og dybdegående forstand på de ting, han taler om.

En tydelig salafi-tendens i ovenstående referat er, at M6 kun anser én fortolkning af sharia for at være den sande, og således afviger han fra retsskolerne, hvor der er plads til forskellige fortolkninger. Desuden er hans ønske om at rense islam for kulturel indflydelse et typisk karakteristikum for salafi-islam. Han er dog også orienteret mod at finde kompromisser, eftersom han lever i et land som Danmark.

Opsummerende kan vi sige, at der – i det omfang, de interviewede islamiske autoriteter vælger at gå ind i sager om opløsning af nikah – er tre forskellige tilgange. Det drejer sig om følgende: 1) En tilgang, den der tager udgangspunkt i at løse kvindernes problemer ud fra et menneskeligt og holistisk, islamisk standpunkt om retfærdighed; 2) En retsskole-orienteret tilgang og 3) en salafi-orienteret tilgang. Med udgangspunkt i denne undersøgelses kvalitative data er det ikke muligt at vurdere proportionerne mellem disse tre tilgange til islamisk jura. Med hensyn til orientering mod bestemte retsskoler skal det bemærkes, at britiske shariaråd typisk tager udgangspunkt i den retsskole, parrene tilhører, hvilket dermed synes at være en markant forskel mellem Danmark og Storbritannien (Bowen, 2013, p. 168). Som nævnt er det dog vigtigt at være opmærksom på, at retfærdighedsfølelsen stadig spiller en vigtig rolle, når britiske shariaråd behandler sager. Det vil sige, at selvom man anvender de juridiske rammer fra en bestemt skole, så spiller rådsmedlemmernes retfærdighedsfølelse stadig en rolle (Bowen, 2016, pp. 103-120).

10.9 Afrunding

Sharia udgør hverken i sin historiske oprindelse eller i en dansk kontekst et kodificeret lovkompleks, der er et reelt alternativ til dansk lov. Således er der ikke nødvendigvis noget modsætningsforhold mellem eksempelvis sharia og demokrati (Berger, 2018). Sharia er en diskursiv tradition, inden for hvilken idealet om et godt muslimsk liv diskuteres. Undersøgelsen har fundet stor variation i den sharia, der praktiseres blandt muslimer på tværs af eksempelvis oprindelseslande, generation, social klasse og de involverede parterers ressourcer såsom forankring i sociale netværk og privatøkonomi.

Der eksisterer ingen islamisk-juridiske institutioner i Danmark, der kan begrænse muslimske mænds magt til at fastholde en kvinde i en nikah. Det vil sige, at ingen islamisk-juridiske institutioner kan give muslimske kvinder nikah-opløsning uden mandens samtykke. Ligeledes er der ingen islamisk-juridiske institutioner, der håndhæver muslimske kvinders rettigheder, sådan som de eksempelvis er defineret i nikah-kontrakten. Derfor ansøger nogle kvinder, hvis nikah er registreret i udlandet, om nikah-opløsning under islamisk lov i de pågældende lande (islamisk lov må ikke forveksles med før-moderne sharia – se afsnit 10.1.2). Andre kvinder forsøger at opnå deres (eks)mands samtykke til nikah-opløsning, og andre igen opsøger islamiske autoriteter, som de forventer har myndighed til at opløse deres nikah. Sidstnævnte er dog sjældent en mulighed, eftersom islamiske autoriteter ikke formelt har sådan en myndighed.

Islamiske autoriteter spiller ofte – for så vidt at de overhovedet inddrages – en sekundær rolle i forhold til interaktionen mellem parterne og deres familier. Kvinder, som ikke kan opnå mandens samtykke til nikah-opløsning, er med andre ord orienteret imod at finde en islamisk-juridisk institution, som ikke eksisterer i Danmark. Derfor søger nogle til udlandet efter hjælp,

Fraværet af islamisk-juridiske institutioner har skabt en kaotisk situation, hvor mænd har ret frie rammer til at definere sharia efter forgodtbefindende. Deres muligheder herfor afhænger

dog i høj grad af, hvilke ressourcer kvinder har i form af eksempelvis familie og netværk, som til dels kan begrænse mænds magt. Efterkommerkvinder har generelt flere ressourcer end indvandrerkvinder, og dermed har de også lettere ved at opnå en nikah-opløsning.

Undersøgelsen har endvidere fundet eksempler på, at mænd anvender deres mulighed for at tilbageholde nikah-opløsning som pressionsmiddel i forhold til vilkårsforhandling i Familierets-
huset. I henhold til en "noget-for-noget" logik, kan en mand for eksempel stille krav om, at hans (eks)kone skal opgive en fælles lejlighed eller afstå fra at modtage børnebidrag, mod at han opløser deres nikah.

11 Mere om de islamiske autoriteters arbejde

Som tidligere beskrevet kan kvinder, der hænger fast i nikah-forhold, søge hjælp hos islamiske autoriteter. Omvendt kan disse autoriteter forsøge at afvise kvinderne på forskellige måder. Nogle islamiske autoriteter vælger dog at gå ind i givne sager. Her vil et første skridt ofte være mægling – et emne, dette kapitel belyser. Kapitlet gennemgår dernæst de særlige problemstillinger, der kan opstå, når kvinder forsøger at få en nikah med voldelige (eks)mænd opløst. Kapitlet belyser desuden, hvilke desperate handlinger, kvinder kan gribe til i forsøg på at få opløst deres nikah, når de – som det kan være tilfældet – står i en utålelig situation, hvor ingen synes at være i stand til at yde dem hjælp.

11.1 Mægling i forhold til ægteskabelige konflikter

Hvis nikah-forhold fungerer dårligt, kan man forsøge at rette op på dem igennem mægling. Denne mægling finder hyppigt sted inden for familiernes netværk, hvor fx ældre slægtninge involveres, måske for at tale et alvorligt ord med den ene part, som den anden har problemer med. Noget sådan fortæller Manna om at have gjort, da hendes mand udviklede en afhængighed af khat, mistede sit arbejde og ignorerede sin familie mere og mere:

Alle har snakket, og alle er kommet med råd, og alle har givet deres råd til os, til ham. Familie fra min side og hans familie, hans venner, mine venner, selv naboerne. Selv forskellige sheiks [= islamiske autoriteter] har været inde over. (Manna, 2G, Somalia)

Manna fortæller, at en lang række personer har været inde over for at prøve at bedre problemerne i ægteskabet, inklusive personer med islamisk autoritet. En sådan mægling er også på banen i forbindelse med Dareens skilsmisse (afsnit 10.2.1). Selvom hun ikke ændrede mening i forhold til at blive skilt, er Dareen glad for denne mægling. Også andre kvinder fortæller, at en sådan mægling godt kan have positive effekter. En af dem er Dalal. Hun bliver (stærkt mod sin fars ønske) gift som ganske ung, og ægteskabet er kun få måneder gammelt, før parret har deres første, alvorlige krise. Her bliver hendes mand vred på hende og udslynger "talaq". Hun taler med sine forældre, hvorefter det følgende sker:

Min far tog mig og min eksmand i hånden og tog os med til en imam, der kunne snakke med os. Imamen talte med os sammen og hver for sig, og efter noget tid kom vi begge frem til, at vi havde fortrudt og gerne ville være sammen alligevel. Men imamen havde så sagt, at vi først kunne gå tilbage til hinanden, når [den islamiske separationsperiode på 3 måneder var overstået]. Jeg tror, imamen ville give [eksmanden] en lærestreg, så han til en anden gang ikke bare svingede ordet "skilt" ud uden at tænke over, hvad det kan have af konsekvenser. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

Dalal ender mange år senere med at blive skilt. Hun fortæller i den forbindelse, at hun ville ønske, der var bedre muligheder for mægling, end tilfældet er:

Der er mange mænd, der er svære at trænge ind til. Men hvis det kommer fra en imam, så vil de lytte og respektere, hvad der bliver sagt. Der er brug for nogle religiøse autoriteter, der har tiden og evnerne til at sætte sig ned og tale med mændene. Nogen, der kan træde ind, inden alt går helt af sporet og eskalerer. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

Man kan have sin tvivl om, i hvor høj grad problematiske ægtemænd vil lægge deres adfærd om efter en opdragende samtale med en islamisk autoritet, men citatet illustrerer den rolle, som islamiske autoriteter kan have (eller tillægges) i forhold til forsøg på at hjælpe folk i deres liv og samliv. Citatet illustrerer dog også, at islamiske autoriteter kan spille rollen som åndelige autoriteter. Det medfører dog ikke, at de besidder nogen større verdslig magt.

Vender vi os imod de islamiske autoriteter, harmonerer forsøgene på mægling med, at de ser det som deres primære opgave at skabe forsoning og redde selv dårlige ægteskaber. Det skal bemærkes, at ingen af de interviewede islamiske autoriteter følger op på deres mæglinger, og derfor har de kun begrænset kendskab til resultaterne af deres mæglinger på sigt.

I interviewene reciterede nogle informanter Koranen 4:35 som eksempel på, at mægling er påbudt i Koranen: "Frygter I et brud mellem to, så tilkald en opmand fra hans familie og én fra hendes. Hvis de begge ønsker udbedring, vil Gud skabe forlig mellem dem". Samtlige islamiske autoriteter mener dog samtidig, at der kan være omstændigheder, der gør, at man bør springe mæglingen over.

Mægling og forsoning er blandt andet en måde, hvorpå islamiske autoriteter forsøger at varetage børnenes interesser (interviewreferat):

M16 forklarer, at mægling er første skridt – også selvom parterne er enige om, at de vil skilles. Dette er af hensyn til børnene; det er med andre ord imamens opgave at sørge for, at der også tages hensyn til børnene. Jeg [Interviewer] spørger ind til ægteskaber uden børn, og M16 svarer, at her skal man også starte med mægling på grund af Koranens ord (arabisk recitation af vers 4:35) om, at det er bedre at nå til enighed.

Mægling er ofte uomgængeligt, fordi en islamisk autoritet hverken legitimt kan lægge pres på manden, for at han skal skille sig, eller udstede en nikah-opløsning imod hans vilje, hvis ikke han efterfølgende kan argumentere for, at han har gjort alt, hvad han kunne for at få ægteskabet til at fungere. En nikah-opløsning skal med andre ord fremstå som den absolut sidste udvej, når alt andet er afprøvet. Islamiske autoriteter stilles af ægtemænd, familier og i nogle situationer miljøet til ansvar for, om han har udtømt alle muligheder, inden han eventuelt støtter en kvindes nikah-opløsning. Det medfører, at der kan være stor diskrepans imellem kvindens forventninger og de islamiske autoriteters egentlige facilitering af nikah-opløsning.

En anden observation fra interviewene med kvinder er, at uanset at nogle kvinder kan være glade for mæglingforsøg, ser andre anderledes på det. Da kvinder typisk har kæmpet i lang tid, når de henvender sig til en islamisk autoritet, ønsker de sig ofte udelukkende opnå nikah-opløsning. Den islamiske autoritets udgangspunkt vil derimod typisk være at søge at skabe forsoning mellem parterne. M5 forklarede eksempelvis følgende (interviewreferat – interviewet er foretaget med oversætter):

Når kvinder henvender sig til M5, så er de fast besluttet på at ville skilles. Dette siger M5 meget bestemt og som noget alment gældende – og han understreger det. Hans første skridt er dog næsten altid mægling.

Henvendelserne til de islamiske autoriteter udspringer også af, at der er mange muslimer, der er usikre på, hvordan indgåelse og opløsning af nikah praktiseres i henhold til sharia. Ingen af delene kræver dog reelt en islamisk autoritets indblanding, men manges store usikkerhed om, hvordan reglerne er, kan medføre, at de gør brug af de islamiske autoriteter. Derfor henvender

mænd sig også for at blive skilt, idet de ikke er klar over, hvordan man islamisk skiller sig fra sin hustru. Her gør nogle islamiske autoriteter samme regler gældende som for kvinder. Det vil sige, de fortæller, at man først må forsøge at mægle. M6 forklarer eksempelvis, at (interview-referat – interviewet er foretaget med oversætter):

Mænd ringer af og til og siger: "Jeg vil have skilsmisse nu", hvortil M6 svarer: "Det er ikke mit job at skille jer; jeg skal finde en løsning for jer, så I fortsat kan leve sammen"... På baggrund af ovenstående stiller jeg [Interviewer] et opklarende spørgsmål om, hvorvidt det er rigtigt forstået, at hvis et par ringer, og begge er fast besluttet og enige om at blive skilt, så vil han ikke facilitere skilsmissen. M6 svarer, at det er korrekt forstået, for de kender ikke sharia – det gør han – og derfor kan de ikke bare få skilsmisse. De må først gå gennem mægling og forsøg på at løse problemerne.

Med andre ord ser nogle islamiske autoriteter det primært som deres opgave at forsone ægtefæller snarere end at skille dem. Alle de interviewede autoriteter opfatter således nikah-opløsning som værende tilladt, men samtidig som noget, der under almindelige omstændigheder helst skal undgås. Denne opfattelse stemmer overens med samtlige retsskolers position: Det er ikke syndigt at blive skilt, men man har pligt til at gøre sit yderste for at undgå det, og derfor bør man forsøge at forsones.

11.1.1 Sager uden mægling

Der kan dog være sager, hvor den islamiske autoritet vurderer, at der har været tilfredsstillende forsøg på forsoning, og man derfor kan gå direkte videre til at opløse parrets nikah. I sådanne situationer kan tingene til tider gå stærkt. Flere informanter beretter om succeshistorier, hvor de med kun ét telefonopkald til manden har sikret kvinden en nikah-opløsning. Det er dog vanskeligt at afgøre, hvor ofte dette sker.

Rutinerede islamiske autoriteter har strategier for, hvordan de kan overbevise mændene, og imam M10 truer eksempelvis med, at han er villig til at udstede en nikah-opløsning, hvis ikke manden selv gør det (interviewreferat):

M10 føler, at han har et ansvar som religiøs leder, og det er derfor, at han ringer til ægtemændene, når kvinderne kommer til moskéen og klager. Han truer typisk mændene med, at de skal give skilsmisse, for ellers så gør han det selv. Det står i Koranen, at man skal løse denne slags konflikter på fredelig vis. Det er dog bedst, hvis ægtemanden giver skilsmissen selv. Det tjener både kvinden og M10 bedst.

M10 er interviewet to gange, og i det andet interview, hvor der var større fokus på de juridiske og lavpraktiske aspekter af hans praksis, forklarer han, at han ikke nødvendigvis kan udstede en nikah-opløsning. Det er med andre ord delvist et bluffnummer fra hans side, når han truer med at udstede en nikah-opløsning. Det er sagens øvrige omstændigheder, der afgør, om han rent faktisk er i stand til at udstede sådan en nikah-opløsning (interviewreferat):

M10 ringer og lægger pres på disse mænd. Nogle gange giver de sig og giver skilsmissen, men ikke altid (svært at få proportioner på). Han bemærker i øvrigt, at mange kvinder tror, at de bare kan komme til ham for at få en skilsmisse, men det kan de jo ikke. De tror, at imamen kan alt, men hvis der ikke er en klausul i deres kontrakt, som delegerer skilsmissebemyndigelse til M10, så kan han ikke udføre

skilsmissen. Når M10 fortæller kvinderne dette, spørger de typisk om, hvad han er til for, hvis han ikke hjælper med skilsmisse.

Referatet ovenfor indeholder diskrepansen imellem, hvad kvinderne forventer, og – som er beskrevet tidligere – hvad de islamiske autoriteter er i stand til. Ud over dette, så forklarer imam M10 også, at hans muligheder for at udstede nikah-opløsning er afhængig af, at sådan en magt er delegeret til ham i ægteskabskontrakten i form af en klausul i ægteskabskontrakten. Når han selv foretager vielser, foreslår han typisk, at sådan en klausul indsættes i ægteskabskontrakten for at foregribe eventuelle senere problemer. I VIVEs interview med kvinder havde kun en enkelt sådan en tilføjelse i sin nikah-kontrakt, se Baasima, afsnit 3.4.1. Det er imidlertid forventeligt, at tilføjelser af denne art, der tilgodeser kvinden, ikke indskrives i resourcesvage kvinders kontrakter. Uden en administrerende myndighed, der sætter rammerne for nikah, er det forventeligt, at nikah-kontrakter afspejler magtforholdet mellem brud og gom, snarere end at udgøre et juridisk dokument, der varetager kvindens rettigheder.

11.1.2 Mægling – fra kvindernes perspektiv

På linje med udtalelserne fra de islamiske autoriteter udtrykker en stor del af de interviewede kvinder utilfredshed med, at islamiske autoriteter giver dem dårlig hjælp. De tilbyder kvinderne mægling og henviser til mænds manglende tilslutning til at opløse en nikah som en forhindring, de ikke er i stand til at overvinde. Som Zahida formulerer det: *"Imamerne prøver at hjælpe, men de siger, vi kan ikke, hvis han ikke giver accept"*.

Som vi også hørte om hos Samira (afsnit 10.7), kan de islamiske autoriteter forsøge at hjælpe en kvinde ved at kontakte mændene i forhold til deres syn på opløsning af en nikah. Her kan én løsning for en kvinde være, at en islamisk autoritet kontakter manden tre gange, uden at han svarer. Er dette tilfældet, vil nogle islamiske autoriteter tage på sig at opløse en nikah. Herom fortæller Wafa, at hende egen mand desværre altid var til at få fat på, når imamen rettede henvendelse:

Hvis en imam han ringer til min mand tre gange og sætter møder op med ham, og han ikke dukker op, så ville jeg automatisk blive skilt. Men min mand, han plejede rent faktisk at dukke op. Han sørgede for, at vi ikke endte i den situation ved at dukke op, tale med imamerne og sige: "Nej, jeg giver ikke min accept til en skilsmisse". Når han gør det, så bliver sagen jo aldrig afsluttet. (Wafa, 1G, Irak mv.)

Fra flere kvinder hører vi om, at de går med til islamiske autoriteters mæglingsforsøg med håbet om, at det vil føre til opløsning af deres nikah. Det sker dog ofte, at manden nægter at give "talaq", og kvinden må gå fra samtalerne med uforrettet sag. Samtidig kan kvinderne opleve at blive udsat for et ganske stort pres for at indordne sig i ægteskabet og "give det en chance til", se fx casen herunder.

Samira – at opleve uønsket mægling hos imamer

Samira er skilt efter dansk lov, da følgende finder sted i starten af 2000'erne:

De fleste imamer prøvede at hjælpe os med at løse vores problemer. Særligt, når de hørte, at vi havde tre børn sammen, så ville nogen af dem slet ikke tale om en skilsmisse. Nogen ville sige ting som: "Hvorfor ikke prøve at løse jeres problemer, så I kan blive en familie igen?". Andre ville sige: "Hvorfor har du indblandet det danske system i det her". Altså, jeg

betrakter mig selv som en troende og praktiserende muslim, men min opfattelse er desværre den, at nogen imamer i Danmark ikke hjælper kvinden. Fordi de ved, at det danske system beskytter og hjælper kvinden, så går de ikke ligeså meget op i at give kvinden hendes ret. Islam siger jo ikke: "Hvis to mennesker hader og afskyer hinanden, skal de forblive sammen ved tvang". Men imamerne blev ved og ved med at prøve at løse vores problemer. Men jeg har ikke bedt dem om at løse dem – jeg er kommet til dem for at få en skilsmisse, ikke for at de skal give os parterapi. | For vores ægteskab var en fiasko. Vi havde ikke et godt liv sammen – det var dårligt for alle i hjemmet. Men det er ikke noget, imamerne vægter særligt højt. Det, man ser ud ad til, er det vigtigste for dem: Så længe det ligner en glad, muslimsk familie med mor, far og børn, der bor sammen, så er det lige meget med alt det andet. Så det var det samme, jeg fik at vide alle steder: Hver gang jeg talte med en, ville han snakke om løsninger, og når de så indser, at jeg holder fast i at blive skilt og ikke er åben for det andet, så ville de sige, "vi kan desværre ikke hjælpe, du må gå i retten med det i [X-land]". (Samira, 1G, Pal/Lib.)

11.2 Mægling i sager med børn

Hvis et par har børn, gives forsoning gennem mægling ofte særlig høj prioritet. Nogle islamiske autoriteter har stor fokus på børnenes velbefindende. Som nævnt ovenfor forklarer Imam M16 at ... *"mægling er første skridt – også selvom parterne er enige om, at de vil skilles ... Det er med andre ord imamens opgave at sørge for, at der også tages hensyn til børnene"*. Fokus på børnene kan føre til, at kvinden kommer under ekstra pres, hvilket var tydeligt i interviewet med imam M7 (interviewreferat): *"M7's første handling, når han taler med par, er at forklare kvinder, at de skal udvise mere sabr [tålmodighed], at de skal tænke på konsekvenserne, skilsmissen vil have for deres børn, og at de skal tale pænt til deres ægtemænd"*. Det skal understreges, at imam M7 på flere områder adskiller sig markant fra resten af informanterne, men ovenstående referat viser tydeligt, at kvinder på grund af, at de er mødre, kan være ekstra udsatte i mæglingssituationen, hvilket mange af de islamiske autoriteter også er opmærksomme på. I interviewet med imam M8 blev det desuden tydeligt, at selv efter en skilsmisse har fundet sted, kan ægtemænd anvende børnene til at presse kvinden. Her kan den religiøse autoritet være behjælpelig med at formane manden om at holde børnene ude af konflikten – det er dog uvist, om dette har en virkning:

Imam M8: Der er mange sager, hvor man skændes om børn. Det er der virkelig. Og man misbruger børnene, desværre, og det gør rigtig ondt både på mig og på familierne. Når jeg ser, at man udsætter børn for voksenskænderi, så går jeg så hurtigt, jeg kan, hen og vejleder om, at det er haram [forbudt]; det må I ikke, I må ikke misbruge jeres børn. I kommer til at stå mellem Allahs hænder på dommedagen; I skal tænke på straffen og dommedagen. Det er virkelig, virkelig en alvorlig synd i islam at gøre sådan ... Mange gange manden, altså fra mandens side, han prøver så godt han kan at bruge børnene til at presse konen. Der er mange mænd, de ønsker ikke skilsmisse, selvom konen siger det i flere år; så manden han prøver at få fat i børnene og gå gennem børnene til konen.

Interviewer: Hvordan det?

Imam M8: Altså, han prøver ligesom, når han skal være sammen med dem, så siger han til dem: "Snak med jeres mor" og sådan noget, og det er ikke ... hvis han føler, at

konen hun ikke vil have ham, så han begynder at bagtale konen, altså snakker om hende, at hun er ikke en god mor og sådan noget, og han skader børnene.

Nogle kvinder kan – til trods for deres rettigheder under dansk lov – frygte, at de mister forældremyndigheden, hvis de beder om skilsmisse. Ligeledes kan argumenter om børnenes velbefindende have stor indvirkning på kvinder, når de sættes under pres for at vende tilbage til deres ægtemænd eller indgå i forsoningsforsøg. En ægtemand kan desuden stille krav om, at kvinder skal give indrømmelser i forhold til forældremyndighed og den økonomiske deling ved skilsmisse i Familieretshuset, mod at give sit samtykke til nikah-opløsning (se eksemplet med Wafa, afsnit 14.2.2).

Flere islamiske autoriteter bekræfter, at diskussionen om forældremyndighed til tider indgår i mæglingen. Selvom det ofte er kvinden, der kommer under pres i forhold til børnene, så kan mændenes mistillid til Statsforvaltningens/Familieretshusets neutralitet medføre, at de opsøger en islamisk autoritet, for at han skal lægge pres på kvinden. Imam M10 forklarer eksempelvis, at han gerne mægler i forhold til børn med fokus på at undgå konflikter, og han mener derved, at han varetager børnenes interesser (interviewreferat):

M10 rådgiver normalt i forhold til forældremyndighed: "Hvis der allerede foreligger en aftale, så blander vi os ikke for meget". Det er ofte mænd, der henvender sig, eftersom de er bange for at miste deres børn. Udgangspunktet for M10's indblanding er, at han vil undgå, at børn bliver et våben i ægteskabelige konflikter. Barnets tarv er vigtigere end farens klassiske fiqh-mæssige [islamisk-juridiske] rettigheder. M10 refererer her til maqasid al-sharia [at sharia skal opfattes som en række overordnede principper]. Han kan ikke sige noget generelt på dette område, for det kommer meget an på de enkelte sager, men han presser ofte den islamiske jura lidt her, for at komme frem til nogle passende løsninger. Han forklarer dog, at han mægler i skilsmissegager, hvor par tager beslutning om forældremyndighed. Han siger, at parrene skal tage mæglingens resultat med hensyn til forældremyndighed med til Statsforvaltningen og få denne aftale registreret. Det vil sige, at moskéens mægling bliver registreret i Statsforvaltningen som et forlig mellem parterne.

Det generelle billede er, at islamiske autoriteter helst ikke vil involveres i stridigheder om forældremyndighed, selvom det kan være svært at undgå, og nogle holder sig principielt væk fra den slags diskussioner og henviser konsekvent til Familieretshuset. Uanset de islamiske autoriteters principper kan mænd dog tvinge spørgsmålet ind i mæglingen ved at insistere på at gøre det til en betingelse for samtykke til nikah-opløsning.

Fra de islamiske autoriteterne forlyder det endvidere, at mange kvinder giver op i løbet af nikah-opløsningsprocessen, hvorefter de islamiske autoriteter aldrig hører fra dem igen. Selv for en islamisk autoritet som imam M17, der synes at være meget opmærksom på kvinders udsatte situation og derfor er mindre insisterende i forhold til forsoning, er det kun et mindretal af kvinder, der gennemfører en hel nikah-opløsningsproces (interviewreferat):

M17 har siden 1999 haft ca. 30 henvendelser årligt fra kvinder, som ville skilles, selvom manden sagde nej, hvilket han kalder "hard cases". Heraf fik 8-10 en skilsmisse uden mandens samtykke. De resterende kvinder henvendte sig måske kun én gang, hvorefter M17 aldrig hørte fra dem igen, eller også blev de forsonet eller lignende. Forsoning er altid første skridt, hvis ikke der allerede foreligger en borgerlig skilsmisse. I tillæg hertil mener M17, at han har lavet ca. 20 skilsmisser om året, hvor der er enighed imellem parterne.

Det er et gennemgående element i alle interview, at de islamiske autoriteter kun sjældent ved, hvordan kvindernes liv er forløbet efterfølgende – uanset om kvinderne har været gennem mægling eller kun har haft et enkelt møde med dem. Det vil sige, at de islamiske autoriteter ingen tilbagemeldinger får på deres handlinger, og derfor kender de kun i ringe grad virkningerne heraf.

11.3 Holdninger til Familieretshusets skilsmisser

Et centralt spørgsmål i forhold til kvinders udfordringer med at få opløst deres nikah handler om, hvilken holdning, muslimske miljøer har til Familieretshusets skilsmisser. Her viser efterkommeren Dareens skilsmisse (afsnit 10.2.1), at en skilsmisse efter dansk ret i nogle kontekster anses for at opløse en nikah. Dermed opstår der ikke en problematik med fastholdelse i en nikah. Der eksisterer imidlertid ingen nationale samarbejder mellem islamiske autoriteter på tværs af Danmark vedrørende nikah-opløsning, og der er dermed ingen konsensus om, hvilken indvirkning en Familieretshus-skilsmisse har på en kvindes nikah. Dette stemmer overens med resultaterne i Liversage og Jensen (2011).

Det skal bemærkes, at nogle imamer jævnligt får henvendelser fra medarbejdere i kommuner, i NGO'er og på krisecentre, som beder om hjælp til nikah-opløsning – enten i form af forespørgsel på vejledning, eller at imamen opfordres til at påtage sig rollen som skilsmisedommer og opløse nikahen. Imam M19 vurderer eksempelvis, at halvdelen af hans 1-2 månedlige sager om nikah-opløsning kommer fra danske myndigheder. Samme imam forklarer, at en anden dansk imam, som ikke er aktiv mere, har udstedt en fatwa om, at Familieretshusets skilsmisser medfører nikah-opløsning. Desuden har den danske imam Mustafa Chendid udgivet en bog, hvori han blandt andet argumenterer for Familieretshusets skilsmisssers gyldighed (Chendid, 2015). Ligeledes har en af de største islamiske universiteter i Mellemøsten, al-Azhar, udstedt en fatwa, der giver kvinder adgang til nikah-opløsning i form af *khula* uden mandens samtykke (Sonneveld, 2012, p. 42).

Disse islamisk-juridiske diskussioner har dog ingen betydning for den gruppe af kvinder, rapporten fokuserer på, men eksistensen af sådanne fatwaer tydeliggør distancen mellem den islamisk lærdes diskussioner om nikah-opløsning og den virkelighed, der eksisterer i nogle muslimske miljøer. Med andre ord har denne type af lærde diskussioner kun en ringe effekt, hvis de ikke adopteres kollektivt i de pågældende islamiske miljøer.

11.3.1 Anerkendelse af Familieretshusets skilsmisser som gyldig nikah-opløsning

Samtlige islamiske autoriteter anerkender Familieretshusets skilsmisse som værende gyldig under dansk lov. Det vil sige, at de anerkender, at sådan en skilsmisse ændrer et pars status i henhold til dansk lov. Spørgsmålet er, om de også mener, at Familieretshusets skilsmisse også medfører nikah opløsning.

I nogle miljøer – såsom de tyrkiske og bosniske – opfattes Familieretshusets skilsmisseafgørelser generelt som værende gyldige nikah-opløsninger. Dette hænger som tidligere nævnt sammen med, at disse lande har en sekulær – og altså ikke en islamisk – personret. Da skilsmisser i disse lande altså behandles efter sekulær lovgivning, bliver dansk sekulær lovgivning til et oplagt alternativ i en migrationskontekst. En del muslimer med oprindelse i lande, hvor der praktiseres islamisk lov, befinder sig imidlertid i et juridisk vakuum, hvor de har indgået en nikah, som i fraværet af en islamisk-juridisk institution udelukkende kan opløses af deres mand.

5 af de 19 islamiske autoriteter i denne undersøgelse mener, at Familieretshusets skilsmisser er fuldt ud opløser nikah. 2 af disse har tyrkisk baggrund, og 1 har bosnisk baggrund (M13-15). De resterende 2 er arabere, hvoraf den ene, M2, mener, at Familieretshusets skilsmisseafgørelser er gyldige nikah-opløsninger, men han ser slet ikke relevansen af spørgsmålet om gyldighed, eftersom det i hans optik udelukkende er kvindernes og deres miljøers opfattelse, der i praksis har betydning. Hvis ikke kvinderne og deres miljø mener, at Familieretshusets skilsmisseafgørelser udgør gyldige nikah-opløsninger, så har det ingen betydning, hvad han som islamisk autoritet mener. Derfor er der i praksis brug for den islamiske nikah-opløsning i tillæg til Familieretshusets skilsmisse.

Den anden araber, imam M17, argumenterede konsekvent for, at Familieretshusets skilsmis-sers medfører nikah-opløsning, og han har i en årrække udstedte nikah-opløsninger med udgangspunkt i Familieretshusets afgørelser. Det vil sige, at han mod forevisning af en skilsmisseattest fra Familieretshuset udstedte skriftlig dokumentation for nikah-opløsning. Det er interessant at bemærke, at imam M2 og imam M17 har samme standpunkt: De anerkender Familieretshusets skilsmisser som gyldige nikah-opløsninger, men de er samtidig opmærksomme på, at disse afgørelser ikke anses for gyldige i alle muslimske miljøer, og at der derfor kan være brug for en nikah-opløsning i tillæg hertil. Begge informanter holder arkiv over deres praksis, og heraf fremgår det, at der ikke blot er tale om en standardformular, der bekræfter Familieretshusets skilsmis-ses gyldighed. Både M2 og M17 opbygger et islamisk argument for nikah-opløsningernes gyldighed med udgangspunkt i en sagsfremstilling og referencer til koranen, hadith og islamisk-juridiske principper.

Ud over de to ovenstående informanter er det velkendt, at to andre islamiske autoriteter i København har haft en lignende – om end ikke helt så konsekvent og principfast – praksis. Disse to er dog ikke interviewet til nærværende rapport.

11.3.2 Betinget anerkendelse af Familieretshusets afgørelser som gyldige nikah-opløsninger

De resterende 14 interviewede islamiske autoriteter mener, at Familieretshusets skilsmisser har en betinget eller ingen gyldighed som nikah-opløsninger. Flertallet af disse informanter mener, at Familieretshusets skilsmisse udgør en gyldig nikah-opløsning, hvis manden har skrevet under på dokumenterne, og processen har været fair. Det vil sige, at manden skal have skrevet under af egen fri vilje. Der er dog uenighed om, hvorvidt denne skilsmisse tæller som den første af tre *talaq*, eller om den tæller for alle tre. Hvis en underskrift i Familieretshuset kun ases for at tælle for det første *talaq*, har manden mulighed for at fortryde sit ønske om at opløses en nikah, inden den såkaldte venteperiode (*idda* – en periode på 3 måneder) er færdig. Fortryder manden, medfører det, at parret stadig er gift islamisk – altså også, selvom manden har skrevet under på skilsmis-sen i Familieretshuset.

Flere informanter beklager sig over, at nogle ægtepar anvender denne fortolkning til at begå socialt bedrageri, og der er derfor adskillige fatwaer i omløb i både Danmark og Sverige om, at man begår ægteskabsbrud (*zina*), hvis man foretager denne type af socialt bedrageri. Det vil sige, at udstederne af disse fatwaer gør gældende, at mandens samtykke til skilsmisse i Familieretshusets er gyldigt, og at sex og samliv dermed er forbudt, hvis man har foretaget sådan en skilsmisse.

De informanter, der mener, at mandens underskrift på en skilsmisse i Familieretshuset tæller for tre *talaq* og dermed er endelig, var også villige til at bekræfte dette som islamiske autoriteter. Disse nikah-opløsninger er typisk mundtlige, eftersom den islamiske autoritet blot bekræfter

gyldigheden med begrundelsen, at manden ved at skrive under i Familieretshuset har skilt sig selv. Der er også moskéer, der har en fast politik om, at de enten gratis eller mod et gebyr udsteder et islamisk skilsmissegodkendelse ved forevisning af skilsmissebevilling fra Familieretshuset. Dette er dog forudsat, at manden har skrevet under på papirerne fra Familieretshuset. M10 forklarer eksempelvis følgende om sin egen moské (interviewreferat):

Hvis manden har givet samtykke til Statsforvaltningens skilsmisse, så fortolker moskéen dette som en islamisk skilsmisse, og den vil de gerne udskrive om nødvendigt. Hvis manden ikke har givet samtykke i Statsforvaltningen, men alligevel er blevet skilt der, så lægger moskéen pres på manden, for at han skal give skilsmissen.

Der er to vigtige observationer i ovenstående referat: 1) Hvis manden underskriver skilsmissen i Familieretshuset, så er det ikke Familieretshusets retshandling, moskéen anerkender. Det er mandens retshandling, de anerkender. Virkningen er dog den samme. 2) Hvis manden ikke underskriver skilsmissen, så tillægges Familieretshusets afgørelse alligevel en begrænset gyldighed, og nogle moskéer forsøger at følge afgørelser som disse til dørs islamisk.

Størstedelen af islamiske autoriteter så gerne et samarbejde mellem dem selv og Familieretshuset, eftersom de mener, at denne myndighed ikke kan løse opgaven alene. Enkelte har fundet måder, hvorpå de kan inkludere Familieretshuset/Statsforvaltningen i deres egen praksis:

Hvis [M16] ikke har succes med den islamiske mægling, så henviser han sagen til Statsforvaltningen og siger, at denne dermed har fuld autoritet til at opløse nikahen, og at dette har islamisk gyldighed (på grund af hans henvisning).

Det vil sige, at under forudsætning af, at kvinden er borgerligt viet og kommer til M16 inden, hun går til Familieretshuset, og under forudsætning af, at hun indgår i hans forsøg på mægling (med eventuel forsøg på forsoning), og at de mislykkes, så kan han henvise hende til Familieretshuset, hvis afgørelse han dermed mener også opløser hendes nikah. M16's position bygger på en fatwa fra European Council for Fatwa and Research, som flere informanter var bekendt med og anvender på forskellige måder i deres praksis (European Council for Fatwa and Research, 2017).

11.3.3 Nogle islamiske autoriteter mener ikke, at Familieretshusets skilsmisse medfører nikah-opløsning

Som det fremgår ovenfor, anerkender nogle islamiske autoriteter helt og fuldt ud Familieretshusets skilsmisser som værende gyldige nikah-opløsninger, mens andre gør det, hvis en ægteemand har skrevet under på skilsmissen. Der kan dog være en stor forskel på, om en underskrift anses for at være én eller tre *talaq*, i forhold til om den danske skilsmisse fuldt opløser en nikah eller ej. Der er endvidere islamiske autoriteter, der ikke tillægger skilsmisser i Familieretshuset nogen gyldighed overhovedet; end ikke, hvis det er manden der har søgt om skilsmissen. Dette fremgår eksempelvis af interviewet med imam M8:

Interviewer: Hvad hvis det [ægteskabet] er registreret, og manden har søgt om skilsmisse i Statsforvaltningen?

Imam M8: Ja.

Interviewer: Manden siger: "Jeg vil skilles" i Statsforvaltningen og skiller sig der. Er sådan en skilsmisse gyldig som talaq?

Imam M8: Nej.

Interviewer: Hvis det er manden, der har bedt om den?

Imam M8: Nej, det skal han, vi skal lave islamisk talaq.

Interviewer: Ok, så selv hvis manden har skrevet under på skilsmissen i Statsforvaltningen, så ...

Imam M8: Det gælder ikke. Det skal man. Gøre det islamisk.

Imam M8 gør alt, hvad han kan for at hjælpe kvinder med at opnå en skilsmisse, hvis han oplever en sag som ovenstående, men det ændrer ikke ved hans kategoriske afvisning af Familieretshusets skilsmisseafgørelses islamiske gyldighed.

11.3.4 Om opløsning af nikah blandt tyrkere og bosniere i Danmark

Det er således tydeligt, at islamiske autoriteter i Danmark varierer stærkt i forhold til, i hvor høj grad de anerkender Familieretshusets skilsmisser som værende gyldige nikah-opløsninger. I denne forbindelse er M13, M14 og M15 (to tyrkere og en bosnier) interessante, eftersom de alle fuldt ud anerkender det danske Familieretshus skilsmisser som værende gyldige nikah-opløsninger. Faktisk havde alle tre svært ved at skabe mening af spørgsmålene vedrørende Familieretshusets skilsmisses gyldighed som nikah-opløsning. M13 forklarer faktisk, at selv den borgerlige vielse af mange efterhånden anses for at udgøre en gyldig nikah (interviewreferat):

Der er stor variation i ægteskabspraksis blandt bosniere. Nogle anvender den borgerlige vielse som værende islamisk gyldig, mens andre får begge vielser. Hvorvidt folk vælger at gøre det ene, det andet eller begge dele, er op til dem selv ... M13 vurderer, at der er en generel nedgang i antallet af indgåede nikah. Den borgerlige vielse bliver i højere grad end før opfattet som en gyldig nikah. Det er ikke noget, man debatterer ... M13 har aldrig hørt om bosniske kvinder, der ikke kan blive skilt. Han synes i begyndelsen at være lidt forundret over spørgsmålene. Han ved, at der er nogle problemer i andre miljøer, men han er ikke helt sikker på, hvad disse problemer konkret er. Hvis man som bosnier er viet borgerligt og vil skilles, så går man til Statsforvaltningen. Denne skilsmisse betragtes som værende islamisk gyldig. Hvis man kun er islamisk gift, så siger manden talaq, og hvis ikke han gør det, så betragter kvinder sig som værende skilt alligevel.

Som det fremgår af ovenstående citat, synes der ikke at være udfordringer for fx bosniske kvinder med at få opløst deres nikah. Nikah-opløsning kan for sådanne kvinder – og også for mange ressourcestærke kvinder, uanset miljø – bestå i, at man selv erklærer sin nikah for opløst og insisterer herpå. Den egentlige nikah-opløsning kan dermed bestå i, at man flytter fra manden. Eksemplet med Idil, en efterkommer med somalisk baggrund, kan siges at være en sådan skilsmisse, som en kvinde helt og fuldt selv varetog.

Det interessante ved de tyrkiske og bosniske miljøer er, at de som tidligere nævnt viderefører opfattelsen af den sekulære personret fra henholdsvis Tyrkiet og Bosnien til Danmark. Dette er også – som beskrevet i kapitel 2 – årsagen til, at tyrkiske kvinder ikke er interviewet til denne undersøgelsen, uanset at indvandrere og efterkommere fra Tyrkiet udgør den største ikke-vestlige minoritet i Danmark i dag. De tyrkiske og bosniske miljøer bekender sig begge til Hanafi-skolen, ligesom store dele af de arabiske og pakistanske miljøer gør. Med andre ord har praksis i oprindelseslandet meget større betydning for, om Familieretshusets skilsmisser anerkendes, end tilhørsforhold til en bestemt islamisk retsskole.

11.3.5 Om opløsning af nikah blandt somaliere i Danmark

Den store diversitet i praksisser blandt muslimer bosiddende i Danmark understreges også af praksis i den somaliske minoritet. Her indgår man typisk nikah og opløser sådanne nikah-forhold med højere frekvens end i andre minoriteter. Tilsvarende synes risikoen for tvang og pres i forbindelse med ægteskab også at være lavere blandt somaliere sammenlignet med fx tyrkere, pakistanere og libanesere (Schmidt & Jakobsen, 2004, pp. 139–140). Tilsvarende viser registerdata, at denne gruppe indgår og afslutter ægteskaber under dansk ret efter et meget anderledes mønster end de andre undersøgte etniske minoritetsgrupper (se fx afsnit 11.3.4). Således lever somaliske børn hyppigere i brudte familier end majoritetsdanske børn, mens det modsatte gør sig gældende for de andre undersøgte etniske minoritetsgrupper.

I denne undersøgelse indgår et interview med to ældre, somaliske mænd (samlet kaldet M12), der forklarer, at de fleste somaliske imamer ikke spiller en rolle i forhold til nikah-opløsning – det er noget, man ordner i familien. Der eksisterer enkelte veluddannede somaliske imamer, men de er ifølge M12 undtagelserne, der bekræfter reglen (interviewreferat):

Somaliske imamer er uden indflydelse i forhold til arabiske imamer. Somaliere stoler ganske enkelt ikke på somaliske imamer, idet de enten ikke er uddannet eller er dårligt uddannet (med undtagelse af [X-navn], som er i [X-moské]). De [somaliske imamer] er folk, som har forstand på islam [ritualerne], men det er alt. Arabiske imamer er stærkere i islam og har meget mere magt. Somaliske imamer involveres aldrig i skilsmisser. Det har de ganske enkelt ikke forstand på. De har heller ikke nogen magt. Skilsmisse ordnes i familierne – altid. Imamerne får ingen løn, og de har ingen fatwa praksis. Skal man bruge en fatwa, eller har man et spørgsmål, så går man til Google og finder noget, hvor argumenterne virker overbevisende. En anden mulighed er at opsøge en arabisk imam.

M12 forklarer samstemmende, at somaliske kvinder har let adgang til at få opløst deres nikah, hvis de ikke ønsker at fortsætte i et forhold. En sådan opløsning går typisk ikke gennem islamiske autoriteter. De somaliske kvinder synes endvidere generelt at have let ved at mobilisere deres familier imod en genstridig ægtemand. M12 forklarer, at en nikah-opløsning ofte er mundtlig eller består af eksempelvis en SMS med ordet talaq tre gange. Ligeledes forklarer de, at nikah uden bryllupsfest ofte bliver indgået uden imam. Endvidere er nogle ægteskabskontrakter blot mundtlige foran to vidner.

Oplysningerne fra interviewet med de to somaliere er uafhængigt af hinanden blevet bekræftet af fire somaliere fra Aalborg og København – heraf en fremtrædende somalisk imam. Disse er alle religiøse personer med fast tilknytning til lokale moskéer. Det skal samtidig bemærkes, at en dansk undersøgelse fra 2004 kom frem til en lignende konklusion om situationen blandt somaliere i Danmark, ligesom dette har været konklusionen af et nyligt studie foretaget i London (se Inge, 2017, p. 43; Schmidt & Jakobsen, 2004, pp. 139-140).

11.3.6 Holdninger til forældremyndighed og barnets bedste

Selvom Familieretshusets skilsmisse af mange informanter anses for at være utilstrækkelig, eftersom den ikke nødvendigvis medfører nikah-opløsning i deres øjne, så anser samme informanter ofte Familieretshusets/familierettens afgørelser om forældremyndighed for at være gyldige.¹⁸ Dette stemmer overens med observationerne i Liversage og Jensen (2011).

I afsnit 11.3.3 hører vi fx, at imam M8 slet ikke tillægger skilsmisse ved Familieretshuset nogen gyldighed som nikah-opløsning, uanset om det er manden selv, der tager initiativ til en skilsmisse her. Til gengæld anerkender han familieretsafgørelser vedrørende forældremyndighed. M8 forklarer, at man ikke kan diskutere forældremyndighed i forbindelse med *talaq*, eftersom Familieretshuset har regler herom, og dem må man følge:

Altså, der er mange [mænd], der prøver at sige til mig: "Jamen, i islam har vi ret til, at børnene bor hos mig – altså dem, der er lidt store, større børn". Jeg siger: "Akhi" [min bror], vi bor i Danmark, vi bor ikke i Saudi Arabien eller Libanon eller Jordan. Vi bor i Danmark; det er dansk lov, der gælder". Vi er selvfølgelig muslimer, og vi prøver at følge Allahs ord, så godt vi kan, men retsligt-juridisk hører vi under dansk lov. Vi kan ikke lave vores retslige system i Danmark.

Der er en tydelig kontrast mellem imam M8's holdning til skilsmisse og til forældremyndighed. Han mener, at man skal følge dansk lov, men han anser ikke opløsning af en nikah for at være noget, der hører under dansk lov. Med andre ord anerkender han Familieretshusets skilsmisser i den forstand, at de ændrer et pars status under dansk lov – dette har i hans optik dog ikke noget at gøre med deres islamiske status som værende i et nikah-forhold.

Opfattelsen af nikah og borgerligt ægteskab som to separate ægteskaber var udbredt blandt de islamiske autoriteter, men samtidig var Familieretshusets afgørelser om forældremyndighed bredt anerkendt, eftersom dette er et anliggende under dansk lov. Flere informanter mente i øvrigt, at regler om barnets bedste flugtede fint med principper inden for den islamiske jura, som de gjorde gældende (*maqasid al-sharia*). Selv M7, som er salafi-muslim og i øvrigt udtrykte ønske om at få tildelt en form for domsmagt af den danske stat til at udstede nikah-opløsninger, anerkendte Familieretshusets afgørelser vedrørende forældremyndighed. Hvis kvinden gengifter sig, mente han blot, at den nye ægtemand bliver stedfar for børnene, hvis Familieretshuset har givet kvinden forældremyndighed. Dette er interessant, eftersom M7 lige så vel kunne argumentere for, at børnenes far skulle have forældremyndigheden, hvis moren gengiftede sig.

11.4 Særligt om sager med vold

Som kvinde kan det være særligt vanskeligt at finde en islamisk autoritet, der vil tage ens sag, hvis man har en voldelig ægtemand. Der var bred enighed blandt de islamiske autoriteter om, at de ikke ville gå ind i sager med voldelige ægtemænd. Samtidig tog alle de interviewede islamiske autoriteter stærkt afstand fra en sådan vold. M6 reagerede eksempelvis med stor afsky, da samtalen faldt på vold i ægteskabet (interviewreferat – interviewet er foretaget med oversætter):

¹⁸ Efter forældreansvarsloven fortsætter den fælles forældremyndighed efter ophævelse af samliv og en skilsmisse. Ved uenighed kan en af parterne ansøge om ophævelse af den fælles forældremyndighed. Sagen starter i Familieretshuset, der dog alene kan træffe midlertidige afgørelser om forældremyndighed og barnets bopæl. Den endelige afgørelse træffes af familieretten.

Jeg [Interviewer] spørger ind til, hvordan han forholder sig til sager, hvor der er vold involveret. Så snart han hører ordet "unf" [vold], forvrænges hans ansigt. Han forsøger at give udtryk for stor afsky i forhold til vold i ægteskabet. Han bliver vred (på dårlige ægtemænd) og siger, at Muhammed aldrig har slået en kvinde, og at selv slag uden blå mærker og andre ting, som muslimer går og fortæller sig selv er ok, er absolut uacceptabelt.

På linje med den samlede gruppe af interviewede islamiske autoriteter fortæller også imam M7, at han hverken vil acceptere vold eller gå ind i sager med voldelige ægtemænd (interview-referat):

M7 skubber sager væk, hvis der er vold involveret i dem. I så tilfælde skal folk gå til politiet og søge om skilsmisse i amtet. Mange muslimer accepterer ikke sharia, og hvis han udsteder en skilsmisse som en form for domshandling, så vil ægtemændene ikke lytte alligevel. M7 mener, at det kan være farligt at tage sager, hvor der er vold involveret, og derfor vil han ikke have noget med dem at gøre. Det er samtidig noget, der frustrerer ham, for det medfører netop, at han ikke kan levere haqq [retfærdighed].

Selvom både M6 og M7 har meget klare holdninger til vold, så udviser de som de eneste informanter også en vis tolerance og overbærenhed over for voldelige ægtemænd. M6 forklarer eksempelvis, at voldelige ægtemænd skal have en chance for at forbedre sig (interviewreferat – interviewet er foretaget med oversætter):

I sager, hvor der er vold involveret, skal parret skilles med det samme. Hvis en mand kun har været voldelig én gang, så vil han dog være villig til at give det en chance, men dette er en meget alvorlig synd (han understreger den sidste pointe flere gange). Han giver kun én chance, og hvis det sker igen, så skal de skilles med det samme.

M6 er en af de islamiske autoriteter, der insisterer på vigtigheden af mindst ét forsøg på forsoning og på, at milde grader af vold ikke er grundlag for at springe dette forsøg på forsoning over. M6 forklarede i interviewet, at dette dog afhænger af voldens karakter, og uddybede, at der eksisterer to typer af voldelige mænd: Enten er de uforbederlige, eller også er de ikke. Sidstnævnte kan eksempelvis tænkes at være sindssyge i gerningsøjeblikket, og M6 forklarer, at det kun er denne type af voldelige mænd, som kan tilgives (interviewreferat – interviewet er foretaget med oversætter):

Andre har aldrig slået, og det skete ved et uheld og vil formentlig ikke ske igen, for det er ikke en del af deres almindelige adfærd. Han siger, at denne type af mænd kan være helt væk (få blackout) og bagefter komme til sig selv, hvorefter de angrer og tænker: "Hvad har jeg dog gjort?". Denne type af enkeltstående voldsepisoder kan tilgives, men kun én gang, hvorefter det er skilsmisse.

Nogle af de interviewede islamiske autoriteter fortæller endvidere, at de mener, at vold skal rapporteres til myndighederne med det samme. Således udtrykte Imam M3 sig i et meget klart og utvetydigt sprog:

Hvis det er, hun siger: "Manden slår mig", så vil jeg sige: "Myndighederne; værsgo', ring til politiet". Altså, der er ikke noget der, for det synes jeg ikke, man skal finde

sig i, og det er ikke noget, man skal rådgive sig ud af. Hvis en mand slår sin kone, så skal han ikke være sammen med den kone, færdig.

Ifølge imam M3 og flere andre informanter bør vold altså føre til skilsmisse og nikah-opløsning, men eftersom der i Danmark ikke eksisterer en islamisk-juridisk myndighed, som kan foretage sådan en nikah-opløsning, så kan det være vanskeligt – og i nogle sager umuligt – for en muslimsk kvinde at opnå den. Islamiske autoriteter i Danmark har – som forklaret i blandt andet afsnit 10.1.2 – ikke formel myndighed til at foretage en nikah-opløsning. Desuden kan det (som beskrevet i næste afsnit) være farligt for dem at involvere sig i sager med voldelige ægtemænd.

Nogle islamiske autoriteter mener endvidere, at der kan være situationer, hvor politianmeldelse af volden kan forværre kvindens situation, eftersom hun stadig vil sidde fast i sin nikah uden nogen vej ud. Det vil sige, at en politianmeldelse kan forværre volden i et forhold, som kvinden sidder fast i. Disse betragtninger er typisk baseret på erfaringer med denne type af situationer, hvor de råder kvinder til at vælge den vej, der er mest tålelig ud af en række utålelige valg.

I det ovenstående har fokus været på informanternes standpunkt og praksis, snarere end hvordan de rent teknisk fortolker kildeteksterne – heriblandt Koranen 4:34, som af nogle mænd fortolkes voldslegitimerende: ”De [kvinder], fra hvem I frygter genstridighed, skal I formane, lade alene i sengen og slå. Hvis de så adlyder jer, skal I ikke foretage jer mere mod dem”. De islamiske autoriteter fortolker dog verset som voldsbegrænsende. Flere informanter bragte selv Koranen 4:34 på banen og forklarede, hvordan de fortolkede verset som en begrænsning af den vold, en mand måtte udøve over for sin kone. Der var med andre ord enighed om, at verset ikke gav mænd lov til at slå deres kone, og de islamiske autoriteter beklagede sig over det, de anså for at være voldelige mænds fejlforklaringer af særligt Koranen 4:34 – se eksempelvis citatet med M6 i begyndelsen af nærværende afsnit. I tillæg hertil omtalte informanter en række beretninger om, at Muhammed var stærk modstander af vold i ægteskabet, og informanterne synes at vurdere disse beretninger som værende mere relevante i forhold til ægteskabeligt samliv. Denne teologiske diskussion er dog irrelevant for rapportens fokus og er derfor udeladt.

11.4.1 Religiøse autoriteters sårbarhed

Det er almindeligt kendt, at det kan være farligt at håndtere sager om nikah-opløsning – særligt hvis ægtemændene er voldelige og/eller har en stærk familie bag sig. Religiøse autoriteter lægges ofte under pres – også selvom de har opnået høj status. Imam M17 er en af de få islamiske autoriteter, der i en periode har foretaget nikah-opløsninger uden ægtemændenes samtykke, indtil presset imod ham blev for stort. Han har holdt adskillige prestigefulde positioner i muslimske organisationer/moskéer. Alligevel lægges han ofte under stort pres i sager om nikah-opløsning. Imam M17 forklarer, at: ”ofte kom muskuløse mænd (strongmen) og truede med vold eller døden: ’Jeg slår dig ihjel, hvis du gør det [opløser nikah]’”. I nogle sager er han på grund af presset endt med at trække sig, hvilket blandt andet var tilfældet med en voldelig ægtemand, hvis kone i en årrække havde kæmpet for at komme ud af sin nikah. I den pågældende sag havde imam M17 udstedt en nikah-opløsning, men efter dødstrusler og fysisk intimidering skrev han et brev, hvori han annullerede nikah-opløsningen (interviewreferat):

I perioden op til, at M17 skrev dette brev, ringede manden 2-3 gange om dagen og mødte op med 2-3 strongmen for at true ham. Manden ønskede at slå en handel af med hensyn til børnene, men M17 ville ikke være med til at forhandle forældremyndighed med ham, eftersom han insisterer på, at dette skal følge dansk lov.

Det er ikke ualmindeligt, at religiøse autoriteter henviser til dansk lov for at undgå diskussioner om forældremyndighed eller andre områder, hvor dansk lov fastholder kvinders rettigheder. Islamiske autoriteter henviser med andre ord typisk sager til de danske myndigheder, når der er overlap.

De religiøse autoriteters sårbarhed er også et velkendt fænomen i udlandet. Den amerikanske antropolog, John Bowen, bemærker eksempelvis i et etnografisk studie af britiske shariaråd fra 2016, at der i det nordlige England mellem Manchester og Bradford er meget få shariaråd til trods for stor efterspørgsel. Det skyldes ifølge Bowens informanter, at islamiske autoriteter er bange for at grundlægge shariaråd, eftersom den tabende part i sagerne ofte truer den islamiske autoritet, der har afgjort sagen. Som eksempel giver han blandt andet en islamisk autoritet i Bradford, der fik sat ild på sit hus, efter at han havde opløst en nikah (Bowen, 2016, p. 63).

I en dansk kontekst kender vi ikke til ildspåsættelser, men niveauet af intimidering synes at være ganske højt. Eksempelvis er det velkendt, at en imam i København efter en sag med en nikah-opløsning, fik sat en pistol for panden inde i sin moské, hvilket gav store eftervirkninger i miljøerne. Den lave grad af institutionalisering i Danmark synes endvidere at gøre religiøse autoriteter mere sårbare sammenlignet med den britiske kontekst, og truslen om vold og frygt for egen families sikkerhed medfører, at mange islamiske autoriteter ikke vil involvere sig i sager med voldelige mænd eller stærke familier. Dette gør sig i særlig grad gældende for islamiske autoriteter, der har små børn. Det vil igen sige, at jo mere en kvinde har brug for den islamiske autoritet, jo mindre er sandsynligheden for, at han vil gå ind i hendes sag.

Som beskrevet ovenfor, udsteder M6 nikah-opløsninger uden mænds samtykke, men han forsøger at undgå at bringe sin egen sikkerhed i fare (interviewreferat):

Når der er vold indblandet, så udsteder M6 skilsmisse uden mandens samtykke. Han kan dog ikke gøre dette med det samme af hensyn til sin egen sikkerhed. Det er nødvendigt først at pacificere den voldelige ægtemand ved eksempelvis at melde ham til politiet og få ham anholdt. Når manden er dømt og forhåbentlig fængslet, så han ikke kan skade hverken kvinden eller M6, så kan han udstede en skilsmisse, hvori han inkluderer rapporten fra hospitalet og mandens voldsdom som dokumentation for afgørelsens legitimitet. M6 understreger dog, at han til enhver tid – også med en voldelig mand – forsøger at få ham til at gå med til en talaq eller khula, eftersom det er bedre for alle parter. Hvis det lykkes, forbliver mandens ære intakt, kvinden får ro, og M6 udsættes ikke unødigt for fare. Ofte lykkes det med talegaver og tålmodighed at få dette på plads, sådan at kvinden kan få ro, og alle kan komme videre med deres liv, men det kan til tider være nødvendigt at gå den anden vej (politianmeldelse) og udstedelse af skilsmisse. M6 forklarer, at ægtemænd sjældent accepterer hans skilsmisser – de accepterer dem typisk overhovedet ikke. M6 samler beviser fra hospital, politi etc., men alligevel vil de ikke acceptere afgørelserne, eftersom de ikke mener, at M6 er bemyndiget til at opløse deres ægteskab.

M6 er en meget rutineret islamisk autoritet, og han var den informant i undersøgelsen med det højeste sagsflow. Han er bredt anerkendt, og i særligt slemme sager går han for at beskytte sig selv sammen med to andre imamer i et skilsmisseråd om at opløse nikaherne (se afsnit 12.2 om skilsmisseråd). Uanset at han er en af de få religiøse autoriteter i Danmark, der opløser nikaher, så forsøger han som beskrevet ovenfor – selv i sager med vold – at overbevise manden om, at han selv skal opløse nikahen ved enten at sige talaq eller acceptere en khula. Dette skyldes, at M6's nikah-opløsninger typisk ikke bliver anerkendt af ægtemanden eller dennes familie,

og samtidig kan opløsningen af en nikah uden mandens samtykke optrappe konflikten, hvilket i sidste ende kan være farligt for både kvinden og for M6 selv.

Nogle islamiske autoriteter er ydermere tilbageholdende med at involvere sig i sager med voldelige ægtemænd, fordi de en eller flere gange har oplevet, at kvinder vender tilbage til deres voldelige ægtemænd, efter at den religiøse autoritet har udsat sig selv for fare. Dette er en parallel til den problematik, som også danske myndigheder kan opleve, når de forsøger at støtte kvinder i at forlade voldelige mænd. Imam M10 forklarer eksempelvis følgende (interviewreferat):

M10 fortalte om en case, hvor han havde givet en voldsramt kvinde skilsmisse, hvilket kvinden naturligvis var lykkelig over. M10 synes ikke, at det var sjovt at skulle gøre en voldelig mand sur på sig selv, og da han senere fandt ud af, at kvinden var vendt tilbage til den voldelige mand, blev han skuffet. Han havde sat noget på spil for denne kvinde, og så blev det til intet på grund af hende.

Som det også er beskrevet i tidligere kapitler, vender nogle kvinder tilbage til deres voldelige ægtemænd (se fx Danneskiold-Samsøe et al., 2011, pp. 28–41). Det kan dog sætte de islamiske autoriteter i en vanskelig situation og gøre dem ekstra tilbageholdende i forhold til at involvere sig i sager om nikah-opløsning, hvor der er voldelige ægtemænd eller stærke familier involveret.

Selvom de islamiske autoriteter er beskyttet af den almindelige lovgivning som private borgere i Danmark, så synes det begrænset, hvor meget de fx politianmelder mænd for trusler og lignende (interviewreferat):

M17 siger, at han har brug for en eller anden form for beskyttelse fra den danske stat, men da jeg [Interviewer] spørger ham om, han har anmeldt nogle af truslerne til politiet, forstår han ikke rigtig, hvad jeg mener. Jeg forklarer, og han synes nærmest, at idéen er helt tåbelig, eftersom det jo ikke gør noget bedre eller løser noget problem.

M17 forklarer, at han har brug for en beskyttelse på samme måde som personer, der arbejder for de danske myndigheder. Beskyttelsen skal ifølge ham være præventiv, snarere end en mulighed for at anmelde volden, efter at den har fundet sted. Dette skal ses i lyset af, at han føler sig presset ind i rollen som mægler i nikah-opløsninger af kvinderne, men samtidig har han ikke den beskyttelse, som sådan en rolle fordrer. Denne problemstilling er i varierende grad gennemgående i alle interviewene. Nogle informanter mener, at den danske stat bør give dem en eller anden form for særbeskyttelse, mens andre er forstående over for, hvorfor sådan en særbeskyttelse ikke eksisterer. Der var dog enighed om, at den nuværende situation ikke er holdbar, og at islamiske autoriteter ikke er i stand til at løse udfordringen med nikah-opløsninger, sådan som vilkårene er nu.

Opsummerende kan siges, at der er en bred anerkendelse blandt de islamiske autoriteter om, at det kan være farligt at involvere sig i sager om nikah-opløsning, og at det er vigtigt at kalkulere risikoen i hver sag, inden man involverer sig. Flere af de interviewede islamiske autoriteter har haft ubehagelige oplevelser, såsom at blive passet op og skubbet rundt, eller modtaget verbale tilsvininger og dødstrusler, afleveret på forskellig vis. De af informanterne, der har hjemmeboende børn, synes særligt bekymrede over sikkerhedsrisici, mens de ældre synes mere hærdede og bedre til at vurdere og trække sig fra potentielt farlige sager.

Sara – om vanskeligheder med at få hjælp fra imamer, når ens (eks)mand er voldelig

[Sara bliver fredsommeligt skilt fra sin første mand, som hun har to børn med. Senere gifter hun sig igen og erfarer hurtigt, at hendes nye mand er meget voldelig. Efter kort tid flygter hun fra ham og kommer, af sikkerhedshensyn, på krisecenter i en anden del af Danmark. Efterfølgende...]

... går jeg over til en imam. [Hun fortæller om sin situation ...] og han bliver helt sønderknust. Og han lover at ringe til ham, jeg var gift med, og tage en snak med ham omkring den her skilsmisse. [Imamen] ringer, og [manden] siger, at jeg skal bare komme hjem, for nu gider han ikke det her pis mere. Og han vil gerne give mig den her skilsmisse. Så tænker jeg, at det er fedt – nu har jeg imamens ord for, at han gerne vil hjælpe mig [dvs. at hendes mand nu gerne vil give hende talaq]. Så kommer jeg til [hjemby], og det er bare det samme: Intet har ændret sig. [Manden] vil ikke være med til at give mig skilsmisse. | Og han er rigtig god til at få sine islamiske pligter [= seksuelt samkvem] – det går han rigtig meget op i. Jeg kan også se, at imamen begynder at trække lidt i land. Han er ikke så glad for at skulle snakke i telefon med mig mere. Så jeg tænker, at det her, det går ikke. Og vi kan ikke være nogen steder – heller ikke hos mine forældre, for dem opsøger han. Så jeg siger til ham, at jeg ikke engang behøver hans skilsmisse. Fordi den vil jeg aldrig få på normal vis. Jeg havde ikke nogen rettigheder. Alle imamer, jeg ringede til, afviste mig, fordi han havde sagt, at den moské, som gav mig skilsmisse, ville han brænde ned. Så imamerne ville heller ikke risikere noget på grund af mig. Det havde imamen sagt til mig – ”Så må du bare rådne op”. De henviste mig til London. Men dem fra London sagde, at de var nødt til at snakke med ham først. Og så tænkte jeg bare, det gider jeg ikke. Jeg bliver nødt til at gøre det på min egen måde. (Sara, Europa)

[Hvad Sara ender med at gøre, fremgår af afsnit 12.5].

11.5 Afrunding

Mens nogle kvinder har haft gavn af mægling hos islamiske autoriteter, så kan andre kvinder, som egentlig ønsker nikah-opløsning, føle sig presset til at indgå i mæglingsforsøg. Kvinder med børn kan her være særligt udsat, eftersom deres personlige ønske om skilsmisse og nikah-opløsning kan have konsekvenser for børnene.

Islamiske autoriteter har typisk ikke magt til at opløse en nikah uden mandens samtykke, og de udgør således ikke egentlige islamisk-juridiske institutioner. Tværtimod står manden i fraværet af islamisk-juridiske institutioner i en position, hvor han muligvis kan underkende ethvert forsøg, der gøres på at opløse hans nikah. Hvis et par samtidig søger om skilsmisse i Familieretshuset, kan manden bruge sin mulighed for at fastholde sin kone i nikah som pressionsmiddel i forhandlingen om skilsmisse under dansk lov. Det vil sige, at han kan gøre en ”noget-for-noget” logik gældende, hvor han til gengæld for at få en god aftale i Familieretshuset lover efterfølgende at sige talaq.

Holdninger til Familieretshusets skilsmisser islamiske gyldighed varierer meget mellem de etniske minoritetsmiljøer – og mellem islamiske autoriteter. Alle islamiske autoriteter anerkender Familieretshusets skilsmisser i den forstand, at de ændrer borgeres civilstatus i henhold til dansk lov. Der er imidlertid uenighed om, hvorvidt denne ændring også ændrer på et pars

status i henhold til islamisk jura. Det er i denne forbindelse vigtigt at bemærke, at praksis i oprindelseslandet har meget større betydning for, om Familieretshusets skilsmisser anerkendes, end tilhørsforhold til en bestemt islamisk retsskole. De tyrkiske og bosniske miljøer be- kender sig eksempelvis begge til Hanafi-skolen, ligesom store dele af de arabiske og pakistan- ske miljøer gør, men disse gruppers praksis er – som beskrevet i kapitlet – meget forskellige. Deres praksis svarer i høj grad til en videreførelse af den måde, tingene gøres på i oprindel- seslandene.

Familieretshusets afgørelser vedrørende forældremyndighed synes at blive anerkendt fuldt ud. Dog beretter nogle islamiske autoriteter og kvinder om, at forældremyndighed kan indgå som en del af forhandlingerne om mandens samtykke til nikah-opløsning.

Islamiske autoriteter kan være meget sårbare i forhold til nikah-opløsning. Det vil sige, at det kan være forbundet med sikkerhedsrisici at involvere sig i sager, hvor der enten er stærke familier eller voldelige ægtemænd indblandet – særligt islamiske autoriteter med hjemmebo- ende børn synes bekymret over denne problemstilling. Det medfører, at des mere en kvinde har brug for, at en religiøs autoritet involverer sig, des mindre villig vil han være hertil.

12 Forskellige veje til opløsning af nikah-forhold

Som det fremgår, kan kvinder på den ene side opleve behov for at få opløst deres nikah, når de forlader deres mand og (i mange tilfælde) også bliver skilt efter dansk ret. På den anden side kan mænd nægte at opløse det religiøst indgåede ægteskab. I sådanne situationer kan kvinder søge hjælp hos blandt andet islamiske autoriteter. Uanset at deres autoritet ofte er begrænset, kan de stadig i nogle tilfælde hjælpe kvinder helt ud af deres forhold. Hvorledes det kan foregå, er emnet for dette kapitel.

Ud over islamiske autoriteters handlinger i Danmark beskriver kapitlet også, hvordan nogle kvinder søger udenlands for at få opløst deres nikah. Det kan fx være via kontakt med shariaråd i England eller ved at rejse retssager i oprindelseslandet. At rejse – og vinde – en sådan retssag kan være en forudsætning for, at en kvinde bliver i stand til at besøge familie i sit oprindelsesland uden at risikere fx at blive tilbageholdt af myndighederne på sin (eks)mands foranledning. Kapitlet beskriver også, hvor desperat nogle kvinder handler, når de oplever sig ude af stand til at få hjælp til at opløse en nikah, de gerne vil ud af.

12.1 Islamiske autoriteter, der bistår kvinder med at få deres nikah opløst

Fra interviewene med kvinder er den overordnede fortælling, at de islamiske autoriteter har begrænsede muligheder for at hjælpe dem ud af uønskede nikah-forhold. Dog fortæller enkelte om islamiske autoriteter, der har bidraget til at få en nikah opløst. Eksemplerne viser dog igen, at mandens autoritet er det bærende princip, men at islamiske autoriteter fx kan støtte en kvinde i, at en "talaq-skilsmisse" har fundet sted, uanset at manden benægter, at dette er tilfældet. Dette kan altså være én måde, en islamisk autoritet hjælpe med til at sætte en kvinde fri af sit nikah-forhold, men dette er kun muligt i bestemte kontekster. Det skal i øvrigt bemærkes, at et tysk forskningsprojekt observerede, at nogle kvinder, der af islamiske autoriteter har fået forskellige typer af nikah-opløsning, som deres (eks)mænd ikke accepterer, opsøger yderligere islamiske autoriteter for at få en ekstra vurdering af gyldigheden. Dette fører i nogle tilfælde til et nej, hvilket kan destabilisere kvindens tiltro til gyldigheden af nikah-opløsningen (Jaraba, 2019).

En kvinde, der fortæller om at få denne form for støtte til en nikah-opløsning, er Neha. Hun lykkes med at få sin nikah opløst, fordi hendes mand tidligere i deres ægteskab flere gange har sagt "talaq" til hende i forbindelse med ægteskabelige uenigheder. Eksemplet viser også de vanskeligheder omkring gyldighed, der kan være, når stridsspørgsmålet angår en mands tidligere, mundtlige udsagn, der i sagens natur kan være vanskeligt at dokumentere. Neha fortæller følgende:

[Min eksmand] sagde faktisk talaq til mig tre gange. Det er mange år tilbage. Vi var på legepladsen – det var omkring sommerferien. Jeg sagde til ham: "Skal vi ikke tage børnene på Bakken en dag, så de kan fortælle historier om, hvad de har lavet i sommerferien, når de kommer tilbage i skolen?". Så sagde han: "Nej, jeg har ikke penge. Jeg er træt af dig. Jeg giver dig talaq". Det var det – bare at spørge om at tage børnene på Bakken, og så fik jeg talaq. | I to-tre dage eller en uge græd jeg, fordi jeg havde fået talaq. Det var meget hårdt at acceptere. Så sagde han: "Nej, nej – på den måde sker det ikke talaq. Nej, nej, det var ikke rigtigt". Jeg turde heller

ikke spørge nogen. Hvem skulle jeg spørge? Hvordan skulle jeg sige det? Hver gang [siden], når vi skændtes; og jeg sagde, at han havde givet mig talaq, så sagde han: "Nej. Du har ikke nogen vidner – du kan ikke bevise, at jeg har sagt talaq". Så i mange år fulgte jeg bare det, min mand sagde. Jeg turde ikke snakke med nogen eller undersøge det, for jeg havde ikke meget viden om det, jeg var heller ikke stærk nok til det. (Neha, 1G, Pak/Afgh.)

I 2013 oplever Neha en meget stor krise i sit ægteskabet, hvor den godt 20 år ældre ægtemand behandler hende meget dårligt. Hun bringer atter den talaq op, som hendes mand gav hende mange år tidligere. Hendes mand benægter dog fortsat, at den skulle have betydning, men Neha kontakter en imam, hun har opbygget en relation til:

Jeg fortalte ham historien om det med talaq, og så sagde han: "Okay. I er blevet skilt, så I har ikke mulighed for at bo sammen". Min mand ville ikke acceptere, at han havde givet mig talaq. Men han gik med på det [inklusive at fraflytte deres fælles bolig] på én betingelse: At jeg ikke ville sige det til nogen. For verden er jeg stadig gift. Jeg sagde, at det var okay – jeg har ingen planer om at gifte mig igen. Du skal bare gå. (Neha, 1G, Pak/Afgh.)

Af dette eksempel fremgår det, at det ikke er imamen, der giver Neha sin nikah-opløsning. Men han bakker Neha op i, at de ord, hendes mand ytrede år tidligere, gælder, og at manden dermed selv har opløst deres nikah-forhold. Denne opbakning er vigtig for, at Nehas mand går med til, at parret flytter fra hinanden. Samtidig stiller manden dog som betingelse, at parret udadtil fortsat fremstår som gift, da det er skamfuldt for ham, at hans ægteskab går i stykker så sent i livet.

Et lignende eksempel på at få kvalificeret en talaq, som manden tidligere har ytret – hvor imamen dog er mere proaktiv – fortæller Dalal om:

Jeg havde ingen problemer med at få min skilsmisse her i [moské]. [Imamen, der hjalp mig, var yderst klog. Jeg havde fortalt ham min historie [om, at manden tidligere havde sagt "talaq"]. Han ringede min eksmand op og sagde: "Din kone har fortalt mig, at du har kidnappet børnene. Hvordan kunne du gøre det? I er jo skilt – du har sagt skilt til hende tre gange, så vidt jeg ved". Så på den måde fik imamen ham til at afsløre sig selv, uden at [eksmanden] var klar over, at han talte over sig. Og så blev jeg hurtigt skilt. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

Dalal og Nehas nikah-opløsninger understreger dermed, som de islamiske autoriteter fremhæver, at det er manden, der kan afslutte en nikah. Islamiske autoriteters muligheder for at hjælpe er således begrænset og kan afhænge af, at manden selv har tidligere ytret et ønske om nikah-opløsning. Med de store vanskeligheder med at få opløst deres nikah i Danmark ender en del kvinder med at rejse retssager i deres oprindelseslande. Denne mulighed kan være virksom og behandles i afsnit 12.4.

12.1.1 Når islamiske autoriteter opløser en nikah

Selvom langt størstedelen af islamiske autoriteter siger, at de ikke opløser nikah uden mænds samtykke, så tilføjer flere, at de i enkelte tilfælde alligevel gør det. De forklarer dog, at disse nikah-opløsninger typisk ikke bliver accepteret af ægtemændene. Når kvinder – som beskrevet tidligere – kontakter islamiske autoriteter og ønsker, at de skal opløse en nikah, selvom manden ikke

ønsker dette, er det altså noget, der kun i sjældne tilfælde kan lade sig gøre. Således har imam M8 eksempelvis udstedt tre *faskh* (annulleringer af nikah)¹⁹ i løbet af 15 år:

Interviewer: Har de [mændene] accepterer din faskh?

Imam M8: Nej.

Interviewer: Ingen af dem?

Imam M8: Nej.

Interviewer: Men kvinden har følt sig frisat?

Imam M8: Ja, det har de gjort, og det har de det rigtig godt med.

Interviewer: Hun har sagt, jeg er skilt, jeg er fri i Allahs øjne?

Imam M8: Ja, lige præcis, det gør de. Og jeg har ikke dårlig samvittighed: Tværtimod, jeg har god samvittighed ved at gøre de kvinder fri.

Interviewer: Og mændene bliver ved med at gøre gældende, at de er ikke skilt?

Imam M8: Ja, altså mænd, de holder stadigvæk fast. Jeg siger: "Du kan gå og have dine tanker. Altså vi går efter loven, islamisk lov, retslig lov, og så må du klage over det, eller du må komme og gøre, hvad du kan, vi kan ikke blive ved".

Interviewer: Manden anerkender så ikke din autoritet, men det gør kvinden?

Imam M8: Kvinden gør, mænd de godkender ikke min. Lige præcis.

Interviewer: Og det gør familien så heller ikke, går jeg ud fra?

Imam M8: Nej, nej, nej.

Interviewer: Det vil sige, at kvinderne antager, når de ankommer, at du har en magt, så du kan skille dem?

Imam M8: Ja.

Interviewer: Og det giver dem ro i sjælen?

Imam M8: Ja, det gør det. Og de stoler på mig, altså de kommer, når de er i en nødsituation.

Imam M8 har fem til seks sager om nikah-opløsning om året, hvor han typisk overtaler manden til talaq eller khula i henholdsvis hver anden sag. Noget lignende gør sig gældende for de øvrige islamiske autoriteter – langt størstedelen af sagerne ender med, at manden lader sig overtale, eller at islamiske autoriteter løber tør for måder, hvorpå han kan lægge pres på manden, hvorefter kvinden må give op eller søge efter en ny islamisk autoritet. Talaq og khula er bedre for alle parter, eftersom der i sådan en situation er enighed om nikah-opløsningen, hvilket medfører, at der er tale om en reel nikah-opløsning, hvorimod en islamisk autoritets udstedelse af nikah-opløsning ofte vil være ustabil. M5 forklarer (interviewreferat – interviewet er foretaget med oversætter):

Hvis der er tydelige tegn på undertrykkelse, så foretager han [M5] en skilsmisse uden mandens samtykke, men her er kun tale om ganske få sager om året. Dette er eksempelvis, hvis manden misligholder ægteskabet. Han forsøger altid at presse

¹⁹ Termen *faskh* skal ikke tages for bogstaveligt i denne sammenhæng, eftersom imam M8 også betegnede skilsmisserne som *tafriq*, hvilket er en anden type af skilsmisse, som foretages uden mandens samtykke.

manden til khula eller talaq først, for sådan en afgørelse er bedre for alle parter. Hvis begge parter har accepteret, så er skilsmissen jo afgjort. En skilsmisse uden mandens samtykke kan være problematisk for alle parter, eftersom manden måske bliver gal, M5 er udsat for spot og måske sikkerhedsproblemer, og det er bedre for kvinden med en ordentlig afslutning.

De islamiske autoriteter er fuldt ud bekendt med problemstillingen omkring nikah-opløsning uden mandens samtykke, og de mener, at denne type af afgørelse sjældent løser kvindernes problemer. En nikah-opløsning uden samtykke kan potentielt optrappe en konflikt, så opnåelsen af *talaq* og *khula* bliver endnu vanskeligere. Derfor insisterer de ofte på langsigtede forhandlinger med eventuelle forsøg på forsoning. Dette kan give en situation, hvor kvinden af alle parter – eventuelt også af sin egen familie – anses for at være problemet, for hvis blot hun trækker sit ønske om nikah-opløsning tilbage, så er alle andres problem løst.

Hvis en islamisk autoritet vælger at udstede en nikah-opløsning uden mandens samtykke, så er det vigtigt, at denne opfattes som værende legitim. Han skal kunne argumentere for, at manden ved sin adfærd har skilt sig selv fra sin kone. Det vil sige, at nikah-opløsningen infereres af mandens adfærd, snarere end at den udstedes som en afgørelse. Denne form for infereret nikah-opløsning kendes også fra store og anerkendte shariaråd i Storbritannien, hvor de islamiske autoriteter til trods for den høje grad af institutionalisering alligevel gør brug af infererede afgørelser for at legitimere nikah-opløsning (Bowen, 2016, p. 91). I en dansk sammenhæng forklarer flere islamiske autoriteter, at deres nikah-opløsning i højere grad udgør en fatwa (retsmening) end en egentlig nikah-opløsning. Imam M10 forklarer eksempelvis at (interviewreferat):

Når moskéen en sjælden gang imellem udsteder en skilsmisse uden mandens samtykke (eksempelvis i tilfælde af voldelige ægtemænd), så udsteder de [moskéens islamiske autoriteter] den som en fatwa, hvilket de står sammen om.

En fatwa er en vurdering af en hypotetisk sag, hvor en islamisk autoritet afgør, at hvis A, B og C er tilfældet, så er D udfaldet i henhold til hans/hendes fortolkning af sharia. I denne sammenhæng er A, B og C oplysningerne i sagen, og D er nikah-opløsning. På den måde kan moskéen tilbyde en form for nikah-opløsning, der teknisk set ikke er en afgørelse. Kvinden kan dog bruge den til at gøre gældende, at hendes nikah er opløst, men det er i sidste ende anerkendelsen fra hendes signifikante andre og nærmiljø, der afgør, om hendes nikah-opløsning anses for gyldig.

Hvis ægtemanden er voldelig, så vil de islamiske autoriteter – som tidligere beskrevet – som hovedregel ikke involvere sig. Der er enkelte undtagelser, hvor islamiske autoriteter har forskellige strategier for, hvordan de kan skjule deres egen identitet og udstede nikah-opløsning ved for eksempel at insinuere en institutionel tilknytning, de ikke har. Af indlysende årsager kan disse strategier ikke beskrives nærmere i rapporten, men det skal understreges, at ingen udgør brud på dansk lovgivning.

Det overordnede billede er altså, at når islamiske autoriteter udsteder nikah-opløsninger uden mandens samtykke, accepteres disse typisk hverken af ægtemænd eller af deres familier. Der er med undtagelse af imam M17 bred enighed om, at man som islamisk autoritet i en dansk kontekst hverken teoretisk eller i praksis har myndighed til at opløse en nikah imod ægtemandens vilje. M17 mener, at han som islamisk autoritet teoretisk set har myndighed til at opløse ægteskaber, men han er samtidig opmærksom på, at han i praksis ikke har denne myndighed. Når en islamisk autoritet en sjælden gang imellem alligevel opløser en nikah, sker det ved

udstedelse af en fatwa (retsmening) eller ved, at nikah-opløsningen infereres ud fra mandens adfærd, hvilket italesættes, som at han reel selv har opløst nikahen.

12.2 Ansatser til skilsmisseråd i Danmark

Som beskrevet har islamiske autoriteter sjældent andre handlemuligheder end at lægge pres på ægtemanden, hvis de ønsker at skabe stabile nikah-opløsninger. Der har dog i korte perioder eksisteret skilsmisseråd, hvis primære formål er at mindske islamiske autoriteters risiko ved at involvere sig i nikah-opløsninger, samtidig med at samarbejder kan skabe mere stabile nikah-opløsninger uden mandens samtykke.

I denne undersøgelse er fundet to faste skilsmisseråd, der har eksisteret over en årrække. Rådene ligger i to forskellige storbyer og består af hver tre islamiske autoriteter, der med jævne mellemrum mødes for at høre sager. Begge råd går på tværs af moskéer eller inkluderer medlemmer, der har deres daglige gang i forskellige moskéer. Desuden er der fundet tre ad hoc skilsmisseråd, som sammensættes efter behov – enten blot for at håndtere særligt vanskelige enkeltsager eller råd, der er knyttet til et sted, men hvor rådets medlemmer varierer fra møde til møde. Alle fem skilsmisseråd har eller har haft en lav grad af institutionalisering, hvilket ses af, at der ikke eksisterer et klart sagsforløb eller en konkretiserbar politik eller praksis for rådene.

Der er foretaget interview med medlemmer af alle fem råd, og det har desuden været muligt at få begrænset indsigt i det ene faste tre-mandsråds sagsarkiv. Heraf fremgår det, at rådet årligt gav 8-10 nikah-opløsninger uden mandens samtykke. Nikah-opløsningerne består typisk af et dokument på to til tre sider og indeholder en sagsfremstilling og juridisk argumentation for opløsning af nikahen. Samarbejdet mellem de tre islamiske autoriteter ophørte efter to episoder, hvor et rådsmedlem bukkede under for pres fra den tabende ægtemand og hans familie, hvorefter han annullerede skilsmisserådets afgørelse. Efter disse to episoder var der ikke tillid nok mellem rådets medlemmer til at fortsætte samarbejdet. Dette demonstrerer, at selv faste samarbejder på lokalt plan ikke har været tilstrækkeligt i forhold til at grundlægge en institution, der kan løse problemstillingen med nikah-opløsninger.

Der er et udbredt ønske om at grundlægge et mere institutionaliseret skilsmisseråd med bred forankring blandt islamiske autoriteter i stedet for ad hoc løsninger og lokalt forankrede råd. Dette ønske udspringer både af, at man ser den nuværende situation som uholdbar for kvinderne, og fordi man ønsker at løse sikkerhedsproblemerne for de religiøse autoriteter, der involverer sig i sagerne. M1 forklarer, at:

Det er simpelthen et ønske, mange af os har om at kunne komme et skridt længere i forhold til at hjælpe folk ud af de her vanskelige situationer. Hvor det ikke længere er den enkelte, der lægger hovedet på blokken. Hvor man har en institution, der står for det her.

Selvom der er gjort adskillige forsøg, så er det dog ikke lykkedes at etablere et samlet og mere institutionaliseret skilsmisseråd. I stedet danner nogle islamiske autoriteter en form for ad hoc råd, hvor de går sammen om at lægge deres vægt bag en afgørelse, sådan at ingen står personligt til regnskab for den. Det er dog kun et fåtal af sager, der bliver afgjort på denne måde.

M18 fortalte, at han i en kort periode var med i et ad hoc skilsmisseråd, der også havde et kvindeligt medlem. Ad hoc rådet eksisterede dog kun i kort tid, fordi medlemmerne havde vanskeligt ved at samarbejde. Nu arbejder M18 i stedet på at danne et råd i samarbejde med andre

moskéer. Formålet er i samlet flok at kunne løse den fælles problemstilling omkring nikah-opløsning og samtidig undgå, at enkeltindivider skal udsætte sig selv for fare. Det skal dog bemærkes, at islamiske autoriteter med jævne mellemrum tager sådanne initiativer, og at det til trods herfor endnu ikke er lykkedes at grundlægge et fælles skilsmisseråd.

12.3 Shariaråd i udlandet

Nogle islamiske autoriteter – særligt dem, der er født og opvokset i Danmark – sender sager om nikah-opløsning til udlandet, fordi de mener, at kvinderne ad den vej kan få hjælp fra islamisk-juridiske institutioner til at opnå stabile nikah-opløsninger og komme videre med deres liv. Således forklarer imam M19 om kvinder, der kommer til ham for at få nikah-opløsning:

Interviewer: Hvad er første skridt, når du får sådan en henvendelse?

Imam M19: Jamen, det er at høre deres historie fuldt ud. Det er at finde ud af, hvad der er hoved og hale i det her og så se på, hvilke muligheder jeg har for at hjælpe dem. Langt de fleste gange så henviser jeg dem til [navn på britisk shariaråd] eller [navn på britisk shariaråd]. De to, der findes i England, fordi de ligesom har myndighed til at udstede et dokument, når parterne ikke er enige. Jeg har få gange gjort det selv, men jeg føler mig meget mere tryk ved at give det til en myndighed, der har årtiers erfaring, og som sidder med nogle ulama [islamisk lærde], som har noget specialiseret viden inden for talaq mv.

Imam M19 er meget pragmatisk i forhold til sin egen rolle. Han vurderer, hvilken handling der skal til for at skabe en stabil nikah-opløsning, hvilket kan variere fra sag til sag. Det skal bemærkes, at imam M19 – ligesom mange andre imamer – får henvendelser fra kommuner og krisecentre, der vil have hjælp til at løse konkrete problemer med nikah-opløsninger. I nogle sager giver han medarbejderne på kommuner og krisecentre et link til de britiske shariaråd og forklarer, hvordan man opretter en sag, men han ved ikke, om medarbejderne retter henvendelse til de britiske shariaråd. 6 af de 19 informanter har på et eller andet tidspunkt henvist en kvinde til et britisk shariaråd eller hjulpet en kvinde med at lave en sagsfremstilling hertil.

Det skal i øvrigt bemærkes, at en af de mest populære shariaråd *Islamic Sharia Council* i Leyton har en kvinde, Khola Hasan, blandt sine lærde. Det samme gør sig gældende for shariarådet i Birmingham, hvor Amra Bone hører sager sammen med sine mandlige kollegaer (Bowen, 2016, pp. 123–142). Ingen i undersøgelsen anvender sidstnævnte råd, men Khola Hasan blev af en enkelt informant fremhævet som en særlig kvalitet ved *Islamic Sharia Council*, hvilket var baggrunden for, at informanten netop anbefalede dette råd. I en dansk kontekst kan kvindelige islamiske autoriteter ligeledes facilitere nikah-opløsning, men dette foregår på præmisser, der minder om de mandlige, islamiske autoriteters (se kapitel 13).

12.4 Opløsning af nikah via retssager i oprindelsesland

Endelig kan kvinder, der er gift i deres oprindelsesland, få opløst deres nikah ved at rejse en retssag i deres oprindelsesland. Dermed søger man geografisk tilbage til etablerede institutioner, der kan lægge domsmagt bag en opløsning af en nikah. Dette kan være en virksom vej ud af en nikah for kvinder, gift i udlandet. Det kan dreje sig såvel om indvandrede kvinder, som om efterkommere, der er blevet gift uden for Danmarks grænser.

Denne strategi kan dog også være både tids- og ressourcekrævende og forudsætte, at kvinden har familiemedlemmer i oprindelseslandet, der vil hjælpe hende med retssagen. Dermed bliver det endnu en gang de mere ressourcestærke kvinder, der har de bedste muligheder for at løse deres problemer, mens de dårligst stillede kvinder står svagt.

12.4.1 Vigtigheden af at blive skilt i oprindelseslandet

I Danmark kan fraværet af en nikah-opløsning betyde, at en kvinde ikke føler sig som ude af et forhold, og at den mand, hun har forladt, fortsætter med at opsøge hende og hævder, at hun er hans hustru. Fraværet af en nikah-opløsning kan dog have endnu mere håndfaste konsekvenser, hvis man rejser til sit oprindelsesland. Her kan man blive anset for at være gift, uanset at man har fået en skilsmisse ved Familieretshuset i Danmark. Dermed kan man risikere, at ens "mand", eller hans familie, får myndighedernes hjælp til at tilbageholde en i landet. Har man børn med på rejsen, kan man risikere, at manden og hans familie – i denne nationale kontekst – har større ret til at bestemme over børnene end moderen, og dermed kan børnene blive taget fra hende. Endelig kan en kvinde, der fx har giftet sig igen i Danmark, risikere at blive anklaget for bigami.

Situationen kan alt i alt betyde, at kvinder, hvis nikah ikke er opløst på en måde, som accepteres juridisk i deres oprindelsesland, skal vurdere, hvilken risiko de løber, når kvinderne rejser. Dette kan få dem til helt at afholde sig fra at besøge deres oprindelsesland. Har kvinden fx forældre og søskende i oprindelseslandet, kan dette være ganske smertefuldt, eftersom kvinderne dermed er afskåret fra at besøge deres nærmeste.

Den juridiske situation i oprindelseslandene er også relevant i forhold til kvinder, der har et usikkert opholdsgrundlag i Danmark og bliver skilt. Det kan fx dreje sig om flygtningekvinder med opholdstilladelse under udlændingelovens § 7, stk. 3. Hvis en sådan fraskilt kvinde mister sit opholdsgrundlag i Danmark, er det usikkert, hvad der vil ske med hendes børn. En mulighed er, at børnene forbliver hos faderen i Danmark, hvorved mor og børn bliver skilt ad, fordi hun skal udrejse. En anden mulighed er, at mor og børn sammen vender tilbage til oprindelseslandet. Dette kan give andre former for udfordringer, fx i forhold til (eks)mandens familie, hvis parrets nikah ikke er opløst. Dette er endnu et eksempel på de komplicerede samspil mellem lovgivninger på tværs af nationale grænser.

Flere frontmedarbejdere har erfaring med kvinder, som har haft problemer med at rejse til oprindelseslandet, fordi de ikke var "helt skilt". Enten ved, at sådanne rejser ikke har været mulige for dem, eller ved, at de er rejst for fx at besøge en meget syg far eller mor, men samtidig har været meget bange for, om der ville ske dem noget på denne rejse. Endelig hører vi også om kvinder, som er blevet tilbageholdt i deres oprindelsesland af deres (eks)mand med store konsekvenser til følge. Det handler dels om de psykiske konsekvenser ved ikke at vide, om man nogen sinde får mulighed for at vende tilbage til sit liv i Danmark igen. Dels kan et langt (ufrivilligt) udlandsophold bringe kvinders opholdsgrundlag i Danmark i fare og endvidere forværre deres økonomi ved fx at placere dem på integrationsydelse efter tilbagevenden til Danmark.

12.4.2 Kvinders erfaringer med retssager i udlandet

I afsnit 10.5.1 hører vi om Yasmin, som bliver skilt via en retssag i udlandet. Noget sådan er Aya i gang med, da hun blev interviewet til denne undersøgelse. Hun fortæller, at en sådan retssag kan være tidskrævende, dyr og besværlig:

Jeg har ikke været i [X-land] i 2 år nu. Jeg er stadig i gang med at lave skilsmisse-papirer for at vise, at jeg er skilt, og at han ikke har ret til at bruge den her magt [til fx at holde hende tilbage dernede]. Det er meget besværligt. | Jeg har skilsmisse-papirer fra Danmark. De kan ikke blive accepteret i [X-land], fordi de synes, at Statsforvaltningen ikke er en religiøs forvaltning. Til sidst har jeg fået [(eks)mand] til at skrive under på et papir – jeg sagde til ham, at han kunne få det hele [= en lejlighed, parret havde i oprindelseslandet], hvis jeg fik min frihed til at rejse. Så han skrev under på, at han er skilt fra mig. De papirer skal til notar, derefter til udenrigsministeren og derefter til ambassaden i Stockholm. Der ligger masser af udfordringer. [På ambassaden...] er de så dårlige til at tage telefonen, og deres hjemmeside er overhovedet ikke tydelig. Jeg har haft mine papirer gennem en notar og legaliseret alle steder i Danmark og sendt dem til ambassaden. Men de var ikke glade for notarens legalisering. Så gik jeg til en anden notar, og de nye papirer er sendt igen til Udenrigsministeriet. Denne gang var de ikke glade for, at der i oversættelsespapiret ikke stod, at ham der oversatte er godkendt eller certificeret. Så henvendte jeg mig til et tolkebureau, der mener, at der i den nye lovgivning i Danmark ikke står, at det skal være en certificeret tolk, fordi selve bureauet er certificeret. Jeg fortalte dem, at ambassaden alligevel ikke ville acceptere dem. Nu har jeg fået papirerne tilbage to gange |. Jeg har betalt ca. 5.000 kr. blot for at legalisere papirerne. Nu har de ligget hos ambassaden i Stockholm i halvanden måned, og de har ikke sendt dem tilbage. Jeg håber, de fungerer denne her gang. Når de sender dem tilbage, skal jeg sende dem til [X-land], og så skal en i min familie tage dem til [myndighederne] der og registrere, at jeg er skilt. Så får jeg et stykke papir, som jeg afleverer til politiet i lufthavnen, så når jeg kommer ind i [X-land], bliver jeg ikke anholdt. (Aya, 1G, Pal/Lib.)

Til gengæld for, at Aya overdrog den faste ejendom, parret havde haft i oprindelseslandet, til sin (eks)mand, havde han altså givet hende en underskrift, hun kunne bruge til at afslutte deres ægteskab i oprindelseslandet. I Ayas situation giver (eks)manden altså sin underskrift på at opløse parrets nikah. Men selv i denne gunstige situation kan legaliseringen i oprindelseslandet være både besværlig, langsommelig og dyr. Aya regner dog med at nå til vejs ende med sin sag. Det var Faten ikke i stand til. Hun fortæller følgende om sit forløb:

Jeg anmoder om min danske og min muslimske skilsmisse nogenlunde på samme tid. Min muslimske skilsmisse var rigtig svært at opnå. Jeg kontaktede ambassaden [fra X-land] i Sverige mange gange og var ovre hos dem mange gange. Jeg brugte mange penge dengang på transport til og fra Stockholm. På ambassaden blev de bare ved med at sige, at de har sendt min sag videre, men at de ikke kunne gøre mere. De gav mig et sagsnummer og sagde, at jeg skulle rejse til [X-land], hyre en advokat der og anmode om en skilsmisse dernede, hvis jeg ønskede at blive islamisk skilt. Jeg havde ikke den slags penge. Så jeg droppede det. Jeg tænkte, at det var fint nok med kun den danske skilsmisse. Jeg havde alligevel ikke planer om at blive gift igen – selvom det egentlig er min ret at gøre, hvis jeg ville. Den blev taget fra mig. (Faten, 1G, Pal/Lib.)

Faten opgiver altså at rejse en retssag i oprindelseslandet. Dalal træffer en anden beslutning. Hun er blevet skilt efter dansk ret, men er fortsat i en nikah med sin (eks)mand. Nogle år efter skilsmissen har manden deres fælles børn på sommerferie. Han vælger at tilbageholde dem i oprindelseslandet, og han stiller som krav for, at Dalal skal se sine børn igen, at hun flytter ned

til oprindelseslandet og affinder sig med at være hans hustru, uanset at han siden deres skilsmisse i Danmark har giftet sig igen. Det vil Dalal ikke, og hun lever dermed adskilt fra sine børn i adskillige måneder. 4 måneder efter starten på det, som reelt er en barnebortførsel, lykkes Dalals børn med i al hemmelighed at få telefonisk kontakt til deres mor. Hun begynder at planlægge, hvordan hun kan bortføre dem tilbage til Danmark. Hun hyrer også en advokat for at starte en retssag om skilsmisse i oprindelseslandet, hvor hun ikke er i stand til at indrejse, fordi hun der stadig anses for gift med sin (eks)mand og derfor kunne blive tilbageholdt af ham, hvis hun indrejste.

Såvel retssagen om opløsning af parrets nikah som at få hendes børn bortført tilbage til Danmark kræver penge, og Dalal arbejder så meget, hun kan, for at sikre den nødvendige økonomi. Ved at hyre menneskesmuglere lykkedes Dalal med at få sine børn tilbage til Danmark. Rets-sagen i oprindelseslandet, derimod, trækker ud. Herom fortæller hun følgende:

Dommeren ville have beviser på, at vi er skilt dansk, før han ville lade os skille. Hvis han [(eks)manden] har underskrevet skilsmissepapirerne selv med sin egen hånd, så er vi skilt. Det fik jeg også af vide af flere imamer her i Danmark.

I Dalals miljø tillægges en skilsmisse med gyldighed ifølge dansk lov altså gyldighed som nikah-opløsning, hvis manden har givet sin underskrift. Denne underskrift havde Dalals mand dog ikke givet. Dalal ender faktisk med at indgå nikah igen, uanset at noget sådan tilsyneladende sjældent kan lade sig gøre, før en kvinde er endegyldig ude af sin nikah. Dette viser igen den store diversitet på området, hvor meget afhænger af individuelle fortolkninger. Dalals første ægteskab afsluttes på følgende måde:

Min eksmand blev ved med at være stædig og nægte at give mig min skilsmisse, indtil jeg giftede mig med min nuværende mand. Han var fra samme område som min eksmand og kendte ham godt. Min mand endte med at true min eksmand og tvinge ham til at underskrive skilsmissepapirerne. Min eksmand havde trukket den for langt – min mand og jeg havde fået to børn, og stadig var jeg borgerligt og muslimsk gift med min eksmand i X-land. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

Med denne underskrift, kan Dalal – efter 16 år i nikah-fastholdelse – få sin nikah opløst i sit oprindelsesland. Herom siger hun følgende: "Da jeg endelig fik min skilsmisse fra en dommer, sagde jeg til ham: "Du aner ikke, hvad du har fået mig til at gå igennem i alle de år ved ikke at dømme os skilt" (Dalal, 1½G, Pal/Lib.). Også Samira lykkes med at blive skilt via en retssag i oprindelseslandet. Hendes fortælling herom – der også indeholder et intermezzo med dansk politi – fremgår af casen herunder.

Samira – om at lykkes med at få opløst sin nikah via en retssag

Min far blev syg og døde. Jeg fik aldrig set ham eller sagt farvel – Jeg kunne ikke rejse til [X-land], fordi vi stadig var gift islamisk, og fordi jeg vidste [(eks)manden] så ville tilbageholde mig i lufthavnen]. I Danmark – hos staten, i kommunen – var jeg skilt, men islamisk og i mit hjemland var jeg ikke skilt. Jeg begyndte at tænke på, hvad jeg kunne gøre for at slippe for at skulle høre på, at "du er min kone" resten af livet. Jeg bad ham om at give mig min islamiske skilsmisse, men han nægtede. Han rejste til [X-land], blev gift med en ny og nægtede stadig at give mig min skilsmisse. Han fik en søn og nægtede stadig at give mig min skilsmisse. Hver gang jeg bad ham om at blive skilt, afviste han det. Til sidst ringede jeg til min familie i [X-land] og spurgte dem, hvad der skal til, for at jeg kan opnå en islamisk skilsmisse uden hans accept af den. De fortalte mig, at jeg skulle stævne ham i retten. Problemet var så bare,

at jeg ikke kan rejse dertil, så jeg skulle lave fuldmagt, og den var virkelig, virkelig svær at få lavet. Min familie fortalte mig, at første skridt var at tage til ambassaden i [Y-land], så jeg tog alle mine skilsmissegodkender, oversatte dem til arabisk og fik dem stemplet hos en notar. Og sammen med mine dokumenter fra min retssag i Danmark indleverede jeg dem på den ambassade. De stemplede dem til mig og sendte dem videre til retten i [X-land]. Jeg lavede så en fuldmagt til min bror og til en advokat. Da alt det praktiske var faldet på plads, stævnede min bror min eksmand for mig. Retten kaldte efter ham to gange, men han kom ikke nogen af gangene, så de endte med at give mig det, vi kalder "khula", og så blev jeg skilt fra ham. Da jeg fik min skilsmisse, bad jeg dem om at sende mig dokumentation på afgørelsen. Det gjorde de så, og i den stod der, at jeg fra den og den dag var officielt skilt fra denne mand, både borgerligt og islamisk, og at dette var rettens beslutning.

Det føltes, som om jeg havde haft håndjern på i alle de år, og jeg endelig fik dem af. For første gang i mit liv følte jeg mig fri, og jeg var ikke længere bange for ham. Jeg fortalte [eksmand], at jeg har fået lavet khula, og at jeg var skilt fra ham, men han anerkendte det stadig ikke. Han drev mig til vanvid – jeg ville have ham ud af mit liv. Så jeg viste ham papiret, så han selv kunne se, at det var en endelig afgørelse fra domstolen i X-land. Da jeg gav ham papiret, ville han ikke give mig det tilbage. Og så begyndte han at snakke om, at han vil tage papirerne med til X-land og anke sagen. Da kikkede det for mig. Jeg var også dum – jeg skulle ikke have vist ham papirerne, som jeg lige havde fået tilsendt. I stedet skulle jeg have ventet i 14 dage, så han ikke længere kunne anke sagen. [Episoden sker på gaden, da eksmanden er kommet for at se sin ene datter]. Han foldede papirerne sammen og lagde dem i sin jakkelomme. Han ville tænde bilen og køre væk med mine papirer, så jeg hev bilnøglerne ud af bilen. Det slog bare klik for mig. Jeg angreb ham og begyndte at slå ham og råbte: "Giv mig papirerne, jeg vil have papirerne". Han skubbede mig væk og ringede til politiet og sagde: "Min kone, hun slår mig", mens jeg i baggrunden råbte "ekskone! jeg er ikke din kone". Politiet kom. Vi stod begge to stadig uden for på gaden og råbte.

[Samira forklarer sagen til en betjent:]

Jeg græd og fortalte, at de [= papirerne] var virkelig vigtige. Hun forstod det ikke, så jeg forklarede hende præcis, hvad der var sket i mellem os, og fortalte, at jeg nu i mange år har stået imellem at være skilt og gift, fordi jeg er dansk skilt, men han bliver ved med at sige, jeg er hans kone, fordi vi islamisk stadig er gift. Jeg har ikke kunnet rejse og besøge min familie: Min far blev syg, og jeg kunne ikke besøge ham; han døde, og jeg kunne ikke være med til hans begravelse; min mor blev syg og mistede synet, og jeg kunne ikke rejse ned og se til hende. Jeg kan ikke en skid, fordi han bliver ved med at sige, "du er min kone" og "vi er stadig gift, så hvis du rejser derned, får jeg dig tilbageholdt". Og jeg har betalt mange penge og arbejdet hårdt for at finde en advokat og betale alle udgifterne, så jeg kan blive islamisk skilt fra ham, og nu har han taget papirerne fra mig. Hun spurgte mig: "Er det dig, der har betalt for de papirer?". Jeg svarede: "Ja, det er mine papirer – det er personlige dokumenter, som er blevet sendt til mig". Så gik hun ned til ham i bilen, tog papirerne fra ham, og gav mig dem. Han begyndte at sige: "Er det virkelig sådan, loven i Danmark er? I beskytter kvinden og tager altid hendes parti". De sagde: "Det er jo hendes papirer, så det er hendes ejendom, og det er hende, der har betalt for dem. Hvis du vil stævne hende og have de samme papirer, eller hvad end det nu er, så må du gøre ligesom hende. Så må du rejse til [X-land] og betale for dem". Fra den dag af stoppede det. Han gjorde ikke mere efter den episode, og han ankede aldrig dommen. Jeg ved ikke, om han prøvede, og det mislykkedes, men jeg hørte ikke noget. Så det var sådan, jeg blev skilt fra ham. (Samira, 1G, Pal/Lib.)

12.5 Kvinders desperate forsøg på at få opløst deres nikah

I casen ovenfor fortæller Samira, at det "slår klik" for hende, da hendes eksmand tager hendes papirer fra en fuldført retssag fra hende, og hun går derfor fysisk til angreb på ham. Det kan siges at være en ret desperat handling, da Samira på ingen måde kan matche sin eksmand fysisk. På tilsvarende vis fortæller en NGO-medarbejder om en kvinde fra deres tilbud, der under en rejse til oprindelseslandet kortvarigt fængsles. Det sker, fordi hun i desperation slår på en islamisk autoritet, da han ikke vil støtte hendes ønske om at få opløst sin nikah. Sådanne handlinger indikerer, at kvinder kan handle ganske desperat i en kontekst, hvor de netop i høj grad er magtesløse.

I Bilag 2 ses en oversigt over denne undersøgelses interviewpersoner. Af den fremgår det, at 13 kvinder kom til at sidde fast i deres nikah-forhold i årelange perioder, efter at de var blevet skilt efter dansk ret. I enkelte tilfælde skyldtes det, som tidligere beskrevet, at kvinder af forskellige grunde ikke søgte at få opløst deres nikah. Mange kæmpede dog en hård og vanskelig kamp herfor. Af de 13 kvinder var 5 lykkedes med at få deres nikah opløst – noget, det tog mellem 2 og 16 år at gennemføre. På interviewtidspunktet var 8 kvinder fortsat i en nikah. En af disse var Faten, som nu på 16. år var ude af stand til at få opløst sin nikah.

Dette afsnit handler om desperate handlinger, de interviewede kvinder fortæller om at have grebet til i forsøg på at få deres nikah opløst. Da det i en dansk kontekst er (eks)manden, som kan opløse parrets forhold, forsøger kvinderne på forskellig vis at presse eller narre manden til at sige "talaq" for derved at sætte sig fri af forholdet, uanset at en talaq udtalt under tvang normalt anses for at være ugyldig.

Et eksempel herpå kommer fra Khulud. I afsnit 10.4.1 hører vi om, hvordan hun har forladt sin mand, men opsøges af ham. Her føler hun sig forpligtet til at give ham seksuelt samkvem, uanset at det er hende inderligt imod. Hun fortæller, at hun en dag i ren og skær desperation handler på følgende måde:

[Efter at Khulud flere gange har været kaldt hjem til ham, siger hun følgende, da han ringer hende op:] "Hvad om du kommer her hjem i stedet for? Jeg har det ikke godt med at tage ud til dig. Og det her er trods alt stadig dit hjem, som du siger, og jeg er jo stadigvæk din kone. Og som du siger, er det din islamiske ret, at jeg jo ikke må nægte dig samleje. Så kom du herhjem i stedet – så skal jeg nok opfylde, hvad end du kræver". Så han sagde bare "fint", og der gik ikke lang tid, så bankede det på døren. Det var ham. Børnene sad inde i stuen, og han gik lige forbi. Vi gik begge to ind på værelset, og jeg lukkede døren. Mit barn troede, at der ville ske mig noget, men jeg beroligede dem og sagde, at det var fint. Så jeg tog tøjet af og sagde til ham: "Værsgo". Og, ja, så gik han i gang ... [Efterfølgende ...] begyndte vi at skændes. Så siger jeg til ham, at jeg gerne vil have, at han giver mig min skilsmisse. Jeg sagde, at han ikke måtte forlade værelset, før han havde givet mig den – før han har sagt det. Vi begyndte at råbe og skrig. Jeg sagde til ham: "Enten siger du det, ellers også låser jeg denne her værelsesdør op, og så går jeg ud til dine børn, sådan som jeg står lige nu [= nøgen], og så kan de se, hvordan du i virkeligheden er". Vi råbte og skreg af hinanden, og jeg tvang ham til at sige det – han endte med at sige, at jeg var skilt. Men jeg ved jo godt, at det ikke var noget, han gjorde af egen fri vilje. Jeg snakkede også med en imam efterfølgende, fordi jeg gerne ville have bekræftet min skilsmisse. Der sagde imamen så også til mig, at jeg ikke var skilt. Det var dels, fordi det var blevet sagt i vredens øjeblik, men det var også fordi, det var noget, jeg

har fået ham til at sige, som han egentlig ikke mente. Så jeg var stadigvæk hans kone. (Khulud, 1G, Irak mv.)

Dette eksempel viser altså dels, hvilken magt eksistensen af en nikah kan give (eks)mænd over nogle hustruer. Det viser også såvel de ekstremer, desperate kvinder kan gå til for at komme ud af den klemme, de befinder sig i, som deres magtesløshed: For at være gyldig skal nikah-opløsningen netop komme frivilligt. En sidste pointe ved dette citat er imamens rolle: Han inddrages som autoritet, der kan validere eller – som det ses her – underkende en mands talaq-ytrings gyldighed. Men det er altså mandens ord, det handler om.

I forlængelse af ovenstående citat kan tilføjes, at Khulud flere år senere faktisk lykkes med at få sin mand til at opløse deres nikah ved at "narre ham". Herom fortæller hun følgende:

Hvis det stod til ham, så var vi stadigvæk gift i dag. Så jeg tænkte, at jeg måtte narre ham, så jeg ikke bare stod i ingenmandsland – hverken gift eller skilt. Så jeg begyndte at snakke pænt til ham og sige: "Prøv nu at høre her. Jeg vil ikke blive skilt, for at vi ikke skal have nogen kontakt til hinanden længere overhovedet. Vi har trods alt børn sammen, og jeg vil gerne have, at vi kan have et venskab til hinanden efterfølgende også". Det gjorde jeg over en lang periode og gud ske lov, så troede han på det til sidst. Så tog jeg ham under armen og gik op til en imam fra X-moskéen. Og det var efter, at jeg havde gået frem og tilbage til, jeg ved ikke hvor mange moskéer, og snakket med dem, jeg ved ikke, hvor mange tusindvis af gange. Hvor jeg bare har fået det samme og det samme svar igen og igen: De ville ikke give mig min skilsmisse. Men lige så snart min mand gav sin accept, så kunne jeg hurtigt blive skilt. Jeg gik ud derfra med en følelse af glæde, og det var en kæmpe lettelse. I de næste måneder følte det hele bare som en drøm. (Khulud, 1G, Irak mv.)

Et andet eksempel på en desperat kvindes forsøg på at aftvinge en (eks)mand en mundtlig nikah-opløsning hører vi om fra Sara, der – med to børn af første ægteskab – flygter fra et kortvarigt ægteskab med en meget voldelig mand. Sara kan ikke få opløst sin nikah og lever med, at manden forfølger hende og udsætter hende for vold inklusive overfald på åben gade. Han chikanerer også hendes familie. Sara politianmelder ham for overfaldene, og han får flere domme for vold imod hende. Hun fortæller, at hun på et tidspunkt i desperation truer sin (eks)mand med at hyre en mand til at voldtage hans lillesøster:

[Min (eks)mand] havde jo hidset sig selv op i fængslet, og jeg var blevet flyttet til København [af de sociale myndigheder, der anbragte Sara og hendes børn på en hemmelig adresse]. Så den dag, han kom ud [af fængslet], der ringede jeg til ham og sagde til ham – det lyder lidt vildt det her, men jeg havde ikke andre udveje. Jeg sagde, at jeg havde sparet 50.000 kr. op og havde fundet en mand, og hvis ikke han gav mig den her skilsmisse, ville jeg sende [den mand, Sara havde fundet] op til hans lillesøster, og så måtte han voldtage hende. For han havde en søster, der var ugift, og jeg tænkte bare, at det var den eneste måde For jeg kunne ikke slippe af med ham – og det kunne min familie heller ikke. |Jeg kunne aldrig finde på at gøre alvor af det, og jeg havde ikke engang 50.000 kr. [griner]. Men han bliver mundlam, og så siger han de der talaq tre gange, og så lægger han på. Så går der 5-6 timer, så ringer han. Så siger han, at han egentlig ikke havde sagt talaq til mig, men [et ord, der minder om]. "Så den skilsmisse, du tror, du har fået, den gælder ikke. Men jeg kommer ud, og så ses vi bare der" – som en trussel. Jeg var faktisk klar til at begå et mord. Jeg var presset helt ud i et hjørne. Jeg tænkte: "Enten så

lever jeg sådan her, eller også lever jeg i fred og ro i fængsel". Men heldigvis så blev vi flyttet til [anden del af Danmark], og nu sidder jeg jo her. Jeg er faktisk ikke sikker på, om jeg har fået min skilsmisse. (Sara, Europa)

Både Khulud og Sara handler med desperation for at få deres nikah opløst. Og begge griber til en trussel, som involverer en familiær tredjepart af betydning for (eks)manden: Khulud truer med at vise sig nøgen for deres fælles børn for dermed at skade børnenes relation til deres far. Og Sara truer med at hyre en mand til at voldtage eksmandens ugifte lillesøster. Begge disse trusler medfører både, at mænd i øjeblikket giver mundtligt "talaq", men også, at de efterfølgende trækker deres talaq tilbage igen. Hvor Khulud (efter en imams mellemkomst) ikke tillægger denne påtvungne nikah-opløsning nogen værdi, er Sara mere i tvivl. Hun befinder sig dermed i en situation, hvor hun ikke ved, om hendes nikah med hendes voldelige og kriminelle (eks)mand fortsat består eller ej. Dette er et meget tydeligt eksempel på den ustabile og mangetydige situation, som fraværet af etablerede muslimske institutioner kan medføre.

Endelig skal nævnes én kvinde, der var i stand til at fravriste sin voldelige (eks)mand en mundligt nikah-opløsning, uanset at han ikke havde intention om at afslutte deres nikah. Det drejer sig om Rosa, der – som beskrevet tidligere i afsnit 10.4.1 – blandt andet blev voldtaget af sin (eks)mand, efter at hun var flyttet fra ham. Rosa fortæller, at hun uden held søgte hjælp til at få opløst sin nikah i flere forskellige moskémiljøer, uden at kunne få den. Dernæst tager hun sagen i egen hånd på følgende måde:

[3 måneder efter voldtægten] fik jeg min islamiske skilsmisse, fordi jeg fangede ham i noget, han ikke kunne løbe fra: Han kontaktede min veninde på [muslimsk datingside], hvor hun så skriver til mig: "Er det her ikke din eksmand?" – hun troede faktisk, at det var min eksmand [altså at parrets nikah var blevet opløst]. Og jeg begyndte bare sådan. "Jaah, joh, det er sgu ham". Til at starte med prøvede jeg at få hende til at få ham til at ytre, at han er skilt islamisk. Det gjorde han ikke. Men så oprettede jeg selv en profil: Jeg skrev, at jeg var 22 år, havde et barn, og der gik ikke mere end 20 minutter, så havde han skrevet til hende. Det var jo så mig, der sad der. Og jeg var også i terapi, og jeg vidste jo, hvordan man skal håndterer sociopater og psykopater. Så jeg spillede lidt kostbar, for det elsker de – de tager ikke nemme kvinder. De tager dem, de føler, at de har kæmpet for at få. I hvert fald så spillede jeg bare. Og han faldt i med begge ben, og det gik meget stærkt. Jeg tror ikke engang, der var gået et par timer, før han havde givet mig sit telefonnummer. Jeg var sådan: "Ej, min datter kommer hjem fra samvær lige her om lidt, så hvis vi skal nå at snakke sammen, så er det nu". Og jeg havde downloaded en voice recorder [til at dokumentere, hvad han sagde]. Så jeg var klar | Og der sker så det, at jeg får ham til at ytre, at han er skilt islamisk fra sin ekskone – som var mig. Og jeg ved, at den dag, en mand han siger, at du er skilt, så er du skilt. Og det var tredje talaq, og jeg havde downloaded det [på voice recorderen], og jeg havde taget screen shots. Og han kunne ikke løbe fra, at det ikke var hans profil. Jeg havde alt. (Rosa, Europa)

Efter denne samtale kan Rosa uomtvisteligt dokumentere, at hendes (eks)mand har sagt, at deres nikah er opløst. Hun ringer først sin (eks)mand op og fortæller, at det var hende, der var bag den falske profil, og at hun har alting på bånd. Hun fortsætter:

Jeg grinede og grinede og tænkte bare: "Shit, jeg bliver sgu skilt nu – der er en Fatwa, der siger, at du er skilt, hvis du ytrer det her, og det var ikke sagt i sjov eller i vrede". Så jeg sender det til X-imam. Så ringer han op til mig, og så griner han bare

og siger: *"Hold kæft mand, hvor er du god – jeg sagde jo, at Allah var med dig". Og han sagde, at det jo er meget klart og tydeligt det her – at du kan få din skilsmisse.*
(Rosa, Europa)

Ved hjælp af list – og en *voice recorder* – lykkes det altså Rosa at få sin (eks)mand til at opløse deres nikah. Hun fortæller også, at hun først efterfølgende finder ud af, at den automatisk var blevet opløst, når hun efter endt separationsperiode havde fået tilkendt sin skilsmisse efter dansk ret. Dermed kunne hun være blevet "helt skilt" på samme måde, som Dareen blev (afsnit 10.2.1). Denne sammenhæng havde Rosa dog ikke været klar over tidligere. Hun havde endvidere været tilbageholdende med at søge skilsmisse efter dansk ret. Det skyldtes, at hun havde et barn med sin mand, som risikerede at miste sit danske opholdsgrundlag i tilfælde af skilsmisse, fordi han var kommet til Danmark via familiesammenføring (se afsnit 7.4).

Disse kvinders desperate handlinger skal ses i en kontekst, hvor de ofte har været igennem lange og vanskelige forløb og nu føler, at de er endt i en blindgyde i deres liv. Som det fremgik af figur 1.1 kan en lang række *loops* være involveret, når kvinder søger at få skilsmisse og/eller at få opløst deres nikah. Når man får en oplevelse af, at man ikke har flere handlemuligheder til rådighed, er man nået ned i bunden af denne figur. Da man stadig er fastholdt i en nikah, kan det være en meget svær situation. Som en jødisk kvinde, der ikke kunne komme ud af sit religiøse ægteskab, beskrev det, kan det opleves, som at (eks)mand går ... *"forbi din celle, dingler med nøglerne foran dig og går væk igen"* (se case s. 35-36). Man er låst fast og synes ikke at have nogen mulighed for selv at slippe ud af sit fængsel.

12.6 Afrunding

Selvom islamiske autoriteter sjældent kan foretage en nikah-opløsning, så kan deres støtte medføre, at kvinder lettere opnår følelsen af at være skilt. Hvis en islamisk autoritet udsteder en nikah-opløsning, vil den typisk være konstrueret som infereret af mandens handlinger. Det vil sige, at manden tænkes med sine handlinger selv at have opløst nikahen. Ofte vil denne type nikah-opløsning dog ikke blive accepteret af manden.

Nogle islamiske autoriteter modtager nikah-opløsningssager fra danske myndigheder og institutioner såsom kvindekrisecentre og kommuner. M19 vurderer eksempelvis, at han modtager halvdelen af sine sager fra myndighederne. Nogle islamiske autoriteter henviser både myndigheder og kvinder til udlandet – særligt til britiske shariaråd. Der er også eksempler på, at islamiske autoriteter har dannet danske skilsmisseråd til at håndtere nikah-opløsningssager og derigennem forsøgt at løse problemstillingerne i forhold til sikkerhed og juridisk myndighed.

Muslimske kvinder, hvis nikah er registreret i udlandet, kan – hvis de har ressourcerne hertil – føre en retssag i oprindelseslandet. Dette kan dog være dyrt og kræve samarbejde med netværk eller familie i landet. Således er dette sjældent en mulighed for resourcesvage kvinder. Manglen på nikah-opløsning kan desuden afskære kvinderne fra deres familie, eftersom det kan være forbundet med betydelig risiko at besøge oprindelseslandet – dette fænomen er meget kontekstspecifikt.

Nikah-opløsningens betydning for kvinderne understreges af, at nogle kvinder kan være villige til at gå til ekstremer for at søge at opnå en opløsning. Det kan dog være svært at lykkes hermed, da fx brug af tvang anses for at gøre en mands udtalelse af talaq ugyldigt.

13 Når kvindelige islamiske autoriteter faciliterer skilsmisse

De forudgående kapitler har primært handlet om mandlig autoritet – herunder de muligheder, mænd har for at afsluttet et nikah-forhold med en talaq-skilsmisse. Desuden har fokus ligget på de mandlige autoriteter, som kvinderne henvender sig til for at få hjælp, hvilket har meget med disse autoriteters synlighed at gøre. Der er dog også en del kvindelige, islamiske autoriteter i de muslimske miljøer, hvoraf nogle får henvendelser om hjælp til nikah-opløsning.

Det er velkendt, at kvinder kan optræde som islamiske autoriteter, men deres rolle i og eventuelle facilitering af nikah-opløsning er forholdsvis ukendt i forskningen. For at belyse dette emne er der derfor til denne undersøgelse foretaget interview med to kvindelige autoriteter. De to interview påpeger således, at køn ikke nødvendigvis er en hindring i forhold til at have autoritet og magt i muslimske miljøer. Omfanget af data – to interview – er dog for lille til at sige noget kvalificeret om køn og magt, og således er kapitlet udelukkende taget med for at påpege et emne, der kun eksisterer meget lidt viden om.

Årsagen til, at undersøgelsen ikke har foretaget flere interview, er ikke på grund af mangel på potentielle informanter. Det skyldes udelukkende, at det ville være for ressourcekrævende at foretage en tilbundsående undersøgelse på et område, hvor der næsten ingen forudgående viden eksisterer.

13.1 Kvindelige islamiske autoriteter

I en europæisk kontekst faciliterer både mænd og kvinder nikah-opløsninger. Eksempelvis sidder Amra Bone i shariatrådet i Birmingham (Bowen, 2016, pp. 123–142), og Khula Hasan sidder i en af Storbritanniens største shariatråd, *Islamic Sharia Council*. Sidstnævnte udgør et af to shariatråd, som også anvendes af danske, muslimske kvinder, der ønsker nikah-opløsning – enkelte af undersøgelsens islamiske autoriteter henviser således kvinder til dette shariatråd.

Det er desuden alment kendt, at Mariam Moskéen, der ledes af den kvindelige imam Sherin Khankan, foretager nikah-opløsninger. Khankan er ikke interviewet i forbindelse med denne undersøgelse, men Moskéen har ved flere lejligheder udstedt nikah-opløsninger til kvinder uden deres mænds samtykke – også i sager med vold.

Dette kapitel fokuserer på kvindelige, islamiske autoriteter, der ligesom mandlige, islamiske autoriteter faciliterer nikah-opløsning i den udstrækning, de er i stand til det. Ligesom med mændene, så handler det ofte om at støtte kvinderne snarere end at indtræde i rollen som islamisk dommer. Det vil sige, at de kvindelige, islamiske autoriteter ligesom deres mandlige pendant foretager vurderinger i henhold til islamisk jura, og de indgår som en form for mæglere i forbindelse med nikah-opløsning.

De to kvinder interviewet til denne undersøgelse kaldes K1 og K2. Begge har lange videregående uddannelser inden for islamiske studier og et antal *ijazaer* i forskellige værker inden for fiqh og andre discipliner inden for islamiske studier. En *ijaza* er en form for bevis, som man får fra en islamisk lærd, når han/hun mener, at man har opnået tilfredsstillende indsigt i et værk eller emne til selv at undervise heri.

Der eksisterer mange kvindelige, islamiske autoriteter i muslimske miljøer i Danmark. De har – ligesom de to interviewede kvinder – formel uddannelse inden for islam såsom universitetsuddannelse eller *ijazaer*. De fungerer typisk som undervisere og/eller bliver konsulteret af både mænd og kvinder på grund af deres ekspertise inden for islam.

Der eksisterer desuden et antal fora online, hvor kvinder som et blandt flere emner diskuterer nikah-opløsning. Her kan kvinder kollektivt diskutere, hvordan man skal forstå eksempelvis sharia. Dette foregår uden for mandlige, islamiske autoriteters sfære, da disse fora udelukkende er for kvinder. Her kan man typisk indsende sine spørgsmål til en webmaster, der fungerer som bindeled til diskussionerne og sikrer anonymitet for kvinder, der har brug for hjælp.

Dette kapitel demonstrerer ved hjælp af to informanter, at muslimske kvinder spiller en aktiv rolle som islamiske autoriteter i islamisk-juridiske anliggender, og at de bringer deres autoritet i spil i forbindelse med nikah-opløsning. Nedenfor præsenteres først de typer af sager, som kvinderne får, hvorefter kapitlet går i dybden med hhv. K1's og K2's praksis.

13.1.1 Typer af sager

K1 og K2 får mange af de samme typer af sager, som de øvrige islamiske autoriteter, men der er en tendens til, at de får sagerne tidligere i forløbet end mændene. Det vil sige, at kvinder kommer til K1 og K2 med problemer, som kan lede til nikah-opløsning, men det er typisk ikke udgangspunktet for den første henvendelse. K2 har ca. en sag om ugen, mens K1 har to til tre sager om ugen, hvoraf ca. en om måneden udelukkende handler om at opnå nikah-opløsning. K2 forklarer, at mange kvinder er i vildrede, når de kommer, og ikke rigtigt ved, hvad de vil:

Interviewer: Hvad tror de [kvinderne], at du kan gøre for dem?

K2: Jeg har ikke rigtig spurgt dem om deres forventninger, men jeg føler tit, at det er ligesom, at de ikke ved, hvad de skal – de er i vildere. De er desperate mange af dem, de er meget kedede af det, de græder, de lukker tit af – hver gang man kommer med løsningsforslag, lukker de af, så på den måde kan jeg mærke, at de egentlig ikke har den store forventning til, at der sker noget. De er bare desperate, og de rækker ud efter det, de kan få fat i. Det er tit min oplevelse.

K2 får imidlertid også sager, hvor kvinder ønsker nikah-opløsning, og her er der typisk forskel på indvandrerkvinder og konvertitter. Hun understreger vigtigheden af, at kvinder både kræver deres ret i henhold til den danske lov og finder veje gennem den islamiske jura. I nedenstående citat fokuserer samtalen på den islamiske side af skilsmissem (nikah-opløsningen):

Interviewer: Hvad er fællesnævnerne på den islamiske side?

K2: Jamen, det er typisk: Har jeg ret til skilsmisse? Altså kan jeg skille mig, og hvordan gør jeg så, og hvad gør jeg, når min mand siger, at han ikke vil skilles – når han nægter mig skilsmisse? Jeg har haft en del sager, hvor mændene bare er stukket af – altså de forsvinder bare – og kvinden står der, og det er typisk konvertitter faktisk. De har giftet sig med mænd fra Mellemosten eller et eller andet, og så er de [mændene] bare stukket af, og så sidder de der: Hvad kan jeg gøre? Altså kan jeg gifte mig igen? Er jeg så skilt? Hvordan får jeg en skilsmisse, hvis min mand ikke er der? Og så typisk i de indvandrerrelaterede samtaler, så er det kvinder, hvor manden nægter hende skilsmisse, simpelthen. Han siger: "Jeg vil aldrig skilles fra dig, og jeg tager dine børn fra dig" og sådan nogle ting. Så vil hun gerne vide: "Jamen,

hvor står jeg fiqh-mæssigt [islamisk-juridisk]”, også. Og der er mange, der meget gerne vil have, at deres skilsmisse er fuldstændig islamisk. Så den er korrekt. Det går de meget op i.

Både K1 og K2 understreger gentagne gange, at nikah-opløsning betyder meget for kvinderne. K1 forklarer ligesom K2, at kvinderne, der kommer til hende, ofte er i vildrede, og at sagerne er meget forskellige – særligt på grund af den store etniske og dermed kulturelle diversitet blandt kvinderne.

13.1.2 Rådgivningen

Den store kulturelle diversitet blandt kvinderne medfører, at K1 har svært ved at forstå dynamikkerne på tværs af kulturer, og hun stiller derfor primært opklarende spørgsmål til de kvinder, der kommer til hende. På den måde bliver kvinderne langsomt selv klar over, hvad de egentlig vil:

Interviewer: Hvilken form for råd giver du så?

K1: Min taktik er mere, at det er dem selv, der snakker. Jeg stiller altid opklarende spørgsmål, så det er dem selv, der skal finde frem til, hvad de har lyst til. For jeg har haft dårlige erfaringer med, at man giver dem et specifikt råd, for man har egentlig ikke kompetencer eller baggrundsviden eller forståelse nok til at forstå deres situation, og så kommer man til at give dem et misvisende råd. Og det er jo sådan et forholdsvist følsomt emne, fordi det er jo folk, der bliver udsat for psykisk eller fysisk vold ofte – eller generelt har det svært. Så jeg føler, at det er psykologarbejde, og fordi jeg ikke er uddannet psykolog, så føler jeg mig sådan lidt malplaceret. Men jeg vil gerne lytte på, hvad folk har at sige, så derfor stiller jeg sådan mere opklarende spørgsmål og kan henvise dem til andre, hvis de har behov for professionel hjælp.

K1 forsøger desuden at hjælpe kvinder med at forstå, hvordan et normalt ægteskabeligt samliv ser ud – eksempelvis at psykisk vold ikke er en almindelig del af ægteskabet:

Interviewer: Kan du beskrive de skilsmissehenvendelser, som du får?

K1: Ja, det er jo mest af alt fra kvinder, som gerne vil skilles, men ikke kan få skilsmisse. Det kan enten være fordi, at de ikke har lyst til at være sammen med deres partner, men det er meget få. I de fleste sager er der vold, psykisk vold eller fysisk vold – selv i mange tilfælde, hvor der er psykisk vold, så anerkender de ikke den psykiske vold, og det er mig, der skal pointere over for dem, at: ”Ved du godt, at du også er udsat for psykisk vold?” – for eksempel.

K1 mener, at det vigtigste er, at kvinderne kommer ind i et terapiforløb, som kan hjælpe dem med at bryde ud af de voldelige forhold, for nikah-opløsning kan ikke stå alene – den er typisk en mindre del af et større problem:

K1: Jeg har tit oplevet, at man har kæmpet i et halvt år for at give en skilsmisse, og så går der en uge, så går hun tilbage til ham eller sådan noget. Så det første, jeg gør, er altid at få dem presset ud i terapi, sådan så de kan bryde det her voldsmønster, fordi der er ikke noget mere ... Så har vi sådan virkelig kæmpet, og gjort alt muligt for, at hun skal komme væk fra ham, og så har hun endelig fået skilsmissen ... men hvis hun nu for eksempel har overtalt ham til så at blive skilt, og det endelig er

lykkedes, jamen, så går der en uge, og så er hun tilbage hos ham igen. Og det bare sådan: "Hvorfor skulle du så sidde og ringe til mig om natten?"

Interviewer: Kommer de så tilbage nogle gange igen og siger: "Jeg vil gerne skilles igen?"

K1: Ja, der er en kvinde, der er kommet tilbage to gange, og så prøver hun sådan forskellige, men vi kender jo allesammen hinanden. Så begynder vi sådan at snakke om: "Okay, er det ikke hende, der skete sådan med?". Og til sidst så fik den person så en [skilsmisse], så hun kan ikke tage tilbage, men jeg tror stadig, at de er sammen.

Typen af nikah-opløsning i ovenstående citat er af en karakter, så parterne ikke må finde sammen igen. Dette sker også med tre-talaq-skilsmisserne, men de fleste ignorerer i praksis disse regler. Nogle af de mandlige islamiske autoriteter oplever også, at voldsramte kvinder vender tilbage til deres tidligere ægtemænd efter en kort tid som fraskilt. K1 har – ligesom K2 og enkelte af de mandlige informanter – indsigt i, hvordan voldsmønstre i parforhold kan skabe afhængighedsforhold mellem parterne:

Interviewer: Hvad gør det ved dig?

K1: Ja, jeg kan jo godt forstå dem, fordi voldsofre vil ofte gå tilbage til den samme. Altså, det er jo ikke noget, der er fuldstændigt uhørt. At: "Hvordan kunne I gøre det imod mig – jeg har brugt så lang tid på det?". Det er bare sådan: "Nå ja, men du er jo udsat for vold, du er et voldsoffer, så selvfølgelig går du tilbage til den samme". Det kan også være, at de finder en ny mand, og så er han præcis den samme type. Altså vi har flere personer, som er kommet og skulle skilles fire gange inden for måske et par år, for de bliver ved med at finde den samme type.

K1 og K2 er enige om, at kvindernes problemer typisk er mange flere end blot nikah-opløsningen, og at der i sager med vold er brug for professionel hjælp. Begge islamiske autoriteter henviser kvinder til behandling og eventuelt til kvindekrisecentre, hvis der er brug for det. Både K1 og K2 forklarer, at nikah-opløsninger, der medfører store ærestab for manden og eventuelt familierne, er de vanskeligste at løse. Der er imidlertid stor forskel på, hvordan K1 og K2 faciliterer nikah-opløsning, og de behandles derfor separat nedenfor.

13.2 Nikah-opløsning hos K1

Flertallet af kvinderne, der kommer til K1, er ikke borgerligt viet – de har kun en nikah. K1 anvender udelukkende fiqh (islamisk jura) som et værktøj til at facilitere nikah-opløsning for kvinder. Hun forklarer, at hun mener, at den klassiske fiqh, som hun har studeret på et islamisk universitet i udlandet, ligger langt fra hendes egen forståelse af islam: "... Jeg ved faktisk ikke – hvis jeg kun studerede fiqh – om jeg ville være muslim, hvis jeg skal være helt ærlig, for fiqh, det er bare hul i hovedet [griner] ..." Hun uddyber denne bemærkning i en samtale om fiqh og utroskab:

Det går jo kun ud over kvinder. Det går jo ikke ud over den mandlige part, hvis han er utro. Og så prøvede jeg så at finde ud af det, og det, jeg så gør, det er, at jeg går ind i de gamle tekster. Så jeg kigger i teksterne fra år 800, 900 og 1000 – læser dem igennem og finder ud af, hvad er det egentlig, der er sket. For de nyere tekster vil jo kun sige, at det er "haram" [forbudt], eller det er "tilladt". Det er meget fordummende

eller meget simpelt, den måde det er sat op på. Men så en af de regler, jeg læste – da jeg forsøgte at finde ud af, hvor står den her regel overhovedet, for at jeg kunne gå ind i de gamle tekster, der havde kildehenvisninger på. Og så var det sådan noget: "Du må ikke gå i seng med din kone under 9 år", som jo er islamiske 9 år, så det er sådan 8½ år eller sådan noget. Men hvis du så alligevel går i seng med hende, så er det bedre for dig at blive skilt med hende. Og det var bare sådan nogle nulevende lærde, der har de her holdninger, og jeg var bare sådan: "Har I overhovedet den samme Gud, som jeg har?"

K1 forklarer, at hun baserer sin tro på to andre discipliner af islamiske studier, hvoraf hun som så mange andre unge muslimske kvinder udleder, at mænd og kvinder er lige i islam. Ovenstående citat demonstrerer en vigtig pointe: Fortolkning spiller en afgørende rolle for indholdet af sharia. Ifølge K1 har kvinder eksempelvis ret til nikah-opløsning, uden at de behøver at give en grund herfor, men hun er klar over, at islamiske dommere (i udlandet) ikke er enige med hende:

Det, der er uretfærdigt i henhold til min optik, det er, at manden har retten til altid at blive skilt. Også hvis det bare er, at "jeg kan ikke lide personen mere", som egentlig burde være en menneskeret. Du burde ikke skulle være sammen med en person, du ikke kan lide – og det har kvinden jo ikke ret til. Så når de kommer i sådan nogle situationer, er der jo ikke rigtig så meget at stille op andet end at snakke med manden ... Hvis jeg skulle henvise til en dommer, så ville hun ikke engang have noget argument.

Når K1 faciliterer nikah-opløsning, sørger hun altid for at inddrage manden, som hun forsøger at overtale til at give nikah-opløsning. Det vil sige, at hun er underlagt de samme begrænsninger som mandlige, islamiske autoriteter, eftersom hun ligesom dem ikke har formel islamisk-juridisk myndighed. Hvis en mand modsætter sig nikah-opløsning, anvender hun imidlertid sine formelle islamisk-juridiske kompetencer til at arbejde i retning af en nikah-opløsning hos en islamisk myndighed i udlandet. Hun indsamler således dokumentation og skriver sagen op til den islamiske autoritet, som parret er orienteret mod, og sender sagsfremstillingen til den pågældende myndighed eller persons sekretariat. Hun anvender sin viden om fiqh til at fremstille sagen på en måde, så den går let igennem systemet, og hun får typisk en nikah-opløsning retur inden for kort tid, hvorefter hun meddeler den til parret.

I en enkelt sag lykkes det fx at opnå nikah-opløsning på baggrund af, at manden drak alkohol: *"Der var en kvinde, hvis mand drak alkohol, og så skrev vi et bevis med to vidner – altså om, at de havde set det. Så sendte vi det bare afsted, og så skrev dommeren tilbage: 'Her er din skilsmisse'".* Det interessante ved K1's metode er, at mændene typisk accepterer afgørelserne, eftersom de enten er truffet af højt profilerede islamiske jurister og/eller er gyldige under islamisk lov i oprindelseslandet. Denne tilgang viser også den store betydning, som transnationale sociale rum kan have, også i forhold til opløsning af nikah.

K1 får også enkelte henvendelser fra mænd, som kan handle om koner, der har været utro, selvmordstanker og andre personlige kriser. Hun får desuden – ligesom næsten alle de mandlige islamiske autoriteter – henvendelser vedrørende, hvorvidt en talaq er gyldig eller ej. Det vil sige, at muslimer af begge køn vil have K1 til at vurdere, om deres vrede har ugyldiggjort deres talaq-ytring. K1 ønsker dog ikke at vejlede om dette, eftersom hun ikke anerkender præmissen for reglen om, at vrede kan annullere talaq:

K1: ... fordi de har det der spørgsmål om vrede, så ringer de sådan og spørger: "Hvor vred var jeg?"

Interviewer: Får du mange af dem?

K1: Nogle – altså der er også nogle hvor, at så er konen blevet gravid, og så kom han til at sige det, og så står de jo sådan og – ”hvad skal vi så gøre?”

Interviewer: Hvordan håndterer du egentlig det? De ringer jo konkret for at få din vurdering.

K1: Så siger jeg, at så må I ringe til en, der kan vurdere det konkret for dem. Altså jeg kan godt forklare dem, at vrede i det her tilfælde i henhold den og den og den retsskole, er så meget, at du mister besindelsen – altså du skal nærmest blive erklæret sindssyg i momentet, og så sur er der altså ikke nogen, der er, når de bliver skilt ... men jeg gider ikke at tage ansvar for det, for jeg synes, at det er en fjollet regel i sig selv.

Interviewer: Okay, så du vil gerne gøre rede for den regel, der eksisterer inden for fiqh, men du vil ikke lave en afgørelse.

K1: Nej, fordi jeg er sådan lidt: ”Det er jer, der har valgt at tro på den her regel”. Jeg tror, at det er med til at opretholde et narrativ om, at mænd, de er altid rationelle, og derfor har de den her ret, og kvinder, de er emotionelle, og derfor kan de ikke finde ud af det. Så derfor kan jeg jo henvise dem til nogen, som hellere vil diktere sandt og falsk, end jeg gider.

Det interessante ved ovenstående er, at K1 sagtens kan gøre rede for de forskellige retsskolars standpunkter, men eftersom hun ikke finder disse legitime, vil hun ikke foretage vurderinger. Hun udfordrer desuden diskursen om, at mænd er rationelle og kvinder emotionelle, ved at gå imod tanken om, at mænds emotionelle adfærd bortforklares, mens kvinders emotionelle adfærd antages at ligge i deres natur.

13.3 Nikah-opløsning hos K2

K2 understreger gentagne gange vigtigheden af, at man både ser på kvinders rettigheder under dansk lov og i henhold til fiqh (islamisk jura). Hun kritiserer nogle islamiske autoriteter for snævert at fokusere på den islamiske jura, mens hun roser adskillige navngivne islamiske autoriteter for at være gode til at håndtere den menneskelige side af en nikah-opløsning. Hun beklager sig dog samtidig over, at ingen fokuserer på kvindernes rettigheder under dansk lov, for kvinderne har brug for hjælp, hvis de skal undgå at blive snydt. De skal med andre ord sendes til juridisk rådgivning:

Sådan en skilsmisserådgivning er jo ikke kun sharia-mæssig. Den er også de danske regler, og jeg ser altså rigtig mange kvinder, der simpelthen bliver snydt økonomisk og finansielt i sådan nogle skilsmissesager – fordi de ikke kender deres rettigheder. Og det er lidt synd.

Det er ifølge K2 vigtigt, at kvinderne sætter sig ind i reglerne og om nødvendigt får rådgivning. Hun forklarer, at mange kvinder bare gerne vil ud af nikaherne, og derfor lader de stå til og accepterer nederlagene, men K2 insisterer på, at de skal tage kampen op under dansk lov, hvis de har kræfter til det:

Det værste ved det er, at der er så mange kvinder, der hopper med på den her vogn, hvor de siger: "Jamen, jeg vil bare af med ham, så jeg giver ham, hvad han vil have". Og så: "Jamen, jeg vil ikke have noget fra ham – bare vi kan blive skilt". Der prøver jeg at stoppe kvinden og sige: "Nu sætter du dig lige ned og tænker. Jeg ved, at du gerne vil ud af det her ægteskab, og at du psykisk har det dårligt, men du skal ikke løbe ud af dette ægteskab uden din haqq [retfærdighed]. Du skal ikke lade ham tage det hele". Men desværre er det ofte sådan, det ender. Kvinden siger: "Jeg er ligeglad, bare jeg kan komme ud af det, så kan han få, hvad han vil". Og det er en skævvridning af kvinders rettigheder ...

K2 forklarer desuden (som også beskrevet tidligere), at mænd, der skiller sig fra deres hustruer, kun sjældent betaler den udsatte brudegave, hvis sådan en er indskrevet i nikah-kontrakten. Da der ikke eksisterer nogen juridisk institution, der kan tvinge mændene hertil, kan de ofte uden problemer løbe fra deres del af kontrakten, når de opløser en nikah. Kvinder kan derimod ikke på samme måde løbe fra deres kontrakt, men fastholdes i stedet imod deres vilje i en nikah. K2 forklarer om, hvor vigtig brudegaven kan være for både kvinder, der vil skilles, og for kvinder, hvis mand har foretaget en nikah-opløsning:

Interviewer: Er mahr [brudegave] vigtig for kvinderne?

K2: Ja, det betyder utroligt meget.

Interviewer: Hvorfor? Det er jo typisk ret små beløb, det handler om.

K2: Det er det, men det er ligesom, hvad kan man sige, et "red flag". Når mahr er givet tilbage, så er ingen i tvivl om, hvad der er foregået, så mahr betyder meget. Men der er også kvinder, der siger: "Jamen, det er jo min haqq [retfærdighed]. Hvorfor får jeg ikke min mahr udbetalt, når han har lovet den? Hvorfor forsvinder han med min mahr, når han skrider fra mig? Han skal aflevere mahr til mig bagefter".

Imam M8 forklarede som en blandt flere mandlige, islamiske autoriteter, at det er syndigt ikke at betale mu'akhar (den anden del af brudegaven, der skal udbetales i tilfælde af talaq-skilsmisse): "... hvis du hænger på mu'akhar, så hænger du på den indtil dommedag. Du skal tænke, at det er hendes penge, og du har stjålet de penge fra hende ..." K2 ønskede dog, at spørgsmålet om brudegave skulle løses før dommedag, men hun kunne kun komme i tanker om én sag, hvor det var lykkedes at lægge nok pres på ægtemanden til, at han ved nikah-opløsning havde betalt den brudegave, som han havde lovet i nikah-kontrakten. Det skal bemærkes, at betaling af brudegave også kan spille en vigtig symbolsk rolle, eftersom mandens handling (betalingen) er et klart bevis på, at han har foretaget nikah-opløsningen.

Når K2 involverer sig i en sag, så starter hun med at undersøge nikah-kontrakten for at se, hvad der kan gøres. Her forhører hun sig blandt andet om, hvorvidt vidnerne, der står anført, rent faktisk var til stede ved vielsen. Hvis de ikke var det, så er kontrakten ikke gyldig. I nogle moskéer skrives vidnerne i praksis på senere end kontraktens indgåelse. Hun undersøger ligeledes, om brudegaven er betalt, om manden har overholdt nikah-kontrakten osv.

Dernæst forsøger hun at lægge pres på manden, og her anvender hun sit eget og/eller andres netværk, sådan at mandens mor, far, søskende og venner bliver inddraget. Det vil sige, at hun mobiliserer miljøet for at lægge pres på manden. Nogle gange udvikler dette sig til større konflikter, men disse ender ofte med nikah-opløsning. Adspurgte vedrørende indvirkningen af folks religiøsitet forklarer K2, at det typisk ikke har nogen klar betydning:

K2: ... det kommer an på, hvem han [manden] er.

Interviewer: ja, og jeg går ud fra, hvor religiøs han er, og hvad skal man sige ...

K2: Det betyder ofte ikke noget, fordi nogle af de mest religiøse, der siger: "Du får ikke skilsmisse – det er haram [forbudt] osv.", de aner tit slet ingenting om, hvad de taler om. Det er mange gange, at det er lommereligiøse idéer, de har. De færreste, som de har været i kontakt med, aner helt klart, hvad fiqh går ud på i forbindelse med skilsmisse.

Interviewer: Okay, de ved bare, at de kan sige nej til en skilsmisse?

K2: Ja.

Interviewer: Men er de så også klar over, at de kan blive skilt, selvom de er imod det? Eller er de sådan helt fast besluttet på, at ...

K2: Jamen, det tror de så ikke kan lade sig gøre, og det er det, jeg siger – at de ikke kender de islamiske muligheder, der er for, at hun faktisk kan få det gennemført. Altså hvis han ikke har forsørget hende. For eksempel hvis han bare smutter og bor i Taastrup, og hun er i Jylland – og han ikke forsøger hende efter et stykke tid. Så kan hun kræve skilsmisse uden problemer, når hun ikke bliver forsørget for eksempel.

Adspurgt om, hvordan nikah-opløsningen så bliver foretaget, forklarede K2, at der jo ikke rigtig var nogen steder, hvor kvinden kan gå hen og få sin nikah-opløsning. Det vil sige, at fraværet af islamisk-juridiske institutioner medfører, at hun ikke formelt kan få den nikah-opløsning, hun ifølge K2 har ret til. K2 forklarer dog, at man som kvinde i sådan en situation må offentliggøre sin historie, fremlægge de islamiske juridiske grunde til nikah-opløsningen og derefter erklære sig selv skilt. Hun bemærker dog, at kun meget få kvinder er villige til at gå denne vej med deres sag. Derfor shopper nogle kvinder videre, når K2 lægger mulighederne på bordet, og søger efter andre islamiske autoriteter i et håb om, at de vil kunne give dem bedre hjælp.

13.4 Afrunding

Kvinder optræder også som islamiske autoriteter og faciliterer nikah-opløsning. De er dog underlagt de samme begrænsninger som mandlige, islamiske autoriteter – eksempelvis er de afhængige af enten mandens accept af nikah-opløsningen eller af en udenlandsk islamisk myndigheds nikah-opløsning.

De to informanter, som dette kapitel bygger på, arbejder på meget forskellige måder. Mens K1 primært "låner" sin autoritet fra udenlandske myndigheder, når mænd stritter imod nikah-opløsning, så går K2 gennem netværk og forsøger at lægge pres på manden. K2 forsøger ligeledes at få kvinderne til at frigøre sig selv fra nikah, ved at kvinderne selv erklærer deres nikah opløst.

Fælles for både K1 og K2 er, at de i høj grad ser holistisk på kvindernes situation og blandt andet er meget opmærksomme på, at kvinderne også kan have brug for professionel hjælp, hvilket enkelte af de mandlige, islamiske autoriteter også var opmærksomme på. K1 og K2 bemærker i øvrigt, at kvinder, der henvender sig til dem, ofte har flere problemer end blot nikah-opløsning, og K1 understreger, at der kan være behov for terapi eller behandling, for ellers vender særligt voldsramte kvinder blot tilbage til den voldelige mand eller finder en ny, som er

lige så slem. Med andre ord er giver nikah-opløsning ikke nødvendigvis den forløsning, som kvinderne forventer, eftersom den kun er et blandt flere problemer.

K1 og K2 følger typisk sagerne til dørs snarere end at skubbe dem væk. I den forbindelse er det bemærkelsesværdigt, at K1 og K2 synes at blive kontaktet af kvinder på et tidligere tidspunkt i forløbet end deres mandlige kollegaer. K1 og K2's erfaringer med at hjælpe kvinder ud af dårlige ægteskaber har nogle fællestræk med frontmedarbejderes erfaringer, for eksempel at disse to kvinder også oplever, at kvinder, fx i voldelige forhold, ofte vender tilbage til deres ægtemænd, hvilket kan give en oplevelse af, at man har spildt sin hjælp på dem.

Kapitlet viser desuden, at sharia er en dynamisk, diskursiv tradition. Indholdet af sharia er med andre ord et spørgsmål om fortolkning, og praksis er ikke nødvendigvis forankret i islamisk jura snævert forstået.

Del IV – avsluttende diskussioner

14 Livet efter skilsmissen

Kvindes liv efter skilsmissen varierer fra nogle, der i store træk glider fint videre, til andre, som igennem årelange forløb er udsat for social udstødelse i deres miljøer og for fortsat vold og forfølgelse fra de mænd, de forsøger at lægge bag sig.

Denne undersøgelses interview peger på, at kvinder med efterkommerbaggrund ofte har langt bedre muligheder for at komme godt videre efter en skilsmisse end mange indvandrerkvinder. Det synes også at være lettere for kvinder i nogle grupper – fx blandt somaliere – at blive skilt, hvilket til dels kan knyttes til mindre restriktive normer i forhold til skilsmisse. Omvendt kan der i andre grupper være stor modstand imod at afslutte ægteskaber. Dette synes ikke kun at være tilfældet i nogle muslimske minoritetsmiljøer, men synes også at være tilfældet blandt fx personer med tamilsk baggrund, der ofte har hinduistisk og katolsk baggrund. Endelig er der tegn på, at accepten af skilsmisser kan vokse, efterhånden som etniske minoritetsgruppers opholdstid i Danmark stiger. Modsat kan dette indikere, at kvinder fra grupper med kort opholdstid i Danmark – fx flygtninge fra Syrien – kan formodes ofte at få betragtelige udfordringer med at komme videre i livet efter en skilsmisse.

Nogle muslimske kvinders udfordrende og langvarige forløb ud af dårlige ægteskaber kan være vævet ind i vanskeligheder med at opløse en nikah og er belyst i tidligere kapitler. Dermed kan det, at mænd holder fast i magten over deres hustrus nikah-opløsning, ses som en form for "post-separationsvold" (Stark & Hester, 2019). Denne form for vold er velkendt i forbindelse med, at kvinder forlader voldelige og kontrollerende mænd. På tidspunktet, hvor de forsøger at afslutte – eller netop har afsluttet – forholdet, kan der endvidere være en forøget risiko for, at mænd dræber deres (tidligere) partner (Campbell et al., 2003; Johnson et al., 2019). I denne undersøgelse synes nogle af interviewpersonerne muligvis at have været i livsfare netop omkring dette tidspunkt i deres skilsmissequerløb.

Også på andre måder kan livet som fraskilt være udfordrende. Det kan fx handle om tab af status i familien og i det etniske minoritetsmiljø, om økonomiske og praktiske udfordringer som enlig mor, om et usikkert opholdsgrundlag og om vanskeligheder med at praktisere det "fælles forældreskab", som ofte forventes i en dansk kontekst.

Dette kapitel giver enkelte nedslag i kvindernes liv efter skilsmissen. Første afsnit belyser forskellige kvinders oplevelser af stigma og/eller støtte. Andet afsnit ser på ressourceforskelle betydninger for kvindernes videre liv. Tredje afsnit handler om erfaringer med det "delte forældreskab", hvor Familieretshuset involveres. Endelig handler dette kapitels fjerde afsnit om de helbredsmæssige udfordringer, som nogle kvinder oplever i forbindelse med, eller efter, at de har forladt voldelige mænd.

14.1 Livet efter skilsmissen – ofte udfordrende

Kapitel 6 viste, hvordan en stor modstand mod skilsmisse kunne være med til at afholde kvinder fra at forlade deres mænd. På linje hermed kan fraskilte kvinder opleve forskellige grader af stigmatisering som "dårlige kvinder". Sådanne sociale dynamikker medvirker selvsagt til at afskrække nogle kvinder fra at gå fra deres mænd.

Den stærke fordømmelse, der kan ramme nogle fraskilte kvinder, får indvandrerkvinden Dalal at mærke. Det var hende, som i afsnit 6.2.1 fortæller om at have fået kondomer og pornoblade

smidt gennem sin postkasse, da hun går fra sin mand. Nogle år efter sin skilsmisse forelsker hun sig i en mand, og følelserne er gengældte, men hans familie modsætter sig forholdet:

Hans familie ville ikke acceptere mig. De spredte også mange dårlige rygter om mig. Hvis jeg stødte tilfældigt ind i dem på gaden, så ville de råbe og skribe skældsord efter mig. | Engang hvor jeg gik en tur med min lille søn, overfaldt [kærestens mor] mig midt på åben gade. Min søn blev så bange, at han løb væk og gemte sig under en bil. Det var sådan nogle ting, der foregik. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

Presset imod relationen til fraskilte Dalal ender med at være så stort, at hendes nye kæreste går fra hende.

For bedre stillede kvinder kan stemplingen som fraskilt være af mindre betydning. Det fortæller en frontmedarbejder, der havde etnisk minoritetsbaggrund og selv var blevet skilt. Hun oplevede dog – til sin forargelse – en negativ stempling som fraskilt, da hun besøgte sin mor i oprindelseslandet:

Jeg tog på ferie og skulle ud og spise med min søster og hendes mand. Og så siger min mor, at jeg ikke skal tage med, for hun tænkte på, hvad min [eks]svigerfamilie skulle sige til det. Fordi jeg er skilt, skal jeg helst være indendørs og skal ikke vise mig udenfor og spise på en restaurant. Hvad ville folk tænke om det? Jeg blev ret sur og også ked af det, fordi jeg blev konfronteret med hendes mening om, at når jeg ikke har en mand, så har jeg næsten intet liv. Jeg må ikke gå ud og møde mig og være sammen med andre. (Kommune2)

I dette citat er det moderen, der ønsker, at hendes fraskilte datter ikke går ud. Den citerede kvinde opponerer dog selv imod idéen om, at man ikke kan have et liv, hvis man ikke har en mand. Samtidig påvirker denne stempling hende dog negativt.

En del kvinder ender i meget marginaliserede positioner efter en skilsmisse og bliver udsat for repressalier. Det gælder fx tamilske Qushi, der chikaneres, kaldes "luder", mister sit job og endda trues med pistol, efter at hun har forladt sin mand (afsnit 6.2.2). Værst er ofte repressalierne fra (eks)mænd, som kan forfølge kvinder i årevis, efter at de har forladt forholdet.

Sådanne meget vanskelige oplevelser efter en skilsmisse kan i sagens natur afskrække kvinder fra at gå fra deres mænd. En kvinde, der havde et særligt hårdt forløb, efter at hun forlod sin mand, er Ruwayda. Hun døjede på interviewtidspunktet med alvorlige helbredsproblemer (se senere i dette kapitel) og var også tæt på at miste meget af kontakten med sit barn. Hun siger følgende:

Jeg kender mange, som siger til mig: "Ej, Ruwayda, efter at se det der hårde liv, du har, så gider vi ikke skilles". Så de holder deres kæft [i ægteskabet], fordi de kan få et helvedes liv, efter at de bliver skilt, Og de kan også blive svigtet af myndigheder og kommunen. (Ruwayda, 1G, Pal/Lib.)

For sin omgangskreds var Ruwaydas liv blevet et afskrækkende eksempel på, at det måske kunne være bedre at blive i dårlige ægteskabet end at søge skilsmisse.

14.1.1 Ressourcer i forhold til at håndtere positionen som fraskilt

Nogle kvinder fortæller omvendt, at familier og venner støttede dem under og efter skilsmissen, og at denne støtte er af stor betydning. Den kan give såvel en oplevelse af accept som adgang

til praktisk hjælp. Støtten kan også betyde, at omverdens pres afbødes af andre, der stiller sig beskyttende op foran den fraskilte kvinde. Tamilske Neela fortæller om at opleve en sådan støtte, efter at hun forlader sin voldelige ægtemand:

[Efter Neela var gået] prøvede min eksmand meget at ringe til min mor og sige: "Ej, nu går hun ud i byen!". Og så var det bare sådan: "Dung" – så lagde min mor røret på. Dét gad hun slet ikke at høre på. Han prøvede jo bare det der med at sætte rygter i gang og svine mig til. (Neela, 2G, Sri Lanka)

Modsat da syriske Wardas mand ringer til hendes far (afsnit 6.1), lytter Neelas mor altså ikke til Neelas eksmands anklager imod datteren, men smækker røret på. Dalal fortæller om en anden støttende erfaring:

En af mine bedste veninder oplevede, at hendes mands mor ringede hjem til sin søn. Hun bor i [X-land]. Prøv og tænk, at en ældre kvinde derfra ringer til sin søn i Danmark og fortæller ham, at han skal passe på, at hans kone ikke tilbringer for meget tid med mig. Og at det bedste faktisk ville være, hvis hans kone slet ikke tillod, at jeg kom hjem til dem. Min venindes mand havde ikke noget imod mig; det ved jeg. Han fortalte bare sin kone, hvad hans mor havde sagt, og min veninde sagde til ham, at hvis han eller hans mor havde et problem med, at hun var veninder med mig, så kunne de begge to skride ad helvede til. Det viser jo bare et eller andet sted, hvor meget hun holdt af mig. Hun forsvarede mig selv mod hendes egen mand. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

Dalals historie står i skærende kontrast til, hvordan en allerede hårdt ramt Khulud måtte se sig skåret ud af sin bedste venindes liv efter sin skilsmisse (se afsnit 6.1). Historien ovenfor er endvidere en, som Dalal fortæller med glæde og styrke. Hun demonstrerer, hvordan det kan være muligt at få kvindelig støtte, uanset at hendes veninde presses af centrale familierelationer. Også støtten fra professionelle kan give kvinder styrke. Det fortæller Dalal også om at have oplevet:

I den periode var jeg startet med at gå til psykolog. Det hjalp mig rigtig meget med at genopbygge min selvtillid og selvværd. Når folk snakkede dårligt om mig, rørte det mig ikke længere. Hvis nogen havde et problem med, at min nederdel var for kort, så sørgede jeg for at tage en endnu kortere nederdel på næste gang, så kunne de rigtig få noget at snakke om. (Dalal, 1½G, Pal/Lib.)

Det kræver dog ganske meget personlig styrke at tackle et kraftigt socialt pres, som Dalal ovenfor valgte at gøre det. Det skal også tilføjes, at hun havde en del uddannelsesmæssige ressourcer. Derved var hun ikke nær så afhængig af et afgrænset etnisk minoritetsmiljø, som andre kunne være det.

Den store betydning af kvinders indlejring i forskellige magtrelationer for deres liv efter skilsmissen ses også i, at efterkommere generelt oplever langt større accept af deres skilsmisser. De får denne støtte, uanset at deres skilsmisser ofte er sket på en mindre grel baggrund, end når indvandrede kvinder skilles. Som Amani fx fortæller

Min egen familie er faktisk de eneste, jeg kerer mig om. Og de har sagt, at man jo ikke skal opføre sig på den måde [som eks-manden gjorde]. Så hellere [blive skilt] nu end om flere år – når det nu var så kort [et ægteskab], som det var i mit tilfælde.

Jeg skal ikke ladet det påvirke mit liv så meget, at jeg ikke kan leve videre og være der for mig selv og min søn. (Amani, 2G, Irak mv.)

Det, at være kommet endeligt fri af et dårligt ægteskab, kan være af meget stor betydning for kvinders trivsel. Det fortæller Samira om. Hendes skilsmisse tog 6 år – så mange år gik der, fra hun fortalte sin mand, at hun gerne ville skilles, til hun havde fået opløst sin nikah og dermed var helt ude af ægteskabet. Denne nikah-opløsning var en stor befrielse for Samira. Som hun fortæller:

Fra den dag startede vi et nyt liv. Altså – efter jeg blev skilt, begyndte jeg at tage til frisøren. Shoppe – selv ting, jeg ikke manglede. Købe parfumer, du ved, de der ting, man får lyst til at købe nogle gange, når man er ude. | Og mine børn var blevet ældre. De styrede selv, hvornår de ville se [deres far], om de ville hjem til ham eller ej. Og han fortsatte sit eget liv – han blev gift og fik et barn. Mine døtre blev gift for nogle år tilbage og flyttede ud. Min søn bor stadig hjemme, han studerer og klarer sig fint. Jeg har fået førtidspension på baggrund af de ting, jeg var været igennem helbredsmæssigt, og skal tage nervemedicin resten af livet. Det er min historie om mit liv med ham. (Samira, 1G, Pal/Lib.)

Som citatet viser, gav friheden, da ægteskabet endelig var "helt slut", Samira en mulighed for at leve sit eget liv på sin egen måde. De mange hårde ting hun havde gennemlevet – især igennem det årelange skilsmisselforløb – havde dog givet hende alvorlige helbredsproblemer (se afsnit 14.3. For et overblik, se bilag 1).

14.2 Kontakt med Familieretshuset

Et vigtigt emne, som såvel frontpersonale som fraskilte kvinder beretter om, er de til tider store problemer, der kan være, når skilte forældre skal samarbejde om børn. Hvis forældre ikke kan blive enige om, hvor børnene skal bo, hvor meget de skal se den anden forælder, og hvem der skal have forældremyndighed, kan de starte en sag ved Familieretshuset. Afsnit 5.1 beskrev, at en del af Familieretshusets sager inkluderer vold, og at denne type sager er relativt hyppige, når forældre har etnisk minoritetsbaggrund. Tilsvarende viser interview med såvel fagfolk som kvinder, at konflikter omkring fælles børn kan være både alvorlige og forløbe i mange år efter en skilsmisse. Dette emne behandles her ret kort. Det skal pointeres, at der pr. 1. april 2019 blev gennemført en stor familieretlig reform, der blandt andet indeholdt en screening af nye sager, en ændret tilgang til komplekse sager samt et styrket samarbejde imellem Familieretshuset og kommunerne. Interviewpersonernes erfaringer med det familieretlige system var stort set alle fra før denne dato, og dette afsnit omhandler dermed erfaringer fra det familieretlige system, fra før denne reform trådte i kraft.

I afsnit 10.5.2 hører vi en medarbejder ved Familieretshuset fortælle, at de i nogle sager med etniske minoritetsforældre godt kan "... have oplevelsen af, at [en mor] i virkeligheden er så desperat for at komme ud af det her ægteskab, at hun nærmest bare siger ja til hvad som helst" (Fagperson1). Som tidligere nævnt kan denne medarbejders oplevelser muligvis handle om "underhåndsaftaler", hvor mænd – til gengæld for en økonomisk fordelagtig aftale i Familieretshuset – opløser parrets nikah. En sådan aftale kan forværre økonomien for såvel kvinder som børn efter skilsmissen.

Derudover kan den måde, forældrekonflikter i forbindelse med skilsmisse håndteres i Danmark, være ganske fremmed og svær at forstå for nogle etniske minoritetsforældre. Som en kommunal frontmedarbejder beskriver oplevelsen hos nogle af sine mandlige borgere:

Det her med, at der er nogen, der skal beslutte, hvor meget du må se dine børn, og at du skal betale børnepenge – det er rigtigt svært at forstå. At det altså ér sådan. I mange lande er det jo en total selvfølge, at manden får børnene [hvis de er over en vis alder]. Men her har vi nogen, der går ind og træffer afgørelser – og det er jo intimiderende og indgribende i ens liv. Og alt bliver bare taget fra ham – det er jo et identitetstab. Han mistede magten over det her. Det er nogle af de mænd, vi kæmper allermest med. (Kommune1)

Hvor nogle mænd kan holde fast i deres kontrol over en nikah ved at true med at tilbageholde talaq, kan mænd på mange andre områder føle, at de er dårligt stillede i forhold til det juridiske forløb efter en skilsmisse, hvor mange af deres kompetencer som familieoverhoved overtages af myndighederne.

14.2.1 Sager med begrænset og ustabil kontakt til fædre

I forhold til samvær er en problematik for nogle kvinder (og børn) efter en skilsmisse, at nogle mænd kun ser deres børn i begrænset omfang, uanset at mødre kan ønske, at fædre er mere tilstedeværende i deres børns liv. Det er dog en problematik, som er svær at løse via de danske myndigheders mellemkomst.

Fædres ustabile eller måske ikke-eksisterende samvær efter en skilsmisse kan hænge sammen med de vanskeligheder, nogle mænd oplever ved at blive "samværsfædre", frem for at være en families overhoved (Qureshi, 2016). Et sådan statusskift ser ud til at få nogle mænd til helt at bryde kontakten med deres børn (Liversage & Ottosen, 2017).

På linje hermed viser analyser af danske survey-data, at etniske minoritetsbørn har mindre kontakt med begge forældre efter en skilsmisse, sammenlignet med majoritetsdanske børn (Tabel 14.1). Etniske minoritetsbørn har således oftere kort samvær, og større andele af børn mister helt kontakten til den ene forælder – hyppigt faderen. Dette fænomen må også ses dels i sammenhæng med de etniske minoritetsfamiliers gennemsnitligt svagere socio-økonomiske placering (Liversage & Ottosen, 2017), dels i sammenhæng med transnationale sociale processer, hvor den ene forælder ikke er i Danmark.

Tabel 14.1 Samværsordninger med den forælder, børn ikke bor sammen med.

	Børn og unge med dansk oprindelse	Børn og unge med etnisk minoritetsbaggrund
Ukendt omfang af kontakt	7%	16%
Ingen kontakt	16%	30%
Kontakt uden overnatning	9%	22%
Regelmæssig kontakt med overnatning	40%	26%
Deleordning (7:7 eller 6:8)	28%	5%

Anm: Børn og unge med etnisk minoritetsbaggrund er både med vestlig og ikke-vestlig baggrund og både indvandrere og efterkommere. Fem udvalgte årgange fra 3-19 år. Data fra Børn og Unge i Danmark, 2014.

Kilde: Liversage & Ottosen, 2017, p. 40.

En fraskilt somalisk kvinde, der oplever, at hendes fire børn får alt for lidt opmærksomhed fra deres far, formulerer sig på denne måde:

Hvor ser du en somalisk mand, som tilbringer tid sammen med sine børn? Når han er skilt fra dig, er han også skilt fra børnene. Sådan er det. (Halima, 1G, Somalia)

I en del tilfælde hører vi om, at fædre ser deres børn efter en skilsmisse, men at det foregår uden regelmæssighed og på mændenes præcisser. Dette kan gøre det svært for kvinderne at etablere en selvstændig tilværelse. En NGO-medarbejder fortæller i forlængelse heraf følgende om en sag, hvor de forsøger at hjælpe en kvinde med somalisk baggrund:

[Kvinden bor i Jylland], og hendes eksmand bor [på Sjælland] – han vil ikke blive skilt [= opløse parrets nikah]. Og han ønsker ikke at have en samværsordning. Hun kan aldrig regne med, hvornår han kommer. Lige pludselig er han der og smider sine sko ind og føler, at det er hans hjem – så han intimiderer på flere områder hendes hjem og deres liv. Han vil bare komme og hente børnene, og han kan ikke forstå, at de fire børn ikke kan klare at blive hentet kl. 6 om morgenen og blive kørt afsted og være herovre i nogle dage, og så skal de køres tilbage igen. Hun prøver – med hjælp – at få etableret en struktur og nogle sociale netværk og alt muligt. Men hun er helt låst af, at han ikke vil skilles. Og når hun retter henvendelse til Familie-retshuset, så siger de: "Vi kan ikke hjælpe dig". Men når jeg så retter henvendelse på hendes vegne, så kan hun lige pludselig få mægling og alt muligt andet. Problemet er så bare, at han ikke dukker op. (NGO7)

Kvinden har altså mange udfordringer – (eks)mandens uforudsigelige adfærd, at han har begrænset forståelse for børns behov, og at hun ikke kan få opløst sin nikah. Et yderligere problem er, at hun (ifølge NGO-medarbejderen) har svært ved at få hjælp hos myndighederne. Kvinden vil fx gerne have rådgivning i forhold til sit teenagedatters pas, fordi datteren snart er giftmoden, og moderen bekymrer sig for, om hendes eksmand kan finde på at tage datteren ud af Danmark. Men da hun kontakter Familieretshuset om emnet, "får hun at vide, at hun skal udfylde et ansøgningskema med Nem-ID. Det er altså 16 sider med dybdgående spørgsmål – og det kan være rigtig svært at svare på dem" (NGO7). Lange skemaer kan være svære for mange borgere, og for borgere med et begrænset kendskab til dansk bliver situationen selvsagt endnu mere problematisk. Dermed er det vanskeligt for kvinden at komme videre med sine udfordringer.

Også andre kvinder fortæller, at deres eksmænd efter skilsmissen har begrænset eller måske slet ingen kontakt med børnene. Et grelt eksempel herpå kommer fra Dalal. Hun fortæller om en episode efter sin skilsmisse. Hendes eksmand havde bedt hende om at afholde sig fra at kontakte ham, men det gjorde hun alligevel på følgende baggrund:

Min datter kom engang ud for en alvorlig bilulykke. Jeg ringede til ham fra hospitalet og sagde: "Jeg ringer, fordi du skal vide, at der er sket noget alvorligt med vores datter. Det ser ikke godt ud – du er nødt til at komme herhen". Men da var det, han sagde til mig: "Må både du og alle dine børn dø, så jeg kan få fred for jer". Det sårede mig utroligt meget, for jeg havde virkelig brug for, at han var der den dag. Det er jo stadig vores fælles børn. (Dalal, 1½G, Pa/Lib.)

Efter en skilsmisse vælger nogle mænd hurtigt at gifte sig igen og få børn med den nye hustru. Dette fænomen kaldes "swapping families" (Kalmijn, 2015). I forlængelse heraf kan mænd ønske at lægge afstand til børn fra tidligere ægteskaber, som de ikke ønsker at engagere sig i.

14.2.2 Langvarige og intense konflikter

Som nogle forældre med majoritetsdansk baggrund kan også nogle etniske minoritetsforældre have vanskeligheder med at praktisere et "samarbejdende forældreskab", som de endvidere kan have begrænsede erfaringer med fra deres oprindelseslande.

Det kan endvidere vanskeliggøre forældresamarbejdet, hvis ægteskaber – som det synes at være tilfældet i en del etniske minoritetsfamilier – først går i stykker efter alvorlige og langvarige konflikter (Ottosen & Dahl, 2017, se afsnit 5.5.1). Som en frontmedarbejder beskriver situationen: "De her skilsmisssager er voldsomme. Og de slutter ikke 1-2 år efter. De fortsætter. De bekriger hinanden, og våbnene er børn. Og dem, der har vundet i krigen, det er dem, der har fået børnene på deres side" (Kommune10). Fra en medarbejder i Familieretshuset lyder det, at ...

... som udgangspunkt vil vi gerne have, at de [= etniske minoritetsforældre] sidder sammen her til et møde. Man må sige, at det virkelig er svært at få folk til at blive enige, hvis de ikke en gang kan sidde i lokalet samtidig. Men alene det kan jo være rigtig svært. (Fagperson1)

Neha er et eksempel på, hvordan der efter en skilsmisse kan være et langt og opslidende konfliktforløb, hvor børnene inddrages. Efter sin skilsmisse får hun lavet en samværsaftale i det familieretlige system, men manden overholder den ikke. Dermed fortsætter hendes mand – der før ægteskabet var drukfædig og voldelig – med at præge hendes liv negativt:

Han brugte børnene imod mig som våben, for at jeg skulle sige ja til at vende tilbage. Han straffede mig igennem dem. Han ville ikke lave samværsaftaler – ville ikke se dem, medmindre han selv syntes. Han boede i samme by som mig, men dukkede bare op lige pludselig ved min bolig og ville se dem for at holde øje – om der var nogen hos mig eller sådan noget. Jeg kunne ikke vide, hvornår han hentede dem, så jeg selv kunne lave aftaler. På den måde straffede han mig igennem dem. Også når han havde dem, fik de altid at vide, at det var mig, der ville skilles. Han græd foran dem og gjorde alt, så de skulle synes, det var synd for ham. Hver gang jeg fik dem tilbage, havde de det rigtig psykisk dårligt. Så det var ikke kun skilsmissen – det var også at se børnene lide på den her måde. Han forstod det ikke. Jeg prøvede at tale med ham om, hvad det gjorde ved børnene, men han var slet ikke der, hvor han lyttede. Han tænkte på sig selv: Han var såret, han var vred, han ville bare komme efter mig. (Neha, 1G, Pak/Afgh.)

Ovenstående citat illustrerer de større udfordringer, som kvinder, der også er mødre, kan have med at komme helt fri af forhold til voldelige mænd. Herom skriver en norsk rapport, der belyser voldsudsathed blandt norske kvinder med majoritetsbaggrund, følgende:

[Vi vil fremheve ...] voldsutsatte mødres særlige utfordringer, som en særegen og kjønnet form for utsatthet, der lovgivning og normer om likestilt foreldreskap kan bidra til at det blir vanskelig å bryte ut av voldelige forhold og til at volden videreføres gjennom foreldresamarbeid om barn etter samlivsbrudd. Det å ivareta barna i en situasjon der de har samvær med en far som oppfattes som psykisk ustabil og ikke en god omsorgsperson, påfører mødrene en betydelig merbelastning (Bjørnholt & Helseth, 2019, p. 80).

Moderskabet har udgjort en sådan sårbarhed for en stor andel af denne undersøgelses interviewpersoner. Denne observation peger på de paralleller, der kan være imellem majoritets- og minoritetskvinders erfaringer, når det fx handler om at forlade voldelige partnere.

Et sidste eksempel på langvarige konflikter omkring børn, med berøring til det familieretlige system, kommer fra Wafa. Hun bliver skilt efter et langvarigt forløb med såvel vold som bortførelse af børn til udlandet. Efterfølgende kommer hun på krisecenter med parrets fire børn. Hun fortæller følgende om det videre forløb, hvor de familieretlige myndigheder bliver involveret:

En af mine sønner blev rigtig syg og havde det ikke særlig godt ved at være [på krisecentret]. Han havde meget angst og var urolig. Så mig og personalet, vi tænkte, at det måske var bedre for ham at komme hjem til sin far igen. Bare midlertidigt, indtil han fik lidt ro på, og så ville han selvfølgelig flytte tilbage hos mig – så snart jeg fik en lejlighed, hvor jeg kunne give ham de trygge rammer, han havde brug for. [Sønnen flyttede] og så begyndte han at sige ting som, at han ikke elskede mig, og at han ikke ville tilbage til mig. Det var meget underligt, fordi vi havde altid været meget tætte. Men min mand snakkede dårligt om mig foran ham, så han endte med at blive sammen med sin far. Der var mange problemer på det tidspunkt, og de blev værre og værre, og vi kom i retten. Og der besluttede dommeren faktisk, at [to af] børnene ville have det bedst hos deres far. Så han fik forældremyndighed over begge mine sønner, og jeg fik forældremyndighed over de to andre. Det skabte en masse had og problemer blandt børnene. Nogle af børnene gik jo i skole sammen. De begyndte at skændes, fordi der blev skabt splid imellem dem. En ville sige "du holder med mor", og en anden vil sige "du holder med far". Og deres far ville fortælle mine to sønner, at de søskende, som bor hos deres mor, "dem skal vi ikke snakke med". (Wafa, 1G, Irak mv.)

Wafa oplevede desuden, at aftalen på papir og de virkelige forhold ikke altid stemmer overens; En af de to sønner, faren har fået forældremyndighed over, bliver efterfølgende uvenner med sin far, der smider ham ud fra hjemmet. Han flytter derfor tilbage til sin mor. Wafa havde flere gange kontaktet sin eksmand for at få overført drengens bopæl til sin adresse – men uden held. Efter Wafas mening var grunden, at faderen ville undgå at betale børnebidrag.

I forhold til et højt konfliktniveau kan familiesammenførte kvinder være særligt udsatte, hvis de er gift med mænd, som har bedre ressourcer end dem selv. Har den ene forælder større systemforståelse og bedre danskundskaber end den anden, kan de fx stå bedre, når myndighederne træffer afgørelser (Charsley & Liversage, 2015; Qureshi, 2016).

14.2.3 Udfordringer i forhold til samvær og samarbejde efter alvorlige familiekonflikter

En betragtelig del af denne undersøgelses interviewpersoner har haft alvorlige samlivskonflikter og har været udsat for endda ganske omfattende vold mv. før skilsmissen. I sådanne skilsmisser kan en udfordring være, at kvinder, der har været udsat for vold, skal samarbejde med deres (tidligere) voldsmand (Ottosen et al., 2017). I denne kontekst kan forvaltningslovens regler om partshøring – ifølge hvilke begge forældre fx skal have information om, hvad den anden forælder har sagt – være en udfordring. Som en medarbejder i Familieretshuset beskriver det:

Vi skal have dem [= etniske minoritetsforældre] til at forstå, at vi ikke kan arbejde med hemmelige oplysninger. Det kan nogle gange være et dilemma, for de siger:

"Jeg tør ikke, at han får det her at vide". Jamen, så er det ikke noget, vi kan lægge vægt på. (Fagperson1)

Denne transparens i forhold til, hvad hver af forældrene fortæller, har nogle kvinder følt sig belastet af. Som Rosa fortæller:

Da jeg var i Statsforvaltningen sidst, var jeg nødt til at sige [negative ting om eksmand]. Men jeg sagde også til dem, at: "Jeg er bange, fordi I sidder og skriver alt ned og alt det, får han en kopi af" – for han får per automatik en kopi af alt, hvad jeg har sagt. Jeg kan ikke engang lyve og sige, at "det har jeg aldrig sagt", for det står sort på hvidt. [Så jeg har svært ved at] sige, at jeg er bekymret for det og det og det. (Rosa, Europa)

Rosas bekymring for sin eksmands reaktioner skal ses i sammenhæng med, at hendes eksmand ... "truede mig med, at hvis jeg sagde [noget] til Statsforvaltningen, så ville mine børn komme hjem og finde mig på gulvet – med halsen skåret over". Her synes det igen aktuelt at inddrage politiet (hvilket Rosa også ender med at gøre), men det viser samtidig, at nogle kvinder kan føle sig udfordret af en sagsbehandling, som tager afsæt i et ideal om det gode, samarbejdende forældreskab. En yderligere udfordring for Rosa er, at hun har søgt tilhold imod sin eksmand, hvilket forløbet i Statsforvaltningen kommer på tværs af:

Jeg var rigtigt tæt på at få [et tilhold til (eks)manden]. Men så skulle jeg møde i Statsforvaltningen – og jeg måtte ikke få mødet for mig selv. Og jeg skulle komme til mødet, for ellers var jeg ikke samarbejdsvillig. Men bare det, at jeg dukkede op til mødet gør, at jeg nu ikke kan få tilhold mod denne her mand – nogensinde, nærmest. Der skal rigtigt meget til for at få polititilhold. Hvorfor kan jeg ikke have lov til at sidde i et andet lokale og have et møde? Når det går ud over, om jeg kan få et tilhold? (Rosa, Europa)

Det burde have været muligt for Rosa at få et opdelt møde, og vi ved ikke, hvorfor Rosas ønske om et sådant møde ikke blev imødekommet. Uanset hvad, ender situationen med at komplicere et allerede langt og meget udfordrende skilsmisseforløb. Rosas oplevelser peger igen på, at mødre kan være særligt udsatte i forhold til vold, fordi det fortsatte forældreskab gør det vanskeligt at komme ordentligt ud af en tidligere, voldelig relation.

En anden kvinde, Lyka, fortæller om at have oplevet noget lignende i forhold til sin majoritetsdanske eksmand:

Jeg har sagt til dem, at jeg ikke kan holde møder sammen med den mand, som har banket mig, som næsten har slået mig ihjel. Og ham vil de have, at jeg skal sidde sammen med til et møde. Jeg får det så dårligt. Jeg kan ikke forstå, hvorfor de ikke tager hensyn til det. Og der kommer hele tiden møder, fordi min mand kræver det: "Åh, mit barn er ikke sikker, når han er med sin mor". Og når jeg så ikke vil mødes, når min mand er der, siger de, at jeg ikke udviser samarbejdsvilje. (Lyka, 1G, Filip-pinerne)

At der kan være udfordringer, når det familieretlige system behandler komplekse forældreansvarssager, fremgår også af en dansk rapport fra 2017. Her skriver forfatterne følgende:

Sagsbehandlingsperspektivet i det familieretlige system tager afsæt i det normaliserede og ligeværdige forældreskab, en norm om forældresamarbejde og en tilgang, der fokuserer på det fremtidsorienterede perspektiv. Gennemgangen viser, at der i nogle sager ikke ligger et 'normalt' familieliv til grund, eller at forældrenes relation er dysfunktionel eller uopretteligt skadet, allerede inden forholdet gik i opløsning (...) Gennemgangen viser desuden, at det familieretlige system gennem lang tid opretholder forestillingen om forældrene som rationelle aktører, der vil kunne lære at samarbejde. I mange af disse sager klinger samarbejdsnormen imidlertid hult. (Ottosen et al., 2017, p. 11)

Reformen af det familieretlige system, der trådte i kraft i foråret 2019, har netop som et af sine formål at fordele de familieretlige sager i forskellige "spor". Her sondres nu imellem de enkle § 5-sager, de mindre enkle § 6-sager samt de komplekse § 7-sager.²⁰ Dermed kan man håbe på, at kvinder, der har været udsat for vold af deres tidligere partner, i dag alle oplever, at der tages relevante hensyn i behandlingen af deres sager.

14.3 Helbredsmæssige udfordringer

Et sidste nedslag, der skal belyse forholdene for etniske minoritetskvinder efter en skilsmisse, handler om helbredsmæssige udfordringer. Sådanne udfordringer kan hænge sammen med, at kvinder fx har været udsat for vold (Guruge, Roche, & Catallo, 2012). Nogle fraskilte kvinders helbredsudfordringer går tilbage til tiden i dårlige ægteskaber, hvor kvinder fortæller om såvel at have lidt af depression som at have forsøgt selvmord.

Også selve skilsmissen kan være hård for helbredet. Det fortæller Hanan om. Hun er flygtning fra Syrien og oplever i forbindelse med sin skilsmisse, at hendes børn forsøges bortført. På grund af Hanans snarrådige reaktion er de kun borte et par uger, da hendes mand ikke kan få dem ud af EU. Dette er dog endnu en hård oplevelse i en vanskelig tid, som tærer på Hanans helbred:

Jeg tabte mig meget og kom ned på at veje 52 kilo. Og jeg kunne ikke sove. Især ikke efter at han havde kidnappet børnene. Jeg ville vågne om natten og gå ind for at se, om de stadig var på deres værelse. Tit drømte jeg enten, at jeg dræbte ham, eller at jeg flygtede fra ham. Nogle gange, hvis jeg gik ud for at handle og havde planlagt at gå i Fakta, så ville jeg pludselig opdage, at jeg gik et helt andet sted hen. Fordi jeg var så forvirret, så stresset. Jeg havde det ikke, som man skulle have det. (Hanan, 1G, Syrien)

Også når kvinder var blevet "helt" skilt, kunne de ende i alvorlig mistrivsel. Her oplever en NGO-medarbejder følgende forskelle imellem forskellige etniske minoritetsgrupper:

Det er yderst sjældent, at jeg har en somalisk kvinde, der bryder sammen på grund af et dårligt ægteskab. Det tror jeg faktisk aldrig, jeg har oplevet. Men fra Mellemøsten og Pakistan ... især i de pakistanske kredse er det lidt som om, at det der med at blive skilt er så enormt tabubelagt. Det er lidt som om, at kvindernes verden bare bryder fuldstændig sammen. Uanset at det har været et dårligt ægteskab, så føler de sig som ingenting, og de bliver enormt depressive og kan ikke rigtig komme

²⁰ <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=209687>

tilbage og få sådan en struktur på hverdagen. Det er som om, at hele grundlaget for deres identitet smuldrer, når de bliver skilt. (NGO5)

Med de alvorlige konflikter, der kan gå forud for skilsmisser, og de mangeartede udfordringer – fx udstødelse – der kan følge efter, kan det tilsyneladende være svært for nogle kvinder at etablere et selvstændigt liv alene. En anden NGO-medarbejder har observeret følgende:

Mange af kvinderne får alle mulige udefinerbare lidelser, både fysisk og psykisk. Det er svært at pege på, hvad det egentlig er, de fejler. Mange har en psykiater eller er bare medicineret hos egen læge. Det er psykofarmaka, sovemedicin, angstdæmpende, blodtryksnedsættende. | Den der medicin bliver givet lidt som symptombehandling, men det hjælper jo ikke på kerneproblemet, som er det her liv, der bare slet ikke formede sig, som man havde håbet. (NGO3)

At såvel langvarige konflikter i ægteskabet som belastende skilsmisser kan udfordre etniske minoritetskvinders helbred fremgår også af Qureshi (2018).

En yderligere helbredsmæssig udfordring kan være, at man kan have svært ved at søge hjælp af frygt for, hvad noget sådant kan medføre (se afsnit 8.3). Som en somalisk kvinde beskriver det:

Hvis en kvinde siger: "Jeg er syg, og jeg har det ikke så godt", er hun bange for, at socialrådgiveren vil se hende som "tosset" og fjerne hendes børn. Derfor kan hun ikke åbne sig og fortælle om sine problemer. Hun beholder dem lige her [peger på brystet]. Det er derfor, du pludselig ser sukkersyge, høj kolesterol, højt blodtryk blandt kvinderne. I nogle uheldige situationer får de blodprop i hjernen og bliver indlagt. Der er mange problemer, som kvinderne kæmper med, som kommunen ikke ved noget om. Blandt andet den skade, mændene har udsat kvinderne for. (Halima, 1G, Somalia)

Flere af kvinderne, der har været udsat for vold, fortæller, at de har alvorlige helbredsproblemer i dag. Dalal fortæller at hun lider af ... *"PTSD, angst og depression. Alt sammen skyldes det min fortid og de ting, jeg har været igennem"*. Sara fortæller, at hun går i psykologbehandling for sin angst: *"Jeg er virkelig bange. Bare når jeg går på gaden og ser en person, der ligner ham, så kan jeg godt skifte retning – selvom jeg ved, at det ikke er ham"*.

Baasimas helbredsproblemer, derimod, er af mere fysisk karakter:

Jeg har ændret mig så meget. Jeg har taget 30 kg på og er blevet syg med en inflammationssygdom. Mine lunger bliver angrebet, og man kan risikere at skulle have lungetransplantation. Det er ret alvorligt, og det er sådan noget, der typisk kommer fra stresstilstande. (Baasima, Europa)

I nogle tilfælde oplever kvinder stærke reaktioner i direkte forbindelse med oplevelser af at have meget svært ved at komme ud af deres til deres nikah-fastholdelse. Rosa søger fx hjælp til at få opløst sin nikah fra to respekterede mænd fra den lokale moské. De kommer på besøg, og hun beder indtrængende om deres hjælp – men svaret er nej ...

... og så vidste jeg bare, at jeg bliver ikke skilt. Jeg er fanget i det her helvede. Og så bryder jeg bare sammen. Så meget sammen, at jeg ikke kunne få luft. Jeg ry-stede – jeg stod bare ude på badeværelset med sådan et håndklæde og kvalte min

egen gråd. Jeg tænkte: "Jeg kommer aldrig nogensinde ud af det helvede – hvad skal jeg gøre? Skal jeg slå ham ihjel?". (Rosa, Europa)

Ruwayda, hvis (eks)mand åbner en retssag imod hende i deres oprindelsesland – som et modtræk til hendes forsøg på at få opløst deres nikah der – reagerer på en anden måde. Hun fortæller, at hun under retssagen faldt om, når telefonen ringede fra udlandet. Hen imod slutningen af sagen blev hun indlagt i 3 måneder:

På neurologisk afdeling sagde de, at det var noget med hjernen. Lægen sagde, at det var et chok – med hele mit liv har jeg fået et chok, der har skadet mit nervesystem. | Nu må jeg slippe alt og passe på mig selv og min krop. (Ruwayda, 1G, Pal/Lib.)

På interviewtidspunktet har Ruwayda alvorlige helbredsproblemer. De var opstået såvel under hendes ægteskab som under det langvarige og opslidende – og stadig uafsluttede – skilsmisseforløb. Hun fortæller, at hun nu har valgt at acceptere (eks)mandens krav om, at deres fælles søn skal bo hos ham, da hun ikke længere magter at kæmpe.

Et sidste eksempel på, hvordan kroppen kan reagere under det meget store pres, nogle af de interviewede kvinder oplever, kommer fra Khulud. Efter sin første skilsmisse indgår hun nikah med en mand fra sit oprindelsesland. Da hun efterfølgende vil afslutte dette forhold, inden han kommer til Danmark, vil han dog ikke slippe hende. Som hun fortæller:

Jeg snakkede i telefon med ham, og han begyndte at true mig. Han sagde til mig: "Jeg kan få dig til at fortryde den dag, du lærte mig at kende. Jeg er villig til at tage alle midler i brug for at gøre dit liv surt og uudholdeligt". Efter jeg lagde på, begyndte jeg at ryste helt ukontrolleret. Jeg var meget bange. Om aftenen fik jeg en ekstrem hovedpine, og midt om natten stod jeg op med et skrig. Mine børn ringede efter ambulancen, og det viste sig, at jeg havde fået en hjerneblødning. Jeg blev akut behandlet. | Jeg var ikke ved bevidsthed meget af tiden. Jeg mistede min balanceevne og kunne ikke styre min tunge. Mine børn måtte hjælpe mig på toilettet, bade mig og give mig mad. | Jeg har fået forhøjet blodtryk og er blevet rigtig, rigtig syg på grund af hans trusler. Men [imamerne] bliver bare ved med at sige til mig, at "vi kan ikke give en kvinde en skilsmisse, der har lavet sin nikah i Irak og skrevet sin kontrakt der". Jeg har flere gange prøvet at begå selvmord – jeg er bare blevet så træt. (Khulud, 1G, Irak mv.)

Som afslutning på dette afsnit beskriver Samira de alvorlige helbredsudfordringer, hun oplever i forbindelse med sin skilsmisse. Denne historie kan læses i casen herunder.

Samira – et overfald, et sammenbrud og en indlæggelse

I forbindelse med deres skilsmisse oplever Samira, at hendes mand bortfører deres børn til Mellem-østen. Hun lykkes med at bortføre dem tilbage til Danmark. Herefter bliver hun skilt efter dansk ret og kommer til at bo hun alene med sine børn. Her opsøger hendes (eks)mand hende jævnligt. En dag trænger han ind til hende og slår hende. Da hun forsøger at ringe til politiet, truer han hende med en kniv og siger, at hvis hun anmelder ham, så ... "slår jeg dig ihjel. Jeg mener det, jeg dræber dig, jeg ødelægger dit liv, jeg hælder syre på dit ansigt. Jeg gør livet så surt for dig, at du aldrig glemmer, hvad jeg har gjort ved dig". Herefter går han. Samira, der jævnligt mødes med kommunen i forhold til hendes børns trivsel, fortæller videre om, hvad der sker den dag:

Jeg var virkelig under et mikroskop dengang. Den dag havde [kommunen] indkaldt mig til møde, som de plejer, og jeg var jo lige blevet overfaldet af min eksmand. Men jeg tog tøj på og tog derhen. Jeg bliver mødt af socialrådgiveren. | Hun kunne tydeligt se, at jeg var blevet slået – mine øjne var hævede, og min læbe var flækket. | Da hun så mig, tog hun mig på skulderen og spurgte mig om, hvad der var sket. I det øjeblik hun spurgte mig, "hvad er der sket?" brød jeg sammen. Jeg begyndte at græde og hyperventilere. Jeg kan huske, at jeg fik krampeanfald og faldt, men jeg kan ikke huske, hvad der skete efterfølgende.

Da jeg stod op, var jeg på et hospital og fik at vide, at jeg var indlagt på den psykiatriske lukkede afdeling. | Jeg kan ikke forklare dig, hvor strengt man bliver behandlet der. Alle behandler en, som var man unormal og psykisk forstyrret. | Jeg var ingen af de ting – det var ikke min hjerne, der ikke længere fungerede, det var mit nervesystem, der lukkede ned. De havde placeret mig i et rum, hvor der kun var en seng. De hedder vist en gummicelle – lavet til, at man ikke kan gøre skade på sig selv. Og når vi skulle spise, skulle jeg sidde i den store spisesal sammen med alle de syge. Jeg led af bulimi og anoreksi dengang, og [personalet] ville tvinge mig til at spise, uden at forstå, at jeg ikke kunne. Så når de ikke mente, jeg spiste ordenligt, ville de følge mig tilbage til værelset og låse mig inde der. Jeg blev ved med at bede dem om, at jeg gerne vil tale med en overlæge, og jeg prøvede at forklare dem: "Jeg fejler ikke noget, min hjerne fungerer fint". | ... men det siger alle åbenbart, så det tager de ikke seriøst.

Det fortsatte på den måde i 10-12 dage, indtil jeg fik tid hos en psykiater. Han stillede mig nogle spørgsmål. Om mit navn, min alder, mine børn, hvor jeg boede – almindelig ting. Da han var færdig, sagde jeg, at jeg ikke anede, hvorfor jeg var her, og at det sidste jeg husker er, at jeg faldt om i kommunen. Han fortalte mig, at jeg har haft et kraftigt nervesammenbrud, og at jeg har udviklet PTSD og er her for at blive behandlet. At jeg ikke skulle være bange, og det vigtigste var, at jeg samarbejdede med lægerne og begyndte at spise ordentligt, for så kunne jeg komme ud. Jeg sagde: "Jeg har tre børn – hvor er mine børn?". Jeg fik lov til at ringe til min socialrådgiver og græd i telefonen. Hun kom ud til mig med det samme og fortalte, at jeg var faldet om på hendes kontor i kramper, og ingen kunne komme i kontakt med mig. Hun var selv gået i panik og havde ringet til ambulancen, og de havde sagt, at jeg skulle akutindlægges. Børnene var blevet hentet i taxa fra skolen og kørt til et børnehjem. Jeg spurgte hende: "Har I taget børnene? Får jeg dem ikke tilbage? Er det slut?". Hun svarede: "Nej". Hun sagde en ting til mig, som gav mig rigtig meget ro og gjorde mig tryk. Hun sagde: "En mor, som har været alt det igennem, som du har, og som har formået at hente sin børn tilbage helt alene [fra en bortførelse i udlandet], er ikke en, man tager børnene væk fra, men vi fandt ikke nogen, der kunne passe dine børn, og kommunen kunne ikke stille nogen til rådighed, så vi blev nødt til at flytte dem på et børnehjem, indtil du har fået det bedre". (Samira, 1G, Pal/Lib.)

Samira var indlagt godt en måned på lukket afdeling og herefter i 3 måneder på åben afdeling. Efterfølgende kom hun på medicin af forskellig slags. Under forløbet åbnede (eks)manden også en retssag imod hende med påstand om, at hun var psykisk syg og dermed ude af stand til at passe børnene, hvorfor han skulle tildeles forældremyndigheden. Denne sag vandt han dog ikke.

14.3.1 Særlige helbredsudfordringer for nyankomne flygtningkvinder

Til sidst skal nævnes udfordringer, der muligvis i særlig grad kan ramme flygtningkvinder. Det kan være såvel eftervirkninger fra krig og flugt som usikkerhed med livet i Danmark. Her fortæller en kommunal frontmedarbejder om sine oplevelser med en familiesammenført flygtningekvinde, hun støttede i at blive skilt. I den forbindelse hjalp medarbejderen hende med at

skifte til opholdstilladelse under udlændingelovens § 7, stk. 3. Medarbejderen oplever efterfølgende kvindes sindstilstand som "svingende", og hendes ustabilitet forværres ...

... da der lige pludselig kom den udmelding, at nu var der muligt at 7.3'ere fra Syrien, ville blive sendt hjem. Hvor stod hun så? Så ved den første mulighed hun havde, stod hun nede i min rådgivning og spurgte: "Tror du, at jeg bliver sendt hjem?". Og hun siger: "Jeg vil gøre hvad som helst! Jeg vil gifte mig med hvem, det skulle være, hvis jeg kunne!" For hun frygter oprigtigt for hendes liv [hvis hun skal forlade Danmark som fraskilt] – og hun skal reelt være bekymret. (Kommune8)

Wardas helbred er også udfordret. Det skyldes ikke kun flugtens udfordringer og mandens vold. Hendes kommune sender hende nemlig i praktik på en fabrik, hvor hendes allerede dårlige ryg belastes hårdt. Hende sagsbehandler fortæller hende samtidig, at Warda ikke skal fortælle sin arbejdsplads om smerterne, hvorefter følgende sker:

Pludselig gjorde ryggen, at jeg slet ikke kunne gå. Det sagde jeg til min sagsbehandler, men hun sagde stadig, at jeg ikke måtte sige noget på arbejde. Der var dage, hvor jeg bare lå og tissede i sengen, fordi jeg ikke var i stand til at rejse mig og gå på toilettet. (Warda, 1G, Syrien)

På interviewtidspunkt er Wardas fysiske og psykiske helbred meget dårligt. Om sin situation fortæller hun følgende:

Tidligere kunne jeg tale engelsk, men det kan jeg ikke mere på grund af stress, tristhed og ensomhed. Jeg går til dansk, men kun én gang om ugen, og jeg bliver hentet med handicaptransport, for på grund af smerter kan jeg ikke tage de trin op, der er i en bus. Jeg tager smertestillende medicin. | Jeg har ingen venner, men der kommer en besøgsven fra Røde Kors. Og så taler jeg ind imellem med min nabo, som er en gammel dame [med indvandrerbaggrund] – så hun kan arabisk. Det er de eneste mennesker, jeg ser. Og jeg får masser af papirer i e-boks, fra jobcentret og kommunen [sagt på dansk]. De stresser mig. Nogle gange får jeg panikanfald, fordi jeg skal svare, og det er jeg ikke selv i stand til. (Warda, 1G, Syrien)

Wardas svage position i forskellige former for kønnede magtgeografier bliver dermed ved med at præge hendes liv i negativ retning. Også efter at hun er blevet skilt, bliver hun – denne gang af sin kommune – bedt om at "tåle". I forlængelse heraf forsøger hun at holde ud, og resultatet bliver også i dette tilfælde, at det går alvorligt ud over hende selv. Wardas vanskelige og isolerede liv i Danmark i dag kan illustrere, hvor meget fraskilte etniske minoritetskvinder kan have at slås med, og hvor vanskelige vilkår de kan have for at skabe sig et godt og meningsfuldt liv.

14.4 Afrunding

Der er store forskelle imellem, hvordan livet efter en skilsmisse former sig for forskellige kvinder. Også her synes det generelle ressourceniveau at have stor betydning. I den ene ende af et bredt spektrum er der kvinder, der forlader uønskede ægteskaber uden de store sår på hverken sjæl eller legeme, og kommer meget fint videre i livet. Andre kvinder, derimod, må slås i årevis med store udfordringer. Nogle udfordringer udspringer af den sociale modstand imod skilsmisser, og den stempling som "dårlige kvinder", de fraskilte kan møde. Denne stempling kan gøre hverdagen vanskelig, fordi man måske ikke kan få den støtte – hverken praktisk ellers følelsesmæssigt – man kan have særligt stort behov for som enlig kvinde, ofte med børn at

tage sig af. Stemplingen kan også gøre det svært fx at indlede et forhold til en ny mand. En betragtelig del af udfordringerne kan skyldes, at ens tidligere partner fortsat generer en. For nogle kvinder kan livet efter skilsmissen være så vanskeligt, at det tjener som et afskrækkende eksempel over for andre kvinder, der måtte overveje skilsmisse. Omvendt støttes nogle kvinder i livet efter skilsmissen, hvilket kan have central betydning for deres videre muligheder. Også det at blive fri for en voldelig og kontrollerende ægtemand kan i sig selv have klar positiv betydning i kvindernes liv.

Når par med børn går fra hinanden, kan der opstå konflikter omkring forældremyndighed, bopæl, samvær og økonomi. Sådanne spørgsmål kan forsøges løst igennem kontakt med Familieretshuset. Samtidig kan det fælles forældreskab være meget udfordrende for nogle kvinder, da mænd kan anvende samvær mv. til at videreføre vold og kontrol. Mænd kan også forsøge at presse kvinder til at indgå aftaler, der økonomisk er til mændenes fordel, til gengæld for, at en nikah opløses.

Litteraturen viser, at forældresamarbejdet efter komplekse skilsmisser, hvor der har været vold, ofte er vanskeligt. En yderligere problematik handler om, at der kan være dårlig kommunikation og sammenhæng imellem, hvordan den samme familiesituation forstås og behandles i hhv. det familieretlige system, det sociale system og det strafferetlige system – en situation, som Hester (2011) betegner med metaforen "tre planeter". Nogle af de interviewede kvinder fortæller således om at have følt sig presset til at mødes med mænd, som tidligere måske havde udsat dem for voldtægt eller livstruende vold. Den familieretlige reform fra foråret 2019 har blandt andet haft til formål at bedre sagsbehandlingen i komplekse sager samt at forbedre samarbejdet med kommunen. Denne reform er dog så ny, at erfaringer herfra ikke indgår i denne undersøgelses materiale.

Sidste del af kapitlet belyser de alvorlige helbredsproblemer, som nogle af kvinderne dør, eller har døjet, med. Det kan handle om psykiske problemer i form af fx PTSD, angst og depression. Det kan handle om somatiske sygdomme, som kvinderne selv knytter til det voldsomme pres og de overgreb, som kvinder har levet med i årevis. Disse helbredsproblemer er blot én af de måder, hvorpå kvindernes vanskelighed med at komme helt ud af dårlige forhold kan kaste ganske lange skygger.

15 Mænd, maskulinitet og skilsmisse

Denne undersøgelse bygger på interview med fagpersoner, med islamiske autoriteter og med fraskilte kvinder. Mænd, der er blevet skilt fra etniske minoritetskvinder, er dermed ikke blevet interviewet. Denne tilgang har betydning for det billede af mænd, der træder frem i undersøgelsen: Igennem de tidligere kapitler fremstår en stor del af de mænd, som de interviewede kvinder har forladt, ganske usympatiske. Det er mænd, der for manges vedkommende fx har udøvet forskellige former for vold og kontrol.

Almindeligvis går ægteskaber itu, når konflikter og utilfredshed har nået en vis tærskel, men som tidligere beskrevet, kan denne tærskel variere fra ægteskab til ægteskab. Er tærsklen for skilsmisse høj, skal problemerne være store, før en af parterne forsøger at afslutte et ægteskab. Eftersom denne rapport fokuserer på ægteskaber, der går itu, må man formode, at det er en ganske selekteret gruppe af mænd, der fortælles om. Det lader for en stor dels vedkommende til at være mænd, der er så vanskelige at være gift med, at deres koner vælger at forlade dem til trods for de store personlige omkostninger, skilsmisse kan have. Havde mændene været mere tålelige at leve med, havde mange af kvinderne formentlig ikke taget kampen om skilsmisse, eftersom denne for mange – som beskrevet i de forudgående kapitler – kan have store omkostninger.

Hvad forskellige tærskler for skilsmisse kan betyde, springer også i øjnene, når man sammenligner første og anden generation: Det overordnede mønster er, at efterkommere har en lavere tærskel for skilsmisse og derfor hurtigere reagerer i forhold til at afslutte et forhold, hvis de oplever alvorligere problemer. I nogle tilfælde synes de mænd, som efterkommerkvinder forlader, at være ganske sympatiske. De lever blot ikke op til hustruers undertiden ganske høje krav til dem. Samtidig viser interviewene dog også, at nogle efterkommere – eller kvinder, opvokset i Europa – godt kan møde meget alvorlige udfordringer i deres ægteskaber og skilsmissegang. Det kan de komme ud for, hvis deres partnere viser sig at være fx kriminelle og/eller psykisk syge. I dette kapitel samler vi op på mændenes problemer og udfordringer og diskuterer dem i forhold til undersøgelsens fokus på såvel skilsmisser som nikah-fastholdelse.

15.1 Om mænd, maskulinitet og forskellige nationale kontekster

Igennem denne undersøgelses kapitler har vi brugt data fra internationale værdiundersøgelser til at vise forskelle imellem, hvordan befolkninger i forskellige lande besvarer en række enslydende spørgsmål. Her kan man se, at der er klare værdiforskelle imellem skandinaviske lande (som Danmark og Sverige) og lande som Pakistan, Tyrkiet, Libanon, Irak og Filippinerne, fx når det kommer til accept af skilsmisse og af, om en mand må slå sin hustru.

Normer og praksisser for, hvad der anses for rigtigt og acceptabelt i forholdet imellem kønnene, varierer således tydeligvis imellem forskellige geografiske områder. Samtidig ses, at mænd globalt set har mere magt end kvinder, ligesom de i gennemsnit er dem fysisk overlegne. Det er muligt, at der i lande fra fx "det patriarkalske bælte" i Mellemøsten og Nordafrika (Caldwell, 1978) er en større generel accept af, at mænd slår deres hustruer, end man finder i Skandinavien, men samtidig er det et faktum, at også mange kvinder i den vestlige verden hvert år udsættes for fysisk partnervold. Som tidligere nævnt anslår studier, at dette sker for mellem 30.000 og 47.000 kvinder i Danmark årligt. Denne vold udøves for en stor dels vedkommende af mænd med majoritetsdansk baggrund (Deen et al., 2018, p. 8). På linje hermed havde nogle af kvinderne, interviewet til denne undersøgelse, været udsat for vold af majoritetsdanske ægtemænd.

Samtidig kan migrationsprocesser have særskilt betydning for ægteskabelige konflikter, partnervold og udfordringer omkring skilsmisse. Tidligere i denne undersøgelse har vi diskuteret mænds udfordringer med at udfylde en forsørgerrolle i Danmark. Mulighederne herfor kan også påvirkes af udsathed for diskrimination. I forhold til sidstnævnte viser studier fra en række europæiske lande det samme overordnede mønster: Ved ansøgninger om arbejde forskelsbehandles etniske minoritetsansøgere negativt i forhold til majoritetsansøgere med tilsvarende kvalifikationer (Bassanini & Saint-Martin, 2008; Carlsson & Rooth, 2006; Midtbøen, 2014, 2019). Mænd kan endvidere muligvis være mere udsatte herfor end kvinder (Arai, Bursell, & Nekby, 2008). Også i hjemmet kan mænd opleve udfordringer, fordi husarbejdet i Danmark ikke længere selvklart varetages af en hjemmegående hustru (Ataca & Berry, 2002; Guruge et al., 2010; Hyman, Guruge, & Mason, 2008; Kavli & Nadim, 2009 se også kapitel 4 i denne rapport). Nogle mænd kan i den forbindelse opleve, at deres plads i hjemmet – den eneste magtposition, de måske har tilbage – udfordres (Abdulrahim, 1993; Bhattacharjee, 1997).

Modsat kan kvinder – ud over nye muligheder – også opleve en kontinuitet på tværs af migrationsprocessen, fordi de i høj grad bibeholder ansvaret for børn og familie (Szczepanikova, 2005). Dette kan medvirke til, at kvinder ofte er bedre til at tilpasse sig den ændrede livssituation, som migrationen medfører, end mænd er (Al-Ali, 2002; Franz, 2003). Imam M8 var en blandt flere islamiske autoriteter, der berettede om både udfordringer for indvandrergenerationens mænd, og at efterkommere forholder sig anderledes til maskulinitet og køn:

Imam M8: Så snart man kommer til vesten som muslim, så har man meget svært ved som muslim, og – hvad skal man sige – integrere eller leve med de nye forhold, og hvordan tingene hænger sammen i vesten. I hvert fald mænd, hvis jeg skal være mere ærlig. Mandlige muslimer, de har meget svært ved at acceptere den nye rolle, de har fået, og den nye rolle for deres kone. Det vil sige, han kan ikke fordøje eller synke, at nu kan min kone være selvstændig og have sin egen konto, og hun kan godt selv gå ud uden mahram [følge]. Hun kan sidde med andre mænd i klassen og få undervisning, og hun kan gå på arbejde, og hun kan køre bil selv. Alle de ting, har de arabiske, muslimske mænd generelt svært ved at acceptere.

Interviewer: Både første og anden generation?

Imam M8: Ehhh Nej, jeg mener, den nye generation er begyndt at acceptere det. Altså mine børn for eksempel, de har lidt lettere ved det, og de er heller ikke enige med mig, med min holdning [griner], selvom det er mine egne børn, og jeg er ikke sur over det, men jeg synes, det er godt, det er til gavn for samfundet, at de har andre meninger og holdninger. Det er noget – en anden retning [griner].

Selvom imam M8 er opvokset i Mellemøsten og har bevaret nogle traditioner fra sit oprindelsesland, så ser han positivt på den juridiske ligestilling i Danmark. Han bemærker om sit oprindelsesland, at ... ”kvinder i vores land, de har ikke så mange rettigheder – helt ærligt. Det vil sige, at de afhænger økonomisk af mænd. De fleste kvinder er hjemmegående; passer børn, passer hjemmet”. Han mener desuden, at vanskeligheder ved tilpasning til forholdene i Danmark for indvandrergenerationen er en af de centrale årsager til, at mænd udøver vold, eller at par går fra hinanden:

Når man flygter eller flytter til Danmark, vil mænd sige: ”Det er ikke det samme, som vi var vant til i hjemlandet med vores liv. Nu gør hun ikke, som jeg vil have”, eller ”hun hører ikke efter, og hun skal være sådan og sådan”. Så det starter lidt langsomt

med nogle små ting, og som arabere, som muslimer, er man ikke så god til at tale om problemerne. Danskerne, de siger: "Ved du hvad – kan vi ikke sidde ned og snakke om det?". Det gør vi ikke. Hvornår taler arabere om deres problemer? Når de står i køkkenet og laver og mad og råber til hinanden, og børnene skriger og larmer. | Vi lader bare problemer vokse og vokse. Og til sidst ... eksplosion! Sådan er det i familierne. | For de fleste, der bliver skilt, er det kvinder, der siger: "Jeg vil ikke finde mig i mere". Det er meget sjældent, at mænd vil skilles.

Imam M8 ser dermed også migrationens forskydninger i kønnede magtforhold som noget, der kan medvirke til såvel vold i etniske minoritetsfamilier som til skilsmisse.

Volden kan dog også udspringe af praksisser fra oprindelseslandets kontekst (Müftüler-Bac, 1999; Zakar et al., 2012). Et element i den forbindelse kan være processer omkring indgåelse af ægteskab: Par gifter sig ofte relativt tidligt i livet og med begrænset kendskab partnerne imellem, før brylluppet står. Det indebærer en risiko for, at personer, der passer dårligt sammen, indgår ægteskab med hinanden – noget, der muligvis kan bidrage til vold, hvis det er svært blot at gå fra hinanden. Andre årsager til såvel vold som til skilsmisse kan være, at nogle familier ankommer som flygtninge fra væbnede konflikter. Således kan traumatisering fra den konflikt, man flygter fra, såvel som oplevelser under selve flugten, øge omfanget af partnervold (Hyndman, 2004).

På tværs af interviewene taler kvinder, fagpersoner og islamiske autoriteter om forskellige forklaringer på eksmænds problematiske adfærd. Noget knytter sig til de ovenfor beskrevne forandringer i kønsroller. Andet handler om mænds problemer på arbejdsmarkedet, traumatiske oplevelser, psykisk sygdom med mere. Sådanne forhold belyses i de næste afsnit.

15.1.1 Udfordringer ved forandrede kønsroller

På linje med observationer fra forskningslitteraturen beskriver en kommunal medarbejder de dynamikker, hun observerer i mange flygtningefamilier, på følgende måde:

Vi ser ofte, at kvinden er hurtigere til at blive integreret end manden. Måske ikke på arbejdsmarkedet, fordi det altid har været manden, der har haft forsørgerrollen. Men kvinderne lærer fx hurtigere dansk. Hvis vi har en mand, der i forvejen har fysiske eller psykiske barrierer – fx traumer – som forhindrer ham i at lære dansk eller komme i arbejde, så mister han en hel del af sin identitet, fordi rollefordelingen bliver meget skæv. Han er kommet hertil for 3 eller 4 år siden, kvinden er kommet for 2 år siden. Han er måske stadigvæk der, hvor han kun kan sige "hej" og "farvel", og så er det hende, der skal deltage i forældremøder osv., fordi det er hende, der kan dansk. Vi har også oplevet nogle kvinder, som kom hurtigere i arbejde eller uddannelse, og så er det gået galt. Der er tab af identitet på flere områder, og mændene får det meget, meget svært. (Kommune3)

Ovennævnte dynamik – at kvinder bliver hurtigere integreret end mænd – ses naturligvis ikke i alle familier. For eksempel vil kvinder med meget begrænset skolebaggrund ofte have vanskeligt ved fx at lære dansk. I andre tilfælde er kvinder dog bedre til at engagere sig i det danske samfund. Flere af de interviewede kvinder taler på linje hermed om sådanne maskuline vanskeligheder, der både kan gøre mændenes liv svært og gøre hustruer utilfredse med dem. Som en kvinde forklarer:

Mænd er jo sådan: "Vi er mænd!". Men når det kommer til stykket, så er vi kvinder stærkere end mænd psykisk. | Måske har de ikke engang et arbejde. Og når de så har en afhængighed af khat eller alkohol eller whatever, så kan du jo godt se, hvor langt ned, de så kan ryge, hvis de bliver sendt ud af deres hjem. De har ikke noget selv. De er jo enormt sårbare. (Manna, 2G, Somalia)

De to interviewpersoner oven for taler derned om den sårbarhed, som etniske minoritetsmænd kan have. Også kvinden Neha oplever, at hendes mand er meget sårbar – noget, som i længere tid afholder hende fra at gå fra ham. Hun forklarer:

Jeg vidste inde i mig selv, at hvis vi bliver skilt, så bliver han hårdt ramt. Han har ingen familie, og han drikker allerede. Så når han intet hjem har, så mister han det hele. (Neha, 1G, Pak/Afgh.)

De udfordringer, der kan opstå, hvis mænd mister deres familie – fordi hustruen søger skilsmisse – kan tænkes at styrke nogle mænds ønsker om at fastholde deres familieære dominans, fx ved at udøve "tvingende kontrol" i hjemmet. Denne adfærd kan dog også – og eventuelt på samme tid – handle om privilegier. Som en NGO-medarbejder udtrykker det: "Der er mænd her, der ikke er interesserede i, at der skal ske fremskridt, fordi de profiterer af den manglende ligestilling" (NGO3).

Egne udfordringer fritager naturligvis ikke individer fra ansvar i forhold til, hvordan de behandler andre mennesker, herunder deres nærmeste. En bredere forståelse for, hvad der kan motivere mænd til de handlinger, som deres (eks)koner beretter om, kan dog være vigtig for at få et mere retvisende billede af, hvilke sociale og psykologiske dynamikker der kan være på spil. Ovenfor nævner Manna således, at både arbejdsløshed, manglende netværk og misbrug kan spille ind, når etniske minoritetspar bliver skilt. Sådanne forhold handler næste afsnit om.

15.2 Forskellige forklaringer på mænds problematiske adfærd

15.2.1 Vanskelige opvækstvilkår

Nogle af de interviewede kvinder fremhæver svære opvækstvilkår som en delvis forklaring på, hvorfor deres tidligere ægtemænd behandlede dem dårligt. Som Haya (2G, Irak mv.) fortæller i forhold til sin mand: "Man kan jo gå tilbage i hans barndom. Jeg ved jo godt, at han har haft en far, der har været ekstrem voldelig mod ham". Tilsvarende fortæller Baasima om sin eksmand: "Hans far var meget højtuddannet og respekteret. I familien var de allesammen læger og sådan noget. Men hans far var også meget voldelig. [Eksmanden] plejede at få tæsk som barn".

Ud over udsathed for familievold i barndommen kan migration også medføre, at forældre og børn skilles ad. Det kan have alvorlige konsekvenser for de børn, der udsættes herfor. Sophie bringer dette på banen fra sin kriminelle eksmands baggrund:

Jeg ved ikke så meget om det, men jeg ved noget, som må have været meget traumatisk for ham: Da han var baby, ca. 9 måneder gammel, sendte forældrene ham og hans bror til [oprindelsesland], hvor han var i de første 5 år af sit liv. Så han blev simpelthen sendt ned til vildt fremmede mennesker – en onkel og tante – mens hans forældre blev og opbyggede en virksomhed. Jeg kan slet ikke forestille mig at aflevere et spædbarn i den alder og så lade det opdrage af vildt fremmede mennesker.

De så ikke hinanden i årevis. | Jeg fandt ud af, at han var meget aggressiv, når det kom til følelsesmæssige ting. (Sophie, Europa)

Nogle mænd kunne – i hvert fald ifølge deres ekskoner – dermed være præget af hårde opvækstvilkår. Disse vilkår kan måske medvirke til, at de senere udvikler sig til ganske voldelige partnere.

15.2.2 Krig og flugt som baggrund for voldelig adfærd

Ikke overraskende har mennesker, som har overlevet krig og vold, en øget risiko for at udvikle psykiske vanskeligheder (Kiram & Stronks, 2016). At nogle etniske minoritetsmænd (og naturligvis også etniske minoritetskvinder) kan have sådanne oplevelser bag sig, og at det kan udfordre dem, nævner flere interviewede fagfolk:

Vi møder folk, der har samlet lig på gaden og været udsat for tortur i fængslerne. Der er også den ydmygelse, de har mødt på vejen til Danmark – mange føler, at de er blevet set som dyr. Mange udtrykker, at når de er kommet til Danmark og har fået asyl og har fået noget stabilitet, så kommer der nogle ting frem. (Kommune4)

En anden udfordring kan opstå, når ægtefæller – som det ofte er tilfældet – er skilt ad i årevis på vejen mod Danmark. Det kan efterfølgende gøre det svært for mændene at fungere, når familien er samlet. Som en medarbejder fra en anden kommune fortæller:

Vi har lige nu fire store familier, hvor mændene tog vejen herover. De tog kampen med at komme hertil og så søge om familiesammenføring. De må have haft en forfærdelig tur. Og nu er mændene bare så skadede. En ting er det fysiske og det psykiske af, hvad de har oplevet. Men de kæmper også rigtigt meget med identitetstabet – at de ikke kan være til for deres familier på samme måde: De har brug for at sove meget mere. De kan ikke overskue deres små børn. De kan ikke gå i svømmehallen. Det kæmper de rigtigt meget med. Og når det kommer til skilsmisse, synes det rigtig meget at handle om, at de ligesom har mistet følingen med og kontrollen med deres liv. (Kommune1)

Sådanne mænd kan komme til at føle sig overflødige, og sammen med de tab, de har lidt, kan det blandt andet føre til depression. En yderligere vanskelighed kan opstå, når de her ... ”i Danmark oplever – både i hverdagen, fra medier og fra politisk side – at blive set som en andenrangsborger. Det tror jeg bare traumatiserer dem yderligere” (Kommune4). Alt i alt kan der altså være mange forhold, der kan udfordre etniske minoritetsmænd – i særlig grad dem, der er ankommet på flugt fra krig.

Sådanne forhold kan ligge bag nogle skilsmisser, som kan ske, hvis kvinder klarer sig bedre, og mænd mest er en belastning. Modsat kan ønsket om ikke at forlade en syg mand holde kvinder tilbage fra at gå. En sådan ”overflødig mand”, hvor ægteskabet en dag måske vil ende med skilsmisse, fortæller en frontmedarbejder om:

Jeg har en sag, hvor manden er meget traumatiseret. Han har forsøgt at begå selvmord tre gange. Der er tre børn i familien. Kvinden bærer det hele og prøver at få det til at fungere. Hun har fået fast arbejde og er meget engageret i sine børns liv. Hun trives med sin rolle i dag i Danmark: Det er er hende, der tjener penge; hende, der har en mening; hende, der har styringen. Hun er så træt af den mand. Men på

grund af traditioner, familie og hvad de andre i deres netværk ville sige til, fordi han er syg, er de stadig sammen. (Kommune2)

Med de langt bedre muligheder for såvel at blive skilt, som for at klare sig økonomisk i Danmark sammenlignet med i oprindelseslandene, er det ikke umuligt, at en kvinde, som hende i ovenstående citat, en dag vælger skilsmisse. Dette kan muligvis give hende og hendes børn et bedre liv. Men den mand og far, der dermed "vælges fra" og skubbes ud i et liv alene, kan tænkes at ende i en ganske vanskelig situation.

15.2.3 Mænd med misbrugsproblemer

En del af mændene, som de interviewede kvinder fortæller om, havde forskellige former for misbrug. Misbrug kan være en respons på psykiske udfordringer, men kan også i sig selv medføre øget samfundsmæssig marginalisering. I en del tilfælde udspringer de skilsmisser, kvinderne fortæller om, af en ubalance imellem en mand med et misbrug og en kvinde uden. Dette mønster ses også i en norsk undersøgelse af voldsramte majoritetskvinder (der langt overvejende var blevet skilt). Rapportens forfatter beskriver et mønster bag volden og skilsmisserne, som kan kaldes "ordinær møder ekstraordinær": En kvinde, der gerne vil leve et helt almindeligt liv (med arbejde og familieliv i relativt faste rammer) kan blive meget udfordret af at komme til at danne par med en person med fx et misbrug (Bjørnholt & Helseth, 2019). Hvordan misbrug af alkohol kan medvirke til en skilsmisse, fortæller Neha følgende om:

Han begyndte at drikke hver dag. Normalt var det i weekenden, men så blev det hver anden dag eller hver tredje dag. Og vi skændtes. Så drak han hver dag, og han sagde: "Det er på grund af dig!". Jeg var virkelig bekymret, om der sker noget med ham. Normalt drak han øl og vin, men så begyndte han også at drikke whisky og sådan. (Neha, 1G, Pak/Afgh.)

En anden ægtemand med en afhængighed var Mannas, hvis skilsmisse i høj grad handlede om, at hendes mand blev afhængig af khat (se afsnit 4.5). Som en tredje form for afhængighed fortæller Aya om at ankomme til Danmark til en ægtemand, som gambler:

Han var meget afhængig af at spille kort. Vores dag går på den måde, at vi står op kl. 3 eller 4 om eftermiddagen, Hans venner kommer ved 5-6 tiden. Så sidder de og spiller kort til klokken 4-5 næste dag. Når solen står op, sover vi, og står op, når solen går ned. Der var rigtig byttet rundt på dagens struktur. (Aya, 1G, Pal/Lib.)

Stort forbrug af alkohol og khat og afhængighed af kortspil kan alle være problematiske former for adfærd. Samtidig kan sådanne tilbøjeligheder læses ind i en kontekst, hvor nogle mænd har meget svært ved at etablere nye liv i Danmark. Her kan rusmidler dulme og både være årsag til og virkning af, at de bevæger sig ind i en marginaliseret tilværelse, som deres hustruer til sidst river sig løs fra.

15.2.4 Udfordringer i form af arbejdsløshed

En betragtelig andel af de mænd, de interviewede kvinder fortæller om, havde ret marginale positioner i samfundet, fordi de enten var arbejdsløse eller i dårlige jobs. Især når hustruen var i bedre beskæftigelse, kunne der opstå ægteskabelige spændinger. Det kunne både handle om, at manden ikke bidrog nok økonomisk, og at han heller ikke – når han nu havde ledig tid – bidrog nok til familien, i hvert fald i forhold til sin kones forventninger. Samtidig kan netop oplevelsen af at være overflødig på jobmarkedet udfordre en mand. Dette sætter Yasmin ord på:

[Min mand] mistede sit job. Så han sad jo derhjemme det ene år. Jeg gik jo i skole, men det var lidt af et helvede. Hver gang han følte, at han var mindre mand eller mindre værdig, fordi han ikke havde et job, så skulle jeg høre, at det var min skyld – at jeg havde ødelagt alt for ham. (Yasmin, 2G, Pal/Lib.)

Selvom Yasmin ikke er skyld i sin frustrerede mands ledighed, så er hun den eneste inden for hans rækkevidde, og derfor kom det til at gå ud over hende. Som en stærk og selvbevidst efterkommer ville Yasmin dog ikke finde sig i denne behandling, og der gik derfor kun kort tid, inden hun søgte om skilsmisse.

Idil var også utilfreds med sin mand, fordi han – modsat hende selv – ikke uddannede sig, arbejdede og bragte penge til huset. Hendes utilfredshed med ham bragte bare ikke ret meget positiv forandring med sig. Som hun fortæller:

Han kunne godt se, at der var noget i vejen med, at man ikke stod op til noget og at det var problem, at han ikke bidrog med noget. Men motivationen var bare lig nul. Så han ville hele tiden sige – og det gjorde han i 3 år: "Jeg skal nok, og jeg gør det fra nu af, i morgen, mandag, næste weekend, næste måned". Han ville gerne, og det var det, som fik mig til hele tiden at forsøge at finde løsninger, for han sagde aldrig "nej". Der var altid en eller anden årsag til, hvorfor det var, som det var. (Idil, 2G, Somalia)

Til sidst får Idil nok og afslutter deres ægteskab. Hun har fået nok af en uuddannet, arbejdsløs ægteemand, som ikke kan "tage sig sammen". Det er ikke til at vide, hvad der ligger bag mandens problemer, men asymmetrien i dette ægteskab peger også på det forhold, at efterkommerkvinder i Danmark uddanner sig i højere grad end efterkommere mænd. Denne kønsforskel genfindes også i majoriteten, hvor den dog er mindre markant (Danmarks Statistik, 2018b, s. 58). Et globalt mønster er endvidere, at kvinder gerne gifter sig "opad" – altså til mænd med mere status end dem selv – hvis de har mulighed for det. Dette kan udgøre en udfordring for nogle etniske minoritetsmænd, der står svagt uddannelses- og arbejdsmæssigt.

Idil prøver at presse sin mand til at tage sig sammen og fx finde et arbejde – men uden held. Khulud har samme form for problemer. Hun går proaktivt ind og søger at støtte sin mand i at finde beskæftigelse. Som hun fortæller:

Jeg plejede at skrive ansøgninger for ham og ringe virksomheder op og snakke på hans vegne. Der var engang, hvor jeg havde ringet til en dansk mand, hvor han sagde til mig: "Okay, hvis din mand gerne vil arbejde, hvorfor er det så dig, jeg snakker med?". Jeg kan huske, at han sad ved siden af mig på sofaen. Jeg sagde, at det er fordi, han er på arbejde, og jeg tænkte, jeg bare vil udnytte tiden og sætte et møde op for ham. Når han blev indkaldt til jobsamtaler, ville jeg tage med ham. Så skulle jeg sidde der og fortælle ham, hvad han skulle sige, og hvad han ikke skulle sige, og prøve på at hjælpe ham med at få jobbet. Jeg ved godt, at det var dumt af mig. Men jeg prøvede virkelig. Jeg prøvede bare at få ham ud, så han også blev glad for livet og i det hele taget fik sig et liv. I al den tid, vi har været sammen, har det altid været sådan, at hver gang jeg tager et skridt frem, så tager han ti tilbage – og han tager mig med. (Khulud, 1G, Irak mv.)

I afsnit 5.4 hører vi om, at Khuluds arbejdsløse mand vækker hende tidligt i weekenden, selvom hun arbejder og har brug for at sove. Han gør det med krav om, at hun står op og laver morgenmad, uanset at børnene ikke er vågnet. Hans adfærd kan fortolkes såvel som en form for

vrede og jalousi imod en hustru, som klarer sig klart bedre, end han gør, og som en maskerade, hvor han søger at fasholde sin position som familiens overhoved på urimelig vis. Noget tilsvarende kan være på spil i afsnit 5.6.3, hvor vi hører om, hvordan Khuluds mand først presser hende til at blive gravid, hvorefter han fortæller hende, at hun skal få en abort. Denne urimelige adfærd er muligvis primært en magtdemonstration, udøvet af en mand, der i meget store dele af sit liv reelt set er magtesløs.

At lediggang kan være roden til alt ondt, fortæller flygtningekvinden Hanan også om. Hendes mand er også arbejdsløs, og hun er ved at gå ud af sit gode skind over alle de konflikter, han kan skabe, når han er i hjemmet hele dagen. Som hun fortæller:

Han var hjemme hele tiden. Jeg måtte ringe til hans venner og bede dem tage ham med ud – så jeg kunne få en pause fra ham. Jeg tog ned på jobcentret og bad, om de ikke nok kunne finde en praktik til ham. Og det fandt de, og den tid var dejlig. Han tog afsted om morgenen og kom hjem ved 4-tiden. Han spiste, og så skulle han slappe af. Så jeg fik noget plads i de 3 måneder, praktikken varede. Jeg ville ønske, at han var ude hele tiden, men det var meget bedre kun at skulle høre på ham den halve dag og ikke den hele. (Hanan, 1G, Syrien)

At få manden i beskæftigelse – selv blot i en praktik – kunne altså skabe klart positive forandringer i Hanans hverdag. På linje hermed fortæller Haya, at hun gerne havde set, at hendes mand havde fået bedre hjælp i forhold til at finde beskæftigelse. Han var blevet bortvist fra hjemmet på grund af vold imod deres søn, hvilket bragte de sociale myndigheder ind i familien:

[Kommunen] gik jo ind og støttede os som familie, og jeg spurgte, om de kunne hjælpe ham med at komme i et arbejde. Og der sagde de nej. Men jeg kunne godt have savnet, at de var tilknyttet jobcenteret, så de på en eller anden måde havde hjulpet ham til at få et ufaglært arbejde. (Haya, 2G, Irak mv.)

Mandens behov for et ufaglært arbejde peger igen på samspillet imellem køn og klasse, idet en bedre uddannet mand kunne have haft bedre muligheder på det danske arbejdsmarked. Det var dog ikke muligt for Hayas mand at få en sådan hjælp til at komme i beskæftigelse.

15.1 Mænds vanskeligheder efter en skilsmisse

15.1.1 Familiesammenførte mænds særlige udfordringer

Ligesom det er tilfældet for kvinder, kan også familiesammenførte mænd opleve udfordringer, fordi deres opholdsstatus er knyttet til deres ægteskab. Sådanne mænds strukturelle afhængighed af deres hustruer kan nogle opleve som vanskeligt forenelig med gængse kønnede magtforhold, hvor manden forventer at være ”herre i huset” (Charsley & Ersanilli, 2018; Liversage, 2012; Liversage, 2014). Sådanne mænd kan blive alvorligt belastet og samtidig have svært ved at udtrykke sig omkring problemerne eller søge hjælp, netop fordi mænd forventes at være stærke. Familiesammenførte mænd kan også risikere at miste kontakt med deres børn, hvis de bliver skilt og mister deres opholdsgrundlag (Charsley & Liversage, 2015; Charsley & Wray, 2015, se også Griffiths, 2015 for et studie af fædre med asylansøger-baggrund). At det kan være hårdt for en mand at være den familiesammenførte ægtefælle, fortæller Zeinab om:

Da han kom til Danmark, følte [manden] sig som nul og nix. Han følte ikke, at han var noget. Han følte næsten, at jeg var manden, fordi jeg kendte sproget – jeg kunne

det med kommunen og med at læse osv. Så kom jalousien. Så ville han bevise, at han var mere mand ved at råbe og skribe ad mig. Specielt da jeg skulle begynde uddannelsen igen, det var hårdt for ham. Vi skændtes rigtig meget. (Zeinab, 1½G, Pal/Lib.)

En ansat ved Familieretshuset fortæller følgende om, hvordan det kan gå for sådanne familiesammenførte mænd, når deres ægteskaber går i stykker:

Du har ofte en kvinde, som kommer ind og taler flydende dansk – født og opvokset i Danmark og kender til systemet. Og en mand, som ikke taler noget som helst, og som er helt på den. Han kender ikke systemet. Og hvor skal han bo? Hvordan skal han kunne forsørge sig selv? Og kan han overhovedet få lov til at blive her? Og den er jo også sådan: Jamen, så kan hun bare blive her med børnene, og så kan han få lov til at rejse hjem til et eller andet land, og hvad så med hans muligheder for at få set sine børn igen ... Dén er barsk. De er virkelig på den. (Fagperson1)

Denne medarbejder fremhæver, at der også her kan være et kompliceret samspil imellem forskellige former for lovgivning: Fastsættelse af samvær kan fx afhænge af, om man forventer, at faderen vil kunne forblive i Danmark, mens retten til ophold omvendt kan afhænge af samvær med børn.

At en mand, der er mindre knyttet til Danmark end sin hustru, kan få problemer, når der er ægteskabelige problemer, hører vi også om fra Haya. I afsnit 9.2.3 hører vi, at han indgår i en nikah nummer to, blandt andet fordi han er boligløs, efter at han er blevet nødt til at forlade den bolig, han har delt med Haya og parrets børn. Da han er kommet til Danmark som voksen, har han fx ikke mulighed for at overnatte hos forældre eller søskende i en vanskelig tid. Denne form for radikal udsathed ved ægteskabelige konflikter lader også til at spille en rolle i forhold til Rosas skilsmisse. Hendes meget voldelige og psykisk ustabile ægtemand er kommet til Danmark via familiesammenføring. Som Rosa fortæller:

Et eller andet sted, så elsker man jo manden for den, han var engang, og man har et barn sammen. | Der var et tidspunkt, hvor han var helt sindssyg, og jeg havde smidt ham ud, og han havde sovet på en bænk i 2 dage i parken. Så kom han tilbage, og han opførte sig så uhyggeligt. Han sad ude på toilettet og sang og græd, og han havde snot ned af sin mund – rigtig psykisk ustabil. [Manden afviste dog at søge lægehjælp] ... for det kunne du jo ikke med sådan en mand. Det kan du ikke tvinge ham til. (Rosa, Europa)

Rosas oplevelser af vold kan dermed måske knyttes til en mand, der slet ikke kan håndtere sin situation og som meget vel kan være alvorligt forstyrret i klinisk forstand. At han bliver nødt til at sove under åben himmel, da Rosa smider ham ud fra deres hjem, kan også indikere dels alvor af de udfordringer, sådanne mænd kan møde, når der er ægteskabelige konflikter, dels de relativt få muligheder for hjælp, sådanne mænd har adgang til (Qureshi, 2016). Sådanne mænds udsathed fremgår også af et studie af hjemløse indvandrere, hvor størsteparten af de 25 interviewede mænd var endt som hjemløse, fordi de havde mistet deres bolig i forbindelse med en separation (Järvinen, 2003).

I interviewene fremhæver såvel fagfolk som kvinder, at der ikke er mange steder, etniske minoritetsmænd kan hente hjælp i forhold til deres vanskeligheder.²¹ Som en kommunal medarbejder forklarer:

Generelt tænker jeg, at der mangler fokus på [mændenes forhold]. De projekter, vi får i gang, handler ofte om, at vi skal styrke de her stakkels undertrykte kvinder og gøre dem selvstændige. Vi tænker ikke mændene med i de her indsatser. De er pr. automatik de her stærke, patriarkalske mænd, der har styr på det hele – dem, der bestemmer. Men der er rigtig mange sårbare mænd, så jeg tror ikke, vi når særlig langt ved bare at tænke, at vi kun skal arbejde med kvinderne. | Vi mangler generelt øje for at tænke i helheder og på, hvordan tingene påvirker hinanden. (Kommune4)

At der kan være mere hjælp til kvinder, frem for til mænd, i forbindelse med skilsmisse, kan også være med til at fremmedgøre mændene i forhold til indsatser fra fx kommunal side. Som en anden medarbejder forklarer:

Jeg hører 70 pct. af mændene sige, at: "Jamen, vi er havnet i et land, hvor kvinderne har deres rettigheder, og når de opdager de her rettigheder, så er de i stand til at smide det hele væk: Deres familie. Mig – deres ægtefælle". Og de placerer altid skylden hos os fagpersoner. For vi siger til konen, at hvis hun er udsat for noget, skal hun ikke finde sig i det. At der er muligheder. (Kommune2)

Nogle interviewpersoner mener, at det kunne være godt, hvis også mænd fik bedre adgang til hjælp i forbindelse med familiekonflikter og skilsmisser. Det nævner Manna, der har baggrund i Somalia. Hun kunne ønske, at der fx var bedre muligheder for anonym rådgivning i forhold til det khat-forbrug, som fik hende til at søge skilsmisse fra sin mand. Men også mere generelt i forhold til familieproblemer kunne en bedre hjælp gøre en forskel. Som hun formulerer det:

Jeg tænker, at også de her stakkels mænd skulle have nogle steder, hvor de kan komme hen og få rådgivning. For det er jo tit moderen, der har børnene. Og hun kan være god til at søge hjælp. | Men han står jo ligesom tilbage og har haft de her afhængighedsproblemer og har brugt sine penge og skal lede efter en lejlighed. Mange ryger yderligere i depression. Jeg synes også, de skal have noget rådgivning, når ægteskabet ligesom ikke kan reddes. At der også er noget til dem om, hvordan de kan komme videre med deres liv. Give dem billige lejligheder eller noget. (Manna, 2G, Somalia)

Mænd kan altså blive hårdt ramt af at blive skilt. De kan endvidere føle sig krænkede, fordi de mener, at de bliver forskelsbehandlet, når de – modsat deres ekskoner – ikke oplever at få hjælp af det offentlige. Dette fremgår også af interview med etniske minoritetsmænd i Als Research (2019). Sådanne forhold kan muligvis medvirke til, at nogle mænd holder meget krampagtigt fast på deres hustruer. Når en kvinde-initieret skilsmisse bliver en realitet (eventuelt via støtte fra det offentlige), nægter nogle muslimske mænd endvidere at give endeligt slip på de hustruer, der har forladt dem. Lige præcis på dette punkt har de nemlig en klar overhånd på grund af kønsforskellen i, hvem der kan opløse en nikah.

²¹ Enkelte projekter har tilbud, der kan være til gavn for etniske minoritetsmænd, der har problemer i forbindelse med familiekonflikter og skilsmisse. Et tilbud er fx *Baba – fædre for forandring*, der primært arbejder for at styrke etniske minoritetsfædres forhold til deres børn (se www.baba.dk). Baba har aktiviteter flere steder i Danmark. Et andet tilbud er *Muhabet*, et københavnsk værested for indvandrere og flygtninge med psykiske udfordringer. Muhabet har særlige aktiviteter målrettet fædre og børn (se www.muhabet.dk).

En dynamik synes altså at være, at mænd kan føle deres livsbaner afsporet af kvinders ønsker om skilsmisse. Dermed kan de komme til at se kvinders tilbagevenden til ægteskabet som den eneste måde at genskabe balancen og komme tilbage på sporet. Som en medarbejder forklarer:

Lige nu er det kun hende, der får støtte. Han bliver nærmest sparket ud af rådhuset og af hele børne-familieforvaltningen, fordi "det må han selv finde ud af". Men vi ved jo godt, at der ikke er rådgivningssteder for mænd. At der ikke findes noget for etniske minoritetsforældre. Jeg synes, det er godt, at hun får hjælp, men jeg mener virkelig, at vi nogle gange forstærker konflikterne ved kun at tage hånd om een part i den her sag. De her skilsmissesager bliver så voldsomme. De slutter ikke 1-2 år efter. Det bliver næsten en evighedskamp mellem parterne. Og i processen taber vi børnene. (Kommune10)

Endelige nævner enkelte informanter, at det kan være med til at forlænge konflikterne, at mænd kan være socialiseret ind i en manderolle, hvor der kan være begrænset plads til refleksion. Denne mangel på refleksion kan – som det også fremgår af citatet ovenfor – gøre dem tilbøjelige til at holde fast i den uret, de føler, der har været gjort imod dem. Når noget sådan sker, kan det være opslidende for såvel kvinder som børn, og formentlig også for mændene selv. Som Zeinab beskriver sit liv, mere end et årti efter skilsmissen: "Jeg ved ikke, om jeg nogensinde har fået en normal hverdag. Børnene lider stadig under det. | Han er gift og har fået andre børn nu, men når han ser dem, så er det mig, han taler om. Han kan ikke komme videre" (Zeinab, 1½G, Pal/Lib.).

Det skal dog også nævnes, at nogle skilsmissesager ender relativt godt – og også bedre, end fagfolk forventer. Det kan skyldes, at nogle fædre er i stand til at tilpasse sig de nye vilkår, muligvis fordi de føler sig anerkendt og støttet af det offentlige. Det fortæller en kommunal medarbejder følgende om på baggrund af en lokal sag. Det var en relativt voldsom skilsmisse i en børnefamilie med flygtningebaggrund:

Konen ender med at komme på krisecenter. Hun kommer så hjem igen, og de går fra hinanden igen. Det var vildt og blodigt i starten. Men de er faktisk endt på en 7:7 ordning [hvor hver forælder har alle børnene hver anden uge]. Efter relativt kort tid fandt de alligevel selv ud af det. Mange af de her mænd, de har aldrig prøvet at være primær omsorgsperson, så jeg tager hatten af for at stå med ansvaret alene hver anden uge med 7 børn. Ret sejt. Familien får hjælp til daginstitutioner og har fået hjælp til at få børnene i gang med fritidsaktiviteter. Men resten klarer han meget godt selv. (Kommune5)

Denne etniske minoritetsfar er altså bedre i stand til at tilpasse sig en ny virkelighed som fraskilt far, end de fagprofessionelle havde forventet af ham. At have blik for mændenes ressourcer, og at støtte deres overgang til et nyt liv efter skilsmissen, kan dermed muligvis være med til at mindske de meget langvarige post-separationskonflikter, der ellers kan opstå: Hvis manden oplever, at han også anerkendes og også får hjælp, kan det medvirke til, at han nemmere slipper sin hævnfølelse og sit krampagtige greb om den hustru, som har forladt ham. Hvordan dette kan forløbe, beskriver en frontmedarbejder i casen herunder.

En frontmedarbejders overvejelser om vigtigheden af hjælp til mænd ved skilsmisser

En mulig måde at forebygge de meget langvarige konflikter omkring og efter en skilsmisse kan som sagt være at tage bedre hånd om mændenes behov. En erfaren frontmedarbejder har følgende overvejelser om, hvordan man i højere grad kunne tage hånd om mændenes behov og dermed måske forebygge nogle af de meget langvarige post-separationskonflikter, som den manglende nikah-opløsning også kan være en del af:

Manden skal jo ikke være hjemløs, så der skal være en kommunal leder til stede, hvor man siger: "Hvad kan vi tilbyde ham? Kan vi akutplacere ham et eller andet sted?". Det næste er: "Hvordan skal han have hjælp til at se sine børn?". Det skal være et neutralt sted – med minimal kontakt mellem parterne, for vi skal forebygge bopærselskonflikter. De opstår med den her børnesag – frem og tilbage. Der skal kommunerne igen være nøgleaktører, hvor de skal sige: "Har I en kontaktperson, som henter barnet fra boligen?". Det behøver ikke at være, at hendes ophold er hemmeligt, men han skal bare overbevises om, at: "Vil du gerne dine børn, så er det sådan her". De siger, hvor det virkelig er lykkedes, så er det fordi, kommunerne virkelig har været med og hjulpet. "Og hvad nu, hvis at jeg får en ny partner?" [spørger manden.] "Jamen, vi skal nok vejlede dig i, hvordan du kan få familiesammenføring i gang". Så kan han godt se: "Okay, jeg behøver faktisk ikke at holde fast i hende". Men der er brug for tid. Den der vrede kan du ikke bare trylle om til accept. De cirkler rundt og taler om det samme: "Hvordan kunne hun gøre det?". Men det skal de have lov til.

Hvis den måde, vi håndterer det på nu, fortsætter – hvor han aldrig får støtte, aldrig får noget som helst hjælp – så tror jeg, at antallet af [børne]bortførelser stiger. Mange af dem er så vrede, at hvis de får en mulighed for at tage tilbage til hjemlandet for at straffe hende, så tager de børnene og flytter. Og jeg tænker, at vi nærmest opfordrer til den form for handling, fordi vi presser manden op i et hjørne. | Hvor vi kun holder med din kone, og ligeegyldigt hvor meget du kommer og fortæller en anden historie, så er vi ikke interesserede, fordi du er dømt på forhånd. Det er ekstremt vigtigt, at han bliver inddraget i processen. Det er kernen i skilsmisssagen. Kernen er børnene. At man prøver på at arbejde med ham og få ham til at forstå voldens og hans adfærds betydning for børnene. At han ikke kan agere som en patriark, hvor han kommanderer børnene til at kunne lide ham.

[Noget andet, man skal være opmærksom på, er mandens refleksionsniveau:] Nogle gange går det, der sker, hen over hovedet på ham. For de danske professionelle tager jo ikke udgangspunkt i hans verden. Han kan ikke forstå, hvordan andre ser ham, hvis der ikke er en ved siden af, der siger: "Stop! De beskriver dig som voldelig, de beskriver dig som terrorist, som undertrykker. Kan du forklare mig, hvordan dine handlinger modsiger deres beskrivelser?". "Øhhh ..." [svarer manden.] De tænker faktisk, men det handler om at finde niveauet. Jeg tror, at det er en stor udfordring for fagpersoner at ramme niveauet. | For med mænd er det jo, at de kan ALT, og de skal jo skjule det, hvis de ikke kan. | Man kunne gå ind og lave nogle fædreprojekter i forhold til, hvordan man opbygger sin relation til sine børn i et postmoderne samfund – hvor du har en anden socialisering end den patriarkalske. Men man skal vide, hvordan man gør det. Man skal ikke komme med pegefingeren og sige: "Nu skal du til det kursus!". Så får man aldrig fædrene til at samarbejde. Så metoden er vigtig. Og vi mangler nogle metoder og fokus på mænd. De bliver af de fleste opfattet som fjenden og ikke som samarbejdspartnere". (Kommune10)

15.2 Afrunding

Interview med såvel kvinder som fagpersoner peger på de ganske store udfordringer, som nogle mænd møder i deres ægteskaber. I Danmark kan mænds forventninger til en traditionel kønsarbejdsdeling blive udfordret. Dels fordi kvinder i Danmark i høj grad – om det så er af lyst eller af nødvendighed – ofte uddanner sig og finder plads på arbejdsmarkedet. Og dels fordi mændene selv kan have svært ved at opfylde en traditionel manderolle som familiens overhoved, beskytter og forsørger. Når etniske minoritetsmænd ofte er ledige eller må affinde sig med dårligt og lavtlønnet arbejde, kan det medvirke til, at deres ægteskaber i højere grad går i stykker (Schultz-Nielsen & Bonke, 2016).

I forhold til, at det generelt må formodes at være "dårligere" ægteskaber, der ender i skilsmisse, har nogle mænd også særlige udfordringer, der kan føre til konflikter med deres ægtefæller. Det kan handle om traumatiske oplevelser, enten i barndommen (hvor migration blandt andet kan medføre adskillelse af forældre og børn) eller i voksenlivet. Her kan især flygtninge være mærket af deres oplevelser med krig og flugt. Også den adskillelse og usikkerhed, som fx nogle flygtningefamilier oplever, kan gøre det vanskeligt for mænd at fungere i Danmark. I flere tilfælde fortæller kvinder endvidere, at mænds misbrug spiller en rolle i forhold til deres skilsmisser.

Mænds situationer er også afhængige af deres indlejring i "kønnede magtgeografier". Således kan en mands relative styrkeposition i forhold til sin hustru blive svækket, hvis han fx er familiesammenført og dermed risikerer at skulle forlade Danmark i tilfælde af skilsmisse. Efter en skilsmisse kan nogle mænd endvidere være meget dårligt stillede. Da børn ofte får bopæl hos deres mor, kan mænd have begrænset adgang til støtte, og nogle ender i hjemløshed og social deroute. Flere fagpersoner fremhæver vigtigheden af også at yde støtte til mændene, når familier går i stykker. De påpeger, at netop risikoen for deroute og oplevelsen af, at kun kvinder hjælpes, kan medvirke til at forlænge separationskonflikterne. Det kan dermed bidrage til, at mændene ikke vil slippe det "trumfkort", som deres kontrol over nikah-opløsningen kan udgøre.

Epilog

Denne undersøgelse har vist, hvor vanskeligt det er for nogle – men langt fra for alle – etniske minoritetskvinder at forlade dårlige ægteskaber. Samtidig viser undersøgelsen, at selv kvinder, der umiddelbart synes at have få ressourcer, til tider kan være ganske handlekraftige. Her til slut skal vi høre to kvinder fortælle om, hvordan det i høj grad var deres eget hårde arbejde, der gjorde deres vej ud af dårlige ægteskaber mulig. Selvom dette er en epilog, er det dog ikke slutningen på kvindernes historier, vi skal høre. Det er dele af deres lange forløb, hvor de aktivt fik ændret deres egne forhold – dog for siden hen at møde tilbageslag. Tidsrammerne, som de to kvinder fortæller om, er forskellige: Khulud beretter om noget, der tog hende 2 år, mens Samira fortæller om et forløb over blot 2 dage.

Citatet fra Khulud stammer fra, da hun midt i trediverne stadig er sammen med sin første mand. Her starter hun med både at tage en SOSU-uddannelse og at tage kørekort. Det er lidt af en mundfuld, fordi hun kun fik 6 års skolegang i sin opvækst. Hun fortæller følgende fra denne tid i sit liv:

Jeg havde fire børn at passe på, og mit femte barn var faren, så prøv at tænke på, hvordan mine morgener var: Jeg skulle stå op klokken 5 og forberede fem madpakker – også til min mand. På det tidspunkt havde min mand en bil, og alligevel ville han nægte at stå op om morgenen for at køre mig over til stationen. Så jeg ville gå klokken 6. Vi boede på landet, og jeg skulle ned og krydse motorvejen for at nå min bus. Om vinteren var det så mørkt, så jeg måtte holde en lommelygte, for at bilerne kunne se mig. Så ville jeg komme hjem klokken 3: Hente børnene fra skoler og institutioner og vuggestuer; give dem mad, hjælpe dem med deres lektier. Så ville jeg skifte tøj og tage ind til køreskolen. Nogle gange var jeg så udmattet, at jeg ville bede min mand om at køre mig derhen. Han ville bare sige til mig: "Ligner jeg en privatchauffør?!". Jeg ved jo godt, at han gjorde det med vilje. For han ville ikke have, at jeg skulle lykkes [med uddannelse og kørekort]. Han ville gerne have, at jeg skulle være så udmattet, at jeg til sidst bare gav op på det hele. Men det gjorde jeg ikke. Jeg fortsatte. Og jeg fik mit eksamensbevis. Og jeg fik også mit kørekort. Begge dele samme måned. (Khulud, 1G, Irak mv.)

Et par år efter at Khulud får sit eksamensbevis og sit kørekort, kontakter hendes søn myndighederne og vil kun komme tilbage til sin mor, hvis hun bliver skilt. Dette får Khulud til at igangsætte en skilsmisse efter dansk ret. Hun står stærkere i forhold til at søge denne skilsmisse, fordi hun på daværende tidspunkt har både uddannelse, arbejde og egen bil.

De sidste ord får Samira. Det handler om 2 nervepirrende dage i Mellemøsten. Forhistorien er, at Samira efter mange års ægteskab fortæller sin mand, at hun ønsker skilsmisse. Umiddelbart efter lykkes han med at bortføre parrets tre børn til Mellemøsten. Han fortæller Samira, at hvis hun vil se børnene igen, skal hun flytte derved og underordne sig ham som en god hustru. Dette gør Samira dog ikke, og hun forbliver dermed i Danmark uden kontakt med sine børn. Efter nogle måneder lykkes det for de to ældste børn, der er teenagere, at komme i hemmelig internet-kontakt med deres mor, og en plan begynder at tage form. Dernæst sker følgende:

Jeg rejste derved. Jeg skrev til ham, at jeg var der, og at jeg gerne vil se børnene. Han kom derfor hjem til min familie. Jeg spurgte ham, hvor børnene var, og han svarede: "Hvad har du besluttet? Siger du ja til, at du flytter her tilbage permanent?", og jeg svarede: "Ja". Han var meget tryk omkring det faktum, at jeg ikke kunne stille

noget op: Jeg havde jo ikke statsborgerskab, og børnene var kun skrevet på i hans pas, så han vidste godt, at jeg umuligt kunne tage børnene nogen steder uden hans tilladelse.

Jeg tiggede ham om at se børnene – der var jo gået flere måneder, hvor jeg ikke havde set dem. Vi var i slutningen af ramadan-måned, så han gav mig lov til at se børnene til Eid, men på en betingelse: "Hvis du giver mig dit pas, må du få børnene til Eid". Jeg kunne umuligt give ham mit pas, for hvis jeg gjorde det, ville min plan ryge i vasken. Så jeg fortalte ham, at jeg ikke havde mit pas på mig. Jeg er jo statsløs, så når jeg skal rejse, skal nogen sende mig en invitation. Så jeg sagde, at min søster havde lavet invitationen til mig, og mit pas derfor var på [et administrativt kontor], der godkender visa og invitationer. "Lige så snart jeg får det tilbage fra dem, giver jeg det til dig", sagde jeg. Det troede han så på.

Dagen efter kom han med børnene. Vi havde aftalt, at jeg fik lov til at være sammen med dem i 3-4 timer, og så ville han tage dem igen. Det var hjerteskræende at se mine børn efter al den tid – det var rigtig svært. | Da jeg havde mine børn hos mig, og han var gået, ringede jeg til [menneskesmuglere]. Jeg havde selvfølgelig betalt dem rigtig mange penge for at hjælpe mig – jeg havde lånt af min søster og hendes mand og af andre familiemedlemmer. Vi aftalte så et sted, hvor vi kunne mødes. De kom i en stor militærbil, som de havde pillet lidt ved, så mine børn kunne smugles ind til [naboland], uden at de blev stoppet. Vi kørte op til grænsekontrollen – mine børn lå omme bagved, godt skjult. I de arabiske lande er der meget med status og stillingsbetegnelser, og fordi dem, der smuglede mine børn, var højt på strå, blev de ikke stoppet ved kontrollen. | Til gengæld skulle jeg ikke ind på samme måde. Jeg skulle bruge et indrejsestempel, så jeg steg ud af bilen ved grænsekontrollen. | Jeg ventede alene på, at de godkendte mine papirer og endte med at bestikke nogen, så det gik hurtigere.

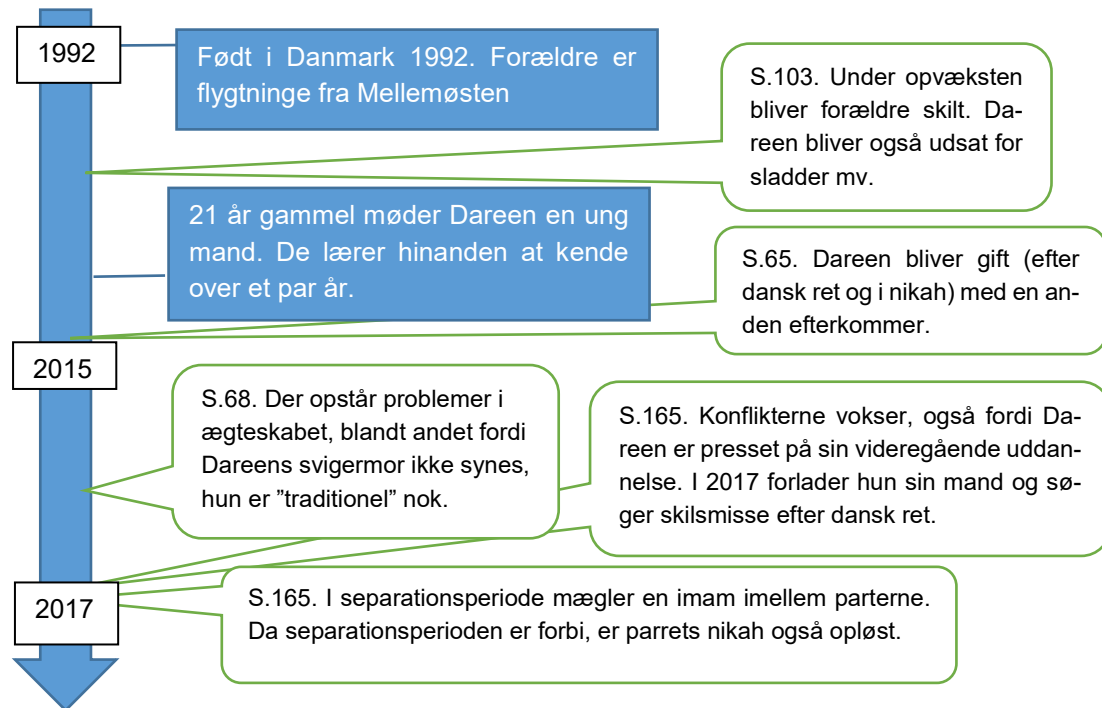
Jeg mødtes så med mine børn, og næste dags morgen tog jeg kontakt til den danske ambassade. Der skulle jeg have lavet nogle midlertidige pas til mine børn, så vi kunne rejse ud. Men i døren stod der en militærmand, som nægtede at lukke mig ind. Han blev ved med at sige: "Jeg kan ikke lukke dig ind – du har ikke en tid med nogen", og jeg sagde: "Jo, jeg har en aftale. Gå ind og sig mit navn, de venter på mig, jeg har snakket med dem". For det havde jeg aftalt med Udenrigsministeriet i Danmark. Til sidst fandt jeg den nærmeste telefonboks og ringede til Udenrigsministeriet [i Danmark] og fortalte dem, at militærmanden ikke ville lukke mig ind, og at min situation var meget skrøbelig: Jeg måtte rejse ud af landet hurtigst muligt, før mine børns far opdagede, at jeg havde smuglet børnene herover, for så ville jeg for alvor komme i problemer. De sagde: "Okay, læg røret på og skynd dig tilbage til ambassaden". Udenrigsministeriet havde tilsyneladende givet ambassadøren besked om, at jeg stod udenfor, så mine børn og jeg blev fulgt op til ambassadørens kontor. (Samira, 1G, Pal/Lib.)

Samira får nødpass til børnene og kan med sine tre børn flyve til Danmark. Efter hjemkomsten må hun og børnene af sikkerhedshensyn flytte på krisecenter, da hendes (eks)mand er rasede på hende over, at hun har fået børnene tilbage. Der skulle gå 5 år – med flere overfald og med en indlæggelse på psykiatrisk afdeling – før Samira kom endeligt ud af sin nikah og fik lidt ro i sit liv. Men det er en helt anden historie.

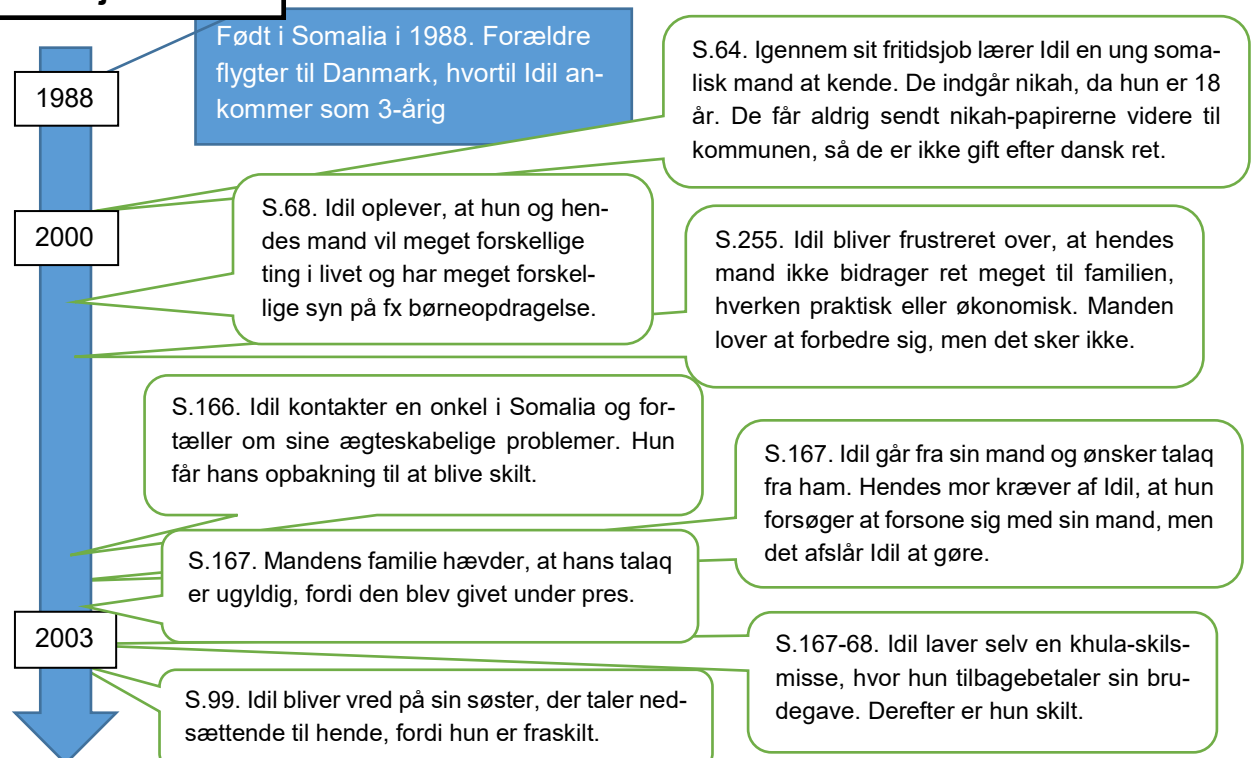
Bilag 1 Tidslinjer for fire kvinder – eksempler

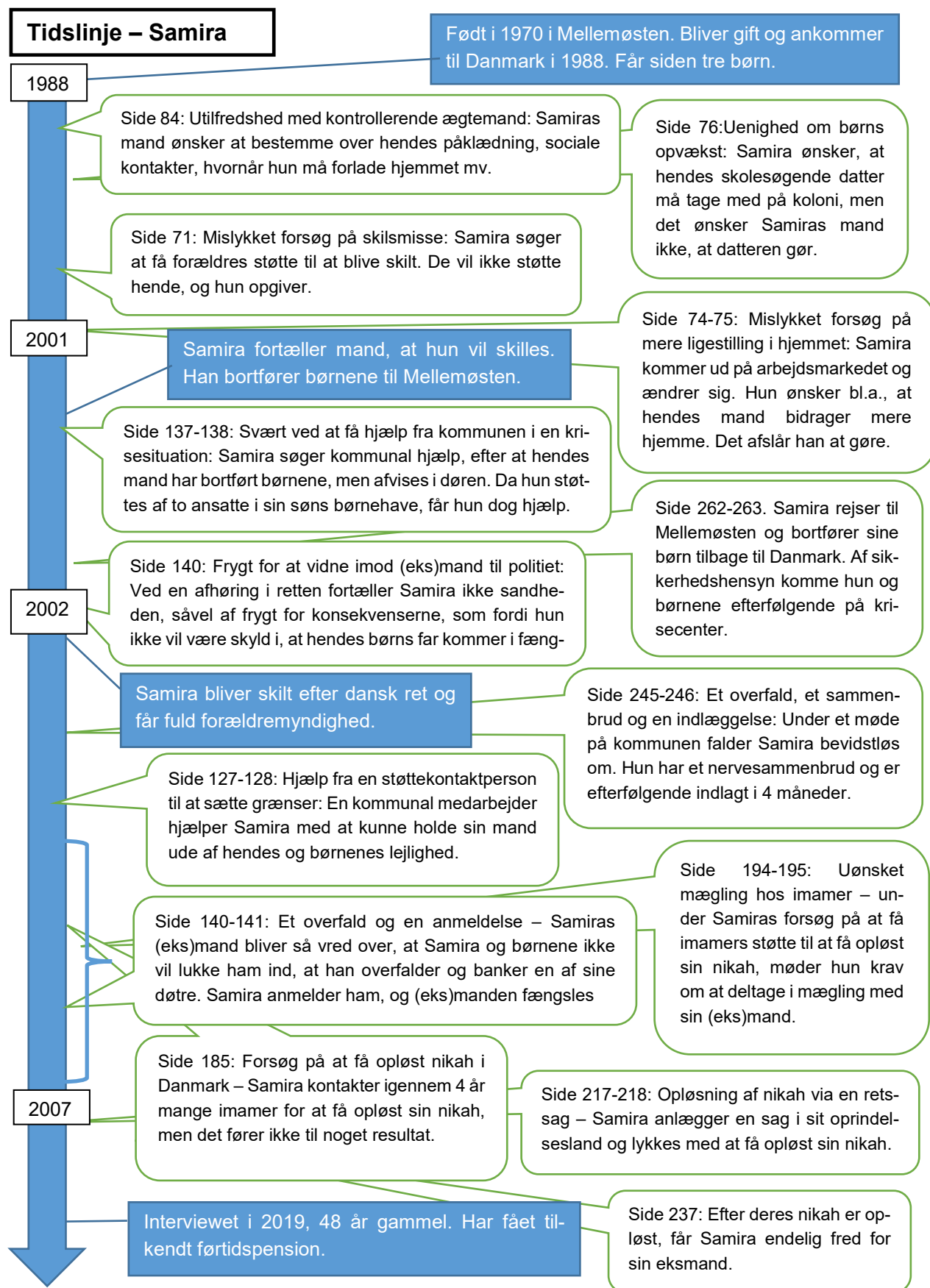
I dette bilag er to efterkommerkvinders og to indvandrede kvinders forløb gengivet grafisk. Det kan give et overblik over, hvor hhv. enkle og komplicerede forskellige livsforløb kan være. Det er vigtigt at understrege, at det blot er eksempler. Det er dermed ikke en typologi.

Tidslinje – Dareen

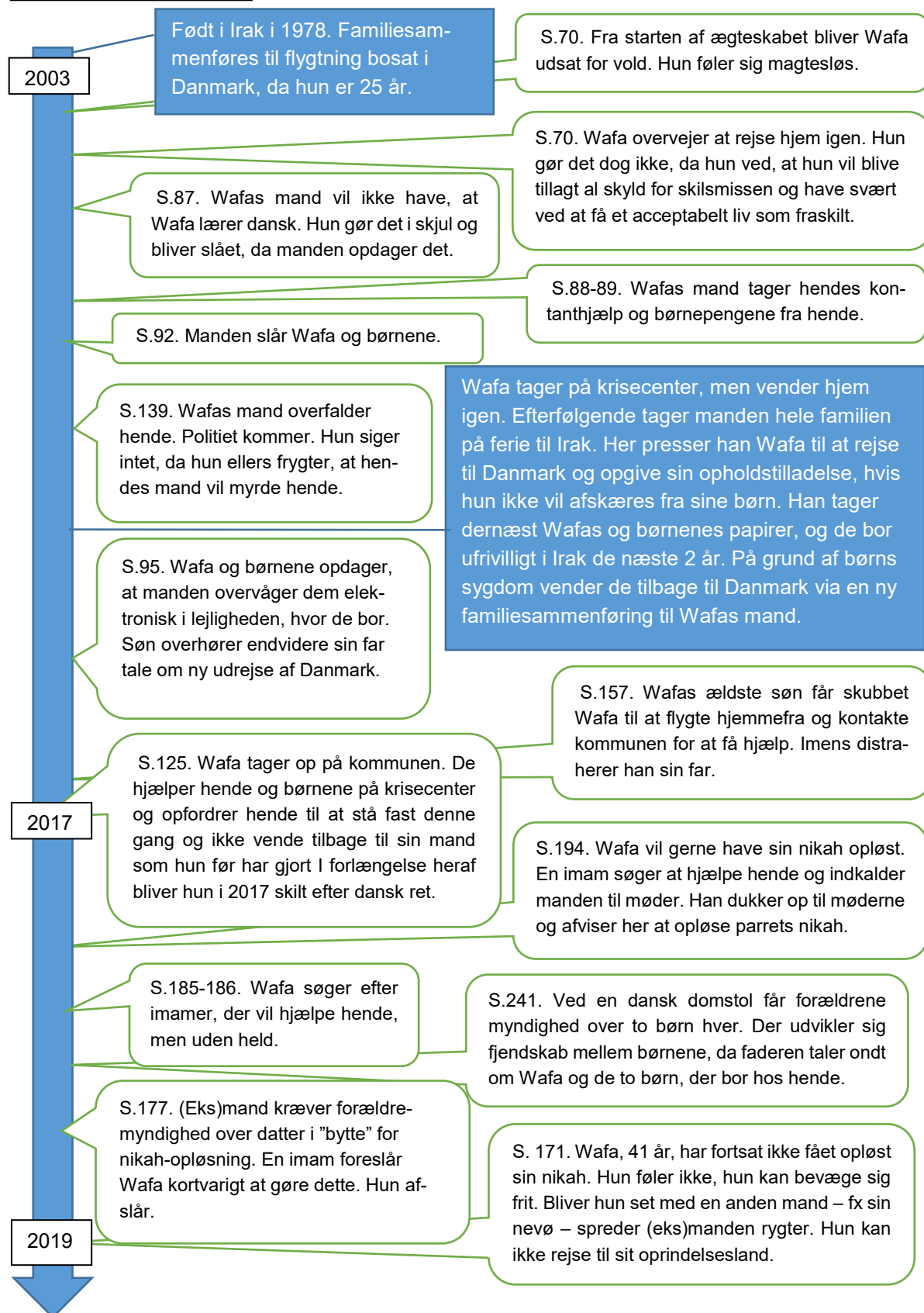

Tidslinje – Idil

Tidslinje – Wafa

Bilag 2 Oversigt over kvindeinterview

Pseu-donym	Alder	Etnisk baggrund	Generation	Uddannelse (fra DK eller opr.land)	Religion	Dansk skilsmisse?	Nikah opløst?	År i nikahfastholdelse **
Amani	Ca. 40	Irak /Marokko	2G	Mellem	Muslim	Ikke gift efter DK ret	Ja	-
Astur	Ca. 40	Somalia	1½G	Ingen	Muslim	Ja	Ja	0
Aya	Ca. 45	Palæstina /Libanon	1½G	Lang	Muslim	Ja	Nej	3+
Baasima*	Ca. 45	Europa	Konvertit	Lang	Muslim	1: Ja 2: N/A	1: Ja 2: Ja	1: 0 2: -
Cavery	Ca. 25	Sri Lanka	2G	Lang	Hindu	Kun forlovet	Ikke relevant	-
Dalal	Ca. 50	Palæstina /Libanon	1½G	Kort	Muslim	Ja	Ja	16
Dareen	Ca. 25	Palæstina /Libanon	2G	Lang	Muslim	Ja	Ja	0
Dekha	Ca. 40	Somalia	1½G	-	Muslim	Ja	Ja	0
Farah	Ca.40	Syrien	1G	Ingen	Muslim	Ja	Ja	0
Faten	Ca. 50	Palæstina /Libanon	1G	Ingen	Muslim	Ja	Nej	16+
Halima	Ca. 45	Somalia	1G	Mellem	Muslim	Ja	Ja	0
Hanan	Ca. 40	Syrien	1G	Mellem	Muslim	Ja	Uklar sit.	2+(?)
Haya	Ca. 35	Irak /Marokko	2G	Mellem	Muslim	Nej	Nej	-
Idil	Ca.30	Somalia	2G	Mellem	Muslim	Ikke gift efter DK ret	Ja	-
Ilisa	Ca. 50	Palæstina /Libanon	1G	Ingen	Muslim	Ja	Nej	2+
Khulud*	Ca. 50	Irak /Marokko	1G	Kort	Muslim	1: Ja 2: Ikke gift efter dansk ret	1: Ja 2: Nej	1: 3 2: -
Lyka	Ca. 45	Filippinerne	1G	Mellem	Katolik	Ja	Ikke relevant	-
Mae	Ca. 40	Filippinerne	1G	Mellem	Katolik	Ja	Ikke relevant	-
Manna	Ca. 35	Somalia	2G	Lang	Muslim	Ikke gift efter DK ret	Ja	-
Neela	Ca. 35	Sri Lanka	2G	Mellem	Katolsk	Ja	Ikke relevant	-
Neha	Ca. 45	Pakistan /Afghanistan	1G	Ingen	Muslim	Ja	Ja	5
Qushi	Ca. 55	Sri Lanka	1G	Mellem	Hindu	Ja	Ikke relevant	-
Rim	Ca. 50	Irak /Marokko	1G	Mellem	Muslim	Ja	Ja	0
Rosa	Ca.30	Europa	Konvertit	Kort	Muslim	Ja	Ja	0

Pseu-donym	Alder	Etnisk baggrund	Generation	Uddannelse (fra DK eller opr.land)	Religion	Dansk skilsmisse?	Nikah opløst?	År i nikah-fastholdelse **
Ruwayda	Ca. 40	Palæstina /Libanon	1G	Kort	Muslim	Ja	Nej	5+
Samira	Ca. 45	Palæstina /Libanon	1G	Ingen	Muslim	Ja	Ja	5
Sara*	Ca. 35	Europa	1½G	Under uddannelse	Muslim	1: Ja 2: Ikke gift efter DK ret	1: Ja 2: Nej	1: 0 2: -
Selda	Ca. 35	Syrien	1G	Ingen	Muslim	Nej	Nej	-
Sophie	Ca. 35	Europa	Konvertit	Kort	Muslim	Ikke gift efter DK ret	Nej	(Er ikke i musl.miljø)
Saaliha	Ca. 45	Syrien	1G	Kort	Muslim	Ja	Ja	0
Tala	Ca. 35	Filippinerne	1G	Mellem	Muslim	Ja	Ikke relevant	-
Wafa	Ca. 40	Irak /Marokko	1G	Kort	Muslim	Ja	Nej	2+
Warda	Ca. 40	Syrien	1G	Lang	Muslim	Ja	Ja	0
Yasmin	Ca. 30	Palæstina /Libanon	2G	Lang	Muslim	Ikke gift efter DK ret	Ja	-
Zahida	Ca. 50	Pakistan /Afghanistan	1G	Kort	Muslim	Ja	Nej	15+
Zeinab	Ca. 40	Palæstina /Libanon	1½G	Mellem	Muslim	Ja	Ja	2
Zohal	Ca. 50	Pakistan /Afghan	1G	Ingen	Muslim	Ja	Nej	4+

* Disse kvinder har erfaringer med to skilsmisser, der begge refereres til i undersøgelsen.

** Et "+" efter antal år i nikah-fastholdelse o.lign indikerer, at kvinderne ansås sig selv for at være i en nikah på interviewtidspunktet.

Litteratur

- Aarset, M. F., & Bredal, A. (2018). *Omsorgsovertakelser og etniske minoriteter. En gjennomgang av saker i fylkesnemnda*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA).
- Abdulrahim, D. (1993). Defining Gender in a Second Exile: Palestinian Women in West Berlin. In G. Buijs (Ed.), *Migrant Women: Crossing Boundaries and Changing Identities*. Oxford: Berg Publishers.
- Abouzaken, L. (2018). Sara Omar forstår åbenbart ikke forskjellen på islam og kultur. *Politiken*, 15.01.2018.
- Akpinar, A. (2003). The honour/shame complex revisited: Violence against women in the migration context. *Women's Studies International Forum*, 26(5), 425–442. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2003.08.001>
- Al-Ali, N. (2002). Loss of Status or New Opportunities? Gender Relations and Transnational Ties among Bosnian Refugees. In D. Bryceson & U. Vuorela (Eds.), *The Transnational Family – New European Frontiers and Global Networks* (pp. 83–102). Oxford: Berg Publishing.
- Al-Bukhari, M. I. I. (2007). *The Translation of the Meanings of Sahih al-Bukhari: Arabic-English*. Riyadh: Darussalam Publications and Distributor.
- Al-Krenawi, A., & Jackson, S.O. (2014). Arab American Marriage: Culture, Tradition, Religion, and the Social Worker. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 24(2), 115–137.
- Al-Sharmani, M. (2017). Divorce among Transnational Finnish Somalis: Gender, Religion, and Agency. *Religion and Gender*, 7(1), 70–87. <https://doi.org/10.18352/rg.10207>
- Alizadeh, V., Hylander, I., Kocturk, T., & Törnkvist, L. (2010). Counselling young immigrant women worried about problems related to the protection of 'family honour'- from the perspective of midwives and counsellors at youth health clinics. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 24(1), 32–40. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6712.2009.00681.x>
- Als Research. (2018). *Unges opplevelser af negativ social kontrol*. København: Als Research.
- Als Research. (2019). *Maskulinitetsopfattelser og holdninger til ligestilling - særligt blandt minoritetsetniske mænd*. København: Als Research.
- Amato, P. R. (1994). The impact of divorce on men and women in India and the United States. *Journal of Comparative Family Studies*, 25(2), 207–221.
- Anitha, S., Roy, A., & Yalamarty, H. (2018). Gender, Migration, and Exclusionary Citizenship Regimes: Conceptualizing Transnational Abandonment of Wives as a Form of Violence Against Women. *Violence Against Women*, 24(7), 747–774. <https://doi.org/10.1177/1077801217720693>
- Arai, M., Bursell, M., & Nekby, L. (2008). *Between Meritocracy and Ethnic Discrimination: The Gender Difference*. IZA Discussion Paper No. 3467. Bonn, Germany. <https://doi.org/10.1111/j.0042-7092.2007.00700.x>
- Ataca, B., & Berry, J. W. (2002). Psychological, sociocultural, and marital adaptation of Turkish immigrant couples in Canada. *International Journal of Psychology*, 37(1), 13–26. <https://doi.org/10.1080/0020759014300013>
- Badawi, Z. (1995). Muslim Justice in a Secular State. In I. King (Ed.), *The Construction of Islamic Identity in Western Europe* (pp. 73–80). London: Grey Seal.

- Balvig, F., & Kyvsgaard, B. (2006). *Vold og overgrep mod kvinder - dansk rapport vedrørende deltagelse i International Violence Against Women Survey*. København: Københavns Universitet / Justitsministeriets Forskningsenhed.
- Bano, S. (2007). Muslim family justice and human rights: The experience of British Muslim women. *Journal of Comparative Law*, 2(2), 147–166.
- Bassanini, A., & Saint-Martin, A. (2008). The Price of Prejudice: Labour Market Discrimination on the Grounds of Gender and Ethnicity. Retrieved from http://www.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2008/the-price-of-prejudice_empl_outlook-2008-5-en
- Bates, L. (2018). Females perpetrating honour-based abuse: Controllers, collaborators or coerced? *Journal of Aggression, Conflict and Peace*, 10(4), 292–303.
- Bazeley, P., & Jackson, K. (2014). *Qualitative data analysis with NVivo*. London: Sage Publications Limited.
- Berger, M. S. (2018). Understanding sharia in the West. *Journal of Law, Religion and State*, 6(2–3), 236–273. <https://doi.org/10.1163/22124810-00602005>
- Bernard, H. R. (2011). Sampling III: Nonprobability samples and choosing informants. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*, 143–155.
- Bertaux, D. (2003). The usefulness of life stories for a realist and meaningful sociology. In V. Sperling, R. Humphrey, R. Miller, & E. Zdravomyslova (Eds.), *Biographical research in Eastern Europe: Altered lives and broken biographies* (pp. 39–51). Aldershot: Ashgate.
- Bhattacharjee, A. (1997). The Public/Private Mirage: Mapping Homes and Undomesticating Violence Work In the South Asian Immigrant Community. In M. J. Alexander & C. T. Mohanty (Eds.), *Feminist Genealogies, Colonial Legacies, Democratic Futures* (pp. 308–329). New York: Routledge.
- Bjørnholt, M., & Helseth, H. (2019). *Vold i parforhold – kjønn, likestilling og makt*. Oslo: NKVTS - Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University press.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–259). New York: Greenwood Press.
- Bowen, J. R. (2013). *A new anthropology of Islam*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bowen, J. R. (2016). *On British Islam: Religion, Law, and Everyday Practice in Shari'a Councils*. Princeton: Princeton University Press.
- Byrskog, U., Olsson, P., Essén, B., & Allvin, M.-K. (2015). Being a bridge: Swedish antenatal care midwives' encounters with Somali-born women and questions of violence; a qualitative study. *BMC Pregnancy & Childbirth*, 15(1), 26–44. Retrieved from <http://10.0.4.162/s12884-015-0429-z>
- Caldwell, J. C. (1978). A Theory of Fertility: From High Plateau to Destabilization. *Population and Development Review*, 4, 553–577.
- Campbell, J. C., Webster, D., Koziol-McLain, J., McFarlane, J., Block, C. R., Ulrich, Y., ... et.al. (2003). Risk factors for femicide in abusive relationships: Results from a multisite case control study. *American Journal of Public Health*, 93(7), 1089–1118. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.21.1.3>
- Carlsson, M., & Rooth, D. O. (2006). *Evidence of ethnic discrimination in the Swedish labor market using experimental data. IZA Discussion Papers, No. 2281*. Bonn, Germany.

<https://doi.org/10.1016/j.labeco.2007.05.001>

- Charsley, K., & Ersanilli, E. (2018). The 'Mangetar Trap'? Work, family and Pakistani migrant husbands. *Norma - Nordic Journal for Masculinity Studies*, 14(2), 128–145.
<https://doi.org/10.1080/18902138.2018.1533272>
- Charsley, K., & Liversage, A. (2013). Transforming polygamy: Migration, transnationalism and multiple marriages among Muslim minorities. *Global Networks*, 13(1), 60–78.
<https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2012.00369.x>
- Charsley, K., & Liversage, A. (2015). Silenced Husbands: Muslim Marriage Migration and Masculinity. *Men and Masculinities*, 18(4), 489–508.
<https://doi.org/10.1177/1097184X15575112>
- Charsley, K., & Wray, H. (2015). Introduction: The Invisible (Migrant) Man. *Men and Masculinities*, 18(4), 403–423. <https://doi.org/10.1177/1097184X15575109>
- Chaudhuri, S., Morash, M., & Yingling, J. (2014). Marriage Migration, Patriarchal Bargains, and Wife Abuse: A Study of South Asian Women. *Violence Against Women*, 20(2), 141–161. Retrieved from <http://10.0.4.153/1077801214521326>
- Chendid, M. (2015). الشقاق بين الزوجين في الغرب: السكندنافيا نموذجا. (*Dansk titel: Brud mellem ægtefæller udlands: Den skandinaviske model*). København: The Islamic Moroccan Council in Scandinavia.
- Chuang, S. S., & Tamis-Lemonda, C. (2009). Gender roles in immigrant families: Parenting views, practices, and child development. *Sex Roles*, 60(7–8), 451–455.
<https://doi.org/10.1007/s11199-009-9601-0>
- Cindoglu, D. (1997). Virginity tests and artificial virginity in modern Turkish medicine. *Women's Studies International Forum*, 20(2), 253–261.
- Crul, M., & Schneider, J. (2010). Comparative integration context theory: Participation and belonging in new diverse European cities. *Ethnic and Racial Studies*, 33(7), 1249–1268.
<https://doi.org/10.1080/01419871003624068>
- Dahl, K. M., Henze-Pedersen, S., Østergaard, S. V., & Østergaard, J. (2018). *Unges opfattelse af køn, krop og seksualitet*. København: VIVE - Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd. Retrieved from [file:///C:/Users/n1lsck/Dropbox/PhD/VIVE/Unges opfattelser af køn, krop og seksualitet .pdf](file:///C:/Users/n1lsck/Dropbox/PhD/VIVE/Unges%20opfattelser%20af%20køn,%20krop%20og%20seksualitet.pdf)
- Danmarks Statistik (2018a). Fertilitetsdatabasen 2017 - Befolkning og valg. Færre er gift når de får børn. *NYT Fra Danmarks Statistik*, (366). Retrieved from <https://www.dst.dk/Site/Dst/Udgivelser/nyt/GetPdf.aspx?cid=26838>
- Danmarks Statistik (2018b). *Indvandrere i Danmark 2018*. København: Danmarks Statistik.
- Danneskiold-Samsøe, S., Mørck, Y., & Sørensen, B. W. (2011). *'Familien betyder alt' - vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier*. København: Frydenlund.
- Darvishpour, M. (1999). Intensified gender conflicts within Iranian families in Sweden. *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 7(1), 20–33.
- Das, C. (2010). Resilience, Risk and Protective Factors for British-Indian Children of Divorce. *Journal of Social Sciences*, 25(1–3), 97–108.
<https://doi.org/10.1080/09718923.2010.11892869>
- Deding, M., Fridberg, T., & Jakobsen, V. (2008). Non-response in a survey among immigrants in Denmark. *Survey Research Methods*, 2(3), 107–121.
<https://doi.org/10.18148/srm/2008.v2i3.98>

- Deen, L., Johansen, K. B. H., Møller, S. P., & Laursen, B. (2018). *Vold og seksuelle krænkelser*. København: SDU og Statens Institut for Folkesundhed. Retrieved from [http://um.dk/~media/UM/Danish-site/Documents/Ligestilling/Vold i familien/Vold og seksuelle krænkelser SIF.pdf?la=da](http://um.dk/~media/UM/Danish-site/Documents/Ligestilling/Vold%20i%20familien/Vold%20og%20seksuelle%20krænkelser%20SIF.pdf?la=da)
- Del Real, D. (2018). Toxic Ties: The Reproduction of Legal Violence within Mixed- Status Intimate Partners, Relatives, and Friends. *International Migration Review*, 53(2), 548–570. <https://doi.org/10.1177/0197918318769313>
- Deogratias, B. (2019). *Trapped in a religious marriage - A human rights perspective on the phenomenon of marital captivity*. Maastricht: Maastricht University - School of Human Rights Research Series, Volume 86. <https://doi.org/10.26481/dis.20190404bd>
- Dominguez, S., & Menjivar, C. (2014). Beyond individual and visible acts of violence: A framework to examine the lives of women in low-income neighborhoods. *Women's Studies International Forum*, 44(1), 184–195. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2014.01.012>
- Eeckhaut, M. C. W., Lievens, J., Van De Putte, B., & Lusyne, P. (2011). Partner selection and divorce in ethnic minorities: Distinguishing between two types of ethnic homogamous marriages. *International Migration Review*, 45(2), 269–296. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2011.00848.x>
- EIGE. (2014). *Violence against women: An EU-wide survey - main results*. Publications Office of the European Union, Vienna, Austria: FRA - European Union Agency for Fundamental Rights. <https://doi.org/10.2811/62230>
- El-Zein, A. H. (1977). Beyond ideology and theology: the search for the anthropology of Islam. *Annual Review of Anthropology*, 6(1), 227–254.
- Enander, V. (2008). *Women leaving violent men: crossroads of emotion, cognition and action*. Göteborg: PhD afhandling, Göteborg Universitet. Retrieved from <http://hdl.handle.net/2077/17921%5Cnhttp://gupea.ub.gu.se/handle/2077/17921>
- Engebrigtsen, A. I. (2007). Kinship, gender and adaptation processes in exile: The case of Tamil and Somali families in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(5), 727–746. <https://doi.org/10.1080/13691830701359173>
- Erez, E., Adelman, M., & Gregory, C. (2009). Intersections of Immigration and Domestic Violence. *Feminist Criminology*, 4(1), 32–56. <https://doi.org/10.1177/1557085108325413>
- European Council for Fatwa and Research. (2017). Afgørelse om skilsmisse fra en ikke-muslimsk dommer (dansk oversættelse - original titel på arabisk). Retrieved from <https://www.e-cfr.org/المسلم-غير-القاضي-تطبيق-حكم/>
- Fawole, O. I. (2008). Economic violence to women and girls: Is it receiving the necessary attention? *Trauma, Violence, and Abuse*, 9(3), 167–177. <https://doi.org/10.1177/1524838008319255>
- Ferree, M. M. (2010). Filling the glass: Gender perspectives on families. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 420–439. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00711.x>
- Franz, B. (2003). Transplanted or uprooted? Integration efforts of Bosnian refugees based upon gender, class and ethnic differences in New York city and Vienna. *European Journal of Women's Studies*, 10(2), 135–157. <https://doi.org/10.1177/1350506803010002002>
- Frenzel, A. (2014). *Brott i nära relationer - En nationell kartläggning*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet (Brå). Retrieved from <http://bra.se/bra/publikationer/arkiv/publikationer/2014-05-09-brott-i-nara-relationer.html>

- Gabriele, M. (2008). *The Anthropology of Islam*. London: Bloomsbury.
- Gilsenan, M. (1982). *Recognizing Islam: Religion and Society in the Modern Middle East*. London: IB Tauris.
- Gracia, E., Martín-Fernández, M., Lila, M., Merlo, J., & Ivert, A.-K. (2019). Prevalence of intimate partner violence against women in Sweden and Spain: A psychometric study of the 'Nordic paradox.' *Plos One*, *14*(5), e0217015. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0217015>
- Griffiths, M. (2015). "Here, Man Is Nothing!": Gender and Policy in an Asylum Context. *Men and Masculinities*, *18*(4), 468–488. <https://doi.org/10.1177/1097184X15575111>
- Groth, B. (2005). Mann og kvinne skapte han dem – Ekteskapets betydning i jødisk tradisjon. In B. S. Thorbjørnsrud (Ed.), *Evig din? Ekteskaps- og samlivstradisjoner i det flerreligiøse Norge*. Oslo: Abstrakt Forlag A/S.
- Gundelach, P., & Nørregård-Nielsen, E. (2007). *Etniske gruppers værdier - Baggrundsrapport*. København: Tænketanken om udfordringer for integrationsindsatsen i Danmark - Ministeriet for flygtninge, indvandrere og integration.
- Guruge, S., Roche, B., & Catallo, C. (2012). Violence against Women: An Exploration of the Physical and Mental Health Trends among Immigrant and Refugee Women in Canada. *Nursing Research and Practice*, 1–15. <https://doi.org/10.1155/2012/434592>
- Guruge, S., Shirpak, K. R., Hyman, I., Zanchetta, M., Gastaldo, D., & Sidani, S. (2010). a meta-synthesis of post-migration changes in marital relationships in Canada. *Canadian Journal of Public Health*, *101*(4), 327–331. Retrieved from http://digitalcommons.uconn.edu/nera_2011/16
- Hallaq, W. B. (2004). *The Origins and Evolution of Islamic Law. Themes in Islamic Law*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/DOI:10.1017/CBO9780511818783>
- Hallaq, W. B. (2009). *Sharī'a: theory, practice, transformations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hearn, J. (2009). Patriarchies, transpatriarchies and intersectionalities. In E. H. Oleksy (Ed.), *Intimate citizenships - gender, sexualities, politics* (pp. 177–192). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203887899>
- Hearn, J., Strid, S., Husu, L., & Verloo, M. (2016). Interrogating violence against women and state violence policy: Gendered intersectionalities and the quality of policy in the Netherlands, Sweden, and the UK. *Current Sociology*, *64*(4), 551–567. <https://doi.org/10.1177/0011392101049004007>
- Hester, M. (2011). The three planet model: Towards an understanding of contradictions in approaches to women and childrens safety in contexts of domestic violence. *British Journal of Social Work*, *41*(5), 837–853. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcr095>
- Hochschild, A., & Machung, A. (2012). *The second shift: Working families and the revolution at home*. New York: Penguin.
- Hviid, S. (2014). *Dobbeltliv - En rapport om baggrunden for og konsekvenserne af at leve et dobbeltliv for unge med æresrelaterede problemer*. København: Etnisk Ung.
- Hydle, I., & Bredal, A. (2011). *Erfaringer med dialog i tvangsekteskapsaker Erfaringer med dialog i tvangsekteskapsaker*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA).
- Hyman, I., Guruge, S., & Mason, R. (2008). The impact of migration on marital relationships:

- A study of Ethiopian immigrants in Toronto. *Journal of Comparative Family Studies*, 39(2), 149–163. <https://doi.org/10.3138/jcfs.39.2.149>
- Hyndman, J. (2004). Refugee Camps as Conflict Zones: The Politics of Gender. In W. Giles & J. Hyndman (Eds.), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*. Berkeley: University of California Press.
- Inge, A. (2017). *The making of a Salafi Muslim woman: paths to conversion*. Oxford: Oxford University Press.
- Institut for Menneskerettigheder. (2018). *Familier på ontegrationsydelse - en analyse af økonomi, afsavn og social eksklusion i et menneskeretlig perspektiv*. København: Institut for Menneskerettigheder. Retrieved from www.menneskeret.dk.
- Jakobsen, V. (2015). *Uddannelses- og beskæftigelsesmønstre i årene efter grundskolen*. København: SFI - Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.
- Jänterä-Jareborg, M. (2010). Transnationella familjer ur ett internationellt privaträttsligt perspektiv – särskilt avseende äktenskap. In A. Singer, M. Jänterä-Jareborg, & A. Schlytter (Eds.), *Familj – religion – rätt. En antologi om kulturella spänningar i familjen – med Sverige och Turkiet som exempel* (pp. 205–241). Uppsala: lustus.
- Jaraba, M. (2019). The Practice of Khul' in Germany - Pragmatism versus Conservatism. *Islamic Law and Society*, 26(1–2), 83–110.
- Järvinen, M. (2003). Negotiating strangerhood: Interviews with homeless immigrants in Copenhagen. *Acta Sociologica*, 46(3), 215–230. <https://doi.org/10.1177/00016993030463003>
- Jayatilleke, A. C., Poudel, K. C., Yasuoka, J., Jayatilleke, A. U., & Jimba, M. (2010). Intimate partner violence in Sri Lanka: a scoping review. *BioScience Trends*, 4(3), 90–95. <https://doi.org/10.4038/cmj.v60i4.8100>
- Jesuloganathan, T. M. (2010). *Hellere gift 30 gange end at leve i et ulykkeligt ægteskab – Et kvalitativt studie af en skilsmisses betydning for første-generation somaliske kvinder i Danmark*. Aalborg: Speciale, Aalborg Universitet.
- Johnson, H., Eriksson, L., Mazerolle, P., & Wortley, R. (2019). Intimate Femicide: The Role of Coercive Control. *Feminist Criminology*, 14(1), 3–23. <https://doi.org/10.1177/1557085117701574>
- Kalmijn, M. (2015). Relationships between fathers and adult children: The cumulative effects of divorce and repartnering. *Journal of Family Issues*, 36(6), 737–759.
- Kavli, H. C., & Nadim, M. (2009). *Familiepraksis og likestilling i innvandrede familier*. Oslo: FAFO.
- Kelly, L. (1988). *Surviving Sexual Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Kelly, L., Sharp, N., & Klein, R. (2014). *Finding the Costs of Freedom - how women and children rebuilt their lives after domestic violence*. London: The child and woman abuse studies unit, London Metropolitan University.
- Keskinen, S. (2009). 'Honour'-related Violence and Nordic Nation-building. In S. Keskinen, S. Tuori, S. Irni, & D. Mulinari (Eds.), *Complying With Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region* (pp. 257–272). Farnham: Ashgate.
- Keskinen, S. (2011). Troublesome Differences-Dealing with Gendered Violence, Ethnicity, and "Race" in the Finnish Welfare State. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 12(2), 153–172. <https://doi.org/10.1080/14043858.2011.622075>

- Killian, T., Cardona, B., & Hudspeth, E. F. (2017). Culturally responsive play therapy with Somali refugees. *International Journal of Play Therapy*, 26(1), 23–32.
- Kiram, U., & Stronks, K. (2016). *Preserving and Improving the Mental Health of Refugees and Asylum Seeker - Literature Review for the Health Council of the Netherlands*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Kleist, N. (2010). Negotiating respectable masculinity: Gender and recognition in the Somali Diaspora. *African Diaspora*, 3(2), 185–206. <https://doi.org/10.1163/187254610X526913>
- Landinfo. (2018). *Report Somalia: Marriage and divorce*. Oslo: The Norwegian Country of Origin Information Centre, Landinfo.
- Levitt, P., & Schiller, N. G. (2004). Conceptualizing simultaneity: A transnational social field perspective on society. *International Migration Review*, 38(3), 1002–1039.
- Lewig, K., Arney, F., & Salveron, M. (2010). Challenges to parenting in a new culture: Implications for child and family welfare. *Evaluation and Program Planning*, 33(3), 324–332. <https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2009.05.002>
- Lidén, H., & Bredal, A. (2017). *Fra særtiltak til ordinær innsats Følgeevaluering av handlingsplane mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Lievens, J. (1999). Family-Forming Migration from Turkey and Morocco to Belgium: The Demand for Marriage Partners from the Countries of Origin. *International Migration Review*, 33(3), 717–744.
- Liversage, A. (2009a). Finding a path: Investigating the labour market trajectories of high-skilled immigrants in Denmark. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(2), 203–226. <https://doi.org/10.1080/13691830802586195>
- Liversage, A. (2009b). Vital conjunctures, shifting horizons: High-skilled female immigrants looking for work. *Work, Employment and Society*, 23(1), 120–141. <https://doi.org/10.1177/0950017008099781>
- Liversage, A. (2012). Gender, Conflict and Subordination within the Household: Turkish Migrant Marriage and Divorce in Denmark. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(7), 1119–1136. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.681455>
- Liversage, A. (2012). Muslim divorces in Denmark – findings from an empirical investigation. In W. Menski, R. Mehdi, & J. S. Nielsen (Eds.), *Interpreting divorce law in Islam* (pp. 179–201). København: Djøf Forlag.
- Liversage, A. (2013a). Gendered Struggles over Residency Rights when Turkish Immigrant Marriages Break up. *Oñati Socio-Legal Series*, 3(6), 1070–1090.
- Liversage, A. (2013b). Transnational families breaking up: Divorce among turkish immigrants in denmark. In K. Charsley (Ed.), *Transnational Marriage: New Perspectives from Europe and Beyond* (pp. 145–160). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203111772>
- Liversage, A. (2013c). Tyrkiske skilsmisser i Danmark. *Dansk Sociologi*, 2(24), 79–100.
- Liversage, A. (2014). Med loven i hånd – køn, magt og opholdstilladelser i skilsmisser blandt tyrkere i Danmark. In A. Liversage & M. Rytter (Eds.), *Ægteskab og migration: Konsekvenser af de danske familiesammenføringsregler 2002-2012* (pp. 117–137). Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Liversage, A. (2014a). Minority ethnic men and fatherhood in a Danish context. In G. B. Eydal & T. Rostgaard (Eds.), *Fatherhood in the Nordic Welfare States: Comparing Care*

- Policies and Practice* (pp. 209–230). Bristol: Policy Press.
- Liversage, A. (2014b). Secrets and lies: When ethnic minority youth have a nikah. In P. Shah (Ed.), *Family, Religion, and Law - Cultural Encounters in Europe* (pp. 165–181). London: Ashgate.
- Liversage, A. (2015). A cousin marriage equals a forced marriage : Transnational marriages between closely related spouses in Denmark. In A. Shaw & A. Raz (Eds.), *Cousin marriages: between tradition, genetic risk and cultural change* (pp. 130–153). Oxford: Berghahn.
- Liversage, A. (2019). Polygamy, Wellbeing and Ill-being amongst Ethnic Muslim Minorities. In M. Tiilikainen, M. Al-Sharmani, & S. Mustasaari (Eds.), *Wellbeing of Transnational Muslim Families - Marriage, Law and Gender* (pp. 78–93). London: Routledge.
- Liversage, A., & Christensen, C. P. (2017). *Etniske minoritetsunge i Danmark - en undersøgelse af årgang 1995*. København: SFI - Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.
- Liversage, A., & Jakobsen, V. (2010). Sharing Space-Gendered Patterns of Extended Household Living among Young Turkish Marriage Migrants in Denmark. *Journal of Comparative Family Studies*, 41(5), 693–715. <https://doi.org/10.2307/41604399>
- Liversage, A., & Jensen, T. G. (2011). *Parallele retsopfattelser i Danmark - et kvalitativt studie af privatretlige praksisser blandt etniske minoriteter*. København: SFI - Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.
- Liversage, A., & Ottosen, M. H. (2014). Changing Times - Family Formation Processes among Turkish Immigrant Women and Their Danish Majority Peers. *Journal of Comparative Family Studies*, 45(4), 459–474. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/24339636>
- Liversage, A., & Ottosen, M. H. (2017). Out of touch - Understanding Post-divorce Relationships between Children and Fathers in Ethnic Minority Families. *Nordic Journal of Migration Research*, 7(1), 38–46. <https://doi.org/10.1038/sj.bdj.2011.777>
- Liversage, A., & Rytter, M. (2014). *Ægteskab og Migration: Konsekvenser af de danske familiesammenføringsregler 2002-2012*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Lundgren, E. (2004). *Våldets Normaliseringsprocess*. Stockholm: ROKS – Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige.
- Lyk-Jensen, S. V., Bøg, M., & Lindberg, M. R. (2017). *Børn, der oplever vold i familien. Omfang og konsekvenser*. København: SFI - det nationale forskningscenter for velfærd.
- Mahler, S. J., & Pessar, P. R. (2001). Gendered Geographies of Power: Analyzing Gender Across Transnational Spaces. *Identities*, 7(4), 441–459. <https://doi.org/10.1080/1070289x.2001.9962675>
- Mahler, S. J., & Pessar, P. R. (2006). Gender matters: Ethnographers bring gender from the periphery toward the core of migration studies. *International Migration Review*, 40(1), 27–63. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2006.00002.x>
- Mahmood, S. (2012). *Politics of piety: The Islamic revival and the feminist subject*. Princeton: Princeton University Press.
- Maliepaard, M., & Alba, R. (2016). Cultural Integration in the Muslim Second Generation in the Netherlands: The Case of Gender Ideology. *International Migration Review*, 50(1), 70–94. <https://doi.org/10.1111/imre.12118>
- May, V. (1999). *Work and Financial Survival in the Life Stories of Finnish Lone Mothers*. Åbo:

Ekonomisk-statsvetenskapliga Fakulteten vid Åbo Akademi.

- Mazzucato, V., & Schans, D. (2011). Transnational families and the well-being of children: Conceptual and methodological challenges. *Journal of Marriage and Family*, 73(4), 704–712. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2011.00840.x>
- Melby, E. R., & Bredal, A. (2019). *Flergifte - kunnskapsstatus om polygami, migrasjon og kvinners situasjon*. Oslo: Velferdsforskningsinstituttet NOVA - Oslo Metropolitan University.
- Menjívar, C., & Salcido, O. (2002). Immigrant women and domestic violence - Common experiences in different countries. *Gender and Society*, 16(6), 898–920. <https://doi.org/10.1177/089124302237894>
- Menski, W. (2008). *Hindu Law: Beyond Tradition and Modernity*. Oxford: Oxford University Press.
- Midtbøen, A. H. (2014). Discrimination of the Second Generation: Evidence from a Field Experiment in Norway. *Journal of International Migration and Integration*, 17(1), 253–272.
- Midtbøen, A. H. (2019). Discrimination at Work: The Case of Norway,. In J. Vassilopoulou, J. Brabet, & V. Showunmi (Eds.), *Race Discrimination and Management of Ethnic Diversity and Migration at Work: European Countries' Perspectives*. (pp. 153–173). Emerald Group Publishing Limited.
- Mir-Hosseini, Z. (1997). *Marriage on Trial: A Study of Islamic Family Law*. London: IB Tauris.
- Mirza, N. (2018). Reframing agency in abusive contexts: beyond “free choice” and “open resistance.” *Journal of Gender-Based Violence*, 2(1), 41–56.
- Montgomery, E., Just-Østergaard, E., & Jervelund, S. S. (2018). Transmitting trauma: a systematic review of the risk of child abuse perpetrated by parents exposed to traumatic events. *International Journal of Public Health*, 64(2), 241–251. <https://doi.org/10.1007/s00038-018-1185-4>
- Mosekilde, A., Brock, K. G., Larsen, B., & Poulsen, J. B. (2018). *Vold mod migrantkvinder i Danmark - erfaringer og data fra Danners opsøgende arbejde blandt en særlig isoleret gruppe 2012 til 2018*. København: Danner.
- Müftüler-Bac, M. (1999). Turkish women's predicament. *Women's Studies International Forum*, 22(3), 303–315. [https://doi.org/10.1016/S0277-5395\(99\)00029-1](https://doi.org/10.1016/S0277-5395(99)00029-1)
- Nanhoe, A. C., Kretz, D., Mathura-Dewkinandan, B. D., Hemadrie, S., & Thakoerdar, S. (2017). When marriage becomes a prison. Culemborg: Conference paper, GCIDS - Global Conference on Indian Diaspora Studies.
- Odden, G., Ryndyk, O., & Ådna, G. M. (2015). *Minoritetsfamiliers tanker om og erfaringer med familierådgivning innad i og utenfor familien*. Stavanger: Senter for Interkulturell Kommunikasjon og Stiftelsen Kirkens Familievern.
- Otto, J. M. (2010). *Sharia Incorporated: First Global Overview from Saudi Arabia to Indonesia*. Amsterdam: Leiden University Press.
- Ottosen, M. H., & Dahl, K. M. (2017). *Resultater af delprojekt 1: Kategorisering af familieretlige sager i Statsforvaltningen*. København: SFI - det nationale forsknings- og analysecenter for velfærd.
- Ottosen, M. H., Dahl, K. M., & Boserup, B. (2017). *Forældrekonflikter efter samlivsbruddet. Karakteristika og risikofaktorer i komplekse forældreansvarssager*. København: VIVE - Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd.

- Ottosen, M. H., Liversage, A., & Olsen, R. F. (2014). *Skilsmissebørn med etnisk minoritetsbaggrund*. København: SFI - Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.
- Ottosen, M. H., & Østergaard, S. V. (2018). *Psykisk partnervold - en kvantitativ kortlægning*. København: VIVE - Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd & Lev Uden Vold. Retrieved from <http://www.forskningsdatabasen.dk/en/catalog/2438592262>
- Ottosen, M., & Liversage, A. (2015). When Family Life Is Risky Business — immigrant divorce in the women-friendly welfare state. In T. T. Bengtsson, M. Frederiksen, & J. E. Larsen (Eds.), *The Danish Welfare State: A Sociological Investigation* (pp. 109–123). New York: Palgrave Macmillan.
- Ozkan, M. (2006). Mental Health Aspects of Turkish Women from Polygamous Versus Monogamous Families. *International Journal of Social Psychiatry*, 52(3), 214–220. <https://doi.org/10.1177/0020764006067207>
- Parrado, E. A., Flippen, C. A., & McQuiston, C. M. (2005). Migration and Relationship Power Among Mexican Women. *Demography*, 42(2), 347–372. <https://doi.org/10.1353/dem.2005.0016>
- Payton, J. (2014). “Honor,” Collectivity, and Agnation. *Journal of Interpersonal Violence*, 29(16), 2863–2883. <https://doi.org/10.1177/0886260514527171>
- Payton, J. (2015). *‘Honour’ and the political economy of marriage*. Cardiff: PhD thesis, Cardiff University. Retrieved from <http://orca.cf.ac.uk/id/eprint/72363>
- Pels, T., & De Haan, M. (2007). Socialization practices of Moroccan families after migration: A reconstruction in an “acculturative arena.” *Young*, 15(1), 71–89.
- Pessar, P. R., & Mahler, S. J. (2003). Bringing Gender In. *International Migration Review*, 37(3), 812–846. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00159.x>
- Petersen, J. (forthcoming). (2020). Juridical vacuum and Islamic authorities’ role in divorce cases. *Naveiñ Reet – Nordic Journal of Law and Social Research* (9).
- Petersen, J., & Vinding, N. V. (forthcoming). (2020). *Sharia og samfund: Islamisk ret, etik og praksis i Danmark*. København: Samfundslitteratur.
- Predelli, L. N. (2004). Interpreting gender in islam a case study of immigrant muslim women in oslo, norway. *Gender and Society*, 18(4), 473–493. <https://doi.org/10.1177/0891243204265138>
- Qureshi, K. (2013). Sabar: Body politics among middle-aged migrant Pakistani women. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 19(1), 120–137.
- Qureshi, K. (2016). *Marital Breakdown among British Asians - conjugality, legal pluralism and new kinship. Marital Breakdown among British Asians*. London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-57047-5>
- Rai, A., & Choi, Y. J. (2018). Socio-cultural risk factors impacting domestic violence among South Asian immigrant women: A scoping review. *Aggression and Violent Behavior*, 38(October 2017), 76–85. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.12.001>
- Raj, A., & Silverman, J. (2002). Violence against immigrant women: The roles of culture, context, and legal immigrant status on intimate partner violence. *Violence Against Women*, 8(3), 367–398. <https://doi.org/10.1177/10778010222183107>
- Rambøll. (2015). *Evaluering af kvindekrisecentertilbuddene - litteraturstudie*. København.
- Rees, S., & Pease, B. (2007). Domestic Violence in Refugee Families in Australia: Rethinking Settlement Policy and Practice. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 5(2), 1–19.

https://doi.org/10.1300/J500v05n02_01

- Rytter, M. (2013). *Family Upheaval. Generation, Mobility, and Relatedness among Pakistani Migrants in Denmark*. Oxford: Berghahn Books.
- Schmidt, G., & Jakobsen, V. (2004). *Pardannelse blandt etniske minoriteter i Danmark*. København: SFI - Socialforskningsinstituttet.
- Schmidt, G., Liversage, A., Graversen, B. K., Jensen, T. G., & Jacobsen, V. (2009). *Ændrede familiesammenføringsregler. Hvad har de nye regler betydet for pardannelsesmønstret blandt etnisk minoriteter?* København: SFI - det nationale forskningscenter for velfærd.
- Schultz-Nielsen, M. L., & Bonke, J. (2016). *Integration of Ethnic Minorities : Do They Divorce as Natives Do ?* Copenhagen.
- Simon-Kumar, R., Kurian, P. A., Young-Silcock, F., & Narasimhan, N. (2017). Mobilising culture against domestic violence in migrant and ethnic communities: practitioner perspectives from Aotearoa/New Zealand. *Health & Social Care in the Community*, 25(4), 1387–1395. Retrieved from <http://10.0.4.87/hsc.12439>
- Skovgaard-Petersen, J. (2018). *Hvad er sharia?* København: Københavns Universitet, ikke publiceret.
- Slonim-Nevo, V., & Al-Krenawi, A. (2006). Success and failure among polygamous families: The experience of wives, husbands, and children. *Family Process*, 45(3), 311–330. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2006.00173.x>
- Sonneveld, N. (2012). *Khul' Divorce in Egypt: Public Debates, Judicial Practices, and Everyday Life*. Cairo og New York: American University in Cairo Press og Oxford University Press.
- Stark, E. (2007). *Coercive control*. New York: Oxford University Press.
- Stark, E., & Hester, M. (2019). Coercive Control: Update and Review. *Violence Against Women*, 25(1), 81–104. <https://doi.org/10.1177/1077801218816191>
- Strier, R., & Roer-Strier, D. (2010). Fatherhood in the context of immigration. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (pp. 435–458). Hoboken: Wiley.
- Suárez-Orozco, C. (2006). Gendered perspectives in psychology: Immigrant origin youth. *International Migration Review*, 40(1), 165–198.
- Szczepanikova, A. (2005). Gender relations in a refugee camp: A case of Chechens seeking asylum in the Czech Republic. *Journal of Refugee Studies*, 18(3), 281–298. <https://doi.org/10.1093/refuge/fei032>
- Thomsen, T. L., & Antoft, R. (2002). Når livsfortællinger bliver en sociologisk metode - en introduktion til det biografisk narrative interview. In M. H. Jacobsen, J. Kristiansen, & A. Prieur (Eds.), *Liv, fortælling, tekst - strejftog i kvalitativ sociologi* (pp. 157–181). Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Thoresen, S., & Hjemdal, O. K. (2014). *Vold og voldtekt i Norge - En nasjonal forekomststudie av vold i et livsløpsperspektiv*. Oslo: NKVTS - nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Thoresen, S., Myhre, M., Wentzel-Larsen, T., Aakvaag, H. F., & Hjemdal, O. K. (2015). Violence against children, later victimisation, and mental health: A cross-sectional study of the general Norwegian population. *European Journal of Psychotraumatology*, 6, 1–12. <https://doi.org/10.3402/ejpt.v6.26259>
- Timshel, I., Montgomery, E., & Dalgaard, N. T. (2017). A systematic review of risk and

- protective factors associated with family related violence in refugee families. *Child Abuse and Neglect*, 70, 315–330. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.06.023>
- Tonsing, J., & Barn, R. (2017). Intimate partner violence in South Asian communities: Exploring the notion of 'shame' to promote understandings of migrant women's experiences. *International Social Work*, 60(3), 628–639. Retrieved from <http://10.0.4.153/0020872816655868>
- Valentine, G. (2007). Theorizing and Researching Intersectionality: A Challenge for Feminist Geography. *The Professional Geographer*, 59(1), 10–21.
- Van Eijk, E. (2019). Khul' Divorce in the Netherlands: Dutch Muslim Women Seeking Religious Divorce. *Islamic Law and Society*, 26(1–2), 36–57.
- Vikør, K. S. (2012). *Between God and the sultan: A history of Islamic law*. London: C. Hurst & Co Publishers Ltd.
- Welchman, L. (2007). *Women and Muslim Family Laws in Arab States - a Comparative Overview of Textual Development and Advocacy*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wemrell, M., Stjernlöf, S., Aenishänslin, J., Lila, M., Gracia, E., & Ivert, A. K. (2019). Towards understanding the Nordic paradox: A review of qualitative interview studies on intimate partner violence against women (IPVAW) in Sweden. *Sociology Compass*, 13(6), 1–23. <https://doi.org/10.1111/soc4.12699>
- Wilke Analysebureau. (2015). Muslimske stemmer: Alle meningsmålingerne. *Berlingske Tidende*, 11.oktober. Retrieved from <https://www.jyllands-posten.dk/premium/indland/ECE8145237/Muslimske-stemmer-Alle-meningsmaelingerne/>
- Zafar, S. (2015). *Familial abuse of South Asian immigrant women - analysis of the narratives of victims*. York: PhD Thesis, York University, Toronto, Canada.
- Zakar, R., Zakar, M. Z., & Krämer, A. (2012). Voices of Strength and Struggle: Women's Coping Strategies Against Spousal Violence in Pakistan. *Journal of Interpersonal Violence*, 27(16), 3268–3298. <https://doi.org/10.1177/0886260512441257>
- Zannettino, L. (2012). “. . . There is No War Here; It is Only the Relationship That Makes Us Scared”: Factors Having an Impact on Domestic Violence in Liberian Refugee Communities in South Australia. *Violence Against Women*, 18(7), 807–828. <https://doi.org/10.1177/1077801212455162>
- Zubaida, S. (2005). *Law and power in the Islamic world*. London: IB Tauris.

**VIDEN I
VELFÆRD**

DET NATIONALE FORSKNINGS-
OG ANALYSECENTER FOR VELFÆRD